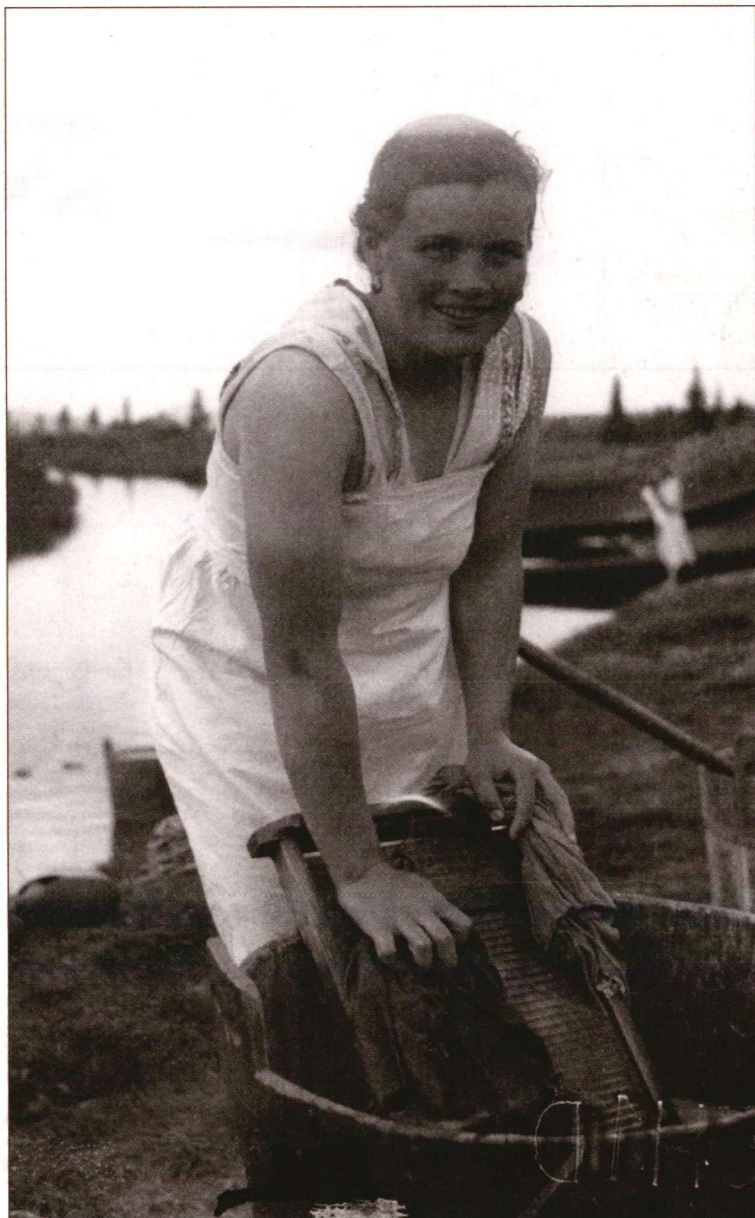

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

4/2006 • 11 €

VAADIMME OIKEUTTA!

PÄHKINÄSAAREN RAUHAN RAJA

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

104. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Heikki Talvitie (vpj.), Pauli Kettunen,

Tuomo Lappalainen, Katariina Mustakallio, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Kansalaisuus, oikeus ja oikeudet-
tomuus 365

Oikeus ja oikeudettomuus

Minna Harjula, Kelvoton valtiokansalaiseksi?
Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja äänioikeus-
anomukset Suomessa 1906–17 368

Anu Pylkkänen, Naisten oikeudet maatiloilla – suo-
malaisen modernisaatiokehityksen pitkä historia 382

Heini Hakosalo, Kivuton murros? Naisten oikeus
akateemisiin opintoihin 1800–1900-luvun tait-
teen Suomeasa 397

Kaisa Huttunen, "Sinäkin olet kuluttaja". E-liik-
keen poliittisesta etujärjestötoiminnasta kon-
sensushakuisen kuluttajapolitiikkaan 408

Jyrki Loima, Lain ja aatteen voimin vähemmistöä
vastaan? Venäläisen maanomistuksen muutok-
set Viipurin läänissä 1917–27 419

Satu Matikainen, Vähemmistöt ja vähemmistöoi-
keudet maailmansotien välisessä Euroopassa 433

Jan Löfström, Historialliset anteeksipyyntöet eks-
luusion välineenä? Symboliset reparaatiot ja
kulttuurisen kansalaisuuden politiikka 443

Jan Löfström, Historialliset anteeksipyyntöet eks-
luusion välineenä? Symboliset reparaatiot ja
kulttuurisen kansalaisuuden politiikka 443

Kolumni

Ville Perna, Punaisesta viivasta vaalikoneisiin 452

Pähkinäsaaren rauhan raja

Jukka Korpela, Keskiaikainen itäraja läpi itäisen
Fennoskandian metsävyöhykkeen – mikä se on! 454

Tietämisen vapaus

Juba Manninen, Anders Chydenius ja maailman
ensimmäisen tietämisen vapauden lain synty 470

Syväluotaus

Panu Pulma, Kuka keksi pohjoismaisen hyvin-
vointivaltion? 485

Arvosteluja

Pauli Sivonen, Being a Roman Magistrate. Office-
holding and Roman Identity in Late Antique
Gaul (*Antti Arjava*) 489

Tuula Hockman, Kolmen polven perilliset. Inge-
borg Aakentytär (Tott) ja hänen sukunsa (n. 1460
–1507) (*Marko Lamberg*) 491

Mirkka Lappalainen, Maailman painavin raha. Kir-
joituksia 1600-luvun Pohjolasta (*Kimmo Katajala*) 493

Daniel Juslenius, Suomen onnettomuus. De miseriis
Fennorum. Suomentanut ja toimittanut Juhani
Sarsila (*Tuija Laine*) 495

Yrjö Kaukiainen, Rantarosvojen saaristo (*Merja-
Liisa Hinkkanen*) 497

Raimo Savolainen, Sivistyksen voimalla. J. V. Snell-
manin elämä (*Kristiina Kalleinen*) 498

Maarit Leskelä-Kärki, Kirjoittajan maailmassa. Kroh-
nin sisaret ja kirjallinen elämä (*Irma Sulkunen*) 500

Derek Fewster, Visions of past Glory. Nationalism
and the Construction of Early Finnish History
(*Hannu Salmi*) 503

Kim Groop, With the Gospel to Maasailand. Lut-
heran Mission Work among the Arusha and Maas-
ai in Northern Tanzania 1904–1973 (*Kari Miet-
tinen*) 505

Satu Matikainen, Great Britain, British Jews, and
the International protection of Romanian Jews,
1900–1914 (*Eero Kuparinen*) 507

Alpo Roselius, Amatöörien sota. Rintamataistelui-
den henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918
(*Jukka Kempainen*) 510

Esko Ruuskanen, Viholliskuvuihin ja viranomaisiin
vetoamalla vaiennetut työväentalot (*Vesa Vares*) 512

Angela Lambert, Eva Braunin elämä (*Pekka Hart-
tila*) 514

Aappo Kähönen, The Soviet Union, Finland and
the Cold War. The Finnish Card in the Soviet
Foreign Policy, 1956–59 (*Markku Kangaspuro*) 515

Tiina Huokuna, Vallankumous kotona! Arkielämän
visuaalinen murros 1960-luvun lopussa ja 1970-
luvun alussa (*Minna Sarantola-Weiss*) 517

Tiina Huokuna, Vallankumous kotona! Arkielämän
visuaalinen murros 1960-luvun lopussa ja 1970-
luvun alussa (*Minna Sarantola-Weiss*) 517

Tiina Huokuna, Vallankumous kotona! Arkielämän
visuaalinen murros 1960-luvun lopussa ja 1970-
luvun alussa (*Minna Sarantola-Weiss*) 517

Tiedemaailma

Aira Kemiläinen ja hänen jälkivaikutuksensa (*Mar-
jatta Hietala*) 520

Palkittuja 524

Väitöksiä 525

Tieteen päivät 2007 527

Kasvatuksen historian päivät 2007 527

Valintoja 527

Oikaisu 528

Kirjoittajat 528

Notes on the contents 529

Vuosikertahakemisto

Kansi: Tanhuan emäntä Sodankylän Muteniassa
1937. Museovierasto (Samuli Paulaharju).

Kansalaisuus, oikeus ja oikeudettomuus

■ Vuosien 1905–06 poliittiset ja yhteiskunnalliset uudistukset toivat Suomeen yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen ja vaalikelpoisuuteen perustuvan yksikamarisen eduskunnan. Naisten ja miesten poliittiset oikeudet määriteltiin uudella tavalla. Äänioikeuden ja eduskuntauudistuksen satavuotinen historia antaa tilaisuuden miettiä sekä kansalaisten oikeuksia että niiden rajoittamista tai puuttumista eri aikoina ja eri yhteiskunnissa. ”Vaadimme oikeutta!” on teemanumero, jossa suomalaiset historiantutkijat problematisoivat oikeuskysymyksiä useista näkökulmista.

Äänioikeus, sukupuoli ja kansalaisuus olivat esillä kansainvälisessä konferenssissa, jonka Tampereen yliopiston historiatieteen laitos järjesti lokakuussa. Pääpuhujat olivat historiantutkijoita Uudesta Seelannista, Australiasta, Suomesta ja Norjasta eli maista, jotka laajensivat naisten poliittisia oikeuksia ennen ensimmäistä maailmansotaa. Ensimmäinen maa, jossa naisten poliittiset oikeudet laajenivat, oli Uusi-Seelanti, joka antoi naisille äänioikeuden 1893. Australiassa naiset saivat äänioikeuden lisäksi myös vaalikelpoisuuden 1902. Vuonna 1906 olivat vuorossa suomalaiset naiset, jotka saivat sekä äänioikeuden että vaalikelpoisuuden ensimmäisinä Euroopassa. Norjassa naisten oikeudet toteutuivat vaiheittain: osa naisis-

ta sai valtiollisen äänioikeuden 1907 ja vuonna 1913 yleinen äänioikeus ulotettiin koskemaan kaikkia naisia.

Suomen ensimmäisyydestä on usein keskusteltu kilpaurheilun hengessä ja varhaisista poliittisista oikeuksista on helposti vedetty pitkiä linjoja nykypäivän tasa-arvopolitiikkaan. Tampereen konferenssi samoin kuin monet muualla esitetyt kriittiset puheenvuorot osoittavat, että historioitsijoiden on syytä tarkastella ilmiöitä asiayhteyksissään. Äänioikeus ja vaalikelpoisuus eivät aina ja kaikkialla ole samanlaisia asioita, eikä niitä voi aina edes kovin helposti verrata. Australiassa valkoiset naiset saivat vaalikelpoisuuden, mutta eivät lähinnä vaalijärjestelmän takia onnistuneet pääsemään parlamenttiin. Naisten oikeuksien laajentamisen ja poliittisten oikeuksien individualisoinnin maksumiehiksi joutuivat alkupe räisväestön miehet, joilla oli aiemmin ollut maanomistukseen perustuvia poliittisia oikeuksia. Valtiokansalaisuudessa neuvoteltiin uusia asemia eivätkä oikeudet laajentuneet ja yleistyneet lineaarisesti.

Suomalaiset korostavat mielellään äänioikeusuudistuksen ja eduskuntauudistuksen demokraattisuutta. Tämä on täysin oikeutettua, koska eduskuntauudistus teki kertaheitolla valtiokansalaisia laajoista oikeudettomien alamaisten joukoista, sekä miehistä

että naisista. Eduskuntavaaleissa ehdolle asettuneet naiset onnistuivat hankkimaan itselleen 19 paikkaa lainsäätäjien riveistä. Miina Sillanpää, Alexandra Gripenberg, Hilja Pärssinen, Lucina Hagman, Anni Huotari, Dagmar Neovius ja 13 muuta naista tekivät historiaa. Lisäksi historiaa tekivät kaikki työväenliikkeen kannattajat, jotka äänestivät eduskuntaan 80 sosiaalidemokraattia. Juuri hankittuja poliittisia oikeuksiaan käyttivät emännät ja piijat, isännät ja työmiehet. Silti suomalainenkin uudistus tuotti ulossulkemisia, joista osa jatkui hyvin pitkään. Korkealle asetettu ikäraja – 24 vuotta – rajoitti etenkin työväestön poliittista toimintaa, koska valtaosa nopeasti kasvaneesta työväestöstä oli nuoria. Äänioikeusikärajan ylittävistäkin yllättävän monet jäivät vaille poliittisia oikeuksia. Tässä numerossa Minna Harjulan artikkeli käsittelee niitä, jotka eivät päässeet osallisiksi yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta.

Teemanumeron tavoitteena on ulottaa tutkimuskeskustelua poliittisten oikeuksien lisäksi sosiaalisiin, taloudellisiin ja juridisiin oikeuksiin. Alkuvuodesta esitettyyn kirjoituspyyntöön vastasivat etenkin naistutkijat ja vähemmistöjen tutkijat. Anu Pylkkäsen ja Heini Hakosalon artikkelit käsittelevät kahden keskeistä kysymystä naisten oikeuksista: naisten asemaa maataloudessa ja naisten oikeutta akateemisiin opintoihin. Kaisa Hut-

tusen artikkeli kuluttajapolitiikasta ja kuluttajien oikeuksien historiasta suuntaa keskustelua arjen politiikkaan ja kuluttajien jokapäiväisen toiminnan poliittisuuteen. Jyrki Loima ja Satu Matikainen käsittelevät vähemmistöjen oikeuksia ensimmäisen maailmansodan jälkimainingeissa. Loiman artikkeli osoittaa, millä tavalla nuori kansallismielinen Suomi ratkaisi venäläiseen maanomistukseen liittyviä kysymyksiä, ja Matikainen tarkastelee kansallisten vähemmistöjen ja vähemmistöoikeuksien määrittelyä maailmansotien välisessä Euroopassa. Oikeuksiin ja oikeudettomuuksiin liittyy myös Jan Löfströmin artikkeli, jossa hän pohtii symbolisten hyvitysten sisältämiä ulossulkemisia. Keiden puolesta paavit tai pääministerit esittävät pahoittelunsa ja keiden nimissä he puhuvat?

*

Historiallisen Aikakauskirjan toimituskunnan kokoonpano muuttuu, kun pitkään lehteä toimittaneen Kimmo Rentolan tilalle toimittajaksi tulee dosentti Juhana Aunesluoma. Toivotan Aunesluoman tervetulleeksi lehden toimitukseen. Samalla kiitän Rentolaa korvaamattomasta työpanoksesta lehden toimituksessa ja toivotan hänelle onnea uudessa virassaan Turun yliopiston poliittisen historian professorina.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@uta.fi

Naiset talon töissä miesten rinnalla. Lehtikuva.

OIKEUS JA OIKEUDET TOMUUS

MINNA HARJULA

Minna Harjula on valtiokansalaisuuden asiantuntija ja kirjailija.

Kelvoton valtiokansalaiseksi?

**Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja
äänioikeusanomukset Suomessa
1906–17**

**Kuinka yleinen sata vuotta sitten säädetty
yleinen äänioikeus käytännössä oli? Minna
Harjula tarkastelee äänioikeuden rajoittami-
sen perusteita ja selvittää, keitä äänioikeut-
ta vaille jätetyt olivat.**

■ Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteuttamisen myötä Suomessa siirryttiin vuonna 1906 Euroopan vanhakantaisimmas- ta säätyedustuksesta maanosan demokraat- tisimpaan edustuslaitokseen. Äänioikeut- tujen määrä kymmenkertaistui, kun naisten ohella myös teollisuustyöväkeen, torpparei- hin ja tilattomiin kuuluvat miehet saivat vaalioikeuden eli mahdollisuuden äänestää ja vaalikelpoisuuden eli oikeuden asettua eh- dokkaaksi valtiollisissa vaaleissa.¹ Reformin radikaalisuus ja odottamattoman nopea toteutus ovat jättäneet vähälle huomiolle sen seikan, että yleisen äänioikeuden periaat- teesta huolimatta edelleen osa suomalaisista rajattiin uudistuksen ulkopuolelle.² Vaika äänioikeus annettiin periaatteessa jokai- selle 24 vuotta täyttäneelle Suomen kansa- laiselle, nimettiin valtiopäiväjärjestyksessä seuraavat kriteerit, joiden nojalla yksilö voi- tiin sulkea vaalioikeuden ulkopuolelle:

- maksamattomat kruununverot (voimassa vuoteen 1928)
- konkurssitila (1928)
- vakinainen sotapalvelus (1944)
- vakinainen köyhäinhuolto (1944)
- kansalaisluottamuksen menetys rikostuo- mion lisärangaistuksena (1969)
- holhouksenalaisuus (1972)
- irtolaisuus kolme vuotta työlaitostuomion jälkeen (1972)
- hengillekirjoittamattomuus (1972)
- vaalirikos (1995).³

Kun valtaosa vaaliesteistä purettiin vasta 1970-luvulle tultaessa ja pitkälti samanlaiset kriteerit asetettiin 1910-luvun lopulla myös

1. Irma Sulkunen (1997) 'Naisten äänioikeus meillä ja muualla', teoksessa Pirjo Markkola & Alexandra Ramsay (toim.) *Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset*, Helsinki: Eduskunnan kirjasto, 11–25; Pirikko Koskinen (1997) 'Äänioi- keuden lainsäädäntöhistoriaa', teoksessa teoksessa Pirjo Markkola & Alexandra Ramsay (toim.) *Yksi ka- mari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensim- mäiset naiset*, Helsinki: Eduskunnan kirjasto, 26–41.

2. Äänioikeuden ehoista ks. Marjatta Rahikainen (1995) 'Miten kansakunta pidetään puhtaana: rotuhy- gienia ja äänioikeuden epääminen', teoksessa Anne Ahonen (toim.) *Kansakunnat murroksessa. Globalisoi- tumisen ja äärioikeistolaistumisen haasteet*, Tampere: Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, 15–37; Markku Mattila (1999) *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilisointilakiin asti*, Biblio- theca Historica 44, Helsinki: SHS, 100–107; Markku Mattila (2003) 'Rotuhygienia ja kansalaisuus', teokses- sa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*, Helsinki: Gaudeamus 2003, 112–116; Tuttu Tarkiainen (1971) 'Eduskunnan valitseminen 1907–1963', teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia IX*, Helsinki: Eduskunnan historiakomitea, 28–55.

3. VPJ 1906 § 5; Lauri Tarasti (1987) *Suomen vaalilain- säädäntö*, Vantaa: Kunnallispaino, 42–57; Lauri Taras- ti & Heimo Taponen (1996) *Suomen vaalilainsäädän- tö*, Helsinki: Edita, 56–57.

kunnallisvaalien ehdoksi,⁴ poliittisen osallistumisen rajaamisesta muodostui Suomessa pitkäaikainen ja itsestään selvä käytäntö.

Mitkä olivat äänioikeuden rajoittamisen lähtökohdat ja miten näitä periaatteita sovellettiin käytäntöön? Äänioikeuskriteerien tulkinnanvaraisuudesta kertoo se, että senaatin oikeusosastoon saapui vuosittain lukuisia anomuksia kansalaisilta, jotka kokivat tulleen oikeudettomasti poissuljetuiksi äänioikeuden piiristä. Olen valinnut lähemmän tarkastelun kohteeksi vuoden 1908 vaalit, joissa – äänioikeusanomusten määrän noustessa edellisvuoden 64:stä yli tuhannen⁵ – ensimmäisen kerran laajamittaisesti testattiin ja määriteltiin vaalioikeusteiden tulkintalinjat. Vuoden 1908 vaalit ovat eduskunnan historiassa sikäli poikkeukselliset, että äänioikeutettujen määrä laski edellisestä vuodesta ilman näkyvää syytä.⁶ Keskityn tarkastelussa Hämeen läänin, joka suurlakon aikana marraskuussa 1905 nousi yhdeksi äänioikeuskamppailun keskusalueeksi.

On ilmeistä, että valtiollisen äänioikeuden merkitys korostui juuri suurlakon jälkeisinä vuosina, sillä kunnallisvaaleja sääтели vuoteen 1917 asti Euroopan vanhanaikaisimmaksi nimetty lainsäädäntö.⁷ Valtiollinen äänioikeus oli siten monelle ainoa lakisääteinen poliittisen vaikuttamisen keino. Äänioikeudessa tiivistyivätkin näkemykset kansalaisen oikeuksista ja velvollisuuksista, ja äänioikeuden luoma aktiivinen poliittinen kansalaisuus eli valtiokansalaisuus sijoittui kansalaisuuden hierarkian huipulle.⁸

Yleinen äänioikeus vain ehdot täyttävälle

Samalla kun ajatus yleisestä äänioikeudesta hyväksyttiin Suomessa laajoissa kansalaispiireissä ja puolue-elimissä vuonna 1906 varsin yksimielisesti, lähes yhtä itsestään selvänä nähtiin silti tarve asettaa äänioikeudelle joitain ehtoja. Ehtoja asetettiin jo suurlakkoviikolla 1905 hyväksytyssä punaisessa julistuksessakin, sillä oikeus kansalliskoukousedustajien valintaan haluttiin antaa jokaiselle 21 vuotta täyttäneelle *hyvämaineelle* Suomen kansalaiselle.⁹ Esimerkiksi valtiösääntöoikeuden auktoriteetiksi nous-

su nuorsuomalainen Rafael Erich leimasi vaatimukset kaikkien ehtojen poistamisesta perusteiltaan köykäisiksi, ”äärimmäisen, niskansa taivuttavan radikaalisuuden” sekä ”kokemattomuuden ja melkoisen itsekylläisyyden” tuloksiksi:

”Sellaisten periaateenvastaisten, alhaista kehitys- ja virheellistä käsityskantaa todistavain ehdotusten (...) jotka luulotellun yhtäläisyyden ja tasa-arvoisuuden nimessä suorastaan vaativat *kaikkien* tällaisten ’rajoitusten’ poistamista, täytyy omaan mahdottomuuteensa raueta.”¹⁰

Aikakauden oikeusoppineiden mukaan rajoitukset vaaransivat yleisen äänioikeuden periaatteen vain silloin, kun kokonaiset kansalaisryhmät jäivät pysyvästi vaille äänioikeutta asemansa, varallisuutensa tai sivistystasonsa takia. Äänioikeuden yleisen luonteen katsottiin sen sijaan säilyvän, vaikka jotkut kansalaiset ”erityisesti nimitetyistä syistä” eivät sitä nauttineet. Äänioikeuden ulkopuolelle voitiin näin ollen rajata henki-

4. Hannu Soikkanen (1966) *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia*, Helsinki: Maalaiskuntien liitto 1966, 432–452, 483–496.

5. *Tidskrift, utgifven av Juridiska Föreningen i Finland, Bilaga 1908* Kort redogörelse för Kejsarliga Senatens Justitie-Departements utslag och domar för 1907 (lyhenne TJFF 1908); *Tidskrift, utgifven av Juridiska Föreningen i Finland, Bilaga A 1910*. Kort redogörelse för Kejsarliga Senatens Justitie-Departements utslag år 1908 (TJFF 1910).

6. SVT XXIX Vaalilistalo 1–9 1907–1919. Poikkeusvuosista ks. Tarkiainen (1971) 198–199.

7. Esim. Ismo Pohjantammi (2003) ’Edustus’, teoksessa Matti Hyvärinen et al (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere: Vastapaino, 390–398.

8. Esim. R. Erich (1908) ’Yleisen äänioikeuden ’rajoituksista’, *Lakimies* 1908, 111–137. Ks. Irma Sulkunen (1987), ’Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus’, teoksessa Risto Alapuro et. al (toim.) *Kansala liikkeessä*, Helsinki: Kirjayhtymä, 157–172; Irma Sulkunen (2005) Suurlakko ja naisten äänioikeus, <http://www.aanioikeus.fi/artikkelit/suurlakko.htm>

9. Hannele Kurki (1986) *Naisten äänioikeus 80 vuotta*, Tasa-arvoasiain neuvottelukunta, monisteita 1/1986, http://www.aanioikeus.fi/pdf/naisten_aanioikeus_80vuotta.pdf; O. Seitkari (1958) ’Edustuslaitoksen uudistus 1906’, teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia V*, Helsinki: Eduskunnan historiakomitea, 144–146; Julistuskirja Suomen kansalle 1.11.1906. <http://www.uta.fi/koskivoimaa/dokut/pjulistus.htm>

10. Erich (1908) 114, 137.

löt, joiden ”oikeudellisessa minässä” oli ”yksityistapauksellisesta syystä” jokin kelpoisuuden riistävä este. Tavoitteena oli kuitenkin asettaa vain harvoja, helposti täytettäviä ja mieluusti määräaikaista rajoituksia.¹¹

Äänioikeusehtojen välttämättömyyttä perusteltiin valtiollisten oikeuksien erityisluonteella. Professori Rafael Erich painotti, että koska yksilö ei harjoittanut valtiollisia eli poliittisia oikeuksia omaksi edukseen vaan julkisen edun nimissä, ei kukaan voinut olla tällaisen oikeuden subjektina pelkän kansalaisuussuhteensa perusteella. Valtiollisen oikeuden käyttö edellytti ”yksilön siveellisestä vapaata, itsetietoista ja persoonallista toimintaa valtion yksilöä korkeampia tarkoituksia varten”. Koska itse luonto asetti rajoja, oli Erichin mukaan selvää, että osa kansasta oli arvoton ja kyvytön äänestämään. Jopa äänioikeuden epäämistä tärkeämpänä nähtiin se, ettei ”ilmeisesti yhteiskunnallisesti ala-arvoisia ja sellaisiksi julkisesti leimattujakin henkilöitä” voinut päätyä kansanedustajiksi.¹²

Argumenteissa voidaan nähdä yhtymäkohtia rotuhygieniseen ajatteluun, joka kantoi huolta perimältään heikon kansanosan lisääntymisestä. Vuoden 1918 sisällissodan jälkeen suomalaiset rotuhygienian johtohahmot ehdottivatkin jopa koko yleisen äänioikeuden kumoamista luonnonvastaisena ja siirtymistä biologisen kelpoisuuden mukaan porrastettuihin poliittisiin oikeuksiin. Yhtä lailla hyödyllisyyden ja arvokkuuden korostaminen kytkeytyy aikakauden työteliäisyyttä ja omillaan toimeentulemistä korostaviin taloudellisiin arvoihin.¹³ Joka tapauksessa äänioikeudetomiin kytkettiin passiivisuuden, kelvottomuuden ja alemmanasteisuuden leima.

Vuoden 1906 vaalioikeusesteet

Vuoden 1906 valtiopäiväjärjestykseen kirjatut esteperusteet eivät olleet mullistava uutuuksiksi, että ne noudattivat vuoden 1869 valtiopäiväjärjestyksen mallia. Onkin merkillepantavaa, että esikuva äänioikeuden rajoituksiin poimittiin harvainvaltaiseksi tuomitusta vanhasta järjestelmästä. Vaikka ehtojen sisältö herättikin ristiriitoja sekä uudis-

tusta valmistelleessa, kaikkia puolueryhmiä edustavassa komiteassa että perustuslakivaliokunnassa, lopputulokseen vaikutti pelko siitä, että vähäisetkin muutokset saattaisivat vaarantaa koko valtiopäiväreformin.¹⁴

Vuoden 1869 mallin mukaan äänioikeusesteiksi kirjattiin ilman laajempaa keskustelua hengillekirjoittamattomuus ja holhouksenalaisuus. Henkikirjoitusehto, jonka tarkoituksena oli rajata äänestäjien joukko maassa asuviin Suomen kansalaisiin, miellettiin käytännössä välttämättömäksi ja sisällöltään ongelmattomaksi. Tosin eduskuntakomiteassa Yrjö Sirola otaksui ehdon tuottavan hankaluuksia työ- tai tutkimusmatkoilla käyville sekä niille, jotka jäivät pois kirjoista henkikirjoittajien laiminlyöntien takia. Holhouksenalaisuus puolestaan kosketti sellaisia täysi-ikäisiä mielisairaita, juoppoja ja vanhuudenheikkoja, jotka todettiin kykenemättömiksi hallitsemaan omaisuuttaan. Koska holhouksenalainen oli kykenemätön ryhtymään yksityisoikeudellisiin toimiin, ei hänen myöskään katsottu olevan oikeutettu äänestämään.

Varsin itsestään selvästi äänioikeudettomien joukkoon sisällytettiin edelleen myös kansalaisluottamuksen menettäneet eli ne, jotka rikostuomion seurauksena olivat ”hyvää mainetta vailla” tai ”kelvottomia maan palvelukseen” tai ”toisen asiaa ajamaan”. Kansalaisluottamuksen pysyvä menetyks seurasi valtio- ja maanpetoksesta. Lisäksi mm. murhan, varkauden, parituksen tai väärän valan lisäseurauksena oli luottamuksen menettäminen 1–15 vuodeksi. Kansalaisluottamus evättiin niin ikään esimerkiksi lahjoman vastaanottaneelta virkamieheltä tai vastapuolta raskauttavasti auttaneelta asianajajalta.¹⁵ Myös vaalirikokseen – äänien kauppaamiseen, useassa paikassa äänestämiseen ja vaalivapauden häiritsemiseen – syyllistyneiden äänioikeuden epääminen miellettiin kansan oikeustajun mukaiseksi.

Keskustelua herätti sen sijaan kysymys siitä, tuliko verojen maksamattomuus ja konkurssitila asettaa edelleen äänioikeusesteeksi. Eduskuntakomitea jätti asian ratkaisematta ja kirjasi mietintöönsä sekä näitä ehtoja puoltavan että vastustavan vaihtoehdon. Lopulta vaalioikeutta vaille jätettiin

sekä ”se joka on luovuttanut omaisuutensa velkojainsa tyydyttämiseksi, kunnes hän on pesäntilansa valallaan vahvistanut” että ”se, joka muun syyn kuin kunnallishallituksen todistuksella näytetyn varattomuuden tähden on jättänyt suorittamatta hänen maksettavakseen pannut kahden lähinnä edellisen vuoden kruununverot”.

Konkurssiprosessissa vaaliesteen todettiin esiintyvän yleensä vain parin viikon ajan, mutta veroehdolla katsottiin olevan laaja merkitys. Kruununveroihin sisältyi 1900-luvun alussa maaveron lisäksi jokaisen 16–63-vuotiaan maksettavaksi säädetty henkiraha, jonka suuruus oli mieheltä 2 markkaa ja naiselta 1 markka vuodessa. Veron alhaisen tason takia ehdon onkin todettu kohdistuneen varallisuuden sijaan ennen muuta moraaliin. Ehto puoltavat tähdensivätkin, että henkirahan laiminlyönti johtui usein velvollisuudentunnon puutteesta. Vastapuoli korosti kuitenkin, että vero jäi usein epähuomiossa maksamatta ja että veronsa laiminlyönytkin kantoi monia muita yhteiskunnallisia velvoitteita. Varsinkin sosiaalidemokraatit pitivät vähävaraisiin kohdistuvaa ehtoa epäoikeudenmukaisena ja väärinkäytöksiin aihetta antavana. Yrjö Mäkelinin mukaan varattomuustodistus oli häpeärangaistus, joka karsi vaalioikeuden käyttäjät:

”Onhan yleisesti tunnettua, että ihmiset ainoastaan äärimmäisen hädän pakottamina turvautuvat köyhyyden todistuksiin, ja sellaista hätää ei valtiollinen ja yhteiskunnallinen harrastus voine synnyttää, olkoonpa se kuinka suuri tahansa.”¹⁶

Vuonna 1906 säädettiin lisäksi kolme täysin uutta äänioikeusestettä. Vakinaisen asepalveluksen asettaminen vaaliesteeksi merkitsi sitä, että aatelin ja ritariston jäsenenä säätyvaltiopäiville aktiivisesti osallistuneet upseerit suljettiin äänioikeuden ulkopuolelle. Alempi sotaväki oli jo säätyvaltiopäivien aikana ollut vailla äänioikeutta. Kun Suomessa asevelvollisuus yleensä suoritettiin ennen äänioikeusikärajaksi määritettyä 24 ikävuotta ja kun sitä paitsi asevelvollisuuden toimeenpanosta oli vuonna 1903 luovuttu, ei säännöksellä ollut tältä osin lain

säättämishetkellä käytännön merkitystä. Ehto perusteltiin muiden maiden esimerkillä, tarpeella pitää armeija poliittisten kiistojen ulkopuolella sekä alemman sotaväen kuullisuusasteella, jonka katsottiin estävän itsenäiset poliittiset ratkaisut.

Vaivaishoidot ja irtolaiset – jotka säätyvaltiopäivien aikana olivat itsestään selvästi rajautuneet äänestäjien joukosta pois – suljettiin niin ikään äänioikeuden ulkopuolelle. Eduskuntakomitean vanhasuomalaisen ja sosiaalidemokraattien enemmistö tosin painotti, että moni kunnan kansalainen saattoi vanhuus- ja työkyvyttömyysvaikutuksen puuttuessa ikääntyessään joutua ilman omaa syytään vaivaisavun varaan:

”On luonnotonta, jopa osaksi rikollistakin, jos tuollaiset kunnan kansalaiset merkitään elämänsä ehtoolla siten, että heiltä riistetään kaikki se mikä tekee ihmisen kansalaiseksi. Jos siten menetellään, niin silloin suorastaan rangaistaan ihmisiä heidän köyhyytensä tähden, ja eihän köyhyys toki ole rikos.”¹⁷

Komitean perustuslailliset katsoivat kuitenkin, ettei vaivaishoitolaisilla kunnan apuun turvautuvina voinut olla riittävää itsenäisyyttä äänestyspäätökseen. Vaivaisavun varassa elävä henkilö oli näet vaivaishoitolautakunnan ”edusmiehen ja isännänoikeuden” alaisena. Niin perustuslakivaliokunnassa

11. Erich (1908) 119, 136; Y. W. Puhakka (1924) 'Äänioikeus', teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja IV*, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 703; Onni Hallsten (1924) 'Vaalijärjestelmät', teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja IV*, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 296.

12. Erich (1908) 121, 126, 131–132 alaviite.

13. Mattila (1999) erit. 100–107; Pohjantammi (2003) 386–389.

14. VPJ 1869 § 14; VPJ 1906 § 5; Kom.miet 1906:12; Seitkari (1958). Luku pohjautuu em. ohella teoksiin: Tarkiainen (1971) 28–53; Iivar Ahava (toim.) (1914) *Suomen suuriruhtinaanmaan valtiopäiväjärjestys ja eduskunnan työjärjestys*, Porvoo: WSOY, 14–23; Rafael Erich (1924) *Suomen valtio-oikeus I*, Helsinki: Otava, 274–279; Esko Hakkila (1939) *Suomen tasavallan perustuslait sekä eräitä niihin liittyviä lakeja, asetuksia ja säännöstöjä*, Porvoo: WSOY, 378–395.

15. Suomen Suuriruhtinaanmaan Rikoslaki 19.12.1889 nro 39, erit. 2 luku § 11, § 14.

16. VP 1905–06, Asiakirjat II, Perustuslakivaliok. miet. nro 1, vastalause I, 4.

17. VP 1905–06, Asiakirjat II, Perustuslakivaliok. miet. nro 1, vastalause I, 5–6.

kuin säädyissäkin ehdotukset vaivaishoidon sivuuttamisesta hävisivät äänestykset, ja komitean vähemmistön näkemyksen mukaisesti vakainainen vaivaishoito kirjattiin vaaliteeksi.

Työlaitoksesta vapautettujen irtolaisten äänioikeuden epäminen kolmeksi vuodeksi sai Yrjö Mäkelinin arvostelemaan sekä äänioikeudettomuuden pitkää kestoja että sen kohdistumista tuomion jälkeiseen aikaan. Hän piti koko irtolaisasetusta vanhanaikaisena ja totesi sen asettavan työttömät köyhät epäoikeudenmukaiseen asemaan.¹⁸ Eduskuntakomitea ei kuitenkaan millään tavalla perustellut ehdottamansa säädöksen tarpeellisuutta. Vieläkin itsestään selvempänä komitea näki mielenvikaisten ja rangauslaitoksissa olevien äänioikeudettomuuden, sillä näitä ryhmiä ei katsottu tarpeelliseksi edes kirjata lakiin. Komitea totesi, ettei mielenvikainen voinut ryhtyä mihinkään laillisesti pätevään tekoon. ”Ilmeinen mielipuolisuus tai mielenhäiriö” oli siten ”tosiasiallinen” äänioikeuden este. Koska suljetussa laitoksessa ei puolestaan ollut mahdollista äänestää, olivat vangitut ja pakotyöhön tuomitut – samoin kuin kaikki muutkin laitoksissa olevat, joilla ei ollut mahdollisuutta saapua äänestyspaikalle – käytännössä äänioikeutta vailla.¹⁹

Äänioikeudesta eväyty: marginaalinen joukko?

Äänioikeusehtojen välttämättömyyttä puoltaneet vähätelivät vaaliteiden käytännön merkitystä: rajoitusten todettiin merkitsevän ”tuiki vähäistä valitsijakunnan supistusta”, millä ei katsottu olevan sanottavaa vaikutusta vaalien tulokseen. Marjatta Rahikainen on kuitenkin painottanut, että säännöksillä oli selvä käytännöllinen funktionsa: ”lain säätäjät tiesivät mitä tekivät”.²⁰

Äänioikeusuudistus antoi äänioikeuden 1,27 miljoonalle suomalaiselle. Kun uudistus merkitsi koko poliittisen kentän mullistusta, valtaapitävät halusivat karsia agitaatiolle alttiiden äänestäjien joukon minimiin. Tätä tarkoitusta palveli äänioikeusikärajan korottaminen eduskuntakomitean enemmistön ehdottamasta 21:stä 24 vuoteen. Korotusta perusteltiinkin nuorten – erityisesti

naisten – harhaanjohtavuudella ja arvostelukyvyttömyydellä. Säätyvaltiopäiville osallistuneet 21–23-vuotiaat varakkaat porvaris- ja talonpoikaismiehet menettivät siten etuutensa ja ikärajan noston laskettiin karsineen noin 170 000 äänestäjää. On myös huomattava, että työväestöstä puolet oli tuolloin alle 25-vuotiaita ja siten vailla äänioikeutta.²¹

Äänioikeuden ulkopuolelle jäivät myös ne etniset vähemmistöt, joilla ei ollut Suomen kansalaisuutta. Periaatteessa kansalaisuutta oli mahdollista hakea, kun oli asunut maassa kolmen vuoden ajan, lausunut uskollisuudenvalan sekä maksanut erät maksut. Lisäehtona oli hyvä maine, itsensä ja perheensä elättäminen sekä kristinuskon tunnustaminen. ”Vääräoppiset” juutalaiset, joita oli Suomessa vajaa 1200 sekä noin 500 hengen tataariväestö rajautuivat siten automaattisesti kansalaisuuden ulkopuolelle. Juutalaiset saivat mahdollisuuden hakea Suomen kansalaisuutta vasta vuonna 1918. Myös tataarit saivat kansalaisoikeudet Suomen itsenäistyttyä. Emämaa Venäjän alamaaisille kansalaisuuden hankkimisen ehdot olivat muita lievemmat, mutta samalla he menettivät asemansa keisarikunnan kansalaisina. 1900-luvun alussa Suomen kansalaisoikeudet hankkineita venäläisiä on laskettu olleen noin 6 000 henkeä.²²

Mustalaisten osalta tilanne oli se, että heihin kohdistuvan erityislainsäädännön kumoutuessa 1880-luvulla maassa asuvat ja täällä syntyneet mustalaiset miellettiin Suomen kansalaisiksi. Selvä ero tehtiin ulko-

18. VP 1905–06. Asiakirjat II, Perustuslakivaliok. miet. nro 1, vastalause I, 6–7.

19. Ennakoäänestäminen laitoksissa mahdollistui 1970-luvulle tultaessa. Tarasti (1987) 66–68.

20. Kom.miet. 1906:12, 68; Erich (1908) 131; Rahikainen (1995) 31.

21. Kom.miet. 1906:12, 65–67; Seitkari (1958) 94–97, 138–141; Tarkiainen (1971) 20–27; Pertti Haapala (1995) *Kun yhteiskunta bajosi. Suomi 1914–1920*, Helsinki: Painatuskeskus, 143.

22. Lainvalmistelukunnan ehdotus asetukseksi Venäjän alamaaisen äänioikeudesta Suomen kunnassa ynnä perustelut 1910:1, 4–7; F. O. Lilius (1910) ’Juutalaiskysymys’, teoksessa *Yhteiskunnallinen käsikirja*, Helsinki: Kansanvalistusseura, 76–78; Laki mooseksenuskolaisista 12.1.1918 nro 7; Antti Häkkinen & Miika Tervonen (2005) ’Johdanto: vähemmistöt ja köyhyys Suomessa 1800–1900-luvuilla’, teoksessa Antti Häkkinen

maiden mustalaisiin, joiden maahanmuutto pyrittiin estämään passisäädöksillä. Suomen mustalaisten osalta ongelmana oli kuitenkin se, ettei heitä kiertelevän elämäntavan vuoksi aina kirjattu henkikirjoihin. Vuosisadan vaihteessa arvioitiin, että 1550:n viranomaisrekistereihin merkityn mustalaisen lisäksi maassa oli ainakin 500 ”kirjaamatonta” mustalaista, jotka siten – iästään riippumatta – jäivät vaille äänioikeutta.²³

Saamelaisten puolestaan on jo 1700-luvulla todettu osallistuneen valtiopäivämiesten valintaan talonpoikaissäädyn edustajina. Kun pohjoiset rajat sulkeutuivat vuoteen 1889 mennessä, oli paimentolaiselämää viettävien valittava, minkä valtion alaisuuteen he kuuluivat. Suomeen jääminen edellytti heiltäkin uskollisuudenvaalaa sekä kirjoihin merkitsemistä. Saamelaisten on tosin todettu siirtyneen pitkään valtiosta toiseen ja liikkuneen ”paljolti vain henkikirjoissa”. Kun kuitenkin Suomen kunnallishallinto ulottui saamelaisalueelle jo 1800-luvun lopulla ja saamelaiset merkittiin henkikirjoihin omana kokonaisuutenaan, on ilmeistä että äänioikeuden ehdot täytyivät useimpien noin 1 500 saamelaisen osalta. Kiinnostus äänioikeuden käyttämiseen oli kuitenkin Lapissa vähäistä: äänestysprosentti jäi ensimmäisissä eduskuntavaaleissa 30:een.²⁴

Äänioikeuden ulkopuolelle jääneiden äänestysikäisten Suomen kansalaisten kokonaisuus on mahdoton laskea yksiselitteisesti. Äänioikeuden pohjana olevat vaaliluettelot tehtiin henkikirjojen pohjalta, mutta henkikirjoitetun väestön ikäjakamasta ei ole saatavissa tietoa. Kaikista henkikirjoitetuista peräti 53–56 % jäi 1900-luvun alussa ilman äänioikeutta, mutta luvun suuruus selittyy alaikäisten osuudella. Kirkonkirjatietojen perusteella voidaan puolestaan laskea, että äänioikeutta vaille jäi 1900-luvun alussa noin 11–15 % äänioikeusikäisistä. Kun kirkonkirjojen ja henkikirjojen sisältämän väkimäärän erotus saattoi olla jopa 150 000 henkeä, on luvun tarkkuuteen suhtauduttava varauksella. Joka tapauksessa esimerkiksi vuonna 1908 kirkonkirjojen pohjalta laskettu luku merkitsee noin 200 000:ta äänioikeusikäistä henkilöä.²⁵

Yksittäiset tilastotiedot puolestaan osoit-

tavat, että yksinomaan verojen laiminlyönti ja vaivaishoitolaisuus kosketti vähintään 140 000 äänestäjää.²⁶ Lisäksi kansalaisluottamuksen menetti vuosittain yli tuhat rikollista, irtolaistuomiosta vapautui noin 750 ja holhouksenalaiseksi julistettiin noin 300 henkeä vuodessa. Jos mukaan lasketaan myös laitoshoidokit ja mielisairaat, nousee koko joukon laajuus ainakin 150 000–160 000:een.²⁷ On toki selvää, etteivät läheskään kaikki äänioikeuden ulkopuolelle suljetut edes olleet halukkaita äänestämään, sillä äänestysprosentti jäi 1900-luvun alun vaaleissa 62–70:n tuntumaan. Silti se, että vuoden 1908 vaaleissa annettiin yhteensä hieman yli 800 000 ääntä ja jo 100 000 ääntä olisi voinut muuttaa vaalien lopputuloksen,²⁸ kertoo äänioikeusesteiden käytännön merkityksestä.

Vuosi 1908: äänioikeuskiistojen tulva

Äänioikeudelle annetusta merkityksestä kertoo se, että vuonna 1908 koko maassa

et. al (toim.) *Vieraat kulkiijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, HArk 120, Helsinki: SKS, 24; Pekka Nevalainen (1999) *Viskoi kuin luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*, Helsinki: SKS, 15.

23. Panu Pulma (2006) *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*, Hist. tutk. 228, Helsinki: SKS; Kom.miet. 1900:3.

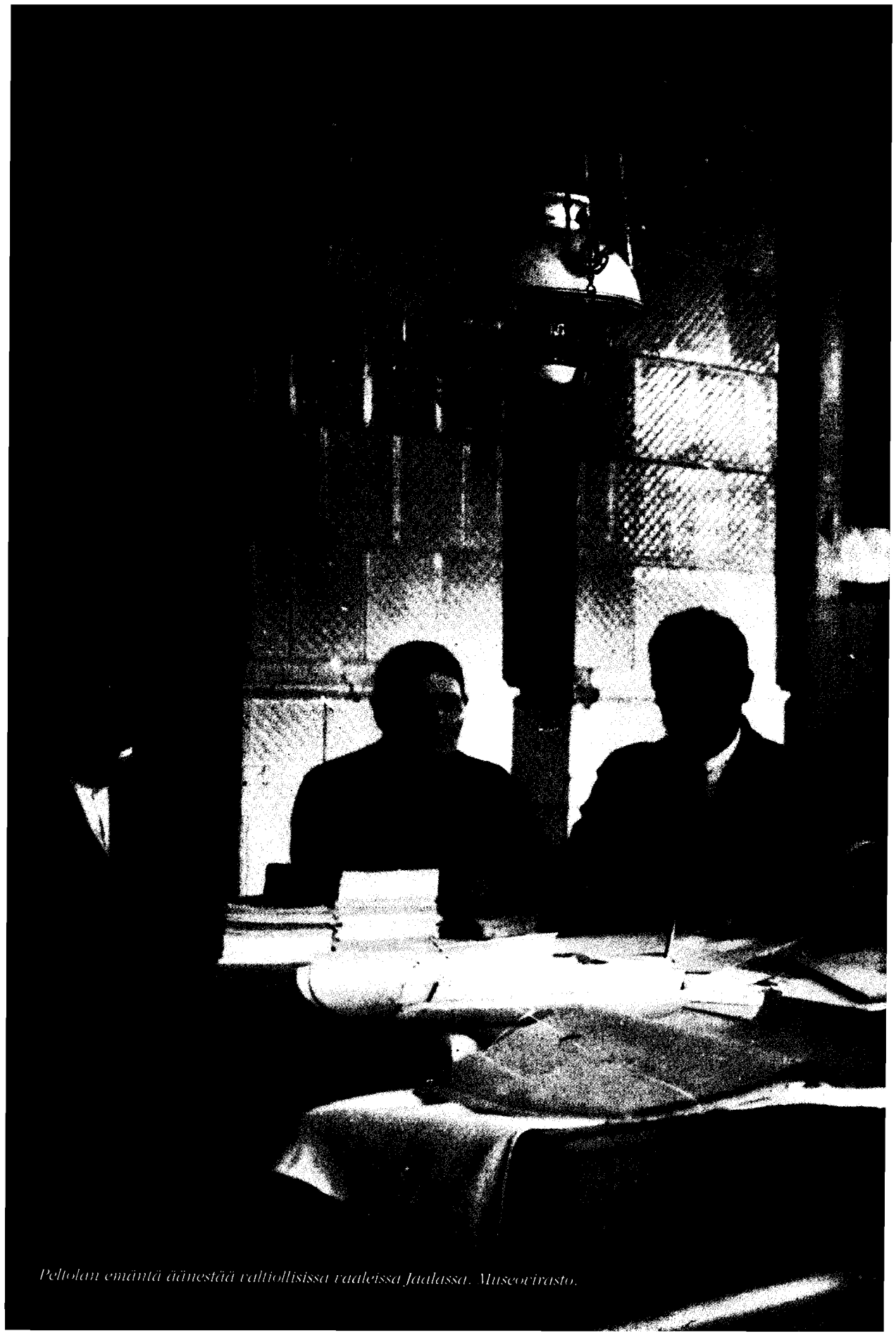
24. Kaisa Korpijaako-Labba (2000) *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa*, Diedut 1/1999, Kautokeino: Sami Instituutti, 36–37, 103, 142–147, 171–186; Veli-Pekka Lehtola (1997) *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta, taide*, Inari: Kustannus-Puntsi, 36–37; Teuvo Lehtola (1998) *Kolmen kuninkaan maa: Inarin historia 1500-luvulta jälleerakennuksen aikaan*, Inari: Kustannus-Puntsi, 164–179. Esim. Norjan Lapista Suomeen muuttaneet porolappalaiset tulkittiin kuitenkin vierasmaalaisiksi kunnes heille hankittiin Suomen kansalaisuus vuonna 1914. Teuvo Lehtola (1996) *Lapinmaan vuositutubannet. Saamelaisten ja Lapin historia kivikaudelta 1930-luvulle*, Inari: Kustannus-Puntsi, 184–188, 205–207; SVT XXIX 1 1907–08, 9–10.

25. SVT XXIX 8 1917, 1, 5–6.

26. Kom.miet. 1906:12, 70; SVT XXI A Köyhäinhuoltotilasto 16 1908.

27. SVT XXIII Oikeustoimi 11–18 1902–1908; STV 1910, 422–423, 436–437, 438–439; Minna Harjula (1996) *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. Bibliotheca Historica 15, Helsinki: SHS.

28. Sosiaalidemokraatit saivat 310 826 ääntä ja suomalainen puolue 205 892 ääntä. SVT XXIX 1 1907–08, 11.

Peltolan emäntä äänestää valtiollisissa vaaleissa Jaalassa. Museovirasto.

1 317 henkilöä pyrki äänioikeusanomuksella peräämään oikeuksiaan.²⁹ Luku on toki äänioikeutta vaille jääneiden määrään suhteutettuna varsin pieni, mutta valmius virallisen päätöksen kiistämiseen on sinänsä merkillepantava seikka. Edellisvuoteen verrattuna anomusmäärä peräti kaksikymmentäkertaistui, mikä selittynee – valitusmahdollisuutta koskevan tiedon leviämisen ohella – sillä, että äänioikeutettujen määrä jäi 20 000 henkeä oletettua pienemmäksi. Vaikka vaalilastossa laskun otaksuttiinkin johdun virheellisistä tiedonannoista eikä noin suuren joukon sisällymistä ”erinäisistä syistä johtuneisiin poispyyhkimisiin” pidetty luultavana, on myös mahdollista, että näitä epäoikeutetuiksi koettuja äänioikeuden poispyyhkimisiä tapahtui.³⁰

Käytännössä äänioikeusanomuksissa pyydettiin oikaisua vaaliluettelon virheellisyyksiin. Äänioikeuden määrittelyssä ratkaisevaan asemaan nousikin paikkakunnan henkikirjan pohjalta laadittu vaaliluettelo: jos henkilön nimi puuttui vaaliluettelosta, hänellä ei ollut oikeutta äänestä. Vaaliluetteloon kirjattu henkilö puolestaan oli oikeutettu äänestämään, vaikka hän vaaliluettelon virallistamisen jälkeen olisikin esimerkiksi joutunut holhouksenalaiseksi.³¹ Luettelon laatiminen kuului vaalilautakunnalle, jonka tehtävää hoiti kaupungissa maistraatti ja maaseudulla kunnallislautakunnan asettama viidestä vaalioikeutetusta jäsenestä koostuva elin. Nimismiehen tai kaupunginviskaalin läsnä ollessa, seurakunnan johdon antamien tietojen tuella vaalilautakunnan tuli poistaa luettelosta äänioikeutta vailla olevat ja lisätä puuttuvat henkilöt. Sen jälkeen luettelo piti asettaa julkisesti nähtäville kahden viikon ajaksi, jolloin vaalipiiriin kuuluvilla henkilöillä oli mahdollista tehdä kirjallisia oikaisupyynnöitä. Mikäli pyyntöjä esitettiin, asia siirtyi kuvernöörin ratkaistavaksi. Lopullisen päätöksen asiassa teki korkein oikeus eli senaatin oikeusosasto. Äänioikeusanomuksissa kansalaiset joutuivat siten haastamaan arvovaltaisen vaalilautakunnan ratkaisun. Vaalilautakunnan asemasta kertoo se, että kysymykseen ”onko vaalilautakuntain lausunnoilla jo yksistään täydellisesti riittävän todistuksen

Taulukko 1. Äänioikeusanomukset läänitään 1908

Lääni	Hakijoita	Promillea äänioikeutetuista
Uudenmaan	365	2,33
Hämeen	238	1,64
Oulun	126	1,09
Viipurin	171	0,81
Turun ja Porin	172	0,81
Kuopion	89	0,65
Vaasan	119	0,59
Mikkelin	37	0,42
Koko maa	1317	1,04

Taulukko 2. Hämeen läänin kunnat, joista lähetettiin keskimääräistä enemmän äänioikeusanomuksia 1908

	Anomukset	Äänioikeutettuja	Promillea äänioikeutetuista
Messukylä	34	1807	18,8
Lahti	12	1301	9,2
Pirkkala	19	3616	5,3
Tampere	69	17231	4,0
Teisko	8	2076	3,9
Kuhmalahti	4	1137	3,5
Korpilahti	16	4584	3,5
Kalvola	5	1807	2,8
Ruovesi	14	5589	2,5
Hollola	11	4836	2,3
Humppila	2	1199	1,7
Hämeen lääni yhteensä	238	144969	1,6

voima” vastattiin *Lakimies*-lehdessä myönteisesti.³²

Anomusten alueelliset erot

Vuonna 1908 äänioikeusanomusten määrä vaihteli huomattavasti eri läänien ja paikkakuntien välillä (taulukot 1–2), minkä voidaan katsoa kertovan eroista eri alueiden vaaliluettelokäytäntöjen tai valitusaktiivisuuden suhteen. Keskimääräistä enemmän hakemuksia lähetettiin Uudeltamaalta ja Hämeestä, jotka olivat merkittäviä poliittisen toiminnan keskuksia suurlakon aikana.

Myös läänien sisällä valitusaktiivisuus kasautui tiettyihin kuntiin: Hämeessä 24 kunnasta ei tullut yhtään valitusta, kun taas 28 kunnan asukkaat peräsivät oikeuksiaan. Aktiivisimpia olivat Tampere sekä sen naapurikunnat Messukylä ja Pirkkala – joihin kumpaankin oli levittäytynyt Tampereen esikaupunkiasutusta – samoin kuin Lahti, joka sekun oli vilkkaan muuttoliikkeen ja esikaupunkiasutuksen leimaama teollisuuskaupunki.

Yleisesti ottaen ne kunnat, joissa äänioikeuskiistoja ei ilmennyt, olivat keskimääräistä pienempiä, harvaanasuttuja maatalouskuntia.³³ Vaikka laajamittainen poliittinen herääminen tapahtui Suomessa vasta vuoden 1905 suurlakon jälkeen, näyttää suurlakkoaktiivisuudella olleen yhteyttä kuntalaisten valmiuteen äänioikeutensa peräämiseen: noin 90 prosentissa anomuksia lähettäneistä hämäläiskunnista oli suurlakkovii-kolla lakkotoimintaa, kun vastaava luku äänioikeuskiistoilta välttyneissä kunnissa jäi 58 prosenttiin. Erityisen aktiivisia olivat ne kunnat, jotka hyväksyivät punaisen julistuksen sisällön.³⁴ Vastaavasti vuoden 1907 vaaleissa sosiaalidemokraattien erittäin vankan (yli 60 %) kannatuksen alueita oli äänioikeusanomuksia lähettäneistä kunnista puolet, mutta vain kolmannes niistä kunnista, joissa anomuksia ei kirjoitettu.³⁵

Äänioikeusanojien sukupuoli ja luokka

Vaikka äänioikeutettujen joukko oli Suomessa 1900-luvun alussa lievästi naisenemistöinen, oli vaalioikeutta vaille jääneiden joukossa enemmän miehiä. Kirkonkirjojen pohjalta laskettuna vuonna 1908 vaalioikeutta vailla oli 16 % äänioikeusikäisistä miehistä ja 12 % naisista, ja ero pysyi samansuuntaisena kaikissa itsenäisyyttä edeltävissä vaaleissa.³⁶ Onkin ilmeistä, että monet vaaliesteet – asepalvelus, konkurssit, irtolais- ja rikostuomiot – koskettivat useammin miehiä. Siten on luonnollista, että myös äänioikeusanomusten lähettäjistä enemmistö eli 53–55 % oli miehiä sekä koko maassa että Hämeessä.

Äänioikeusanomuksia lähettivät Hämeessä yhtä lailla alimpiin sosiaaliluokkiin kuu-

lutvat itselliset ja irtolaiset kuin myös sivi-tyneistöön kuuluvat henkilöt (taulukko 3). Sen sijaan maaseudun talolliset, jotka olivat paikallisen vallan ytimessä, välttyivät äänioikeusepäselvyyksiltä. Vertailu läänin ammatissa toimivan väestön koostumukseen – jota tosin voidaan pitää vain suuntaa-antavana – viittaa työläisten yliedustukseen äänioikeusanojien joukossa. Työläisammattien edustajien hakemukset muodostivatkin noin 40 % koko hakemusjoukosta.

Valtaosa vaalioikeusanomuksista todettiin turhiksi: koko maassa jopa 73 % ja Hämeen läänissä 64 % anojista sai vuonna 1908 kielteisen päätöksen. Hakemusten suuresta määrästä huolimatta ratkaisut noudattivat samaa linjaa kuin edellisvuoden vaaleissa, jolloin koko maassa 66 % anomuksista hylättiin. Kuntakohtaiset erot olivat suuret: 13 hämäläiskunnassa hylättiin vuonna 1908 kaikki anomukset ja toisaalta viidessä kunnassa hyväksyttiin yli puolet anomuksista. Miehillä oli paremmat mahdollisuudet saada anomukselleen myönteinen lopputulos: kun koko maassa miesten anomuksista hyväksyttiin noin 28 % ja Hämeessä peräti 40 %, olivat vastaavat luvut naisten osalta koko maassa 25 ja Hämeessä 32. Yllättävää on se, ettei yhteiskunnallisella statuksella ollut selvää yhteyttä hakemuksen kohtaloon. Hämeessä turhaan äänioikeuttaan ha-

29. Tidskrift, utgifven af Juridiska Föreningen i Finlandissa (TJFF) julkaistuissa äänioikeusanomusluetteloissa (ks. viite 5) on senaatin asiakirjoihin (Senaatin oikeusosaston arkisto, Päätöstalot vaaliluetteloa ja äänioikeutta koskeissa asioissa 1908 ja 1917, KA) verrattuna epätarkkuuksia. Luvut eroavat osin myös prokuraattorin kertomukseen (VP 1909 II, Asiakirjat IV, 15) sisältyvistä tiedoista. Hämeen osalta nojaudun senaatin asiakirjoihin. Muut tiedot on poimittu TJFF:stä ja puuttuvia tietoja on täydennetty senaatin arkistosta.

30. SVT XXIX 1 1907–08, 2.

31. Hakkila (1939) 750.

32. Suomen suuriruhtinaanmaan vaalilaki 20.7.1906 § 2–17; Oikeustapauksia. *Lakimies* 1910, 45–46.

33. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v 1901, osa I, taulu 1.

34. Punaisen julistuksen hyväksyi 50 % anomuksia lähettäneistä ja 20 % kunnista, joista ei anomuksia lähetetty. Pirjo Ala-Kapee (1972) *Vallankumouksen kannatus Hämeen ja Satakunnan kansalaiskokouksissa vuoden 1905 suurlakon aikana*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.

35. SVT XXIX 1 1907–08, 31–33.

36. SVT XXIX 1–8 1907–17.

Taulukko 3. Äänioikeusanojien sosiaalinen tausta Hämeen läänissä 1908

	Anomuksia	%	Ammatissa toimivat Hämeessä v. 1910 ⁵⁷
Talolliset	0	0,0	6,7
Hallinto, opetus, vapaat ammatit, työnjohto	11	4,6	2,8
Käsityön ja rakennusalan ammattilaiset	22	9,3	
Työläiset, joista	97	40,7	34,3
Työmiehet	64	26,9	
Tehtaantyöntekijät	11	4,6	
Teollisuuden, liikenteen, rakennuksen työmiehet	20	8,4	
Ulkotyömiehet	2	0,8	
Torpparit	18	7,6	10,4
Rengit, palvelijat, apulaiset	14	5,9	7,1
Mäkitupalaiset, mökkiläiset	16	6,7	25,1
Itselliset, loiset, joutolaiset	36	15,1	
Irtolaiset, vaivashoitolaiset	10	4,2	3,5
Muut (leski, vaimo, eläkel., ei tietoa)	14	5,9	10,1
Yhteensä	238	100,0	100,0

ivat esimerkiksi sivistyneistöön ja työnjohtoon kuuluvat, kun taas keskimääräistä useammin hyväksyttiin esimerkiksi irtolaisien ja vaivashoitolaisten anomuksia. Yleisesti ottaen työläiset ja käsityön ja rakennusalan ammattilaiset saivat kuitenkin paremman tuloksen kuin torpparit, palvelusväki ja ammatittomat naiset. Syitä hylkäysprosenttien eroihin onkin haettava tarkastelemalla anomusten päätöskriteerejä.

Hylkäyksen syy: muotoseikat ja hengillekirjoittamattomuus

Vuonna 1908 Hämeessä peräti joka kolmannen äänioikeusvaatimuksen läpimeno pysähtyi hakemuksen muotovirheisiin eli puuttuviin allekirjoituksiin, valtuutuksiin ja todistuksiin sekä määräajasta myöhästymisiin (ks. taulukko 4). Ensimmäisiin vaaleihin verrattuna tilanne oli jo kohentunut, sillä tuolloin jopa 60 % koko maan hylkäyksistä tehtiin tällä perusteella. Anomuksen muotoseikoissa nimenomaan senaatti noudatti ankaraa linjaa, sillä peräti 18 tapauksessa se kumosi läänin kuvernöörin tekemän oikaisupäätöksen.³⁸

Anomuksen teon ongelmat kasaantuivat alempiin yhteiskuntaluokkiin: itselliset, irtolaisten vaimot, mäkitupalaiset, rengit ja

Taulukko 4. Äänioikeusanomusten hylkäyskriteerit Hämeessä 1908

Syy	Määrä	%
Hengillekirjoittamattomuus	69	45,4
Anomuksen muotovirheet	50	32,9
Maksamattomat verot	18	11,8
Vaivashoitolaisuus	10	6,6
Ei hyvää mainetta	2	1,3
Henkilöllisyys epäselvä	2	1,3
Holhouksenalaisuus	1	0,7
	152	100,0

torpparit olivat epätäydellisissä hakemuksissa yliedustettuina. On selvää, että heidän tottumuksensa virallisten anomusten tekoon oli vähäistä, ja kirjoitustaitokin puuttui 1900-luvun alussa edelleen yli 40 %:lta väestöstä. Erityisesti porvaripiireissä olikin ehdotettu tietyn sivistystason asettamista äänioikeuden edellytykseksi, ja toisaalta oppivelvollisuuden tarvetta perusteltiin juuri äänioikeuden mukanaan tuomilla vaatimuksilla.³⁹

Yllättävää on, että lähes puolet hylkäyksistä tehtiin, koska anojaa ei ollut asianmukaisesti kirjattu kunnan henkikirjoihin. Lain mukaan vaalioikeutta vailla oli se "joka kolmena viimekuluneena vuonna ei ole ollut

tässä maassa hengille pantuna”, eli säädös oli kohdistettu Suomen kansalaisuuden saaneisiin ulkomaalaisiin ja ulkomailla asuviin suomalaisiin.⁴⁰ Äänioikeusanomuksissa ei kuitenkaan ollut kyse kansalaisuuskiistoista⁴¹ vaan siitä, että viranomaisten omaksuman ankaran tulkinnan takia moni koko ikänsä Suomessa – jopa samalla paikkakunnalla – asunut menetti äänioikeutensa.

Jo ensimmäisissä vaaleissa vuonna 1907 huomiota herätti yhteiskoulunjohtaja Oskari Mantereen tapaus. Hän menetti äänioikeutensa, koska oli jäänyt edellisvuonna merkitsemättä monivuotisen asuinkuntansa henkikirjaan. Vuonna 1909 puolestaan kansanedustajaksi valittu Matti Helenius-Seppälä joutui luopumaan paikastaan, koska hänen nimeään ei henkikirjoitusvirheen takia löytynyt vaaliluettelosta. Vaaliluetteloon otettiin siis vain ne henkilöt, jotka olivat hengillepannut. Yhdenkin vuoden puuttuva henkikirjoitus merkitsi äänioikeuden menetystä.⁴² Nimenomaan senaatti piti tiukan linjan, sillä se muutti vuonna 1908 tällä perusteella 12 hämäläisanojan kuvernööriltä saaman oikaisupäätöksen kielteiseksi. Hämeessä tästä syystä äänioikeutta vaille jääneet edustivat kaikkia yhteiskuntaluokkia: työmiesten, irtolaisten ja torpparinleskien lisäksi myöskään arkkitehti, sanomalehtimies ja kansakoulunopettajatar eivät saaneet äänestää. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta kaikki sivistyneistön hakemukset kaatuivat juuri henkikirjoitusehtoon.

Henkikirjoitusehdon ahdas tulkinta herätti arvostelua oikeusoppineiden piirissä, sillä hengillekirjoittamattomuuden syynä ei läheskään aina ollut henkilön oma laiminlyönti. Ehdon katsottiinkin tarjoavan henkikirjoittajille mahdollisuuden mielivaltaiseen menettelyyn – ja sitä paitsi olevan lainvastainen. Ylipäättään henkikirjoituskäytännöt todettiin kirjaviksi. Ainakin 1920–30-luvuilla isännät jättivät veroja välttääkseen muualta muuttaneet palkolliset ilmoittamatta eikä kunnissa mielellään ilmoitettu myöskään niitä, joiden oletettiin joutuvan köyhäinhoidon varaan. Erityisesti kaupungeissa henkikirjoituksen todettiin muodostuneen ”jonkinlaiseksi salaperäiseksi omalaatuiseksi toimitukseksi”. Se, että liki puolet hengil-

lepanon puutteen aiheuttamista hämäläisistä äänioikeusepäyksistä tehtiin vuonna 1908 Tampereella ja sen lähikunnissa, viittaa esikaupunkiväestön henkikirjoituksen ongelmallisuuteen.⁴³

Eduskunnan lakivaliokunnan enemmistö kannatti henkikirjoitusehdon lievempää tulkintaa jo vuonna 1909. Senaatin linjan todettiin alkanen vähitellen muuttua ja henkikirjoituksen virheitä korjattiin yleisesti vuoden 1911 vaaleissa. Vuonna 1917 palattiin kuitenkin jälleen ankaraan käytäntöön.⁴⁴

Kaiken kaikkiaan vuonna 1908 vain joka viidennen hämäläisänomuksen hylkäyksen syynä oli anojan oma suoriutumattomuus tai kelvottomuus. Yleisin tällainen kriteeri oli veronmaksun laiminlyönti. Esimerkiksi kahden tamperelaisen pellavatehtaan työntekijättären osalta todettiin, ettei heidän yksityiseltä eläkerahastolta saamansa vuotuinen eläke vapauttanut kruunuveron maksamisesta. Senaatin linjan mukaan vaaliluettelon tarkastuksen jälkeinen veronmaksu ei riittänyt äänioikeuden saamiseen. Eriäviä käytäntöjä esiintyi sen suhteen, täytyikö vaalieste yhden vai kahden vuoden verorasteilla.⁴⁵

Vaivaishoitolaisuus koitui kuuden miehen ja neljän naisen äänioikeuden esteeksi. Vaikka laki kielsi vain vakinaista vaivaishoitoa itselleen saaneiden äänestämisen, hylättiin hauholaisen mäkitupalaisen hakemus,

37. Lukuun sisältyy vain perheen pääasiallinen elättäjä, joten naimisissa olevat naiset puuttuvat. SVT VI Väestötilasto 47 Suomen väkiluku 31 p:nä joulukuuta 1910 II, 40, 62.

38. Ks. VP 1909 II, Asiakirjat IV, Prokur. kert., 10–11.

39. SVT 1912, 46–47; Esim. Kurki (1986) 12; Pohjantammi (2003) 388; Harjula (1996) 94–95.

40. Tarkkiainen (1971) 46–47; Hakkila (1939) 387–389.

41. Poikkeustapauksia: TJFF 1910, 104–105, 136–137.

42. 'Oikeustapauksia', *Lakimies* 1907, 33–34; Ahava (1914) 18; VP 1909 II, Asiakirjat IV, Prokur. kert., 7–9. Ks. myös Eino Murtorinne (2006), *Lennart Heljas. Kansainvälisesti suuntautunut poliitikko ja kirkonmies*, Hist. tutk. 231, Helsinki: SKS.

43. V. B., 'Vaalilain tulkitsemista', *Lakimies* 1907, 24–25; Tarkkiainen (1971), 46–47; Kom.miet. 1923:7, 24; Kom.miet. 1936:12, 23–26; Elias Orrman (1980) 'Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä', *Genos* 1980. http://www.genealogia.fi/genos/51/51_1.htm

44. VP 1909 II, Asiakirjat IV, Lakivaliok.miet. nro 1, 6–9; 'Oikeustapauksia', *Lakimies* 1910, 46–47; Hakkila (1939) 388; Tarkkiainen (1971) 46.

45. 'Oikeustapauksia', *Lakimies* 1910, 44–45; VP 1909 II, Asiakirjat IV, Prokur. kert., 9, Lakivaliok. miet. nro 1, 10.

koska hän oli saanut useina vuosina apua perheensä elatukseen. Senaatti katsoi, että todistusvastuu vaivahoidon nauttimattomuudesta oli henkilöllä itsellään. Sen sijaan lakivaliokunta korosti vaalilautakunnan vastuuta: sen tuli selvittää joko asiakirjojen tai paikallisolojen tuntemuksen avulla avun vakinaisuus ja sen kohdistuminen, sillä "vaalioikeutta riistävä seikka pitää olla tietynä, ennen kuin valitsija voidaan vaaliluettelosta poisjättää, jota vastoin hänen asiaan ei ole näyttää että tuota syytä ei ole olemassa".⁴⁶ Muistitieto Varpaisjärveltä viittaa lainvastaiseen menettelyyn:

"Kunnanherrat (...) ottivat äänioikeuden pois sellaiselta, joka oli saanut kunnanapua, vaikkapa vain tilapäisesti. Kun menin kunnanapua saatuani äänestämään, niin minulle sanottiin: "Vettä on kengässä", eikä annettukaan äänestää, ja saman kunnanisät tekivät kaikille, jotka olivat saaneet kunnanapua."⁴⁷

Muiden vaaliesteiden merkitys hylkäysperusteina jäi vähäiseksi. Orivetäläisen itselismiehen maineen vei ryöstöstä saatu vankilatuomio eikä tamperelainen suutari kyennyt luotettavasti osoittamaan mainettaan. Lisäksi korpilahtelainen torpparinpoika todettiin holhouksenalaiseksi.

Veronsa maksaneet hyväksytyjen enemmistöä

Myönteisen päätöksen äänioikeusanomukseensa sai 86 hämäläishakijaa eli 36 % anojista. Luku on merkittävä, sillä paikallistasolla tehty päätös äänioikeuden epäämisestä myönnettiin virheelliseksi. Luku antaakin aiheen olettaa, että myös anomuksen tekoon ryhtymättömien joukossa oli lukuisia kansalaisia, joiden mahdollisuudet poliittiseen vaikuttamiseen evättiin perusteettomasti. Esimerkiksi vielä 1930-luvulla vaaliluetteloiden virheellisyydet paljastuivat asianosaisille usein vasta vaalitoimituksessa.⁴⁸

Yleisin syy äänioikeusanomuksen hyväksymiseen oli verojen asianmukainen maksaminen. Se, että anojat joutuivat erikseen osoittamaan maksaneensa veronsa tai olevansa vapautettuja veronmaksusta, kertoo

Taulukko 5. Äänioikeusanomusten hyväksymiskriteerit Hämeen läänissä 1908

Syy	Määrä	%
Verot	57	66,3
Verot maksettu	50	
Vapautettu veronmaksusta	7	
Syytä ei mainita	13	15,1
Henkilöllisyys selvitetty	8	9,3
Hyvä maine osoitettu	6	7,0
Ei nauti vaivaisapua	2	2,3
	86	100,0

kin yhteiskunnan kyvyttömyydestä byrokrattiseen tarkkuuteen. Kun verolippuun merkittiin nimeltä ainoastaan perheenlätettä, mutta vaimo, lapset ja palkolliset pelkästään lukumäärältään, todettiin tästä aiheutuvan epäselvyyksiä. Ongelmia saattoi aiheutua myös siitä, että henkilöä oli verotettu kahdella eri paikkakunnalla.⁴⁹ Hämeessä yli puolet verot moitteetta suorittaneista oli tamperelaisia, joten muuttoliikkeen työläiskaupungin kirjanpidossa näytti olleen paljon toivomisen varaa. Suurin yksittäinen ryhmä veronsa maksaneiden joukossa olivat työläiset. Veronmaksusta vapautetuksi todettiin lisäksi 65 vuoden iän takia yksi anoja, ja kuuden henkilön varattomuuden todisti kunnallishallitus. Toisin kuin sosiaalidemokraatit olettivat, varattomuustodistuksia siis hankittiin äänioikeuden takaamiseksi, joskin verraten harvoin.

Henkilötietojen oikaisu johti kahdeksan henkilön äänioikeuden palauttamiseen. Tässä yhteydessä korjattiin vaaliluettelosta puuttuvat mutta henkikirjasta löytyvät nimet, virheelliset iät ja väärinkirjoitetut nimet. Esimerkiksi tamperelainen puuseppä sai viranomaiset vakuutettua siitä, että varkauteen oli syyllistynyt joku muu samanniminen henkilö. Kaikki henkilöllisyyteen liittyvät epäselvyydet esiintyivät Tampereella ja Pirkkalassa. Onkin luonnollista, että pienissä kunnissa, joissa väki tunsikin toisensa vuosien takaa, vastaavilta ongelmilta vältyttiin.

Kansalaisluottamusta nauttiviksi todettiin anomusten perusteella kaksi naista ja neljä miestä. Esimerkiksi messukyläläinen työmies, jonka äänioikeuden vaalilautakunta

oli evännyt juopumuksesta saadun sakko-tuomion perusteella, sai luvan äänestä.⁵⁰ Äänioikeuden saivat myös hausjärveläinen itsellisenäinen sekä korpilahtelainen mies, jotka esittivät riittävän vakuuden siitä, etteivät olleet vaivaisavun varassa.

Anomukset vaalioikeuden epäämisestä

Pieni osa äänioikeusanomuksista sisälsi vaatimuksen jonkun toisen henkilön äänioikeuden epäämisestä. Vuonna 1908 koko maassa tällaisten anomusten kohteena oli 151 henkilöä, mutta vain 25 heistä lopulta menetti äänioikeutensa. Valtaosa anomuksista hylättiin prosessivirheiden takia, kun taas yleisimmät syyt äänioikeuden epäämiseen olivat vaivashoitolaisuus ja alaikäisyys.

Toisten äänioikeuden riistämistä koskevat anomukset noudattivat perinteistä valta-asetelmaa: anojana oli yleensä talollinen, nimismies tai kunnallislautakunnan puheenjohtaja ja anomusten kohteet olivat työmiehiä, itsellisiä tai torppareita vaimoineen. Hämeen läänissä tilanne oli sikäli mielenkiintoinen, että talolliset, jotka loistivat poissaolollaan äänioikeuden anojien joukossa, olivat edustettuina epäysanomuksissa myös anomusten kohteina. Hauholla mäkitupalaismiehen vaatimus talollisen lesken poistamisesta vaaliluettelosta holhouksenalaisuuden takia tuotti tuloksen. Kuhmalahdella, jossa eläkemiehen poika anoi mielisairaana talollisen tyttären äänioikeuden epäämistä, päädyttiin puolestaan kielteiseen päätökseen, sillä tyttären laatiman selvityksen katsottiin osoittavan riittävää henkistä kykyä.⁵¹ Asettuminen talollisia vastaan – olkoonkin että kohteena olivat leski ja tytär – kertoo osaltaan vähäväkisen kansanosan voimantunnosta ja pyrkimyksestä vaikuttaa paikallisiin ratkaisuihin, mikä onkin mielletty suurlakon keskeiseksi yhteiskunnalliseksi muutokseksi.⁵²

Valtiokansalaisuus oikeutena

Valtiollinen äänioikeus toteutettiin vuonna 1906 Suomessa periaatteessa yleisenä, mutta käytännössä vain tietyt ehdot täyttävien rajoitettuna. Ehdolla oli kansalaisen kriteerien määrittelyn ohella myös käytännön

merkitystä, sillä jopa noin 200 000 poissuljetun osalta suurlakon herättämät odotukset eivät täyttyneet. Myös osa etnisistä vähemmistöistä jäi äänioikeuden ulkopuolelle ja korkea ikäraja karsi keski-ikältään nuoren työväestön äänestysmahdollisuutta. Vaikka suurin osa vaalitesteistä kohdentui ns. marginaaliväestöön, vero- ja henkikirjoitusehdot kohdistuivat varsin satunnaisin perustein myös aivan tavallisiin kansalaisiin. Nämä kriteerit asettivat viranomaisrekistereille uudenlaisen tarkkuuden velvoitteen – ja tarjosivat samalla rekistereiden laatijoille myös mahdollisuuden paikalliseen valankäyttöön.

Äänioikeutta vaille jääneiden anomukset oikeutensa palauttamisesta kertovat sekä äänioikeudelle annetusta merkityksestä että kansalaisten valmiudesta haastaa viranomaispäätökset. Läheskään kaikilla ei tosin ollut riittävää taitoa tai mahdollisuutta anomuksentekoon. Anomusaktiivisuuden paikalliset erot olivat suuret, ja paikkakunnan suurlakonaikaisella toimeliaisuudella näyttää olleen yhteyttä anomusten määrään. Merkittäviä luokka- tai sukupuolieroja ei äänioikeusanomuksissa voida havaita, mutta maaseudun valta-asetelmista kertoo se, etteivät talolliset joutuneet äänioikeuttaan peräämään.

Kun jopa noin kolmannes äänioikeusanomuksista johti äänioikeuden palauttamiseen, viittaa tämä siihen, että suurelta joukolta suomalaisia mahdollisuudet poliittiseen vaikuttamiseen evättiin oikeudettomasti. Valtiokansalaisuutta vaille jätetyt eivät suinkaan olleet kunnottomia ja kelvottomia, vaan heidän joukkoonsa saattoi likimain sattumanvaraisesti joutua kuka tahansa suomalainen.

46. VP 1909 II, Asiakirjat IV, Prokur. kert., 9–10 ja Lakivaliok. miet. nro. 1, 10–11.

47. Jukka Fenilä (toim.) (1971) *Ruotiukkoja ja huuto-laisia. Muistikuvia entisajan sosialibuollosta*, Helsinki: Tammi, 132.

48. Kom.miet. 1936:12, 25.

49. VP 1909 II, Asiakirjat IV, Lakivaliok. miet. nro 1, 9; Kom.miet. 1923:7, 25.

50. Myös: 'Oikeustapauksia', *Lakimies* 1907, 64–65; TJFF 1908, utslag 7–8a.

51. Mielisairaudesta päätöspäätöksenä ks. Hakkila (1939) 387 alaviite.

52. Esim. Soikkanen (1966) 429, 442.

ANU PYLKKÄNEN

Naisten oikeudet maataloilla – suomalaisen modernisaatiokehityksen pitkä historia

Anu Pylkkänen käsittelee modernisaatiota ennen muuta historiallisena prosessina, jonka oleellisia piirteitä ovat yksilön oikeudet ja muodollinen tasa-arvo. Tällä tutkimuskohteen valinnalla Pylkkänen ei ota sinänsä kantaa feministiseen modernisaation kritiikkiin, mutta hänen tavoitteenaan on myös analysoida sitä, miten modernisaatio on rakennettu toisaalta samanlaisuuden, toisaalta eron perustalle.

■ Perimystä ja muita maatalaan ja maatalouteen liittyviä oikeuksia on Suomessa leimannut pitkään jatkunut patriarkalisuus. Patriarkalisuus merkitsi paitsi isännälle keskitettyä valtaa myös taloudellisten resurssien, ennen muuta maaomaisuuden, pitämistä suvun (miesten) käsissä. Hierarkkinen ja kollektiivinen valtarakenne säilyi kauan senkin jälkeen, kun oikeudellisesti oli siirrytty yksilöiden muodollisen tasa-arvon aikaan.¹ Oikeudet tai oikeudellinen kehitys yleensä eivät siis välttämättä itsessään muuta oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa koskevia käsityksiä, jos sosiaalinen ja taloudellinen ympäristö ei muutu vastaavasti. Maatilojen naisten sovittaminen yksilön oikeuksien kehikkoon oli pitkä historia, joka osoittaa, kuinka sosiaalisten rakenteiden ja kulttuuristen merkitysten historiallinen jatkuvuus ylittää oikeudessa tapahtuneet muutokset.

Miesvaltaisuus murtui 1960-luvun lopulla, jolloin teollistuminen ja alkava hyvinvointivaltion rakentaminen alkoivat muuttaa myös maaseudun elämää. Maalta muutettiin yhä enemmän kaupunkeihin, ja varsinkin naiset siirtyivät pois maatalouden piiristä.

Palkkatyöstä tuli perusta, jolle universaalia sosiaalista ja oikeudellista tasa-arvoa ryhdyttiin rakentamaan. Mutta muutokset eivät olleet vaikuttamatta myös maataloudessa. Perheviljelmillä alkoivat hitaasti muuttua sekä työnjako että päätöksenteko. Maatilan emännät saavuttivat itsenäisiä sosiaalisia oikeuksia vasta 1980- ja 1990-luvulla kansainvälisen oikeuden luoman ulkoisen paineen kautta. Maatilan emäntä tuli kaikkein viimeisimpänä 'näkyviin' maatalatalouden kokonaisuudesta sen itsenäiseksi jäseneksi ja yksilöllisten oikeuksien omistajaksi.

Tässä artikkelissa käyn läpi (epä)tasa-arvon pitkää historiaa maatilan emäntien ja osittain tytärten näkökulmasta. Tarkastelun kohteina ovat ne maaseudun naiset, joilla ylipäänsä oli oikeuksia – tilattomilla oli pitkään lähinnä vain velvollisuuksia. Kun puhutaan oikeuksista ja oikeudellisesta tasa-arvosta, lähtökohtana on aivan tietty yhteiskuntaryhmä eli maata tai muuta omaisuutta omistavat ihmiset. Kysymys köyhyydestä ei kuulu oikeuksien alaan. Tasa-arvo oikeuksien näkökulmasta ymmärrettynä merkitsee ennen muuta yhtäläisiä mahdollisuuksia käyttää vapauttaan ja omaisuuttaan. Yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta voidaan tosin myös kutsua tasa-arvoksi, jolloin se mielletään yhtäläiseksi osallisuudeksi resurssien ja vallan jaossa. Vaikka tällaisellakin ajattelulla on yhtymäkohtia oikeuteen, kyse ei ole varsinaisesti samasta asiasta. Moderni oikeus ei ota kantaa valtasuhteisiin vaan on niiden suhteen neutraali. Lähemmässä tarkastelussa ilmenee kuitenkin, että oikeuden neutraalin kielen sisään on sittenkin rakennettu muun muassa sukupuoleen perustuvia eroja.

Artikkelin pääjuonteena on tarkastella sitä jännitettä, joka historiassa on vallinnut tilojen ja suvun kollektiivisten etujen sekä perheenjäsenten yksilöllisten oikeuksien välillä. Kuinka kauan esimoderni sukumaa-ajattelu on jatkunut, ja millainen oli se prosessi, jossa yksilöt nousivat esiin kollektiivista? Historiallisen jatkuvuuden ja muutosten osoittamiseksi tarkastelutapa ja tekstin rakenne korostavat oikeuden pitkää linjaa aina keskiajalta asti. Mitä jännite yhteisön ja yksilön välillä kertoo oikeuksien suku-

puolisidonnaisuudesta? Miten yhtäläiset yksilön oikeudet ovat tulleet osaksi oikeudellista ajattelua ja kuinka ne on kunakin aikana ymmärretty ja pantu täytäntöön maatalan emäntien kohdalla? Muutokset ja murmutat 'pitkään linjaan' kytketään sekä oikeuden kansainvälistymiseen ja naisten ihmis-oikeuksia koskevaan kehitykseen että hyvinvointivaltioon. Oikeuksien ja tasa-arvon merkitykset ovat muuttuneet, mutta oikeuden ja oikeuksien järjestelmän jännitteet ja sisäiset ristiriidat ovat monilta osin pysyneet myös samoina. Moderni oikeus ei suinkaan ole sellainen ristiriidaton ja harmonisoitu järjestelmä jona se haluaa itsensä esittää. Vaikka naisille alistaisia rakenteita ja käytäntöjä on pyritty ja pyritään purkamaan, samalla pidetään yllä sosiaalisia instituutioita (kuten perhe) joissa naisten kokemus alistamisesta erityisesti ilmenee.² Itse ajatus oikeuden henkilöydestä on sisäisesti sukupuolitunut, koska sen mallina ovat olleet vapaat omistavat miehet. Kuinka paljon naisten tulo oikeuden henkilöiksi on ollut assimilaatiota tuohon malliin, kuinka paljon erojen vahvistamista? Mitä vaikutuksia kummallakin painotuksella on ollut?

Oikeuden ja oikeuksien mahdollisuudet muuttaa sukupuolituneita sosiaalisia käytäntöjä ovat aina rajalliset. Pohjoismainen historia osoittaa kuitenkin, että oikeudet on myös mahdollista nähdä yhtenä oleellisena osana tasa-arvoisen yhteiskunnan rakentamista. Oikeudellinen tasa-arvo ei ole pelkästään sitä, että naiset sovittautuvat miehiin malliin, ellei samalla pureta yhteiskunnallisen vallan- ja työnjaon sukupuolitettuja merkityksiä. Ei siis riitä, että naiset ikään kuin täyttävät 'annetun' oikeuden henkilön mallin, vaan samalla olisi puuttuttava siihen sosiaalisten käytäntöjen maailmaan, joka pitää yllä eroja, esimerkiksi perheen työnjakoa ja miesten ja naisten työn erilaista arvostusta. Perinteinen liberaali oikeus ei kannata puuttumista tällaisiin yksityisyyteen liittyviin seikkoihin, mutta Pohjoismaissa on ollut muuta Eurooppaa helpompaa luoda varsinkin sosiaaliturva- ja palvelujärjestelmiä, joilla on suoraa tai ainakin välillistä vaikutusta myös perheiden ja kotitalouksien sisällä. Suomessa esimoderni sosiaalimalli

muuttui kohti modernia tasa-arvoa ja yksilöiden yhteiskuntaa nimenomaan hyvinvointivaltion sosiaalisen kansalaisuuden myötä 1960-luvulta eteenpäin.

Oikeuksista puhuttaessa painottuvat Suomen historiassa erityisesti omistusoikeudet. Näin oli myös miesten ja naisten tasa-arvoa koskevissa keskusteluissa ja uudistuksissa 1900-luvun alun molemmin puolin. Pitkään jatkunut agraarisuus heijastui kiinnostuksena ennen muuta ihmisten suhteesta tuon ajan tärkeimpään resurssiin, maahan. Toisaalta se heijastui siinä seikassa, että yksilöiden oikeuksia ei lopulta ollutkaan kovin helppo nähdä erillisinä suvusta, säädystä tai yhteiskuntaryhmästä. Suomessa yhteisölliset ja yhteiskunnalliset rakenteet (suku, perhe, sääty, kansakunta) ovat pitkään olleet tärkeämpiä kuin yksilöt. Tasa-arvo on nähty sosiaaliryhmien välisenä tasa-arvona, mikä on näkynyt varsinkin korporatistisissa prosesseissa ja tulonjakopolitiikassa. Sukupuolieroa ei ole kovin paljon korostettu, symmetriaa sitäkin enemmän. Tämä seikka on historiankirjoituksessa joskus aiheuttanut myös tulkintoja naisten vahvuudesta, mitä käsitystä on toisaalla myös pyritty purkamaan.³ Liityn niihin tutkijoihin, jotka pyrkivät osoittamaan muodollisen tasa-arvon sisälle rakennetun sukupuolituneen valtarakenteen.

Yksilöiden oikeuksien toteutuminen on siis pitkä historiallinen prosessi, jolla on lu-

1. Modernisoitumisen viiveestä maaseudulla Kirsti Niskanen (2001) *Gender Economics in Action: Rural Women's Economic Citizenship in Finland during the Twentieth Century*. *Journal of Women's History* 13.2., 132–157. Niskanen on esittänyt, että ajatus suvun maasta ja sen siirtämisestä sukupolvelta toiselle sekä siihen ajatukseen liittynyt käsitys sukupuolten komplementaarisuudesta on nimenomaan ollut tekijä, joka on vaikuttanut modernisoitumisen viiveeseen. Kirsti Niskanen (1998) *Genushistoria och agrarhistoria – ett paradigmskifte på spåret?* Kirsti Niskanen (red) *Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering*. Stockholm Studies in Economic History 31, 6–7.

2. Maxine Molyneux & Shaha Razavi (2002) Introduction. *Gender Justice, Development, and Rights*, toim. Maxine Molyneux & Shaha Razavi, Oxford: Oxford University Press.

3. Pirjo Markkola (2002) Vahva nainen ja kansallinen historia. *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*, toim. Tuula Gordon, Katri Komulainen ja Kirsti Lempiäinen. Tampere: Vastapaino, 75–90.

kuisia kerrostumia. Vaikka jo vuoden 1919 hallitusmuodossa lähdettiin kiellosta syrjiä ketään henkilöön liittyvillä perusteilla, kysymys syrjimättömydestä on viime aikoina tullut yhä tärkeämmäksi. Se on saanut monia uusia ulottuvuuksia, esimerkiksi tosiasiallisen tasa-arvon ja välillisen syrjinnän käsitteet. Hyvinvointivaltioon liitetty tasa-arvon käsite on viime vuosikymmeninä puettu vahvaan oikeudelliseen muotoon.⁴

Esimoderni ja varhaismoderni 'tasa-arvo'

Vaikka markkinatalouteen perustuva moderni oikeusjärjestelmä kehittyikin Suomessa hyvin hitaasti 1800-luvulta lähtien, on tarkastelu kuitenkin aloitettava jo kauempaa. Jo keskiajalta lähtien on ollut nähtävissä jännite yksilön oikeuksien ja patriarkaalisten yhteisörakenteiden ja -arvojen välillä. Näitä jännitteitä ei ole vielä kukaan ratkaistu, ja itse asiassa historia myös monella tavalla toistaa itseään. Joskus puhutaan oikeudellisesta Sisyfos-prosessista. Kyse ei ole lineaarisesta kehityksestä, jossa naisilla ensin ei ole oikeuksia ja sitten on, aivan kuin nykyaika olisi jollain tavoin historian huipentuma. Sen sijaan voidaan väittää, että tasa-arvoa on jossain muodossa käsitelty koko tuntemamme oikeushistorian ajan. Se on lähes aina ollut tuontitavaraa, jota on yritetty vaihtelevin tavoin sovittaa yhteen olemassa olevien traditioiden ja sosiaalisten rakenteiden kanssa. Vaikka ajatus yksilön oikeuksista on vanha, se on meillä vakiintunut todella myöhään, lopullisesti 1990-luvulla. Varsinkin kysymykset yksityisyyden suojasta ja itsemääräämisoikeudesta tulivat toden teolla esille vasta Suomen liittyttyä Euroopan ihmisoikeussopimukseen vuonna 1989.

Maatilojen naisten oikeuksia on luontevinta tarkastella yhtäältä perimyksen, toisaalta avioliiton kautta. Kuinka paljon nainen saavutti oikeuksia oman sukunsa, kuinka paljon aviomiehensä kautta, vai oliko hän lähinnä resurssien välittäjä ilman itsenäisiä oikeuksia? Kuinka paljon suvun ja aviomiehen oikeudet ja intressit toisaalta rajoittivat naisten oikeuksia?

Ruotsin keskiaikainen oikeus tunki peril-

listen yksilölliset perintöosat toisin kuin esimerkiksi Englanti, jossa primogenituuri eli vanhimman pojan etuoikeus perintöön oli oikeudellisesti vahvistettu periaate. Tämän tavoitteena oli säilyttää maaomaisuus jakamattomana sukupolvesta toiseen. Tanskalaisesta oikeudesta, joka puolestaan oli jo varhemmin muovautunut roomalaisen ja kanonisen oppineen oikeuden vaikutuksesta,⁵ omaksuttiin Ruotsiin 1200-luvun lopulla sekä pojan että tyttären perintöoikeus vaatimusoikeutena, joka ei ollut riippuvainen perinnönjättäjän tahdosta. Vaikka sukumaan vahva asema ja sukulinjan kulku mieslinjassa olikin käytännössä hyvin tavallista, ajatus yksilöllisestä perimyksestä ei suinkaan ollut vain kuollut lain kirjain. Toinen asia on, vastasivatko saadut perintöosat aina lainmukaista määrää tai olivatko ne laadultaan yhtäläiset eli osuuksia kaikenlaatusesta omaisuudesta. Pikemminkin näyttää siltä, että naiset eivät käytännössä saaneet sitä, mitä heille lain mukaan olisi kuulunut: maalla puolet pojan osasta, kaupungissa pojan osa.

Koska perimys etenkin talonpoikaistalouksissa oli niin voimakkaasti sidoksissa tilan sukupolvenvaihdokseen ja vanhan isännän ja emännän elättämiseen (mm. syytinkisopimuksen kautta), tyttärien saamat osuudet eivät vastanneet heille kuuluvaa ideaalista osaa tilasta. Tyttäret harvoin perivät maata. Heidän osuutensa riippui paljolti siitä, miten tila tuotti ja riitti sisarusuuksiin.⁶ Suojasiko suku (vanhemmat) naispuolisia jäseniään myös näiden avioliiton aikana sukumaan suojan kautta? Tämä kysymys on oletamus, joka ei saa kovin paljon vahvistusta ainakaan uuden ajan alun oikeuskäytännön valossa: sukumaata harvoin jos koskaan tuli tyttärien perintöön. Vanhan parin intressissä oli lähinnä vain oman elatuksen turvaaminen, jolloin riitely perinnöstä käytiin tilanjatkajan ja sisarusten (tai näitä edustavien aviomiesten) kesken.

1600-luvun lopulla perimysoikeudesta keskusteltiin ensi kerran tasa-arvon näkökulmasta, mutta laki ei lopulta suurestikaan muuttunut. Valtakunnan yleistä lakia valmistelevalle lakikomissiossa varsinkin porvarillisesta taustasta tulevat jäsenet olivat

valmiita kannattamaan lasten tasa-arvoa perimyksessä vedoten luonnonoikeuden mukaiseen kaikkien ihmisten luontaiseen yhdenvertaisuuteen. Aateliston edelleen jatkuvaa valtaa ilmensi, että maaseudun poikien isommat perintöosat kirjattiin uudestaan vuoden 1734 lain perintökaaren 12 lukuun.⁷ Tämän lisäksi laissa oli säännös vanhimman pojan etusijasta valita perintöosansa, ns. otto-oikeus, mikä läheni primogenituuria.⁸ Tämä suurelta osin keskiajalta peräisin oleva perimys, jossa oli sekä kollektiivisia, sukuun ja säätyyn liittyviä, että yksilöllisiä piirteitä, oli Suomessa voimassa osittain aina vuoteen 1965 asti, mutta maaseudun perintöosat tasoitettiin vuonna 1878. Myös perimyskäytännössä oli nähtävissä suurta jatkuvuutta, sillä naiset harvoin perivät maata.⁹

Modernin oikeuden synty: liberalismia agraarisessa kehityksessä

Kun valtiopäivätoiminta alkoi 1860-luvulla, naisten oikeudet olivat yksi ensimmäisiä säänneltäviä kysymyksiä. Valtiopäivämiehiä innoittivat liberalismiin opit yksilönvapaudesta, joskaan aivan kaikille ja samoin ehdoin sitä ei sittenkään haluttu ulottaa. Säätyjen intressit vaikuttivat tavoitteisiin ja kannanottoihin. Muutokset alkoivat porvariston maailmasta. Porvariston naisille tärkeä uudistus oli vuoden 1864 asetus naittajanjavan poistamisesta, joka toi naisille täysivaltaisuuden 25 vuoden iässä ja poisti holhoojan naittajaoikeuden ja taloudellisen vastuun holhottavasta ja tämän elatuksesta. Holhous ei enää sopinut markkinaistuvaan yhteiskuntaan. Sen sijaan alimpien yhteiskuntaryhmien naisille eli maaseudun ja kaupunkien tilattomien ja talottomien perheiden tyttärille, jotka työskentelivät palveluksessa, tällä uudistuksella ei ollut paljonkaan merkitystä, sillä heille työnteko oli palkollis- ja irtolaissääntelyn perusteella pakko ja myös taloudellinen välttämättömyys.¹⁰ Talonpojiston kantoihin puolestaan vaikutti edelleen voimakkaasti sukumaaperinne.

Lineaarista historiakäsitystä ilmentäisi ajatus, että sen jälkeen, kun liberalismiin

aatteet oli omaksuttu, ne vain pantiin täytäntöön. Todellisuudessa näkemykset olivat hyvinkin jakautuneet säätyjen välillä. Hyvän kuvan tasa-arvoperiaatteen ja patriarkaalisen järjestelmän välisestä jännitteestä saa lukemalla talonpoikaissäädyn keskusteluja perintöoikeuksia koskevasta uudistusesityksestä.¹¹

Valtiopäiväedustajat viittasivat usein ajan tasa-arvokeskusteluihin esimerkiksi ”seuraten sitä nykyajan katsantotapaa, että vaimo on oleva yhtä suuressa arvossa kuin mies” (ed. Brusila 13.4.1877, 491) ja todeten, että ”vaimon kyky ja jalous on nykyajalla huomattu yhtä suuresti vaikuttavan perheen ja yhteiskunnallisten olojen edistytymiseksi kuin miehenkin” (ed. Karvosenoja, 493). Tasa-arvon kannattajat katsoivat naisten oikeuksien saavan oikeutuksensa naisten, erityisesti emäntien aktiivisesta roolista tuottavassa työssä maataloudessa ja siitä vastuusta, joka heillä oli kotitalouden johtamisessa ja hoitamisessa. Keskusteluissa kylläkin sivuutettiin muiden maatalon nais-

4. Anu Pylkkänen (2004) *Constructions of Legal Persons in a 'Communitarian' Context: The Modernization of Law in Finland. New Challenges for the Welfare Society*, toim. Vesa Puuronen et al., Joensuu: Publications of Karelian Institute N:o 142; Kevät Nousiainen (2005) Tasa-arvon monet kasvat: kansainvälisistä vaikutuksista Suomen tasa-arvo-oikeudessa. *Lakimies* 7–8/2005, 1188–1209.

5. Helle Vogt (2005) *Slaegtens funktion i nordisk højmiddelalderret: kanonisk retsideologi og fredskabende lovgivning*. Köbenhavn: Jurist- og Økonomiforbundet.

6. Anu Pylkkänen (2005) Forming the Marital Economy in the Early Modern Finnish Countryside. *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*, toim. Maria Ågren & Amy Louise Erickson. Aldershot: Ashgate.

7. Anu Pylkkänen (1990) *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus, 165–167.

8. R.A. Wrede (1911) *Förklaringsar till ärfdabalken*. Helsingfors: Juridiska fakultetens förlagsrörelse, 105–107.

9. Eino Jutikkala (1958) *Suomen talonpojan historia*. Helsinki: SKS:n toimituksia 257, 332 ss.

10. Anu Pylkkänen (2006) Naispalvelijan oikeudellinen asema 1664–1922. *Työtelhäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, toim. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: SKS, 73–94.

11. Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat huhtikuussa 1877, 489–504, 515–530.

ten, varsinkin miniöiden ja piikojen alistettu ja näkymätön asema. Todellisuudessa naisten työtä ei maataloudessa arvostettu edes lähimain yhtä paljon kuin miesten työtä. Toinen oikeuksien peruste oli kansallivaltion kansalaisuus. Naisia tuli kohdella yhdenvertaisesti myös oikeudellisesti sen suuren merkityksen vuoksi, mikä heillä oli kansalaisten kasvattajina. Kolmas argumentti liittyi perheen elatukseen. Jos miehet eivät hoitaneet velvollisuuksiaan, naisten tuli voida ottaa vastuu köyhäinhoidon kulujen minimoimiseksi. Köyhäinhoitosäännöksissä ei edellytetty vaimon elatusvelvollisuutta, mutta käytännössä tämä vastuu tuntui olevan olemassa ainakin tavanomaisena käytäntönä. Mieselättäjyyden ihanteesta, joka näkyi sekä lainsäädännössä että tilastoinnissa, huolimatta kahden elättäjän malli oli kuitenkin usein käytännön todellisuutta.

Maatalouden praktisia tarpeita käytettiin myös argumentteina uudistusta vastaan. Vastustajat, lähinnä itäsuomalaiset valtiopäivämiehet, katsoivat, että laki toteutuessaan romahduttaisi koko maatalouden, jos tiloja pitäisi jakaa niin, että niistä ei enää saa kannattavia. Mainittiin esimerkkinä itäinen suurperhe, jossa veljekset muodostivat maatilan ja talouden yhdessä. Väitettiin, että heille olisi suuri rasite suorittaa sisarosuuksia. Toisaalta korostettiin, että perimysoikeudet vain siirtävät resursseja vävyille eli suvusta toiseen. Länsisuomalaiset valtiopäivämiehet puolestaan eivät pitäneet sisarosuuksia kohtuuttomina. Tämä alueellinen jakautuma mielipiteissä sopii yhteen sen seikan kanssa, että Itä-Suomen naisten perintöosat olivat käytännössä olleet aina länsisuomalaisia pienemmät, joskus suorastaan olemattomat. Länsi-Suomessa (ja Pohjois-Pohjanmaalla) oli tavallista korvata sisarosuudet irtain- tai rahasuorituksilla, joiden arvostus kuitenkin tuskin sielläkään aina vastasi lainmukaista osuutta, varsinkin jos tilalla oli muitakin suoritusvastuita kuin perintöosat.¹²

Toinen vastustava argumentointitapa kytkeytyi modernissa oikeudessa kehitymässä olevaan julkisen ja yksityisen väliseen jakoon. Naiset kuuluivat näiden mielipiteiden mukaan yksityisyyteen eivätkä siis tarvin-

neet oikeuksia. Naisten työpanosta tai kykyä hoitaa omaisuutta pidettiin joka tapauksessa paljon heikompana kuin miesten: ”hän ei ole luotu niillä luonnon ominaisuuksilla kuin mies, eikä voi varallisuutta hoitaa sillä tarkkuudella kuin mies” (ed. Härkönen, 496). Äitiyden tuli olla naisten kutsumuksena, ei ansiotyö, mikä vaatisi vielä parempaa koulutustakin kuin mikä naisilla yleensä oli. Miehen tuli elättää perhe. Työnjako nähtiin tällöin perusteena myös oikeuksien erilaisuudelle, mikä puolestaan sopii yhteen myös puoltajien argumenttien kanssa: sama työ, samat oikeudet, erilainen työ, erilaiset oikeudet (tai oikeudettomuus). Argumentit olivat kytköksissä kunkin puheen taustalla olevaan sosiaalimalliin: maatalo oli ainakin mielikuvissa jaetun työn alue (joskaan ei suinkaan tasa-arvoinen), porvarillinen ydinperhe taas perustui laadulliseen sukupuolieroon ja työnjakoon.

Kun otetaan huomioon, että patriarkaalinen maatalous suosi ja arvosti miesten työtä enemmän kuin naisten työtä, oli naisten työn ja modernien oikeuksien liittäminen yhteen itse asiassa todella uusi ilmiö eikä suinkaan jatkuvuutta esimodernista yhteiskunnasta. Jatkuvuuden voi kuitenkin havaita siinä, että nimenomaan työnteko oli se seikka, johon vedottiin. Ajattelutavan taustalla on selvästi myös ollut käsitys valasta, joka tulee isännän ja emännän hierarkkisen aseman kautta. Käänteisesti tämä tarkoitti, että sukupuolen mukaan eriytynyt käsitys oikeuden henkilöistä ei ollut vakiintunut. Pelkkään äitinä ja puolisona olemiseen oli mahdollisuus vain harvoilla naisilla. Toisin sanoen porvarillisen ydinperheen vakiintuminen tapahtui eurooppalaisittain viiveellä ja itse asiassa samaan aikaan, kun sen sukupuolittunutta luonnetta jo alettiin kritisoida.

Argumentaation voi tiivistää seuraavasti: yhtäältä inklusiivinen, työn ja kansalaisuuden symmetriaa ja kansakunnan yhtenäisyyttä korostava tapa, toisaalta eriyttävä ja poissulkeva tapa, jossa perusteluiksi esitettiin yksityisen ja julkisen välinen ero, sukupuoliero ja ’luontaiseksi’ ymmärretty feminiininen ontologia. Talonpoikaissäätö ei lopulta hyväksynyt lakiesitystä, mutta se hy-

väksyttiin muiden säätyjen tuella.¹³ Tällään uudistuksella kysymystä naisten oikeuksista ei vielä ratkaistu lopullisesti, vaan debatit jatkuivat pitkälle 1920-luvulle.

Oliko 1800-luvulla siis olemassa käsitys yksilön oikeuksista, jotka eivät riippuneet ihmisen statuksesta eli sääty- ja perheasemasta? Perustuslaillisuuden ydinsisältö, perustuslain alemmanasteista lainsäädäntöä ohjaava ja sitova vaikutus yleisten periaatteiden, erityisesti yksilöiden perusoikeuksien kautta, oli tuolloin jotakuinkin vieras ajatus. Koko 1800-luvun ajan perustuslaillisuus miellettiin Suomessa yhteydessä kysymykseksi Suomen poliittisesta ja valtiollisesta asemasta, ei niinkään kansalaisten oikeuksista. Ruotsin ajalta peräisin olleet perustuslait käsitettiin Suomen autonomisen aseman takeiksi, ja lakien kirjaimellista kunnioittamista korostava ajattelutapa merkitsi ennen muuta pyrkimystä säilyttää vallitseva tila.¹⁴ Se merkitsi myös suhteellisen pitkään jatkunutta säätyprivilegioiden suojaa, mikä näkyi muun muassa siinä, että valtiopäivillä äänestettiin säädäyittäin. Suomen poliittisen autonomian puolustaminen ja nouseva nationalismi torjuivat siis voimakkaasti yleistä yhdenvertaisuutta. Ajatus, että säätyläiset ja tilaton työväestö kuuluisivat samaan kansakuntaan ja nauttivat samoja oikeuksia, alkoi nousta esille vasta 1800-luvun lopun kansalaisliikehännän, sortovuosikamppailun ja eduskuntauudistuksen myötä, mutta ei suinkaan helposti eikä kaikissa kysymyksissä.¹⁵ Toisaalta vasta 1880-luvulla alkoi kehittyä sellainen oikeustiede, jossa statusajattelusta siirryttiin kaikkien ihmisten periaatteelliseen oikeustoimikelpoisuuteen.¹⁶ Näkemys ei vielä tuolloinkaan muodostanut johdonmukaista perustaa kaikelle lainsäädännölle tai lainkäytölle.

Perintösäännöksiä uudistettiin seuraavan kerran vuonna 1965, jolloin säädettiin uusi perintökaari (5.2.1965/40). Perillisten tasa-arvoisuus säilytettiin, ja perillisen elinaikana saamat suuremmat lahjat katsottiin ennakkoperinnöksi. Myös lakiosa suojeli perillisiä, vaikkakin vapaaosaa koskevilla testamenttimääräyksillä voitiin suunnata tilanjatkamista. Paluu aiempaan kirjattiin kuitenkin lainsäädäntöön vuonna 1982, jolloin perin-

tökaareen lisättiin uusi luku 25¹⁷ edistämään maatilatalouden sukupolvenvaihdoksia, erityisesti niiden joustavaa toimeenpanoa jo perittävän eläessä tilan elinkelpoisuuden säilyttämiseksi.¹⁸ Vajaa kymmenen vuotta aiemmin, vuonna 1974, oli luotu luopumiseläkejärjestelmä, joka helpotti tilan isännöityden siirtoa perittävä(i)en elinaikana. Nyt tuli mahdolliseksi perintökaaren mukaan valita niin sanottu sovelias tilanpidonjatkaja, jonka perintöosuuteen maatilatalouden kokonaisuus tuli. Soveliasuus tuli arvioida ammatillisilla perusteilla, joita olivat kokemus, koulutus ja henkilökohtaiset ominaisuudet.

Hallituksen esityksen perustelujen mukaan tilalla jo asuvalla ja siellä työskentelevällä perillisellä tuli olla etusija, sillä jo valittavia olosuhteita tuli muuttaa mahdollisimman vähän. Laki ei kumonnut muiden perillisten lakiosia. Leskikin saattoi päästä tilanjatkajaksi, mutta vain jos hänellä oli ammatilliset edellytykset siihen ja järjestelyn voitiin katsoa olevan sopusoinnussa tilanhoidon tarpeiden kanssa. Vaikka leskellä olikin (vuodesta 1983) oikeus pitää puolisoitten yhteinen koti jakamattomana hallussaan elinaikanaan, varsinainen maatilatalous ei kuulunut tähän. Vaatimus soveliasuudesta on ollut käytännössä sukupuolitunut,

12. Pylkkänen (1990) 174–182, 197–206.

13. Talonpoikaissäätö olisi kyllä hyväksynyt puolisoitten yhtäläiset naimaosat mutta ei yhtäläisiä perintöosia. Urpo Kangas (1996) *Omaisuuuden yhteydestä omaisuuden erillisyyteen*. Helsinki: Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja 52, 23–27.

14. Lars Björne (2002) *Den konstruktiva riktningen. Den nordiska rättsvetenskapens historia III 1871–1910*. Rättshistoriskt bibliotek LX. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Karin Olin, 197–198.

15. 'Kansan' käsitteen muotoutumisesta ks. Ilkka Liikanen (2003) *Kansa. Käsitteet liikkeessä*, toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius. Tampere: Vastapaino.

16. Robert Montgomery (1885–1895) *Finlands Allmänna Privaträtt*. Helsingfors: G. W. Edlunds Förlag; Björne (2002), 177–181.

17. Laki perintökaaren muuttamisesta 20.8.1982/637.

18. Lain taustasta HE 149/80; Aulis Aarnio, Ahti E Saarenpää, Pekka Santala (1983) *Maatilan sukupolvenvaihdos*. Jyväskylä: A-Tieto Oy, 11–14; Heikki E.S. Mattila (1979) *Les successions agricoles et la structure de la société. Une étude en droit comparé*. Helsinki: Éditions Juridica Ky, 66–81

Talon töissä Käkisalmen pitäjässä 1890-luvulla. Museovirasto (A. Aarnio).

sillä ammatillisuuden kehittyminen alkaa jo kasvatuksesta. Tiloilla poikia sosiaalistetaan tilan töihin jo nuorina, kun taas tyttöjä kannustetaan hankkimaan jokin muu koulutus tilan ulkopuolella.¹⁹ Naisten omaelämäkeralliset tekstit 1900-luvulta ilmentävät myös sitä, että tyttären oli jo varhaisessa vaiheessa ymmärrettävä hakeutua koulutukseen taatakseen toimeentulonsa, sillä tytärten asema tilalla ja sen perimyksessä oli poikiin nähden toissijainen.²⁰ Koulutus puolestaan avasi naisille useita vaihtoehtoja.

Pohjoismainen malli I: tasa-arvo avioliitossa

Perinnön ohella avioliitto oli ollut oikeudellisen debatin kohteena 1600-luvulta asti. Keskiajalta peräisin olevien säännösten (maan- ja kaupunginlaki) mukaan vaimon perintömaa ei ollut naimaosan alaista eikä aviomiehen vapaasti luovutettavissa ilman vaimon ja tämän suvun suostumusta. Vuoden 1734 laissa vaatimus vaimon suvun suostumuksesta poistettiin korostamalla vaimon velvollisuutta omalta osaltaan tukea avioliiton/avioparin yhteisiä tavoitteita. Vaimon katsottiin hyötyvän miehen taloudellisista toimista, jotka kartuttivat omaisuuden arvoa ja siten olevan velvoitettu myös osaltaan kantamaan vastuuta omalla omaisuudellaan. Aviomiehen asema korostui suvun kustannuksella, mutta ei kuitenkaan niin paljon, että sukumaakäsitteestä olisi irtauduttu. Toisin kuin samoihin aikoihin Tanskassa, Ruotsin oikeudessa vaimon suostumus perintömaan luovutuksiin vaadittiin silti edelleen ja perintömaa pidettiin naimaosan ulkopuolella aina 1929 avioliittolakiin asti. Avioliitto ei siis tuonut vaimon omaisuutta miehen omistukseen kuten englantilaisessa *coverture*-järjestelmässä. Mutta oliko sillä käytännön vaikutuksia?

Kun naiset maaseudulla tavallisimmin perivät karjaa, rahaa tai irtainta, ehkä niityn karjan rehua varten, käytännössä he käyttivät talouteen tuomiaan resursseja omissa tehtävissään emännänvallan nojalla. Vaimot saivat ottaa tuomansa omaisuuden mukanaan taloudesta lähtiessään, esimerkiksi avioituessaan uudestaan leskeytymisen jäl-

keen.²¹ Aviomiehen edusmiesvalta oli yhteineväinen talon isännän vallan kanssa, ja siihen kuului ennen muuta maaomaisuudesta huolehtiminen ja koko tilan väen johtaminen ('laillinen suojele') ja edustaminen ulospäin. Miehet eivät puuttuneet emännänvallan alueelle kuuluviin asioihin, sillä miehelle olisi ollut häpeällistä tehdä naisten työtä.²² Karjanhoito oli aina pitkälle 1900-luvulle asti pelkästään naisten työ. Naisten työalue oli kyllä joustava, ja naiset joutuivat osallistumaan myös viljelyyn ja muihin ulkotöihin, vaikka työnjako ei joutanutkaan molemmin puolin.

1880-luvulla aviopuolisoiden varallisuus-suhteet tulivat jälleen keskusteltaviksi. Vaimon taloudellinen itsenäisyys ja edusmiesvallan lakkauttaminen olivat ajan porvarillisten naisasianaisten vaatimuslistalla. Katsottiin, että moderni yksilö oli vapaa sukupuolestaan riippumatta, ja oikeusjärjestelmän tuli myös ottaa tämä 'samanlaisuusmalli' lähtökohdaksi.

Toisin kuin Tanskassa ja Norjassa, suomalaisessa naisasialiikkeessä ei juuri korostettu vaatimusta ottaa huomioon naisten ja miesten erilaiset roolit.²³ Konservatiivisten juristien vaikutuksesta vuonna 1889 päädyttiin vain osauudistuksiin. Vaimon ansiotulot tulivat hänen itsensä hallittaviksi, muu omaisuus jäi aviomiehen hallintaan, ellei avioehdolla asiasta ollut sovittu toisin tai omaisuudenyhteyttä purettu suhteellisen vaikeasti saatavan pesäeron kautta. Asia kä-

19. Maarit Sireni (2002) *Tilansa tekijät. Tutkimus naisen emännyydestä ja maatilasta naisen paikkana*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 56. Joensuu: Joensuun yliopisto, 259. Aarnio et al. (1993, 58) katsovat, että soveliaisuutta arvioitaessa on otettava huomioon paitsi henkilö myös perheyksikkö. Kuvaavaa kyllä, esimerkiksi annetaan, että palkkatyöissä oleva tytär voi esittää vaatimuksen tilan sisällyttämisestä osuuteensa, jos hänellä on puoliso, joka voi täyttää ammatilliset edellytykset.

20. Satu Apo (1993) Orjatyöstä oman kodin valtiaaksi. Näkemyksiä kahdeksasta maalaiselämän kuvauksesta. *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista*. Toim. Ulla Piela. Helsinki: SKS Tietolipas 127.

21. Pylkkänen (1990) ja Pylkkänen (2005).

22. Apo (1993) 131.

23. Kari Melby, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck, Christina Carlsson Wetterberg (2006) *Inte ett ord av kärlek. Äktenskap och politik i Norden 1950–1930*. Göteborg: Makadam, 240–246.

sitettiin erittäin voimakkaasti tasa-arvokysymykseksi, mutta argumentaatio kulki myös sitä kautta, mitä hyötyä perheelle ja kotitaloudelle voi olla vaimon laajennetuista oikeuksista. Uudistuksen tarkoituksena oli myös muuttaa puolisoitten velkavastuuta koskevat säännökset vastaamaan kehittyvien markkinoiden ja luottolaitoksen tarpeita ja suojaamaan velkojia entistä paremmin. Tasa-arvon vastustajat katsoivat, että omaisuuden yhteyden ja aviomiehen edusmiehyden lakkauttaminen olisi uhannut kristillistä avioliittoa ja perhettä.²⁴

Asia tuli uudestaan esille vuonna 1907, kun naiskansanedustajat tekivät aloitteen edusmiehyden kumoamiseksi avioliitossa. Oli paradoksaalista, että naimisissa olevat naiset saattoivat toimia kansanedustajina mutta eivät hallita omaa omaisuuttaan. Asia ei edennyt suotuisasti varsinkaan valtiopäivätoiminnan epävakaisuuden mutta myös konservatiivien vastustuksen vuoksi. Itsenäistymisen jälkeen Suomi liittyi skandinaaviseen avioliittolakien harmonisaatioon, joka oli alkanut Ruotsin aloitteesta vuonna 1909 ja johtanut tasa-arvoon perustuvan pohjoismaisen avioliittomallin luomiseen.²⁵ Vuoden 1929 avioliittolaki perustui puolisoitten tasa-arvoon ja oikeudelliseen itsenäisyyteen, ja sen aviovarallisuusjärjestelmä toi avio-oikeuden kaikkeen omaisuuteen, myös perintömaahan, ellei avio-oikeutta suljettu avioehdolla pois. Ns. vanhat avioliitot, jotka oli solmittu ennen lain voimaantuloa, säilyttivät vanhan varallisuusjärjestelmän.

Pohjoismaisen avioliittomallin taustalla oli ennen muuta pyrkimys tehdä naisten työpanokset kotona näkyviksi ja turvata vaimon asema, olipa hänellä omia ansiotuloja tai ei. Vaimo ei ollut enää aviomiehen määräysvallassa eikä täysin riippuvainen hänestä. Laki määräsi, että vaimo saattoi oikeudessa vaatia elatusta itselleen ja varoja taloudenhoitoon, ellei mies niitä riittävästi suorittanut, joskaan tämä ei käytännössä ollut suinkaan tavallista.²⁶ Vaimon tekemä kotityö katsottiin hänen osuudekseen perheen elättämisessä, ei työksi. Tässä työllä tarkoitetaan sellaista toimintaa, joka tuottaa tekijälleen yksilöllisiä etuja ja oikeuksia, esimer-

kiksi oikeuden korvaukseen. Puolisoiden välillä ei saanut lain mukaan suorittaa korvausta edes puolison osallistuessa tuottavaan työhön maatilalla, saati nykytermein 'hoivaksi' katsotusta kotityöstä. Tarkoituksena oli estää kolmansien osapuolien oikeuksien loukkaaminen siirtämällä varoja puolisolta toiselle, jotta kolmansien osapuolten (esimerkiksi velkojien) etuja ei olisi loukattu. Ajatus kotityöstä 'työnä' hämärtyi myös sitä kautta, että kun se aiemmin oli ollut talouteen palkattujen piikojen tehtävänä, uusi kotitalousajattelu siirsi työn perheenemännän vastuulle ja velvollisuudeksi ilman korvausta.

Vaimo sai kuitenkin mennä vapaasti ansiotyöhön kodin ulkopuolelle. Vaatimus aviomiehen suostumuksesta työsopimuksen tekemiseen oli lakkautettu jo aiemmin, työsopimuslailla vuonna 1922. Verolainsäädän-

24. Kangas (1996) 28–43. Samoihin aikoihin keskusteltiin Norjassa vaimon täysivaltaisuudesta ja aviopuolisoiden varallisuussuhteista, joista annettiin laki vuonna 1888 (Lov om formuesforholdet mellom ektefeller). Lain pääsäännöksi omaksuttiin puolisoitten yhteisomaisuus ja vaimon veto-oikeus miehen tekemiin oikeustoimiin nähden. Norjalaisen naisasialiikkeen ja porvarillisten juristien ajama vaimon yksityisomaisuus ei saanut kannatusta, vaan enemmistö asiasta järjestetyssä kuntien hallintoelinten kuulemisessa halusi korostaa miehen ja vaimon yhteistä päätöksentekoa kuten talonpoikaistalouksissa oli tapana. Juristien näkemykset korostivat heidän mielestään liikaa sukupuolieroja: miehen etusijaa taloudellisten asioiden hoidossa ja vaimon epäitsenäisyyttä, mikä ei sopinut talonpoikaisiin arvoihin. Suomessa konservatiivit halusivat lähinnä säilyttää vuodelta 1734 peräisin olevan aviovarallisuusjärjestelmän ja naisasianaiset purkaa omaisuuden yhteyden. Modernia porvarillista maailmankuvaa edustavia toimijoita oli Suomessa selvästi vähemmän kuin Norjassa, joskin samantapaisia argumentteja vaimon kotiroolista toki esitettiin. Suomessa aatelisto edusti monessa suhteessa modernimpaa ajattelua kuin talonpojisto. Norjan lakivalmistelusta Hilde Sandvik (1998) Myndige bondekvinner – losningen på et moderniseringsproblem? Debatten rundt gifte kvinner myndighet 1868–1888. Kirsti Niskanen (red) Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering. Stockholm Studies in Economic History 31, 23–43. Suomen perheoikeuden historiasta Anu Pylkkänen (2006) Perhe yksityisalueena. *Lakimies* 7–8/2006.

25. Melby et al. (2006).

26. Omaelämäkerrat heijastavat päinvastoin vaimojen suuria vaikeuksia saada käyttönsä rahaa, sillä kun perintömaa kuului miehelle, kuului hänelle ajan käsitysten mukaan sen tuottokin. Joskus vaimot saivat rahaa myymällä salaa maatilan tuotteita. Apo (1993) 136–137.

tö²⁷ lähti kuitenkin siitä, että mies elättää perheen. Maatilatalouden tulot kirjattiin sen puolison nimiin, jonka työpanos oli suurempi, ja tämä sama periaate koski kaikkia aviopuolisoita: myös palkkaan perustuvien ansiotulojen yhteisverotuksessa vähemmän ansaitsevan puolison tulot lisättiin enemmän ansaitsevan puolison tuloihin.

Maatilojen emäntien asemaan avioliiton kestäessä uudistus ei tuonut kovinkaan suurta muutosta. Vaimo kyllä omisti ja hallitsi omaisuuttaan ja tulojaan, jos hänellä sellaisia oli, mutta käytännössä tila useimmiten edelleenkin oli miehen perintö ja maatilan tulot miehen päätösvallassa. Leskeytymisen tai avioeron jälkeen tilanne oli avioliittolain säätämisen jälkeen uusi: avio-oikeus laskettiin myös perintöomaisuuden arvosta, ei pelkästään avioliiton aikana hankitusta kuten aiemmin naimaosa. Sen sijaan puolisoilla ei ollut perintöoikeutta toistensa jälkeen, se säädettiin vasta perintökaareissa vuonna 1965. Sukumaan suoja jatkui siis todella kauan. Myös puolison asemaa sukupolvenvaihdoksessa turvaava luopumiseläkejärjestelmä säädettiin vuonna 1974.²⁸ Maaseudun emäntien ja piikojen asemaa muuttivat käytännössä ennen muuta maataloustuotannon uudistukset, koneellistuminen ja kaupallistuminen varsinkin meijeritoiminnassa, mikä johti työn ammatillistamiseen mutta myös erilaistumiseen siten, että perheenemännät alkoivat omistaa entistä enemmän aikaa kodinhoitoon. Tämä oli myös ajan kotitalousideologian lähtökohta, jossa emännän osuutta tuottavan työhön häivyttiin näkyvistä ja kotityön sisällöksi tuli perheen hyvinvoinnista huolehtiminen.²⁹

Avioliittolakiuudistus oli monessa suhteessa paradoksaalinen. Se toteutti tasa-arvon puolisoitten välillä mutta vahvisti kuitenkin käsitystä ydinperheestä, jossa mies elättää perheen ja vaimo hoitaa kodin. Nyt korostettiin samanlaisuuden sijasta sukupuoliero. Vaimon tekemän työn tunnustamista ja näkyväksi tekemistä tavoiteltiin vaimon asemaa turvaavissa omaisuus- ja elatussäännöksissä, mutta kotona tehtävä työ muuttui luonteeltaan enemmän yksityiseksi ja hoivan luonteiseksi. Kun maatilan

emäntä aiemmin oli ollut toinen 'johtaja' kotitalouden hierarkiassa ja piikojen työn ohjaaja emännänvaltansa nojalla, nyt koko tuo ajattelutapa kumottiin ja emännän asema rinnastui kotirouvan asemaan samalla kun piikojen työ siirtyi hänelle. Ja vaikka avioliittolaki vahvisti vaimon oikeudellisen itsenäisyyden, ajan muussa lainsäädännössä (esimerkiksi verotusta koskevassa) lähdettiin sellaisesta ydinperheajatuksesta, jossa vaimo oli mieheen nähden epäitsenäinen. Kuvaavaa on, että vasta vuoden 1929 avioliittolaissa tuli myös pakolliseksi ottaa miehen nimi perheen yhteiseksi nimeksi, mikä ei suinkaan ollut tavallista maaseudulla. Länsi-Suomessa käytettiin patronymien ohella talonnimiä, Itä-Suomessa periytyviä sukunimiä, joita ei muutettu avioituessa.

Avioliittolaki säädettiin aikana, jolloin hyvinvointivaltiosta ei vielä edes haaveiltu. Vuoden 1919 hallitusmuotoon kirjattu käsitys perusoikeuksista oli hengeltään liberaalinen, eli yksilöiden vapautta ja omaisuuden suojaa korostava, mutta kuitenkin ulottuvuudeltaan melko kapea nykyisiin ihmisen ja perusoikeuksiin verrattuna ja enemmänkin viranomaisten toiminnan lakisidonnaisuutta kuin yksilöiden oikeuksia korostava.³⁰ Lainsäädännössä korostui siis toisaalta yksityisten ihmisten omaisuudensuoja, vapaus tehdä sopimuksia ja muita oikeus-

27. Tulo- ja omaisuusverolaki (ETOL) 5.12.1924 7 §, TOL 19.11.1943/888, 11 ja 19 §. 1920-luvun verolainsäädäntö lähti ajan tilanteesta, jossa aviomies oli vaimonsa edumies. Jos vaimolla oli tuloja tai omaisuutta omassa hallinnassaan, ne verotettiin yksilöllisesti. Yhteisverotus jatkui kuitenkin myös edusmiehyiden lakkauttamisen jälkeen.

28. Laki maatalousyrittäjien eläkelain muuttamisesta 20.9.1974/751.

29. Ann-Catrin Östman (1998), *Den betydelsefulla och betydelsfyllda mjölken*. Om ett möte mellan kön, arbete och modernisering. Kirsti Niskanen (red) *Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering*. Stockholm Studies in Economic History 31, 100–122; Ann-Catrin Östman (2000), *Mjolk och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbruksambälle ca 1870–1940*. Åbo: Åbo Akademis Förlag, 209 ss; Matti Peltonen (1992) *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*, Historiallisia tutkimuksia 164, Helsinki: Suomen Historiallinen seura, 212, 218; Niskanen (2001).

30. Perusoikeuksien kehityksestä ja nykytilasta Pekka Hallberg et. al. (1999) *Perusoikeudet*. Helsinki: WSLT.

toimia (mikä oli avioliittolainkin pääasiallinen sisältö), toisaalta oikeusvaltiollisuus eli julkisen vallan käytön sidonnaisuus lakiin. Ruotsissa ja muissa Pohjoismaissa samaan aikaan yleistynyt suuntaus, jonka mukaan lailla piti myös ohjata ja muuttaa yhteiskuntaa ('sosiaalinen insinööritaito') ja turvata sekä tasa-arvo että kaikkien kansalaisten hyvinvointi ei monistakaan syistä saanut jalansijaa Suomessa ennen kuin 1960-luvulla.

Pohjoismainen malli II: Sosiaalisen kansalaisuuden rakentaminen

Sodanjälkeinen siirtoväen ja rintamasotilaiden asuttaminen loi erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomeen laajan pienviljelijöiden joukon, joiden toimeentulo oli hyvin niukkaa. Sekä miehen että vaimon työtaakka oli suuri. Miehet tavallisesti ansaitsivat lisätuloja metsätöissä, vaimot hoitivat karjan ja muut tavalliset tilan työt. Virallisesti vaimon työpanos oli kuitenkin näkymätön, sillä mies oli varsinainen maatalousyrittäjä, jonka lukuun tilan kaikki tulo kirjattiin. Perheet olivat myös suuria, mikä lisäsi entisestään naisten työtaakkaa ja myös terveysriskejä. Hankittavan maan hintaa tai siihen saatua lainaa alennettiin lasten lukumäärän mukaan,³¹ mikä on saattanut osaltaan vaikuttaa syntyvyyteen. Äitiyteen liittyvä sosiaaliturva oli lähes olematonta. Äitiysavustuksen (1941) ja lapsilisäjärjestelmän (1948) tavoitteet olivat pikemminkin väestö- kuin tasa-arvopoliittiset. 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla alettiin luoda ensimmäisiä kattavia sosiaaliturvajärjestelmiä, joissa myös kotirouvat ja emännät otettiin perusturvan piiriin.³² Koska maatilain emännät eivät ansainneet maataloustuloa, heidän etuutensa jäivät matalan perusturvan tasolle.³³

1960-luvulla alkoi sosiaalisen kansalaisuuden rakentaminen ja ruotsalaistyyppinen 'sosiaalinen insinööritaito'. Yhteiskuntaohjailu lainsäädännön avulla vakiintui myös Suomessa. Samaan aikaan maaseutu alkoi tyhjentyä varsinkin syrjäseuduilta, ja väki siirtyi kaupunkeihin tai Ruotsiin. Viljelijöille alettiin maksaa luopumiskorvauksia. Koulutuksesta tuli väylä sosiaaliseen ja taloudel-

liseen nousuun, ja tämä mahdollisuus oli tärkeä ennen muuta maatilojen tyttärille.

Uusi sosiaaliturvamalli korosti kaikkien itsenäistä toimeentuloa palkkatyön kautta ja sitä kautta itsenäistä sosiaaliturvaa. Naisista tuli teollistuvan maan keskeinen halpatyövoima sekä teollisuudessa että julkisella sektorilla. Tämän vuoksi myös työ- ja verolainsäädäntö oli muutettava yksilölliseksi ja tasa-arvoa korostavaksi sekä järjestettävä päivähoitopalvelut.³⁴ Riippuvaisuus yksityisestä elatuksesta pyrittiin minimoimaan eikä puolison elatus ollut enää juuri millään tavoin esillä sen paremmin verokuin avioliittolainsäädännössäkään. Puolisoilla oli (ja on) edelleen avioliittolain mukaan velvollisuus elättää toisiaan, mutta esimerkiksi eron jälkeen tuomitut elatusavut ovat olleet 1970-luvulta lähtien harvinaisia.³⁵

Väliinpuotoajiksi jäivät kotiäidit ja maatilan emännät. Joitakin yksittäisiä työryhmiä asetettiin pohtimaan perheenemännän sosiaaliturvan parantamista, mutta ne eivät johtaneet muutoksiin. Ansiotuloja vaille olleet vaimot saivat kylläkin perusturvaa sairauden, äitiyden ja vanhuuden aikana, mutta olivat käytännössä täysin riippuvaisia puolisoistaan. Maataloustuloa ei lain mukaan edes voinut jakaa puolisoiden kesken vaimon työpanosta vastaavasti, vaikka nimenomaan maatalouden sitovin työ, karjanhoito, oli lähes täysin emäntien vastuulla.³⁶

31. Asetus maanhankintalain toimeenpanosta 2.6. 1945/506, 231 §.

32. Anneli Anttonen & Jorma Sipilä (2000) *Suomalais-ta sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino, 69.

33. Perheviljelmämaatalouden muutoksista Pirjo Siiskonen (2004) Maatila yrityksenä ja viljelijäperheen kotina. Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia 3. Suurten muutosten aika: jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Helsinki: SKS, 289–311. Pientilan emäntien näkökulmaa valottavat Saara Finni (1973) *Pientilan emäntä*. Jyväskylä: Gummerus ja Marja Nasikila (1982) *Emäntä Suomessa*. Helsinki: Kirjayhtymä.

34. Anttonen & Sipilä (2000) 110–115.

35. Petri Oulasmaa (1994) Puolison elatusapu; Anu Pyllkänen (1994) Puolison elatus sukupuolituneena oikeudellisena ilmiönä. Molemmat teoksessa Kevät Nousiainen et al., *Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia*. Helsinki: Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja 42.

36. Tapani Köppä, Anna-Mari Parviainen, Pirjo Siiskonen (1984) *Maatilan emäntä ja tasa-arvo*. TANE: Valtionneuvoston kanslian julkaisuja.

Emäntää ei tunnustettu maatalousyrittäjäksi vaan hän oli näkymätön avustava perheenjäsen vailla omia tuloja.³⁷ Kuten esimodernissa yhteiskunnassa, maaomaisuus ja sen miehinen hallinta oli edelleen tärkein maatalan päätöksentekoa ja valtasuhteita jäsenävä tekijä, ei esimerkiksi rahatalous.³⁸

Naisten ihmisoikeudet ja maaseudun naiset

Suomi allekirjoitti vuonna 1980 Yhdistyneiden kansakuntien kaikkinaista naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women* (CEDAW) 1979). Sen 14. artiklassa lausuttiin, että valtiot ryhtyvät kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin poistaakseen naisten syrjinnän maaseudulla ja turvataksaan tasa-arvoperiaatteen nojalla naisten osallistumisen maatalouden kehittämiseen ja heidän hyötymisensä siitä. Käsitys syrjinnän poistamisesta oli laaja: se ei käsittänyt vain suoraa syrjivää kohtelua vaan myös velvoitteen muuttaa kaikki sellaiset käytännöt ja käytökset, jotka perustuivat ajatukseen jomankumman sukupuolen ylivertaisuudesta tai huonommuudesta ja suoraan tai välillisesti estivät naisia nauttimasta täysistä ihmisoikeuksista (5. artikla a-kohta). Yleissopimuksen tasa-arvokäsite oli siis sekä muodollinen että tosiasiallinen eli tulosten tasa-arvoa korostava. Myös sopimuksesta ilmevä ajatus ihmisoikeuksien jakamattomuudesta korosti sitä, että vapausoikeuksilla ei yksin ole vaikutusta, ellei samalla puututa syrjiviin rakenteisiin ja huolehdi myös ihmisten tosiasiallisista edellytyksistä tehdä itsenäisiä valintoja.

Suomessa yleissopimus käynnisti tasa-arvoasiain neuvottelukunnan toimeksiannosta niin sanotun emäntätutkimuksen vuosina 1980–82. Tutkimuksen tulokset³⁹ olivat melko synkät: emännät eivät useinkaan olleet maatalojen osaomistajia, heidän työnsä ei ollut oikeudellisesti näkyvää ja heidän sosiaaliturvansa ja mahdollisuutensa saada julkisia palveluja olivat heikot. Työnjako tiloilla oli epätasainen, joskin se muutos oli jo ehtinyt tapahtua, että miehet osallistuivat nyt karjanhoitoon. Kuitenkin maatilan

emännän kokonaistyöaika viikossa, 70 tuntia, oli korkein kaikista työntekijäryhmistä. Päätöksenteko oli silti pääasiallisen maatalousyrittäjän, miehen käsissä, ja päätöksenteko tuntui liittyvän ennen muuta omistukseen. Useimmissa tapauksissahan kyse oli miehen perintötilasta.

Tämän raportin jälkeen ryhdyttiin valmistelemaan muutoksia maataloustuloa sekä maatalousyrittäjien sosiaaliturvaa ja -palveluita koskevaan lainsäädäntöön. Laki maatalouslomituksesta annettiin vuonna 1985 (4.1.1985/2) ja vuodesta 1983 lähtien (3.12.882/1982 8 § 3, uudistettuna 29.12.1989/1312 8 d §) maatalousyrittäjäpuolisoiden välillä jaettiin tulo siinä suhteessa kuin he ottivat osaa työhön viljelmällä. Molemmille jaettiin ensin kolmasosa, ja lopun jakamisesta he saivat itse päättää. Jaon tuli siis olla vähintään suhteessa 1/3–2/3.⁴⁰ Vastaava muutos tehtiin tuloverolakiin (30.12.1992/1535, 14 §). Itsenäisen maataloustulon kautta myös emäntä saattoi saada korkeampaa päivärahaa sairaus-, äitiys- tai vanhempainloman aikana, jotka oli laajennettu ulottumaan maatalousväestöön 1980-luvun puolivälissä.

Kuvatut muutokset tapahtuivat jopa ennen kuin perusoikeudet uudistettiin vuonna 1995 ja oikeuksien perustuslaillisesta suojasta tuli lähes kaikkia oikeudenaloja sitova kehikko aivan eri mitassa kuin aiemmin. Perustuslain (1999/731) 22 §:ssä määrätään, että julkisen vallan on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Oikeudet voidaan myös saada tehokkaiksi tuomioistuinteitse. Missään muussa Pohjoismaassa ei ole näin kattavaa ja tehokasta perusoikeuksien suojaa. Muutos ei silti ole ollut ongelmaton. Varsinkin sosiaalisten oikeuksien alueella on tapahtunut siirtymä hallintoalainaisuudesta tai yleisistä hyvinvointivaltiollisista tavoitteista markkinapohjaiseen oikeuksien omistajuuteen ja asiakkuuteen, jossa ihmisten on myös tunnettava oikeutensa ja osattava tarvittaessa vaatia niitä. Tulonjakopoliittiset toimet ovat vähentyneet, ja suhteellinen köyhyys on kasvanut 1990-luvulta lähtien.⁴¹

Kysymys oikeuksien omistajien henkilöstä on myös noussut esille aiempaa enem-

män: kuinka taataan, että kaikki voivat nauttia oikeuksistaan yhdenvertaisella tavalla. Vaikka sekä muodollinen että tosiasiallinen tasa-arvo ovat perusoikeusjärjestelmän lähtökohdina, todellisuudessa vaikuttaa siltä, että oikeuksia koskeva painotus on johtanut ihmisten oikeuksien eriytymiseen. Epävakaissa tai epätavallisissa palvelussuhteissa olevat, lapsia hoivaavat tai muuten 'erilaiset' ihmiset saavat yhä vähemmän tukea ja tiivistä työmarkkinakytkentää korostetaan entistä enemmän. Kuntien talouden ongelmat ja eri kuntien taloudellisen kapasiteetin epätasaisuus on ollut yksi samanaikaisista ilmiöistä, joka on merkittävästi lisännyt alueellista epätasa-arvoa varsinkin palvelujen saatavuudessa. Oikeudet ja talous kulkevat siis käsi kädessä, joten nykyisin (sosiaalisista) oikeuksista puhuttaessa puhutaankin enemmän verotuksesta kuin oikeuksien suojasta sinänsä.

Vaikka 1980- ja 1990-luvun oikeudelliset muutokset olivatkin periaatteellisella tasolla erittäin merkittäviä, suurin muutos maataloudessa on sittenkin tapahtunut naisten omien valintojen kautta. Koko maataloudessa työskentelevän väestön määrä on nykyään vähäinen, mutta naisten osuus vieläkin vähäisempi.⁴² Naisten hyvä koulutus ja sitä kautta mahdollisuudet palkkatyöhön ennen muuta julkisella ja kuntasektorilla ovat muuttaneet monin tavoin maatalojen elämää. Ne naiset, jotka tekevät työtä maataloilla, ovat nykyisin maatilayrittäjiä, ja tässä mielessä miehen ja vaimon asema on lähes symmetrinen ja toisiinsa vaihdettavissa. Yhä useammin tila myös hankitaan yhdessä eikä peritä. Uusimpana piirteenä on miesten osallistuminen perinteisiin kotitöihin eli ruokatalouteen ja lasten hoitoon erityisesti silloin, kun puoliso on palkkatyössä. Jos taas emäntä työskentelee tilalla, hänen vastuunsa myös kotitaloustyöstä on suurempi, mikä tällöin vaikuttaa vähentäväksi maataloustulon perusteeksi laskettavaan tuottavaan työpanokseen.⁴³ Maatalousyrittäjäperheitä kuten mitä tahansa muitakin perheitä koskee kysymys hoivatyön epätasaisesta jakautumisesta. Vanhempainlomia miehet käyttävät harvoin. Suomalaisessa sosiaalipolitiikassa ei ole kuitenkaan halut-

tu puuttua perheiden vapaisiin valintoihin toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa, Norjassa ja Islannissa, joissa pakolliset isäkuukaudet ovat muuttaneet hoivamalleja.⁴⁴

Pariarkaalisuuden jatkumo

Historiallinen tarkastelu on tuonut esiin hyvin pitkän modernisaatioprosessin. Tasa-arvo ja yksilön oikeudet ovat kyllä olleet esillä kauan, mutta mistään tasa-arvon pitkästä historiasta ei voida puhua, paremminkin pitkään jatkuneesta patriarkaalisuudesta. Naisen työpanos maataloudessa on aina ollut tärkeä, mutta hänen oikeutensa eivät ole vastanneet sitä. Nainen on ollut paremminkin ylläpitäjä ja välittäjä sukupainotteisessa järjestelmässä kuin itsenäinen oikeuksien omistaja. Naisen tulo näkyviin henkilönä, jolla on itsenäisiä oikeuksia irrallaan suvusta, perheestä ja perhe(maa)taloudesta, on ollut paremminkin vähittäinen prosessi kuin jokin tietty tapahtuma kuten oikeudellinen tai poliittinen täysivaltaisuus. Aina 1960-luvulle asti perheviljelmät olivat pat-

37. Liisa Päivikki Ailio (1975) Selvitys perheenemäntien sosiaaliturvasta. *Perheenemäntien sosiaaliturvan kehittäminen*. TANE: valtioneuvoston julkaisuja 1975:6; Niskanen (2001).

38. Ann-Catrin Östman (1998) on korostanut, että rahaa tuovaa maitotaloutta ei arvostettu yhtä paljon kuin maanviljelystä juuri työn sukupuolikoodauksen vuoksi. Tämän vuoksi markkinaistuminenkaan ei muuttanut maatalouden patriarkaalisuutta.

39. Köppä et al. (1984).

40. Muutosta perusteltiin oikeudenmukaisuudella, sillä aiempi lainsäädäntö (511/1971) oli määrännyt emännän työtulo-osuudelle melko alhaisen ylärajan, mikä ei lähimainkaan vastannut emännän työpanosta karjanhoidossa. Laissa luovuttiin myös nimityksistä isäntä ja emäntä ja siirryttiin käyttämään termiä maatilatalouden harjoittaja. HE 186/1982.

41. Marja Riihelä et al. (2004) On Recent Trends in Economic Poverty in Finland. *New Challenges for the Welfare Society*, toim. Vesa Puuronen et al. Joensuu: Publications of Karelian Institute N:o 142; Raija Julkunen (2006) Universalismista köyhyyspolitiikkaan? *Vääräyskirja*, toim. Tuula Helne & Markku Laatu. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

42. Tiina Silvasti (2006) Maatalouden rakennemuutoksen sosiaaliset seuraukset. *Vääräyskirja*, toim. Tuula Helne & Markku Laatu. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 222 ja eri kohdin.

43. Riitta Högbäck (2003) *Naisten muuttuvat elämänmuodot maaseudulla*. Helsinki: SKS; Sireni (2002); Siiskonen (2004).

44. Arnlaug Leira (2002) *Working Parents and the Welfare State. Family Change and Policy Reform in Scandinavia*. Cambridge: Cambridge University Press.

riarkaalisia ja epätasa-arvoisia, kunnes kehittyvä hyvinvointivaltio vähitellen alkoi jossain määrin muuttaa sosiaalisia malleja. Hyvin pitkään sosiaaliturvajärjestelmä kuitenkin lähes sivuutti maataloustyötä tekevät naiset, koska emännän tuottavakin työ samastettiin näkymättömään kotityöhön.

Kansainvälinen paine, tässä tapauksessa CEDAW-sopimus, oli ratkaisevan tärkeä maatalon emännän työn arvon tunnustamisessa. Kuten modernin oikeuden syntyvaiheissa 1800-luvulla, naisen osallistuminen tuottavaan työhön oli lopulta se seikka, jonka nojalla oikeuksia annettiin naisille. 'Avustavista perheenjäsenistä' tehtiin maataloilakin työntekijöitä ja maataloustulon ansaitsijoita tekemällä näkyväksi se työ, jota tosiasiaassa tehtiin. Tällä tavoin oikeusjärjestelmä konstruoi oikeuksien omistajan nimenomaan taloudellisesti aktiiviseksi ja ansiotyötä tekeväksi henkilöksi.

Tunnustaminen oikeuden henkilöksi on ollut välttämätöntä mutta ei riittävää. Tasa-arvo ymmärrettyä sopeutumiseksi miehiseen henkilöyteen voidaan feminismiin näkökulmasta katsoa jopa haitalliseksi, koska tällöin sivuutetaan kysymys näkymättömästä ja palkattomasta hoivatyöstä sekä niistä monista riippuvaisuus- ja valtasuhteista, joita siihen kytkeytyy. Oikeuksien pitkä historia kertoo, että naisten sovittautuminen miehiseen omistuksen, työn ja julkisen toiminnan malliin ei lopultakaan tuo tosiasialista tasa-arvoa, ellei pysytäväksi avaamaan ja

ratkaisemaan jännitettä oikeudessa näkyvän ja esillä olevan (esimerkiksi omistus, palkkatyö) sekä oikeuden kannalta näkymättömän välillä, oli sitten kyse hoivasta tai muusta sukupuoleen liittyvästä seikasta. Toisin sanoen muodollinen yhdenvertaisuus ei olekaan pelkästään muodollinen ja tyhjä käsite vaan pitää sisällään substantiivisia merkityksiä ja henkilöihin liitettäviä attribuutteja.⁴⁵ Tässä mielessä pohjoismainen hyvinvointivaltioajattelu ja sosiaaliset oikeudet ovat yksi menestyksekkäimmistä joskaan eivät millään tavoin täydellisistä yrityksistä luoda tosiasialista tasa-arvoa. Kysymykseksi jää, kuinka pitkälle sosiaalisten oikeuksien kehittämisessä on mahdollista mennä. Jos ja kun hyvinvointivaltion taloudellinen perusta rapautuu, kansallisvaltion rooli heikkenee ja globaalien markkinoiden vaikutus lisääntyy, saatetaan yhä enemmän olla tilanteessa, jossa oikeudet ovat jälleen riippuvaisia perheasemasta.⁴⁶

45. Anu Pylkkänen (2005) Construction of Gendered Legal Personhood in the History of Finnish Law. *Less Favored – More Favored: Proceedings from a Conference on Gender in European Legal History, 12th – 19th Centuries*, toim. Grethe Jacobsen, Inger Dübeck, Heide Wunder. Copenhagen: The Royal Library. Sähköinen julkaisu osoitteessa http://www.kb.dk/kb/publikationer/fundogforskning/online/artikler/21_Pylkkanen.pdf

46. Erityisesti oikeus maahan on maailmanlaajuisesti merkittävä naisten ihmisoikeuksia koskeva kysymys. Shaha Razavi. (2003) Introduction: Agrarian Change, Gender and Land Rights. *Journal of Agrarian Change*, Vol 3 Nos. 1 and 2, January and April 2003, 2–32.

HEINI HAKOSALO

Kuvitus: Heini Hakosalo

Kivuton murros?

Naisten oikeus akateemisiin opintoihin 1800- ja 1900-luvun taitteen Suomessa

Kuinka kivuttomasti naisten yliopisto-opinnot käynnistyivät 1800- ja 1900-luvun taitteessa? Heini Hakosalo selvittää naisten akateemisten opintojen alkuvaiheita Suomessa vertailevasta näkökulmasta.

■ Matti Klingen mukaan naiset ovat tuskin missään muualla astuneet akateemiseen maailmaan kivuttomammin kuin Suomessa.¹ Naisten varhaisia akateemisiä opintoja Suomessa käsittelevät yleisesitykset myötäilevät pitkälti Klingen käsitystä jokseenkin kivuttomasta murroksesta ja poikkeuksellisen nopeasti naisten opintoihin suhtautuvasta yliopistoväestä,² mutta systemaattisesti Klingen väitettä ei kuitenkaan ole koetettu arvioida. Seuraavassa otetaan muutamia askelia tällaisen arvioinnin suuntaan – sillä varauksella, että väitteen *kattava* arvioiminen olisi mahdotonta yhden artikkelin puitteissa jo sen edellyttämän vertailevan näkökulman vuoksi.

Klingen väite on yleinen eikä yleisyydessään aivan yksiselitteinen. Termi ”kivuttomuus” näyttäisi kuitenkin sisältävän ainakin sen ajatuksen, että suomalaiset naiset integroituivat akateemiseen maailmaan poikkeuksellisen varhain, nopeasti ja helposti. Ajoitusta koskeviin kysymyksiin on suhteellisen helppo vastata, mutta kysymys prosessin ”helppoudesta” on jo mutkikkaampi. Sitä voisi lähestyä esimerkiksi kysymällä, oliko varhaisten naisopiskelijoiden opintojen etenemisen tiellä merkittäviä rakenteellisia esteitä, kohtasivatko naisten akateemiset opinnot voimakasta vastarintaa yliopiston sisällä tai sen ulkopuolella ja kokivatko opiskelevat naiset itse pääsevänsä helpolla.

Seuraavassa tarkastellaan ajoituskysymyksen ohella ensimmäistä näistä kolmesta kysymyksestä. Näkökulma rajoittuu tässä

opiskelijoihin, eli opinto-oikeuden toteutumiseen, vaikka Klingen käyttämä termi ”akateeminen maailma” periaatteessa kattaisi sekä opiskelijan, opettajan että tutkijan roolit. Esimerkkiaineistona saavat tässä toimia ne naiset, jotka kirjoittautuivat opiskelijoiksi Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston lääkeopilliseen tiedekuntaan vuosien 1888 ja 1917 välillä.

Tapahtuiko murros erityisen varhain ja/tai nopeasti?

Tavanomainen tapa havainnollistaa naisten opinto-oikeuden kehitystä on piirtää aikajana, joka kertoo tärkeimpien hallinnollisten ja juridisten päätösten ja ennakkotapausten ajankohdan. Suomen kohdalla nousee yleensä ensimmäisenä esiin vuosi 1870, jolloin Maria Tschetschulin (1852–1917) anoi ja sai vapautuksen sukupuolestaan, suoritti ylioppilastutkinnon ja kirjoittautui vähäksi aikaa yliopistoon, ja Rosina Heikel (1842–1929) sai, niinikään erikoisluvalla, oikeuden seurata lääketieteen opetusta yliopistossa. Vuosi 1878 taas muistetaan siitä, että Heikel suoritti erikoisluvalla lääketieteen lisensiaatin tutkinnon ja sai rajoitetut lääkäri-oikeudet. Käänteentekevänä näyttäytyy vuosi 1901, jolloin keisarillinen kirje konsistorille totesi, että nainen voi suorittaa ylioppilastutkinnon ilman erillistä hakemusta ja tulla sen jälkeen kirjoitetuksi yliopistoon miesten tavoin.³

1. ”Kvinnornas inträde i den akademiska världens har knappast förlöpt lika smärtfritt någon annanstans som vid Finlands Universitet.” Matti Klinge ym (1989) *Helsingfors Universitet II. Kejsarliga Alexanders-Universitetet 1808–1917*, Helsingfors: Otava, 655.

2. Esimerkiksi Aura Korppi-Tommola (1990) 'Education – the road to work and equality', teoksessa Merja Manninen & Päivi Setälä (toim.), *The Lady with the Bow: The Story of Finnish Women*, Helsinki: Otava, 31–49; Mervi Kaarninen & Pekka Kaarninen (2002) *Sivistyksen portti. Ylioppilastutkinnon historia*. Helsinki: Otava, 87–101; Marja Engman (2005), 'Suomen varhaisimmat tutkijanaiset', teoksessa Liisa Husu & Kristiina Rolin (toim.) *Tiede, tieto, sukupuoli*, Helsinki: Gaudeamus, 37–57.

3. ”På derom gjord underdånig framställning hafve Vi funnit godt i näder tillåta, att qvinna kan, i likhet med de manliga studerandene, inskrifnas vid Vårt Alexanders Universitetet i Finland, utan föregående anhållan hos Universitetets Vicekansler om särskildt tillstånd att till Universitetets rektor anlämna ansökan om att få aflägga inträdesexamen.” Keisarillinen kirje akateemi-

Tarkempi tarkastelu osoittaa, etenkin kun ryhdytään vertailemaan kehitystä eri maissa, että aikajana saattavat yksiuolotteisuudessaan olla jopa harhaanjohtavia.⁴ Yksittäiset, hallinnollisia päätöksiä ajoittavat vuosiluvut alkavat näyttää monellakin tavalla puutteellisilta indikaattoreilta. Vivahteikkaamman kuvan luomiseksi täytyy ottaa huomioon, että prosessi oli monivaiheinen ja että sen eri askelet otettiin eri maissa ei pelkästään eri tahdissa vaan myös eri järjestyksessä.

Ensimmäisenä askeleena kohti naisten opinto-oikeuden toteutumista voi pitää naisten ilmaantumista yliopistojen luentosaleihin 1860-luvulta alkaen. Asiasta ei useinkaan tehty virallisia päätöksiä, eikä tätä askelta sen vuoksi ole helppo ajoittaa täsmällisesti. Opineluiset naiset saattoivat käyttää hyväkseen sitä tosiseikkaa, etteivät yliopistojen statuutit yleensä puhuneet naisten opinnoista mitään. Ne oli laadittu aikana, jolloin ajatus opiskelevasta naisesta oli niin utopistinen, ettei mahdollisuutta tarvinnut edes sulkea pois. Saksalaisissa yliopistoissa naisten oikeudesta seurata opintoja ”ylimääräisinä kuulijoina” (*ausserordentliche Hörerinnen*) tehtiin myös virallisia päätöksiä. Suhtautuminen naiskuulijoihin oli erittäin kielteistä 1870-luvun lopulta 1890-luvun lopulle, jolloin heidän lukumääränsä nousi nopeasti.⁵ Helena Westermarck lainaa tarinaa, jossa nimimerkki A. Br. kertoo houkuttelevansa 1860-luvun alussa ensimmäiset naiskuulijat Topeliuksen historian luennoille, jottei professorin olisi tarvinnut jatkaa puhumista tyhjälle salille.⁶ Myös 1870-luvulla opiskellut Rosina Heikel kuului vielä ”kuulijoihin” pikemminkin kuin varsinaisiin opiskelijoihin, sillä hän opiskeli yksityisesti eikä ollut kirjoilla yliopistossa.

Seuraava askel oli mahdollisuus kirjautua tutkinto-opiskelijaksi. Tämä tarkoitti sitä, ettei naisten tarvinnut tyytyä kuuntelemaan yksittäisiä luentoja vaan että he saattoivat kirjoittautua yliopistoon varsinaisiksi opiskelijoiksi, siis kulkea reitin alusta loppuun eli tutkintotodistuksen hankkimiseen saakka. Tämän askelen myötä naisten yliopisto-opinnot muuttuivat, ainakin periaatteen tasolla, yleissivistävistä ammatillisiksi. Sen ottaminen kesti monissa maissa hyvin pitkään. Etenkin

liberalistisissa maissa, joissa yliopistoilla ja lääkärikouluilla oli pitkällä menevä autonomia (Iso-Britannia) tai jopa täydellinen vapaus (USA), oli eri yliopistojen ja koulujen välillä tässä suhteessa suuria eroja.

USA:ssa pieni mutta rekisteröity Geneva Medical College (NY) otti Elizabeth Blackwellin (1821–1910) opiskelijaksi jo 1847. Hän valmistui lääkäriksi 1849. Toisaalta USA:n kenties arvostetuin lääkärikoulu, Harvard University Medical School, hyväksyi ensimmäiset naispuoliset tutkinto-opiskelijat vasta 1945.⁷ Iso-Britanniassa ensimmäinen lääkärikoulu, josta nainen saattoi saada loppututkinnon, oli naisille tarkoitettu London School of Medicine for Women, joka perustettiin 1874. Yliopistoista naisille alkoi tutkintoja myöntää ensimmäiseksi Lontoon yliopisto 1878. Lontoon toinen yliopisto University College London avasi lääketieteen tutkinto-opinnot naisille vasta 1917. Oxfordin yliopiston lääketieteen tutkinnot avautuivat naisille vasta 1920 ja Cambridgen vuonna 1947.⁸ Jo avautuneet ovet saattoivat myös sulkeutua. Genevassa kävi näin, samoin Edinburgissä, jossa ovet sulkeutuivat itse asiassa jo ennen kuin en-

selle konsistorille, 11.7.1901. Julkaistu teoksessa *Medicinalväsendet i Finland. Ordnd sammanställning af författningar, föreskrifter och officiella handlingar, angående Finlands hälsö- och sjukvård* (1907), toimittanut Karl Anders Bergstedt. Toinen korjattu painos. Helsingfors: Lilius & Hertzberg, 79.

4. Tätä ovat korostaneet mm. Saksan osalta Heini Hakosalo (2000) artikkelissa ”Akateemisen vallan variaatioita: naiset saksalaisessa yliopistojärjestelmässä ennen ensimmäistä maailmansotaa”, *Tiede & Edistys* 3: 191–204 ja Iso-Britannian osalta Carol Dyhouse (1995) teoksessa *No distinction of sex? Women in British universities 1870–1939*, London: University College London Press, 1995, 12.

5. Patricia Mazón (2003) *Gender and the Modern Research University: The Admission of Women to German Higher Education, 1865–1914*, Stanford, California: Stanford University Press, 10, 118–119.

6. Helena Westermarck (1930) *Finlands första kvinnliga läkare Rosina Heikel. Kvinnospår i finländskt kulturliv*. Helsingfors: Söderström & Co, 87–91.

7. Ellen S. More (1999) *Restoring the Balance: Women Physicians and the Profession of Medicine, 1850–1995*, Cambridge, MA & London, England: Harvard University Press, 232.

8. Carol Dyhouse (1995) *No distinction of sex? Women in British universities 1870–1939*. London: UCL Press, 13, 239; University of Cambridge: A Brief History, osoitteessa <http://www.cam.ac.uk/cambuniv/pubs/history/index.html>

simmäiset lääketiedettä opiskelemaan kirjautuneet naiset olivat ehtineet valmistua. Hajautetussa, liberalistisessa koulutusjärjestelmässä opinto-oikeuden myöntäminen oli sitä paitsi viime kädessä aina yksilöllinen päätös, sillä yhteisiä muodollisia sisäänpääsyvaatimuksia, sellaisina kuin meidän ylioppilastodistuksemme, ei ollut.

Keisarillisessa Saksassa kysymys naisten akateemisista opinnoista ratkaistiin astetta keskitetympin, entisten itsenäisten ruhtinaskuntien tasolla: Badenin yliopistot myönsivät yhtäläiset opinto-oikeudet naisille ensimmäisinä (1900), Baijerin yliopistot (1903), Würtenbergin (1904), Saksin (1906), Preussin (1908) ja Mecklenburgin yliopistot (1909).⁹ Ruotsissa kuninkaallinen kirje vuodelta 1870 salli naisten suorittaa ylioppilastutkinnon yksityisesti ja opiskella lääketiedettä. Vuonna 1873 he saivat oikeuden kirjoittautua tutkinto-opiskelijoiksi Uppsalan ja Lundin yliopistoihin – teologista tiedekuntaa ja ylempää juridista tutkintoa lukuun ottamatta.¹⁰

Kun puhutaan naisten oikeudesta nimenomaan lääketieteen opiskeluun, täytyy ottaa huomioon vielä yksi askel: mahdollisuutta loppututkinnon suorittamisen jälkeen laillistetuksi lääkäriksi eli saada lääkärlupa. Lääkärikoulutus oli ammattisuuntautunut, eikä yhtäläisistä opinto-oikeuksista voi puhua edes muodollisessa mielessä, ennen kuin loppututkinnon suorittaneilla naisilla oli myös mahdollisuus harjoittaa lääkärintyötä. Mutkikkain tilanne oli tässäkin suhteessa Iso-Britanniassa. 1870-luvulla, jolloin kysymys naisten akateemisista opinnoista tuli ajankohtaiseksi, maassa oli 19 lääkärlupia myöntävää elintä (*licensing bodies*). Niillä oli pitkälle menevä itsemääräämisoikeus, josta myös niiden yhteinen edustus- ja neuvotteluelin British Medical Council halusi pitää kiinni.¹¹ Useimmat lupaelimet torjuivat ensimmäisten koulutettujen naislääkärien yritykset saada lääkärlupa. King and Queen's College of Physicians of Ireland alkoi myöntää lupia myös naisille vuonna 1876. Muut lupia myöntävät elimet seurasivat vähitellen perässä. Vuonna 1903 joukosta puuttuivat enää kaikkein arvovaltaisimmat: Cambridgen ja Oxfordin

yliopistot ja Englannin Royal Colleges of Physicians and Surgeons. Saksassa naisten pääsystä lääkäriammattiin päätettiin keskitetysti, valtiollisella tasolla, vuonna 1899. Tilanne oli tässä vaiheessa sikäli erikoinen, että valtio oli valmis laillistamaan naislääkärit, vaikka yksikään keisarillisen Saksan yliopisto ei vielä ollut valmis myöntämään heille loppututkintoa.

Suomessa ensimmäinen laillistettu naislääkäri oli Rosina Heikel, joka sai vuonna 1878 oikeuden harjoittaa harjoittaa työtä erikoisluvalla, rajoitetuin oikeuksin. Seuraavat naiset valmistuivat lääketieteen lisensiaateiksi 1896. Ammattiin astuminen edellytti kuitenkin erityislupaa senaatilta. Lupa sisälsi varauksia, joiden ensisijainen tarkoitus oli rajoittaa naisten mahdollisuuksia käyttää julkista valtaa esimerkiksi kunnanlääkärin virassa. Naisten lupahakemuksia ei tietääkseni evätty, mutta joidenkin naislääkärien kohdalla lisensiaatintutkinnon suorittamisen ja lääkärluvan myöntämisen välillä oli pitkä viive. Esimerkiksi Elisabeth Hermine Bonnell valmistui lisensiaatiksi 1904, mutta laillistettiin vasta 1919. Nimikirjasta, josta asia ilmenee, ei voi päätellä mistä viive johtui. Niin kauan kuin laillistamiseen vaadittavat tutkinnot (ylioppilastutkinto, filosofian kandidaatin tutkinto, lääketieteen kandidaatin tutkinto ja lääketieteen lisensiaatin tutkinto)¹² suoritaneen naisen erikoislupanomus voitiin periaatteessa myös hylätä, eli 8–10 vuotta kestäneet lääkäriopinnot saattoivat periaatteessa mennä hukkaan, ei teknisesti ottaen oikeastaan voida puhua täysin yhtäläisestä opinto-oikeudesta.

Toiseksi yksittäisten vuosilukujen käyttö tasa-arvokehityksen indikaattorina voi olla harhaanjohtavaa sikäli, että päätös myöntää naisille ”yhtäläiset opinto-oikeudet” ei välttämättä vaikuttanut opiskelevien naisten määrään millään ilmeisellä tavalla. Esimerkiksi Suomessa vuoden 1901 päätös ei kasvattanut opiskelevien naisten määrää, sillä

9. Mazón (2003), 137.

10. Kaarninen & Kaarninen (2002), 88.

11. General Medical Councilin kokous 24.6.1875, keskustelupöytäkirja julkaistu *Lancetissä* 3.7.1875: 19, 246.

12. *Medicinalväsendet i Finland* (1895), 69, alaviite 1.

ylioppilastutkinnon suorittamiseen tarvittavien erikoislupien myöntäminen oli muuttanut rutiiniluontoiseksi jo 1890-luvulla. Opiskelevien naisten määrää ei tässä vaiheessa rajoittanut niinkään erivapausmenettely kuin muut tekijät, esimerkiksi tyttö- ja yhteislyseoiden vähäinen määrä. Periaatteellisella tasolla erivapausmenettelystä luopuminen kuitenkin vahvisti opiskelevan naisen asemaa akateemisena kansalaisena ja akateemisen yhteisön jäsenenä. Henkilökohtaisen kokemuksen tasolla akateemisia opintoja suunnittelevalle naiselle saattoi tietysti myös olla suuri merkitys sillä tiedolla, että ylioppilastutkinto ja sitä kautta opinnot olivat hänen ulottuvillaan ilman erivapausanomusta, johon liittyi periaatteessa myös hylkäämisen mahdollisuus.

Saksassa naisten varustaminen ”yhtäläisillä opinto-oikeuksilla” johti itse asiassa yliopistoissa opiskelevien naisten määrän romahtamiseen. Saksan yliopistoissa oli tässä vaiheessa jo sadoittain ”ylimääräisiä kuulijoita”. Pelkästään Berliinin yliopistossa oli lukuvuonna 1901–02 634 naiskuulijaa. He seurasivat luentoja ja osallistuivat satunnaisesti, professorin suopeudesta riippuen, seminaareihin tai harjoituksiin, ja onnistuivat joskus neuvottelemaan itselleen myös tutkinto-oikeuden. Joukossa oli paljon ulkomaalaisia. Kun naiset saivat yhtäläiset opinto-oikeudet, saksalaisesta ylioppilastodistuksesta tuli opiskelun edellytys ja valtaosa ”kuunteluoppilaista” joutui jättämään yliopiston. Patricia Mazón uskoo professorikunnan myöntyneen opinto-oikeuksien yhtenäistämiseen pitkälti juuri siksi, että näki siinä tervetulleen keinon rajoittaa yliopistoissa opiskelevien naisten määrää ja ennen kaikkea valikoida oikeanlaista opiskelija-ainesta, nimittäin saksalaisten sivistyneistöperheiden tyttäriä.¹³

Kompastuskiviä naisten lääketieteen opintojen tiellä

Yksittäisten vuosilukujen informatiivisuutta vähentää edelleen se, että naiset kohtasivat monissa maissa opinnoissaan puolivirallisia rakenteellisia esteitä vielä senkin jälkeen kun he olivat muodollisesti saaneet yhtäläiset opinto-oikeudet. Esteet hidastivat ja vai-

keuttivat naisten etenemistä yliopistoon kirjoittautumisesta tutkinnon suorittamiseen. Kansainvälisesti katsoen naispuolisten lääketieteen opiskelijoiden suurimmat ongelmat liittyivät yksittäisten professorien mahdollisuuteen sulkea heidät kursseiltaan sekä anatomian opintojen ja klinikkaharjoittelun järjestämiseen.

Saksassa katsottiin ”opettamisen vapauden” (*Lernfreiheit*) periaatteen antavan professorille oikeuden päättää paitsi *mitä* hän opettaa myös sen *ketä* hän haluaa opettaa ja ketä ei. Professoreilla oli oikeus sulkea pois luennoiltaan ei-toivotut opiskelijat, esimerkiksi naiset. Ennen vuosisadan alun uudistuksia saksalaisprofessorit käyttivät tätä mahdollisuutta usein, niiden jälkeen satunnaisesti.¹⁴ Käytäntö toi opiskelevien naisten elämään epävarmuutta ja muistutti heitä siitä, etteivät he olleet akateemisen yhteisön täysivaltaisia jäseniä. Jos professori sulki naismedisiinarin pois pakolliselta kurssilta, hänellä ei ollut muuta mahdollisuutta kuin hakeutua toiseen yliopistoon.

Toinen opintojen alue, joka monessa lääkärikoulussa aiheutti naisille ongelmia, olivat anatomian opinnot. Anatomia oli luonnollisesti lääkärikoulutuksen kulmakiviä. Monet anatomian professorit – ja myös monet naisten lääketieteellisen koulutuksen kannattajat – pitivät sopimattomana, tai suorastaan mahdottomana, opettaa anatomiaa yhteisryhmille.¹⁵ Erikoisjärjestelyt olivat sen vuoksi tavallisia. Esimerkiksi Elizabeth Blackwellin anatomian opinnot Gene-

13. Mazón (2003), 7–8, 132, 137, 151, 217.

14. Katso esimerkiksi *Deutsche Medicinische Wochenschrift* 1906, 848; *Wiener klinische Rundschau* 1901, 798.

15. Ajatus naisista ruumiinavauksissa herätti naisten lääkärikoulutuksen alkuvaiheessa voimakkaita tunteita ja sitä käytettiin usein argumenttina naisten lääketieteellistä koulutusta vastaan. Esimerkiksi Andrew Wood Edinburghistä maalasi kollegoidensa eteen hirmuisia kuvia naisista, jotka leikkasivat ruumiita miesten rinnalla, ”veren peitossa” ja ”kädet saastassa”. Andrew Wood General Medical Councilin kokouksessa 25.6.1875, keskustelupöytäkirja julkaistu *Lancetissä* 10.7.1875, 57. Tässä yhteydessä myös anatomian professori Thomson, joka kannatti naisten lääketieteen opintoja, myönsi että ”vastustaisin hyvin ankarasti oppia neeni anatomian opettamista miehille ja naisille yhdessä”. Thomson General Medical Councilin kokouksessa 26.6.1875, keskustelupöytäkirja julkaistu *Lancetissä* 10.7.1875: 61.

*Takarivi vas. Ina Rosqvist, Alfbild Heideman,
Karolina Eskelin ja Antoinette Ingman. Eturivi
vas. Tekla Hultin, Aino Perenius (naim. Malm-
berg) ja Naima Jacobson. Museovirasto.*

van lääkärikoulussa järjestettiin siten, että hän leikkeli ruumiita erillisessä huoneessa ”neljän hyvätapaisimmasta päästä olevan opiskelijan” kanssa. Hyvätapaisuudestaan huolimatta opiskelijat tarjosivat Blackwellille silmäyksiä ”opiskelijaelämän merkillisyyksiin”, joita hän ei naisena itse päässyt kokemaan.¹⁶ Ruotsin ensimmäinen lääkäriksi valmistunut nainen Karolina Widerström (1856–1949) sai valita ottiko anatomian tuntinsa yksin vai yhdessä miesopiskelijoiden kanssa. Hän valitsi jälkimmäisen eikä omien sanojensa mukaan koskaan katunut valintaansa.¹⁷

Kolmas ongelma, joka merkittävästi vaikeutti naisten opintoja monissa lääkärikouluissa ympäri maailmaa, liittyi kliinisen harjoittelun järjestämiseen. Klinikkarajoittelu oli 1800-luvun alusta saakka pidetty välttämättömänä osana lääkärin opintoja ja lääkäriksi pätevöitymistä. Käytännössä harjoittelu jakautui vuosisadan vaihteessa kahteen jaksoon: opintojen aikana suoritettavaan pakolliseen klinikkarajoitteluun ja heti valmistumisen jälkeen omalla kustannuksella tehtävään eräänlaiseen post–doc-harjoitteluun (Suomessa oikeastaan post–lic-harjoitteluun). Jälkimmäisen jakson aikana vasta valmistunut lääkäri pyrki hankkimaan mahdollisimman paljon kliinistä kokemusta, mielellään ulkomaisilta klinikoilta.

Monissa maissa jo perusopintoihin kuuluvan klinikkarajoittelun järjestäminen naismedisiinareille osoittautui vaikeaksi. Opetussairaalat eivät yksinkertaisesti päästäneet naisopiskelijoita osastoille. Kun Blackwell, jolla jo oli amerikkalainen tutkinto lääketieteessä, matkusti Pariisiin 1850-luvulla tutustuakseen kaupungin kuuluisiin klinikoihin, yksikään opetuslaitos ei avannut hänelle oviaan. Professori Trousseau oli kuitenkin sen verran myötätuntoinen, että hän neuvoi Blackwelliä pukeutumaan mieheksi, minkä jälkeen tämä voisi vapaasti kierrellä klinikoilla.¹⁸ Pariisissa otettiin myöhemmin rajusti yhteen naisten oikeudesta osallistua *concours d'internat* -kokeisiin, joissa parhaat klinikkapaidat jaettiin. Nämä paikat olivat tie ammattikunnan eliittiin – esimerkiksi kaikki kliinisten aineiden professorit olivat entisiä ”internistejä.” Naiset

saivat oikeuden kilpailla näistä harjoittelu- paikoista vasta 1886, ja heidän määränsä internistien joukossa pysyi matalana vielä pitkään senkin jälkeen.¹⁹ Rajuin taisto naisten oikeudesta klinikkarajoitteluun käytiin kuitenkin Edinburghissa 1870-luvulla, jossa viiden naisen lupaavasti alkaneet opinnot katkesivat kahdeksi vuodeksi, kun yliopiston opetuslaitos Royal Infirmary sulki heiltä ovensa. Kahden vuoden kiihkeän taistelun jälkeen naiset hyväksyttiin kieroille, mutta niin hankalin erikoisehdoin, että opiskelu oli lähes mahdotonta.²⁰

Rosina Heikelin vanhempi veli Alfred, lääkäri hänkin, ennusti 1870-luvulla lääketieteen opinnoista haaveilevalle sisarelleen vaikeuksia nimenomaan anatomian opintojen ja klinikkarajoittelun järjestämisessä.²¹ Ennustus kävi osittain toteen. Rosina Heikel onnistui kyllä hankkimaan itselleen lääketieteellisen koulutuksen, mutta monen muun pioneerin tavoin hän eteni kohti lääkärinammattia hyvin mutkikasta reittiä, turvautuen takaportteihin, neuvotellen erivaikeuksia ja taipuen kompromisseihin.

Heikel aloitti matkansa kohti lääkärin ammattia suorittamalla vuoden mittaisen lääkintävoimistelijakurssin Hjalmar Lingin gymnastisessa keskuslaitoksessa Tukholmassa (1865–66). Heikel oli poikkeus sielläkin, ei niinkään sukupuolensa vuoksi vaan siksi että hän halusi itse osallistua ruumiiden leikkelyyn, kun naiset yleensä tyytyivät seisomaan anatomiasalin seinustoilla liina suun ja nenän päällä. Seuraavaksi Heikel haki oppia Helsingin synnytyslaitokselta (*barnbördhus*), jossa hän suoritti kättilökurssin (1867). Täällä Heikel erottui joukosta säätyläistaustansa vuoksi. Kun Heikel tutkinnon lähestyessä ”paljastui” professorille, tämä ilmaisi hämmästyksensä siitä, että hänen kaltaisensa nainen halusi osallistua tutkintoon ”noiden tuollaisten kanssa”.²² Talvella 1869–70 Heikel opiskeli Tukholmassa yksityisesti anatomiaa ja matematiikkaa.²³

Vuosina 1871–78 Heikel suoritti lääketieteen opintoja erikoisluvalla, yksityisoppilaina, Aleksanterin-yliopistossa. Täällä hän oli poikkeus monessakin suhteessa: hän oli tiedekunnan ainoa nainen, hän ei ollut suorittanut ylioppilastutkintoa, hän ei ollut kir-

joilla yliopistossa eikä hän kuulunut osakuntaan. Hänen anatomian opintonsa järjestettiin samaan tapaan kuin Blackwellin: hän leikkeli yksinään erillisessä huoneessa. Heikelin vaikeuksia lisäsi anatomian leikkelysaliin vuosien varrella pesiytynyt alakulttuuri, johon kuului ronskien puheiden ja laulujen ohella runsas punssin juonti.²⁴ Kuten hänen elämäkerturinsa Helena Westermarck huomauttaa, eristäytymisellä oli hintansa: ”hänen osakseen ei koskaan tullut sitä kehittäväää, kannustavaa ja innostavaa vaikutusta jota opiskelijatoverit voivat toisiinsa harjoittaa.”²⁵ Heikel kuitenkin suoritti tarvittavat tutkimukset ja valmistui lääketieteen lisensiaatiksi vuonna 1878. Kiertotiet veivät aikaa: Heikel oli lisensiaatiksi valmistuessaan 36-vuotias.

Naispuolisten lääketieteen opiskelijoiden opintie tilastojen valossa

Seuraavan sukupolven naislääkäreistä on tarjolla varsin vähän elämäkerrallista aineistoa, joten seuraavassa tarkastellaan heidän opinto-oikeuksiensa toteutumista tilastollisen aineiston valossa. Vaikka tilastollinen tarkastelu on ulkokohtaista eikä kerro mitään naisten omista kokemuksista, se antaa kuitenkin alustavia viitteitä siitä, kuinka helppoa tai vaikeaa naisten oli opiskella lääketiedettä autonomian ajan Helsingissä.

Heikel valmistui 1878. Seuraavat naiset ilmaantuivat Aleksanterin-yliopiston lääkeopilliseen tiedekuntaan vasta kymmenen vuotta myöhemmin. Karolina Eskelin (1867–1936) kirjattiin tiedekunnan matrikkeliin kesäkuussa 1888 ja Alma Josefina (Ina) Rosqvist (1865–1942) saman vuoden syyskuussa. Toisin kuin Heikel, Eskelin ja Rosqvist olivat suorittaneet sekä ylioppilastutkiminnon että filosofian kandidaatin tutkinnon ja he olivat kirjoilla tiedekunnassa kuten muutkin opiskelijat. Osakuntaan he eivät sen sijaan kuuluneet, sillä osakunnat avautuivat naisille vasta 1897. Tiedekuntaan kirjoitautui 1890-luvulla 12 naista: Alfhild Heideman (1864–1930) 1891, Eva Hällström (s. 1871) 1892, Naema Ericson (1871–1936), Elin Elm-gren (1864–1952) ja Ellen Ahlqvist (1870–1920) 1894, Augusta Nylund (1870–1950)

1895, Emilia Karikko (s. 1869) ja Anna Wikander (1873–1938) 1896, Elisabeth Bonnell (s. 1867) ja Viva Lagerborg (1871–1941) vuonna 1897, Martha Prytz (1878–1910) 1898 ja Hulda Hakulinen (s. 1874) 1899. Hällström ja Karikko eivät suorittaneet tutkintoja, mutta muut kymmenen valmistuivat lääkäreiksi ja myös toimivat ammatissa.²⁶

Tilastossa ovat mukana kaikki lääkeopillisen tiedekunnan opiskelijat, siis sekä lääkäreiksi että hammaslääkäreiksi opiskelevat. Tilasto kertoo, että naiset käyttivät hyväkseen oikeutta lääketieteen opintoihin, mutta eivät suurin joukoin. Alkaen vuodesta 1888, jolloin Rosqvist ja Eskelin kirjoitautuivat tiedekuntaan, siellä opiskeli koko ajan myös naisia, ja vuodesta 1894 alkaen tiedekuntaan kirjoitautui vuosittain vähintään yksi uusi naisopiskelija. Toisaalta lääkäreiksi opiskelevien naisten määrä pysyi pienenä. Jakson viimeisinä vuosina havaittava naisopiskelijoiden määrän kasvu johtuu vain ja ainoastaan hammaslääkäriopintojen suuresta suosiosta. Kaiken kaikkiaan lääketieteelliseen tiedekuntaan kirjautui autonomian ajalla 218 naista, joista 85 ehti

16. Elizabeth Blackwell (1914) *Pioneer Work in Opening the Medical Profession to Women*. London: J.M. Dent & Sons, 59–60.

17. Magnus Ullman (2004) *Kvinnliga pionjärer verk-samma i Sverige*. Stockholm: Ullman, 133.

18. Blackwell (1914) 164.

19. André Pecker (toim.) (1984) *La médecine à Paris du XIIIe au XXe siècle*, Paris: Editions Hervas, 455. Vuosien 1886 ja 1908 välillä vain 9 naista pääsi internistiksi ja 6 naista varalle.

20. Sophia Jex-Blake (1886) *Medical Women: A Thesis and a History*, Edinburgh: Oliphant, Anderson & Ferrier, 89, 128–129, 131.

21. Alfred Heikelin Rosina Heikelille Wienistä 1860-luvun puolivälissä kirjoittama kirje, julkaistu teoksessa Westermarck (1930), 62–67.

22. Westermarck (1930), 55–60. Kättilön työn luokaluonteesta, katso *Naisen työ Suomessa Nainen ja naisen työ Suomessa* (1893), Helsinki: J.C. Frenckell & Poika, 54.

23. Westermarck (1930), 69–70.

24. Mikko Niemi (1990) *Kuolema iloitsee palvellessaan elämää*. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 48–49.

25. Westermarck (1930) 104.

26. Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston lääkeopillisen tiedekunnan opiskelijaluettelot 1888–1917. Helsingin yliopiston keskusarkisto. Medicinalstatens Tjänsteförteckning 6 / Valmistuneiden lääkärin ansioluettelot VI 29.10.1887–28.12.1895 sekä Medicinalstatens Tjänsteförteckning 7. Laillistettujen lääkärin ansioluettelot VII: 22.2.1900 – 3.3.1909. Stakesin arkisto.

Taulukko 1: Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston lääkeopillisessa tiedekunnassa kirjoilla olevat opiskelijat sukupuolen mukaan 1895–1915

Luku- kausi	Miehet	Naiset	Kaikki	Naisten % osuus
k 1895	182	6	188	3,2 %
s 1895	187	7	194	3,6 %
k 1896	195	6	201	3,0 %
s 1896	180	7	187	3,7 %
k 1897	178	9	187	4,8 %
s 1897	180	10	190	5,3 %
k 1898	189	11	200	5,5 %
s 1898	186	11	197	5,6 %
k 1899	188	11	199	5,5 %
s 1899	181	14	195	7,2 %
k 1900	185	14	199	7,0 %
s 1900	168	12	180	6,7 %
k 1901	166	11	177	6,2 %
s 1901	146	11	157	7,0 %
k 1902	151	12	163	7,4 %
s 1902	141	16	157	10,2 %
k 1903	144	17	161	10,6 %
s 1903	138	18	156	11,5 %
k 1904	142	19	161	11,8 %
s 1904	140	17	157	10,8 %
k 1905	144	14	158	8,9 %
s 1905	141	14	155	9,0 %
k 1906	152	16	168	9,5 %
s 1906	142	16	158	10,1 %
k 1907	166	18	184	9,8 %
s 1907	176	21	197	10,7 %
k 1908	197	23	220	10,5 %
s 1908	188	19	207	9,2 %
k 1909	196	22	218	10,1 %
s 1909	207	22	229	9,6 %
k 1910	211	23	234	9,8 %
s 1910	221	26	247	10,5 %
k 1911	226	24	250	9,6 %
s 1911	231	29	260	11,2 %
k 1912	243	30	273	11,0 %
s 1912	266	39	305	12,8 %
k 1913	285	47	332	14,2 %
s 1913	342	60	402	14,9 %
k 1914	371	75	446	16,8 %
s 1914	412	87	499	17,4 %
k 1915	417	88	505	17,4 %
s 1915	437	84	521	16,1 %

Lähde: *Kejsrerliga Alexanders-Universitets i Finland Katalog*, höst 1895 – höst 1915

Taulukko 2: Naisten lääketieteellisessä tiedekunnassa vuosina 1895–1917 suorittamat loppuitkinnot

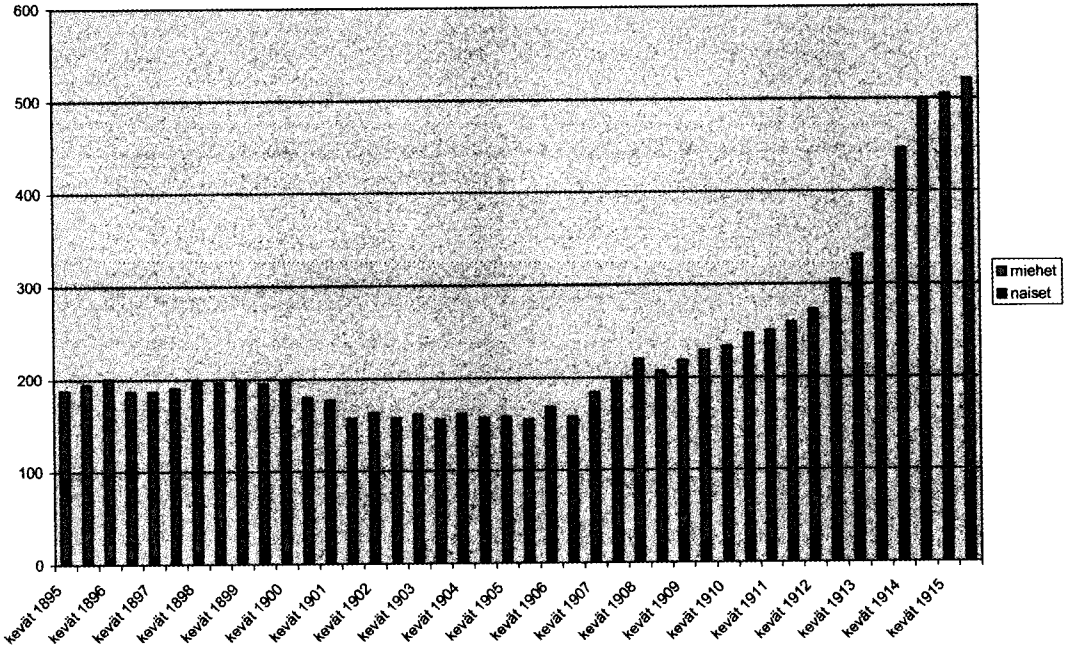
Luku- vuosi	Lääketieteen lensiaatin tutkinnot	Hamm- slääkäriin tutkinnot
1895–96	1	0
1896–97	1	0
1897–98	0	0
1898–99	0	0
1899–1900	2	1
1900–01	2	0
1901–02	0	0
1902–03	1	0
1903–04	0	1
1904–05	4	2
1905–06	0	0
1906–07	0	0
1907–08	4	2
1908–09	1	1
1909–10	1	1
1910–11	4	0
1911–12	1	3
1912–13	0	0
1913–14	4	6
1914–15	3	10
1915–16	2	10
1916–17	1	16
	32	53

Lähteet: Helsingin yliopiston lääkeopillisen tiedekunnan opiskelijaluettelot 1888–1917 sekä Medicinalstatens Tjensteförteckning 6–9 (1887–1920)

ennen itsenäistymistä suorittaa joko lääketieteen liseniaatin tai odontologian liseniaatin (hammaslääkäriin) tutkinnon. Kuten *taulukko 2* osoittaa, hammaslääkäritutkintoja tehtiin autonomian ajan loppupuolella selvästi enemmän kuin lääketieteen liseniaatin tutkintoja.

Muuan ilmeinen syy lääketieteen opintojen melko pieneen suosioon oli niiden pituus ja kalleus – medisiinarithan opiskelivat ennen lääketieteelliseen tiedekuntaan siirtymistään joitakin vuosia myös fysikaalis-matemaattisessa tiedekunnassa. Alan suhteellisen vähäiseen suosioon voi olla myös sukupuolispesifejä syitä, kuten se, että naisten oli miehiä vaikeampi ottaa velkaa opintoja varten²⁷ tai se, että lääketieteen opinto-

Kaavio 1: Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston lääkeopillisessa tiedekunnassa kirjoilla olevat opiskelijat sukupuolen mukaan 1895–1915

ja pidettiin naisille erityisen epäsovinnainen. Hammaslääkäriopintojen suosiota naisten keskuudessa selittänee vastaavasti se, että opinnot olivat huomattavasti lyhyemmät ja siis paljon halvemmat ja että hammaslääkärin työ oli helpompi sovittaa yhteen perinteisen naisen roolin kanssa.²⁸ Suomalainen

hammaslääkärikunta naisistui kansainvälisesti katsoen erittäin varhain.

Läketieteellisessä tiedekunnassa opiskelevien naisten valmistumisprosentti oli korkea. Siihen, ettei lääketieteellinen tiedekunta ollut tässä suhteessa tyypillinen, viittaa Edvard Hjeltin vuonna 1907 tekemä kartoitukset, jonka mukaan naiset opiskelivat miehiä hitaammin ja / tai keskeyttivät heitä useammin. Hjeltin mukaan yliopistoon 1870–99 kirjautuneista naisista oli vuoteen 1905 mennessä tutkinnon suorittanut vain 25 prosenttia (miehistä 59 %).³⁰ Lääketieteellisessä tiedekunnassa asiat olivat toisin. Vuo-

Taulukko 3: Suomessa rekisteröityjen naishammaslääkäreiden absoluuttinen määrä ja subteellinen osuus kaikista hammaslääkäreistä 1907–28

Vuosi	Määrä	Osuus
1907	7	15 %
1917	52	35 %
1928	305 ²⁹	58 %

Lähteet: Hjalmar Bergholm (toim.) (1907) *Suomen lääkärit sekä Suomen hammaslääkärit*, Biographica. Helsingfors: Alex. Lundström; Hjalmar Bergholm (toim.) (1917) *Suomen lääkärit sekä hammaslääkärit*. Biographica. Uusi painos. [ei kustantajaa eikä toimipaikkaa]; Stig Lund (toim.) (1928) *Suomen hammaslääkärit = Finlands tandläkare* [ei kustantajaa eikä toimipaikkaa].

27. Alma Söderhjelm (1930) *Min värld II*, Stockholm: Albet Bonniers Förlag, 109–110.

28. Hammaslääkärin työtä voi helpommin kuin lääkärintyötä tehdä osa-aikaisesti ja kotonaan. Vuoden 1928 hammaslääkärimatrikelissa (Lund 1928) esitellyistä hammaslääkäriilto 256 naispuolisesta jäsenestä 138 eli 54 % oli naimisissa.

29. Tässä luvussa ovat mukana sekä Suomessa opiskelleet ja laillistetut naishammaslääkärit että ulkomailta opiskelleet ja Suomessa toimiluvan (venia practican-di) saaneet naishammaslääkärit. Jälkimmäiseen ryhmään kuului 26 naista, joista nimen perusteella lähes kaikki olivat venäläisiä. Suurin osa ulkomaalaisille myönnettyistä toimiluvista myönnettiin vuosina 1910–15.

30. Kaarninen & Kaarninen (2002), 99–100.

sina 1888–1917 tiedekuntaan kirjoittautui 218 naista, joista 202 eli 93 % suoritti joko lääketieteen liseniaatin tai hammaslääkärin tutkinnon. Opiskeluajat olivat pitkiä: vuosien 1895–1917 välisenä aikana lääketieteen liseniaatiksi valmistuva nainen oli opiskellut lääketieteellisessä tiedekunnassa keskimäärin 8 vuotta ja 6 kuukautta ja hammaslääkäriksi valmistuva nainen 4 vuotta 2 kuukautta. Vaikka opiskelu-aika oli pitkä, se ei olennaisesti eronnut miesten vastaavasta keskiarvosta.³¹ Naismedisiinarit myös kirjoittautuivat erittäin harvoin poissaoleviksi. Esimerkiksi syyslukukauden 1907 ja syyslukukauden 1915 välisenä aikana yhtä lääketieteellisen tiedekunnan naisopiskelijää kohden on puolta vähemmän poissaololukukausia (0,03) kuin lääketieteen miesopiskelijää kohden (0,06).

Tilastojen valossa näyttää siis siltä, että varhaiset naismedisiinarit olivat määrätietoisia ja motivoituneita opiskelijoita. Tähän on useita syitä, joista tärkein on epäilemättä se, että he olivat valikoitua joukkoa: valmistavat opinnot olivat karsineet joukosta ne, joiden motivaatio tai kyvyt eivät riittäneet lääketieteen opiskeluun. Medisiinareilla myös oli 1900-luvun alussa, kuten nykyäänkin, vähemmän akateemista vapautta kuin vaikkapa historiallis-kielitieteellisen tiedekunnan opiskelijoilla; laboratorio- ja klinikkaharjoitukset rytmittivät opintoja tehokkaammin kuin pelkät tentit ja luennot.

Naismedisiinarien korkea valmistumisprosentti ja opintojen kesto viittaavat myös vahvasti siihen, ettei lääketiedettä opiskelevien naisten reitille ollut Aleksanterin-yliopistossa suuria rakenteellisia esteitä. Näyttää siltä, että anatomian opinnot suoritettiin Rosina Heikelin jälkeen samaan tahtiin ja samalla tavalla miesten kanssa, eikä myöskään klinikkaharjoittelun järjestämisessä esiintynyt suuria ongelmia. Suomessa klinikkaharjoittelun luonne oli 1800-luvun loppuun mennessä määritelty tarkasti. Minimivaatimuksena oli harjoittelu sisätautosastolla (9 kk), kirurgisella osastolla (8 kk), synnytysosastolla (5 kk), lastentautien osastolla (3 kk), silmätautien osastolla (3 kk), iho- ja kuppatautosastolla (3 kk) sekä miehisairaalassa (3 kk).³² Viimeksi mainittu teh-

Helsingin yleisen sairaalan eri osastoilla ennen vuotta 1917	
Osasto	Amanuenssikausien lukumäärä
Lastentautien osasto	28
Naistentautien osasto	17
Sisätautosasto	15
Synnytysosasto	13
Kirurginen osasto	9
Silmätautosasto	6
Iho- ja kuppatautosasto	4
Patologis-anatominen osasto	1
Korva-, nenä ja kurkkutautien osasto ³³	1

Lähde: Medicinalstatens Tjensteförteckning 6–9 (1887–1920)

tiin Lapinlahden sairaalassa, muut harjoittelujaksot suoritettiin Helsingin yleisessä sairaalassa. Sairaala koulutti myös sairaanhoitajia ja kätilöitä, joten naispuolisia opiskelijoita oli siellä nähty jo ennen naismedisiinareiden ilmaantumistakin. Sairaalan ja lääketieteellisen tiedekunnan suhde oli tiivis: kutakin osastoa johti vastaavan kliniisen oppiaineen professori. Asetelma oli opiskelevien naisten kannalta edullinen: se mikä päti yliopistolla, päti todennäköisesti myös klinikassa. Varsinaisen klinikkaharjoittelun lisäksi medisiinarit toimivat usein amanuensseina yleisessä sairaalassa ja muissa Helsingin sairaaloissa. Lähes kaikki naismedisiinarit tekivät amanuenssijaksoja, mikä oli heidän opinto-oikeuksien käytännön toteutumisen kannalta merkittävä seikka.

Naisten amanuenssuureissa näkyy selvä suuntautuminen naisten ja lasten hoitamiseen eli niille alueille, jotka yleismaailmallisestikin miellettiin naisille erityisen sopiviksi ja luonnollisiksi. Sitä tilastot eivät tietenkään kerro, johtuiko suuntautuminen ensi sijassa naisten omista toiveista vai professorien taipumuksesta sijoittaa naisopiskelijoita nimenomaan näille osastoille.

Varsinaiseksi pullonkaulaksi suomalaisille naislääkäreille muodostui klini-

muksen hankkiminen valmistumista seuraavina tärkeinä vuosina. Naislääkärien nimikirjoista käy ilmi, että monen ura käynnistyi hitaasti ja kangerrellen. Satunnaisten yksityispotilaiden ohella ainoana palkallisena työtehtävänä saattoi monen vuoden ajan olla kunnanlääkäriin lomittaminen muutama kesäkuukauden ajan.³⁴ Tämä oli ongelma sekä niille naisille, jotka halusivat ylläpitää ammattitaitoaan käytännön lääkäreinä että niille, joita kiinnosti kliininen tutkimus. Eräs tapa hankkia kliinistä kokemusta ja päästä käsiksi kliiniseen materiaaliin eli potilaisiin oli hakeutua voluntaariassistentiksi eli palkattomaksi apulaiseksi johonkin sairaalaan, toinen tapa oli tehdä opintomatka ulkomaisiin klinikoihin. Molemmat vaihtoehdot vaativat rahaa eivätkä siksi olleet avoinna kaikille.

Kipuja vai ei?

Tämä pieni kartoitus osittain tukee, osittain kyseenalaistaa Klingen väitettä. Naisten yhtäläinen opinto-oikeus ei Suomessa toteutunut poikkeuksellisen varhain, mutta kylläkin poikkeuksellisen nopeasti ja mutkattomasti. Askeleet, joiden ottaminen monissa muissa maissa kesti kymmeniä vuosia, otettiin Suomessa lähes kaikki vuoteen 1901 mennessä: nainen voi suorittaa ylioppilastutkinnon ilman erikoislupaa, mikä automaattisesti oikeutti hänet kirjoittautumaan yliopistoon, mikä puolestaan oikeutti suorittamaan loppututkinnon, ja tämä taas mahdollisti lääkäriksi laillistamisen. Lääketieteen alueella naisia ja miehiä erotti kuitenkin edelleen se, että naiset tarvitsivat erikoisluvan voidakseen toimia lääkäreinä. Erikoislupamenettely loi epävarmuutta ja muistutti, että opiskelevan naisen asema poikkesi ainakin *de jure* opiskelevan miehen asemasta. Erityislupamenettelyn avulla senaatti säilytti periaatteessa mahdollisuuden katkaista naisen lääkärinuran alkuunsa – vallankäytön muoto, jonka kohteeksi vastaavassa asemassa olevat miehet eivät joutuneet.

Suomalaisen kehityksen yksilinjaisuutta verrattuna naisopintojen kehitykseen vaikkapa Iso-Britanniassa selittää tietysti ennen

kaikkea se, että Suomen suuriruhtinaanmaassa oli vain yksi yliopisto, jolla oli erittäin tiiviit suhteet keskusvaltaan. Pienessä patriarkaalisessa yliopistoyhteisössä päätösten toimeenpanoa oli helppoa valvoa ja mielipideilmastoa helppo ohjailla. Suomalainen hallintokulttuuri ja suomalainen oikeusajattelu ei suosinut poikkeuksia. Asiat päätettiin mielellään keskitetysti ja viranomaispäätöksiä kunnioitettiin silloinkin kun ne sotivat yksityistä mielipidettä vastaan. Poikkeuksia ei näytä suosinut myöskään lääketieteellisen koulutuksen sisällä: Rosina Heikelin jälkeen naismedisiinarit osallistuivat yhteiseen anatomian opetukseen, ja myös klinikkaharjoittelu järjestettiin pitkälti samalla tavoin kuin miehille. Siihen, ettei naisten lääketieteen opintojen tiellä ollut suuria rakenteellisia esteitä, viittaavat myös naisten valmistumisajat, jotka eivät olennaisesti eronneet miesten vastaavista.

Lopuksi on kuitenkin vielä paikallaan muistuttaa, että nämä huomiot muodostavat vasta osavastauksen kysymykseen naisten opinto-oikeuden toteutumisen ”kivuttomuudesta” Suomessa. Yksi tapa syventää tarkastelua olisi mennä lähemmäs varhaisten opiskelevien naisten kokemuksia ja opiskelun arkea, toinen tapa olisi kysyä, mitä naiset pystyivät tutkinnollaan tekemään eli miten heidän oikeutensa ammatinharjoitukseen toteutui 1900-luvun alun Suomessa.

31. Tässä on siis kyse nimenomaan opinnoista lääketieteellisessä tiedekunnassa; valmistavat opinnot, jotka kestivät yleensä muutaman vuoden, eivät ole mukana luvussa. Opintojen alkamispäivä on tässä päivä, jona opiskelija on kirjoittautunut lääketieteelliseen tiedekuntaan. Satunnaisotannalla valitun miesopiskelijoiden joukon opiskeluaika on itse asiassa hieman pidempi kuin naisilla, 8 vuotta 10 kuukautta. Otannassa sattuu kuitenkin olemaan mukana suuri joukko miehiä, jotka aloittivat opintonsa Venäjän vallan viimeisinä vuosina, ja kansalaissota viivästytti heidän opintojaan suuremmalla todennäköisyydellä kuin naisten opintoja (vaikka osa naismedisiinareistakin palveli sotasairaaloissa ja vankileireillä).

32. *Medicinalväsendet i Finland* (1895), 69, alaviite 1.

33. Osasto perustettiin 1903.

34. *Medicinalstatens Tjensteförteckning* 6–9 (1887–1920).

KAISA HUTTUNEN

”Sinäkin olet kuluttaja”

E-liikkeen poliittisesta etujärjestötoiminnasta konsensushakuiseen kuluttajapolitiikkaan

Kuluttajien oikeudet kiinnostavat nykyään kaikkia puolueita. Kuluttajien etujen valvonta ja kuluttajapolitiikan harjoittaminen tapahtuu pääosin kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuudessa. Ennen valtiollisen kuluttajapolitiikan muotoutumista kuluttajien oikeuksia puolusti ennen kaikkea E-liike. Vielä 1950-luvulla käsitteellä ”kuluttaja” tarkoitettiin kuitenkin palkansaajaväestöä, joka oli poliittisesti vasemmalla.

■ ”Termi kuluttajapolitiikka on yleistynyt vasta 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa. Aikaisemmin puhuttiin kuluttajan ongelmista tai kuluttajakysymyksistä. Sanana ”kuluttaja” sitä paitsi on ehkä kantanut jonkinlaista poliittista leimaa eikä sitä näin ole pidetty sopivana ainakaan objektiivisen kuvauksen käsitteistöön. Tällöin on puhuttu ostajasta ja ostajan käyttäytymisestä. Nytemmin lienee kuluttajapolitiikka sellaisenaan irtaantunut tästä vaiheesta. Poliittisilla puolueilla on poliittisen kentän kaikilla lohkoilla kuluttajapolitiittisia ohjelmia. Kuluttajapolitiikan alalla toimii Suomessa myös puhtaasti kuluttajakysymyksiin erikoistunut järjestö, Kuluttajat – Konsumenterna r.y.”¹

Näin selvitti Markku Lehto kuluttajapolitiikkaa vuonna 1976. Opaskirjaisen pyrkimyksenä oli selvittää varsin uuden politiikanalan tavoitteita ja organisaatiota sekä perustella kuluttajaa suojaavan lainsäädännön luomisen tarpeellisuutta. Samalla haluttiin todistella, että kuluttaja-asiat ja kuluttajana oleminen koskettavat kaikkia kansalaisia. Samankaltaisia kuluttajapolitiikkaa käsitteleviä kirjasia syntyi 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa enemmänkin.²

Kuluttajien etujen turvaaminen nähtiin vähitellen tarpeelliseksi toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa, jolloin lisääntynyt tavarapaljous ja markkinointi nostivat esiin uudenlaisia kuluttajaongelmia. Tie valtiollisen kuluttajapolitiikan muodostumiseen oli kuitenkin pitkä: niin sanottua virallista kuluttajapolitiikkaa alettiin harjoittaa Suomessa muihin pohjoismaihin nähden melko myöhään, vasta 1960-luvun puolivälissä.³ Tätä ennen käytännön kuluttajansuojelua ja kuluttajavalistusta harjoittivat suomalaiset osuuskauppaliikkeet ja naisten kotitalousjärjestöt.⁴ Tuolloin kuluttajista puhuttiin vain E-liikkeessä: käsitteellä oli poliittinen väri.

Artikkelissani kuvaan E-liikkeen nousua kuluttajaliikkeeksi sekä toimintaa kuluttajien etujärjestönä. Samalla selvitän valtiollisen kuluttajapolitiikan ensivaiheita. Aloitan tarkasteluajanjaksoni 1800-luvun lopulta ja lopetan sen vuoteen 1978, jolloin univessaaleja kuluttajaoikeuksia tuli turvaamaan kuluttajalainsäädäntö.⁵

Reformistinen osuustoiminta kaupanalan ongelmia korjaamaan

Vuonna 1889 ilmestyneessä sanomalehtikirjoituksessa ”Pohjois-karjalan oloja” kirjoitettiin maaseudun velkakaupasta:

”Tuli tuo aika, jolloin tukkimetsien wilkkaan tehdas- ja tukkiliikeen tuottamat suuret rikkauudet muuttivat rauhallisen maalaiselämän

1. Markku Lehto (1976) *Kuluttajapolitiikka. Mitä se on ja mihin se pyrkii*. Helsinki: Weilingöös, 21.

2. Ks. esim. Olavi Väyrynen (1969) *Kuluttajapolitiikka. Mitä se on?* Helsinki; Pentti Viita (1964) *Kuluttaja kasvavassa kansantaloudessa*, Helsinki: Tammi; Pirkko Lammi (1974) *Kuluttajapolitiikka*. Helsinki: Taloustieto ry.

3. Norjassa ja Ruotsissa toiminta oli alkanut jo 1950-luvulla. Kaj Ilmonen (2004) Pohjoismaainen kuluttajapolitiikka moraalitaloutena. Teoksessa Ilkka Kauppinen (toim.), *Moraalitalous*, Tampere: Vastapaino, 283.

4. Visa Heinonen on käsitellyt väitöskirjassaan suomalaisten kotitalousjärjestöjen harjoittamaa neuvonta- ja valistustyötä. Jätän tämän tarkastelun kuitenkin artikkelini ulkopuolelle. Visa Heinonen (1998) *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS

5. Kiitän Riitta Matilaista ja Visa Heinosta arvokkaista kommentteista.

ylellisimmäksi mäskäämiseksi. Silloin talonpoika joi ja lauloi, kulkien ansiopaikasta toiseen, sillä aikaa kuin hänen kattonsa kallistui, peltonsa kasvoi heinää ja niittyensä metsää. Uskollisesti seurasi työmies isäntänsä esimerkkiä ... Tähän aikaan ilmaantui keskuuteemme elinkeinonvapauden synnyttämä lukuisa maakauppiaajoukko, joka sittemmin on tullut koko kalwawaksi madoksi, joka jäytää yhteiskuntamme elinjuuria ... Uskollisesti palvelivat kauppiamme huomisesta huoletonta väestöä, tarjoten heille tarpeita Wenäjän jauhukulista aina korkeimpiin ylellisyystuotteihin asti. Noihin ylellisyystawaroihin kuului m.m. wäkijuomat ... Waan ei tuo affääri ollutkaan vielä tuottelijasta, kun wiinakaan ei enää mennyt, mieltivät kauppiamme. Neuwopa keksittiin; ja nyt alkoiwut nuo olemattoman elon kaupat, kaikista kummallisimmat, joiden kautta welkasumma wierivän lumipallon tawoin kaswoi hyvää wauhtia äärettömiin.⁶

1800-luvun lopulla kaupan-alan ongelmista kirjoitettiin lehdistössä runsaasti. Erityisesti maaseudulla yleisesti harjoitettu velkakauppa herätti paljon huomiota. Maaseudun väestöllä oli yleensä rahaa käytössään vain hyvin harvoin, lähinnä silloin kun sato oli saatu myydyksi. Tämän vuoksi muina aikoina jouduttiin usein lainoittamaan hyödykkeiden hankintaa ostamalla maakaupoista velaksi. Toisaalta nouseva sahaehtoisuus oli korottanut metsien arvoa, ja talonpojat olivat yleensä tienanneet metsäkaupoillaan hyvin. Tottumattomat talonpojat saattoivat kuitenkin menettää koko omaisuutensa maakauppiaille.⁷ Tämä oli lisännyt elinkeinonvapauden ja liberalistisen talouspolitiikan arvostelua varsinkin vanhasuomalaisten parissa.⁸

Vaikka velkakauppaa harjoitettiin myös kaupungeissa, kaupunkilaisten suurin ongelma oli elintarvikkeiden saatavuus, sillä he olivat riippuvaisia maaseudun tuottajista. Väliaikaisestikin alentunut tarjonta heijastui välittömästi tavaroiden hintojen nousuna, ja pahimpina pula-aikoina joitakin elintarvikkeita ei saatu lainkaan.⁹ Lisäksi yleinen ongelma kuluttajaväen keskuudessa oli se,

että selkeän julkisen vallan kontrollin puutteen vuoksi myyntiin tulleen tavarain laatu vaihteli huomattavasti eikä suoranainen elintarvikkeiden väärentäminenkään ollut harvinaista.¹⁰

Muun muassa näiden ongelmien ratkaisemiseksi alettiin kehittää suomalaista osuustoimintaa sekä vanhasuomalaisten että nousevan työväenliikkeen keskuudessa. Innoittajana toimivat sanomalehdistössä aina 1860-luvulta lähtien ilmestyneet ulkomaiden osuustoimintaa kuvaavat kirjoitukset sekä Suomen sivistyneistön ja talouselämän johtohenkilöt, jotka olivat opinto- ja liike- matkoillaan tutustuneet tähän yritystoiminnan muotoon. Kulutusosuustoiminnallista esiosuustoimintaa harjoitettiin Suomessa jo 1880-luvulla, jolloin perustettiin erilaisia

6. Pohjois-karjalan oloja. *Savo* 24.1.1889.

7. Marko Paavilainen (2005) *Kun pääomilla oli mieli ja kieli. Suomalaiskansallinen kielinationalismi ja uusi kauppiaskunta maakaupan vapauttamisesta 1920-luvun alkuun*, Helsinki: Helsingin Kauppiaitten Yhdistys ry ja SKS, 67–72; Marjaliisa Hentilä (1999) *Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalvelu-aikaan*, Helsinki: Liikealan ammattiliitto ry ja Edita, 101–103; Kari Inkinen (2000) *Diffuusio ja fuusio. Osuuskauppainnovaation levinneisyys ja sen dynamiikka 1901–1998*. Helsinki: Helsinki School of Economics and Business Administration, 71–74; Kaj Ilmonen (1984) *Jäsenet ja jäsenten liike. Tutkimus kaupan ja jäsenten suhteesta E-osuuskauppaliikkeessä osuustoiminnan alkuajoilta 1980-luvulle*, Tampere: Tampereen yliopisto, 9.

8. Vanhasuomalaisten kritiikkiin oli myös muita syitä. Teollistumisen ja kapitalistisen tuotantotavan myötä oli syntynyt uudenlainen teollisuusporvaristo, jonka asema perustui lähinnä rahaan. Pääosin talonpoikaistoon ja papistoon kuuluvat vanhasuomalaiset kokivat teollisuusporvariston vallan kasvun omia asemiaan uhkaavaksi vaaratekijäksi, ja alkoivat siksi vaatia valtion rajoituksia. Esim. Risto Alapuro (1980) Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Valkoinen, T., Alapuro, R., Alestalo, A., Jallinoja, R. & Sandlund, T. (toim.), *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*, Helsinki, WSOY, 66–70; Jorma Kallentautio (1992): *Eka Suomessa. 128 osuusliikkeestä monialayhtymäksi*. Helsinki: Tammi, 17. Arvostelua lisäsi myös se, että maaseudulle oli levinnyt kauppiaiden mukana monia kaupunkilaisia elämäntapoja, joita pidettiin turmiollisina. Lehdistössä kirjoiteltiin esimerkiksi turhuuksien, kuten alkoholin ja tupakan leviämisestä. Esim. Paavilainen (2005) 67–72.

9. Mm. Hentilä (1999) 100; Inkinen (2000) 72.

10. Mm. Hentilä (1999) 112–119; Inkinen (2000) 72; ks. myös Onni Toivonen (1927) *Myyjä ja myymälä*. Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ohjekirjasia nro 14.

osuustoimintaperiaatteiden¹¹ mukaisesti toimimaan pyrkiviä osake- ja ravintoyhdistyksiä. Lisäksi tärkeä esiraivaajan rooli oli ostoyhteisöillä, joiden kautta sekä työväestö että viljelijäväestö yrittivät hankkia kotitaloudessa ja ammatinharjoittamisessa tarvittavia hyödykkeitä vähittäiskauppioiden tarjoamaa edullisemmin.¹²

Vanhasuomalaiset tähdensivät kuitenkin tuottajaosuuskuntien hyödyllisyyttä maanviljelijäväestön olojen parantamisessa. He perustivatkin vuonna 1899 tuotanto-osuustoimintaa ja maatalouselinkeinoja kehittämään tarkoitettun Pellervo-Seuran. Maatalousväestön harjoittama kulutusosuustoiminta oli vanhasuomalaisille vieraampi ajatus, sillä pelkona oli, että tällaisista kaupoista saattoi muodostua maakauppojen kaltaisia ”turhien” kulutushyödykkeiden tarjoajia. Nämä kulutukseen käytetyt rahat voisivat olla pois viljelijöiden tuotannollisista investoinneista. Vanhasuomalaiset pitivät silti kaupunkien kulutusosuustoimintaa hyödyllisenä, sillä tätä kautta työväestö saisi laadukkaita ja edullisia hyödykkeitä ilman velkakauppaa. Työväenliikkeen radikalisoituminen 1900-luvun ensivuosina muutti kuitenkin heidän suhtautumistaan kulutusosuustoimintaa kohtaan kielteisemmäksi, sillä kumouksellisen

11. Kansainvälisiä osuustoimintaperiaatteita ovat olleet avoin jäsenyys, kansanvaltainen hallinto, ylijäämän palautus ostosten suuruuden mukaan, rajoitettu pääomankorko, käteiskauppa, poliittinen ja uskonnollinen puolueettomuus sekä valistustyön tekeminen. Pääomat toimintaan on kerätty jäseniltä. Yritystoiminnan tarkoituksena ei ole ollut yrittäjävoiton kerääminen vaan ainoastaan toiminnan järjestäminen. Syntynyt ylijäämä on käytetty tarpeellisiin investointeihin, pääomakorkojen maksamiseen tai palautettu jäsenille. Päätöksenteokjärjestelmä osuustoiminnassa on ollut demokraattinen: jokaisella jäsenellä on ollut vain yksi ääni, eli valta ei ole jaettu pääomien, vaan pääluvun mukaan. Näiden osuustoimintaperiaatteiden tärkeysjärjestys on vaihdellut eri maissa, eri organisaatioissa ja eri aikoina. Timo Herranen (2004) *Yhdessä eteenpäin*. Helsinki: Edita, 20–24; Kyösti Suonoja & Kirsti Vepsä (1967) *Kuluttajat rakentavat II*. Helsinki: Helsingin yliopiston osuustoimintatutkimuslaitos, 326–328; ks. myös Onni Toivonen (1933) *Kulutusosuustoiminnan perusperiaatteet*. Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, 37.

12. Inkinen (2000) 78–79; Herranen (2004) 28–30; Paavilainen (2005) 104–109; Tapani Mauranen (1989) *Osuustoiminta – kansanliikettä aatteen ja rahan vuoksi*. Teoksessa Alapuro, R., Liikanen, I., Smeds, K. & Stenius, H. (toim.), *Kansa liikkeessä*, Helsinki: Kirjayhtymä, 179–180.

työväenliikkeen pelättiin kaappaavan koko osuustoiminnan käsiinsä.¹³

Radikalisoituneessa työväenliikkeessä suhtautuminen osuustoimintaan vaihteli kahden näkökannan välillä: *socialistisen suuntauksen edustajat* pelkäsivät, että osuustoiminta johtaisi työväen luokkatietoisuuden väärille urille. Näitä epäluuloja lisäsi porvariston myönteellinen suhtautuminen osuustoimintaan. Niin sanotut *osuustoimintasosialistit* puolestaan uskoivat, että osuustoiminta olisi itsessään ratkaisu ihmisten ongelmiin, eikä tämän vuoksi mitään väkivaltaista vallankumousta tarvitsisi toteuttaa.¹⁴ Osuustoiminnan avulla ajateltiin voitavan ratkaista kapitalistisen talousjärjestelmän keskeinen ongelma, se että järjestelmä perustuu yrittäjävoiton tavoitteluun. Katsottiin, että yrittäjävoitto on jotain ylimääräistä, jonka yksityiset yrittäjät ”riistävät” kuluttajilta. Osuustoimintasosialistit näkivät osuustoiminnan keinona yhteiskunnan liike-elämän sosialisointiin vähitellen sitä kautta kun osuustoiminta leviäisi eri tuotannonaloille.¹⁵ Osuustoimintasosialis-

13. Annastiina Henttinen (1999) Kolmannen tien etsijät. Teoksessa Kuisma, M., Henttinen, A., Karhu, S. & Pohls, M. (toim.), *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*. Helsinki: Kirjayhtymä, 42–43; Herranen (2004) 35–40; Kyösti Suonoja (1966) *Kuluttajat rakentavat I*. Helsinki: Helsingin yliopiston osuustoimintainstituutti, 13–21.

14. Esimerkiksi Väinö Linna on teoksessaan ”Täällä Pohjantähden alla” kuvannut ”osuustoimintasosialisti Silanderin” näkemyksiä kulutusosuustoiminnasta seuraavanlaisesti: ”Se on kapitalistin oma ase. Otetaan jakelu hallintaan, ja me voimme myydä aina halvemmalla kunnei tarviite voittaa muuta kun kustannukset. Ja kun otetaan vielä se että kansa aatteen takia ostaa meiltä, niin yhtenä päivänä saalistaja toisensa jälkeen lyö kintaat tiskiini. Ei tarvita yhtään muuta. Siinä on maailmanvallankumousta tarpeeseen saakka.” Väinö Linna (1957) *Täällä Pohjantähden alla I*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 424.

15. Suonoja (1966) 338–356; myös Ilmonen (1984) 24–30; ks. Toivonen 1933 8–13; Antero Rinne (1938) *Osuuskauppaliikkeen talouspoliittinen ohjelma*. Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto; Antero Rinne (1949) *Monopolistiset yritysyhtymät kuluttajain vaarana*. Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto; Yrjö Kallinen (1953) *Osuuskauppallisen valistustyön merkitys ja menetelmät*. Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, 31–32. Myös vanhasuomalaiset näkivät osuustoiminnan omana talousjärjestelmänään, kolmantena tienä kapitalismin ja sosialismin välillä. Heidän retorikkassaan kuitenkin korostettiin sitä, että yksityiset yrittäjät ja välikädet ”riistävät” voiton tuottajilta. Ks. Henttinen (1999) 50–51; ks. myös Hannes Gebhard (1899)

min katsottiin kuitenkin eroavan sosialismista. Esimerkiksi Onni Toivonen on muotoillut tämän eron näin:

”Jos tuotannon ja kaupan järjestäminen siten, että kuluttajat voivat ostaa tarvikkeita maksamatta voittoa, on sosialismia, silloin osuuskauppakin on sosialismia. Mutta vaikka oltaisiinkin yhtä mieltä siitä, että sosialistit pitävät sanotun uudistuksen aikaansaamista yritystoiminnassa toivottavana, osuuskauppaliikkeet ei vielä siitä syystä tarvitse olla samaa kuin sosialismi. Sosialismin ohjelmaan sisältyy suuri määrä sellaisia valtiollisia ja poliittisia tehtäviä, joista osuuskauppaliike ei halua tietää mitään, koska se ei halua puuttua valtiollisiin ja poliittisiin asioihin.”¹⁶

Vuoden 1903 Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen perustamiskokouksessa Forssassa annettiin osuustoiminnalle tunnustus toteamalla se yhteiskuntaa uudistavaksi liikkeeksi. Samalla toivottiin, että osuusyhdistykset tulisivat sekä henkisesti että aineellisesti kannattamaan työväenliikettä.¹⁷

Heti osuustoimintalain tultua voimaan vuonna 1901 osuuskauppoja alettiin perustaa vauhdilla ja kauppojen jäseniksi liittyi sankka joukko kansalaisia.¹⁸ Huolimatta suomalaisen puolueen ja Pellervo-Seuran kielteisestä suhtautumisesta maatalousväestön kulutusosuustoimintaan vuosisadan ensimmäisellä vuosikymmenellä osuuskauppojen perustamisinto oli suurinta juuri maaseudulla,¹⁹ missä myös velkakaupan ongelmat olivat suurimpia. Osuustoiminnallinen valistus 1900-luvun ensivuotina keskittyikin juuri osuustoiminnan taloudellisista hyödyistä ja velkakaupan haitoista tiedottamiseen.²⁰

Kuluttajasta tulee punainen

Osuuskauppojen taustaorganisaatioksi perustettiin vuonna 1904 Suomen Osuuskauppojen Keskusosuuskunta SOK, jossa oli mukana sekä työväen että maaviljelysväen osuusliikkeitä. Keskusjärjestön perustaminen katsottiin tarpeelliseksi sen vuoksi, että kauppiaita oli usein perustettu ilman kokeusta, mikä oli johtanut useita liikkeitä konkurssiin. SOK:n tehtäväksi tulikin

aluksi kauppojen neuvonta sekä pian tämän jälkeen myös välitys- ja tukkutoiminta.²¹ Vaikka suomalaista yhteiskuntaa jakaaneet vastakohtaisuudet kärjistyivät juuri näinä vuosina, SOK:ssa sopu säilyi kohtalaisesti aina ensimmäisen maailmansodan vuosiin saakka.

Tultaessa 1910-luvulle tilanne kuitenkin muuttui: puoluepoliittisia näkemyseroja ei voitu enää pitää SOK:n ulkopuolella, vaan osuuskaupoista alkoi yhä enemmän muodostua yksi puoluepoliittisoinnin kohteista. Esimerkiksi vuoden 1911 Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen edustajakokouksessa osuuskauppoja kehoitettiin luopumaan yhdestä peruseriaatteestaan, poliittisesta puolueettomuudesta, seuraavanlaisesti: ”Osuuskaupat (...) älkööt sekoittako työläisten luokkatajuntaa suosimalla puolueettomuutta luokkavastakohtain suhteen, eikä levittämällä harhakäsitystä porvaris- ja työläiskuluttajain yhteisetujen, yhteistyön ja yhteistunnon tärkeydestä”²²

SOK:ssa kiistat kärjistyivät kysymyksiin osuustoiminnan yhteiskunnallisista tehtävistä, valistustyön järjestämisestä sekä edustusjärjestelmän perusteista. Työväen osuuskauppojen edustajista ”luokkataistelulinjan kannattajat” vaativat osuuskaupoilta aineellista ja aatteellista tukea kun taas ”pikkuporvarillisen linjan kannattajat” pitivät puolueettomuutta tärkeänä. Viljelijäväestön kauppojen edustajat puolestaan korostivat

Maanviljelijäin yhteistoiminnasta ulkomailla, Helsinki: Otava, 475–487.

16. Toivonen (1933) 13–14.

17. Esim. Ilmonen (1984), 26; Suonoja (1966), 13–14; ks. myös Väinö Tanner (1948) *Nuorukainen etsii sijansa yhteiskunnassa*. Helsinki: Tammi, 118–119. Silti vielä pitkälle 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä osuustoiminnan yhteiskuntaa uudistavasta tarkoituksesta oltiin työväenliikkeen sisällä eri mieltä. Ilmonen (1984) 86–91; Kallentia (1992) 107–109.

18. Osuusliikkeiden jäsenmäärän on arvioitu olleen vuonna 1908 jo lähes 100 000. Olavi Puro (1927) *Suomen kulutusosuustoiminnan vaiheet vuoteen 1917*. Helsinki, 32.

19. Suonoja (1966) 12.

20. Vaikka velkakaupan turmiollisuudesta kirjoitettiin paljon ja sen torjuminen kuului osuustoiminnan peruseriaatteisiin, siitä ei kuitenkaan päästy täysin eroon osuuskaupoissakaan. Suonoja (1966) 157–162.

21. Mm. Inkinen (2000) 82–83.

22. Ks. *Suomen Sosialidemokraattisen puolueen 7. edustajakokouksen pöytäkirja* (1911) 20.

osuuskauppojen sosiaalipoliittista tehtävää eivätkä halunneet kytkeä toimintaa lainkaan työväenliikkeeseen. Käsitys yhteiskunnallisista tehtävistä heijastui myös valistustyöky-symykseen: useat työväen osuuskauppojen edustajat vaativat voimakkaampaa aatteellista valistustyötä. Kolmas kiista koski osuuskauppojen vuosikokouksessa noudatettavaa edustusperiaatetta: työväensiiven mielestä oli epäoikeudenmukaista, että jokaisella osuuskaupalla oli yksi edustaja osuuskauppojen koosta riippumatta, sillä pieniä maaseudun osuuskauppoja oli enemmän kuin suurempia kaupunkilaiskauppoja. Tähän kysymykseen liittyi myös se, että Pellervo-Seura oli pyrkinyt kaikkien osuus kuntien keskussiteeksi ja liittämään myös SOK:n itseensä. Työläis osuus kunnat eivät tätä hyväksyneet, sillä ne katsoivat seuran ajavan vain maanviljelijäväestön etuja kuluttajien etujen sijaan.²³

Maaseudun tuottajien ja kaupunkien kuluttajien välinen vastakkaisuus syveni entisestään maailmansodan aikaansaaman hintojen nousun, elintarvikepulan ja säännöstelyn vuosina. Hintojen nousu oli merkintyt maanviljelijäväestön tulojen kasvua ja samalla palkansaajien realitulojen vähentymistä. Lisäksi säännöstelyn ja rahahintojen vuoksi myös niin sanottu musta pörssi kukoisti. Tuolloin elintarvikkeiden puutteen nähtiin työväestön parissa yhä enemmän johtuvan tuottajien itsekkyydestä.²⁴ Elintarviketilanteen vuoksi työväestöä liittyi osuuskauppojen jäseniksi entistä sankemmin joukoin.²⁵

Näkemykseni mukaan tuottajien ja kuluttajien välinen eturistiriita oli keskeinen tekijä osuuskauppaliikkeen kahtiajakautumisessa. Esimerkiksi vuoden 1916 Yleisen Osuuskauppaliiton edustajakokouksessa edistysmielisten työväenkauppojen esittämän kolmikohtaisen vaatimuslistan ensimmäinen vaatimus oli, että osuuskauppaliikkeen tulisi säilyä ”täydellisesti itsenäisenä, yksinomaan kuluttajien etuja palvelevana liikkeenä”. Jos näin ei tapahtuisi, jäisi vastuu jakautumisesta niin sanotun puolueettoman ryhmittymän kannettavaksi.²⁶ Koska yhteisymmärrystä ei löytynyt, osuuskauppaliike jakautui lopullisesti kahtia tässä samaisessa kokouksessa.

Kahtiajakautumisen yhteydessä puolueettomat osuuskaupat ryhmittyyivät SOK:n ympärille. Työväen kaupat puolestaan perustivat Kulutusosuuskuntien Keskusliitto KK:n taustaorganisaatiokseen ja Suomen osuustukkukauppa OTK:n hankintoja järjestämään. Kutsun tätä ryhmittymää E-liikkeeksi. E-liikkeellä on tarkoitettu kokonaisuutta, jonka muodostivat Kulutusosuuskuntien Keskusliitto ja Osuustukkukauppa OTK, näihin ryhmittyneet osuusliikkeet sekä osuusliikkeiden jäsenet. Myös Elanto kuului E-liikkeeseen. Edistysmielinen osuuskauppaliike omaksui E-tunnuksen vasta vuonna 1963.²⁷ Jakautumisen jälkeen osuuskaupat eivät enää kilpailleet vain yksityiskauppaa vastaan vaan myös keskenään. Myös ostajakunta jakaantui useiden vuosikymmenien ajaksi omien kauppojensa kannattajiksi.²⁸

E-liikkeen ja SOK:laisen osuusliikkeen toimet kaupanalan epäkohtien ratkaisemisessa ja toiminnan kehittämisessä olivat monelta osin hyvin samankaltaisia. Esimerkiksi laaduntarkkailu ja kauppojen hygienia olivat keskeisiä osuuskauppojen innovaatioita.²⁹ Osuusliikkeet harjoittivat myös hyvin monimuotoista kuluttajavalistusta muun muassa laajalevikkisten sidosryhmälehtiensä, eloku-

23. Ilmonen (1984) 29–34; Suonoja (1966) 22–37; Inkinen (2000) 83–85; Kallenautio (1992) 24–28.

24. Ilmonen (1984) 29; Suonoja (1966) 24–25.

25. Ensimmäisen maailmansodan aikana osuuskaupat saivatkin huomattavan jäsenmäärän lisäyksen. Varsinkin teollisuus- ja kaupunkityöväen osuus jäsenistössä kasvoi. Ks. Suonoja (1966) 26. Kaj Ilmonen mukaan esimerkiksi teollisuustyöväen selvä yliedustus vuoden 1915 osuuskauppojen jäsenkunnissa saattoi johtua siitä, että sen toimeentulo oli riippuvainen palkoista ja elintarvikkeiden hinnoista, kun taas maanviljelytyöväen aliedustus johtui siitä, että se eli vielä luontaistaloudessa. Ilmonen (1984) 27–28.

26. Jälkimmäiset kaksi vaatimusta koskivat SOK:ssa vallitsevaa edustusjärjestelmää. Ks. Suonoja (1966) 36.

27. Ks. Ilmonen (1984) 2.

28. Ilmonen (1984) 62–94.

29. Osuusliikkeet ryhtyivät vähittäiskaupoista ensimmäisinä itse testaamaan ja tutkimaan tuotteidensa laatua. Elanto perusti jo vuonna 1912 meijerinsä yhteyteen laboratorion. SOK:n tavarantarkastuslaboratorio aloitti toimintansa vuonna 1913 ja SOK:n jakautumisen jälkeen vastaava laitos perustettiin OTK:n yhteyteen vuonna 1923. Osuusliikkeet perustivat myös erikoislaboratorioita tuotantolaitosten yhteyteen. Lisäksi OTK perusti vuonna 1953 koekeittiön, jossa testattiin omia tuotteita käytännössä. Se harrasti myös erimuotoista tuotetestausta kuluttajilla. Vertailujen ja testien tuloksista tiedotettiin mm. omien sidosryhmälehtien välityk-

Kuluttaja asioi osuusliikkeessä. Museovirasto.

vien ja radion välityksellä. Molempien osuusliikkeiden toimintaa voidaankin pitää varhaisena kuluttajansuojeluna aikana, jolloin valtio ei sitä vielä harjoittanut.³⁰ Silti juuri E-liikkeestä muodostui alusta lähtien kuluttajien liike ja kuluttajien etujärjestö. SOK:n läheiset suhteet maanviljelijäjärjestöihin tekivät siitä puolestaan maanviljelijäväestön liikkeen.³¹ E-liike ei siten ollut "koko väestön kuluttajaliike", sillä sanalla kuluttaja oli poliittisesti punainen väri: kuluttajat olivat palkansaajia ja poliittisesti vasemmalla.

sellä suoraan kuluttajille. Hentilä (1999) 112–116; Inkinen (2000) 123–124; Heinonen & Huttunen (2005) E-osuuskauppaliike kuluttajan asialla. Teoksessa Sarantola-Weiss, M., Savolainen, I., Finnilä, A., Haga, M., Kallio, E., Lapinleimu-Assmann, K., Packalén, E., Sepälä, S., Sipponen, L. (toim.) *Kulman takana Elanto*. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo, 60–61; Kyösti Suonoja (1970) *Kuluttajat rakentavat. Osa III*. Helsinki: Helsingin yliopiston osuustoimintaopin laitos, 54–58. 30. Mm. Inkinen (2000) 123–124; Kaisa Huttunen (2005) *"Kapitalistin aseinen kapitalismia vastaan" Suomalaisen radikaalin kuluttajaliikehdinnän vaiheita*. Helsinki: Kuluttajaekonomian Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston Taloustieteen laitos, 51–53.

31. SOK:n kaksoisrooli "maanviljelijäväestön kulutusosuustoimintaliikkeenä" on kuitenkin ajoittain johtanut

Toimintansa aikana E-liike esiintyi kuluttajien ja palkansaajien etu- ja painostusjärjestönä suhteessa valtiovaltaan. Se otti kantaa hyvin monenlaisiin kysymyksiin sekä teki näistä aloitteita valtiovalle ja muille asianomaisille elimille. Lisäksi sillä oli asian tuntijaedustajansa erilaisissa valtiollisissa neuvottelukunnissa, jotka käsittelivät kuluttajakysymyksiä. Esimerkiksi elintarvikkeiden hintapoliittisissa ja maatalouspoliittisissa kysymyksissä KK esiintyi järjestelmällisesti kuluttajien painostusjärjestönä kun taas MTK:ta on ollut vastaavanlainen tuottajien järjestö.³²

E-liike otti voimakkaasti kantaa myös kilpailupoliittisiin asioihin. KK aloitti jo 1920-luvulla pitkäaikaisen taistelun vahvistunutta kaupan kartellisoitumista ja monopolisoitumista vastaan.³³ Yritysmaailman monopolisoituminen nähtiin KK:ssa erityisen vaarallisena kuluttajille sen vuoksi, että se rajoittaa vapaata kilpailua ja tätä kautta myös vapaata hinnanmuodostusta. Katsottiin, että juuri kuluttajat kärsivät siitä, että tällaisten yritysten monopolihinnat muodostuvat korkeammiksi kuin vapaan kilpailun vallitessa. Ratkaisuna nähtiin kapitalistisen järjestelmän vähittäinen korvaaminen osuustoiminnallisella talousjärjestelmällä. Tämä saavutettaisiin sillä, että osuuskauppaliike vähitellen valtaisi alaa kaikilla mahdollisilla talouselämän aloilla.³⁴

E-liike perusteli jakeluverkostonsa laajentamista ja oman tuotantotoiminnan kasvattamista myös muilla kuluttajansuojelluisilla näkökohdilla: Sen kautta pyrittiin järjestämään hyödykkeiden jatkuva saanti varsinkin pula-aikoina. Lisäksi omalla tuotannolla haluttiin taata hyödykkeiden laatu tuotantolaitosten laaduntarkkailujärjestelmän turvin sekä kohtuullinen hintataso pidättymällä maksamasta yksityisille yrityksille yrittäjävoittoa. Tuotantotoimintaa perusteltiin myös tietynlaisella suunnitelmallisuudella: näin välttyttäisiin liikatuotannolta, jota täytyisi myydä alihinnalla tai hävittää.³⁵

Valtiollinen kuluttajapolitiikka tekee kaikista kuluttajia

Visa Heinosen mukaan 1950- ja 1960-luvulla tapahtuneet yhteiskunnalliset muutokset

merkitsivät modernin massakulutussyhteiskunnan läpimurtoa Suomessa.³⁶ Sodanjälkeistä niukkuutta oli helpottanut ostokorttien poistuminen sekä Suomen asteittainen integroituminen kohti länttä ja sen vapautuvaa talousjärjestelmää.³⁷ Monen muun maan tapaan myös Suomessa talouspoliittinen suunnittelu ja valtiojohtoisuus lisääntyivät voimakkaasti. Etenkin 1960-luvulle tultaessa talouspoliittisen keskustelun painopiste siirtyi teollistamiseen, talouskasvun kiihdyttämiseen ja makrotaloudelliseen suunnitteluun. Kasvupolitiikka hahmoteltiin tällöin kokonaisvaltaisena yhteiskuntapolitiikkana. Esimerkiksi Pekka Kuusi julkaisi vuonna 1961 kuuluisan teesinsä, jonka mukaan tulonsiirrot vähävaraisille väestöryhmille lisäävät taloudellista kasvua, sillä he käyttävät tämän tulojen nousun kulutukseen. Lisääntynyt kulutuskysyntä puolestaan kasvattaa tuotantoa ja kansantuloa, ja samalla saadaan epäaktiivia väestöä mukaan tuotantoon. Kuusen keskeinen vaatimus olikin, että jatkuvan talouskasvun pitää tulla koko politiikkaa kokoavaksi tavoitteeksi.³⁸

siihen, että Hankkija, MTK ja Pellervo-Seura ovat moitineet sitä liiasta kuluttajien etujen suosimisesta maanviljelijäväestön kustannuksella. Ks. esim. Herranen (2004) 94, 134–143; Henttinen (1999) 163–165–172.

32. Ks. esim. Kallenautio (1992) 79–86.

33. Esim. Kallenautio (1992) 76–78.

34. Ks. esim. Kallinen (1953) 31–32; Rinne (1938); Rinne (1949).

35. Huttunen (2005) 51–52; Heinonen & Huttunen (2005) 60; Inkinen (2000) 66; ks. Rinne (1948) 53–54; Rinne (1938) 98; Jorma Jalava (1960) *Yhteiskuntarakenteen muuttuminen, jakelun vallankumous ja osuuskauppaliike*, Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, 110–111.

36. Heinonen (1998) 246–256. Ks. myös Visa Heinonen (2000) Näin alkoi ”kulutusjuhla”. Suomalaisen kulutussyhteiskunnan rakenteistuminen. Teoksessa Hyvönen, K., Junto, A. Laaksonen, P. & Timonen, P. (toim.), *Hyvää elämää. 90 vuotta suomalaista kuluttajatutkimusta*, Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus ja Tilastokeskus; myös Ralf Helenius (1995) Kulutusyhteiskunnan synty ja kehitys. Teoksessa Peltola, J. (toim.), *Kulutuskulttuuria. Sosiologisia näkökulmia kulutukseen*, Helsinki: Helsingin yliopisto.

37. Suomi liittyi jo vuonna 1948 jäseneksi Kansainväliseen valuuttarahasto IMF:ään ja Maailmanpankkiin ja vuonna 1950 Gattiin. Suomessa länsikauppa alkoi toden teolla vapautua vuonna 1961 solmitun Eftan ulkojäsenyyden myötä. Esim. Heinonen (1998) 241–246.

38. Heinonen (1998) 179–181, 241–246; Ks. Pekka Kuusi (1961) *60-luvun sosiaalipolitiikka*, Porvoo: WSOY.

Taloudellinen yhdentyminen muutti elinkeino- ja ammattirakennetta koko Euroopassa. Suomessa rakennemuutos oli erityisen voimakasta 1960-luvulla ja 1970-luvun alkuvuosina: väkeä väheni maa- ja metsäteollisuussektoreilta ja siirtyi jalostustuotantoon sekä palvelusektoreille. Elinkeinorakenteen muutosta seurasi se, että väestö alkoi kasaantua keskuksiin, varsinkin etelän suuriin kaupunkeihin.³⁹

Sääntötelyn purkamisen ja ulkomaankaupan vapauttamisen myötä kotimarkkinoille alkoi virrata yhä enemmän tuotteita. Tämä yhdessä kotimarkkinateollisuuden tuottavuuden lisääntymisen ja maatalouden elpymisen kanssa mahdollisti osaltaan vähittäiskaupan laajenemista: myymälät ja valikoimat lisääntyivät ja monipuolistuivat, ja samalla kilpailu kaupanalalla kiristyi. Vähittäiskauppa keskittyi molempien osuuskaupaliikkeiden sekä Tukon ja Keskon ympärille. Kaupungistumiskehitys yhdessä kohonneen ostovoiman kanssa muutti ihmisten kulutusrakennetta siten, että rahaa alettiin käyttää yhä enemmän muuhunkin kuin elintarvikkeisiin. Vähitellen sodanjälkeinen tavarapula muuttui tavarapaljoudeksi ja tuotteiden menekin lisäämiseksi alettiin harjoittaa markkinointia. Samalla ihmiset tulivat yhä riippuvaisemmaksi asemastaan kuluttajana.⁴⁰

Pulan jälkeen kasvua pidettiin luonnollisesti myönteisenä. Nopeasti lisääntynyt uutuustuotteiden ja tuoteryhmien määrä herätti kuitenkin myös uudenlaisia kuluttajaongelmia. Keskustelua käytiin muun muassa siitä, miten kuluttajia voitaisiin opettaa käyttämään turvallisesti sellaisia uutuustuotteita kuten esimerkiksi sähköparranajokoneita tai pakasteita. Lisäksi oltiin huolestuneita kuluttajien kyvystä tehdä taloudellisia ostoksia, koska laatua tai määriä oli vaikea arvioida muun muassa erilaisten pakkausten, mittajärjestelmien tai kieliongelmiensa vuoksi. Teollisuus, kauppa ja neuvontajärjestöt perustivat vuonna 1956 Tavaraselosteliiton, jonka tehtäväksi tuli näiden ongelmien helpottaminen myöntämällä vapaaehtoisia ja maksullisia tuote- ja käyttöohjeita valmistajille. Molemmat osuuskaupaliikkeet olivat alusta lähtien aktiivisesti

mukana tässä toiminnassa, ja ottivat myös vähittäiskaupoista ensimmäisenä selosteet käyttöönsä.⁴¹

Tuotteiden käyttö- ja vertailuongelmien lisäksi mainonta herätti paljon keskustelua. Mainontaa pidettiin kyllä hyödyllisenä siinä mielessä, että sen avulla kuluttajien katsottiin saavan tietoa siitä, mitä ja minkälaisia tuotteita oli tarjoilla. Enemminkin oltiin huolissaan ”tosiasioita vääristelevästä mainonnasta” tai ”tuotteiden hyötyjä liioittelevasta mainonnasta”, jotka vaikeuttavat kuluttajien rationaalisten vertailujen tekoa. Uutta oli erityisesti televisiomainonta, joka käynnistyi Suomessa vuonna 1956. Varsinkin keskustan ja vasemmiston riveistä hyökättiin voimakkaasti tätä ”ärsyttävää” ilmiötä vastaan.⁴² Lisäksi etenkin uusvasemmistolaisen nuorison ja E-liikkeen parissa mainontaan liitettiin myös ajatuksia ”manipuloidusta kuluttajasta”. Näissä piireissä mainonnan kritisointi noudatteli pitkälle Yhdysvalloissa jo 1950-luvulla alkanutta keskustelua, jota olivat herättäneet etenkin Vance Packardin kirjat *The Hidden Persuaders* (1957) ja *The Waste Makers* (1960). Kirjat käsittelivät muun muassa piilomainontaa ja tuotteiden keinotekoista erilaistamista.⁴³

39. Esim. Heinonen (1998) 246–247.

40. Mm. Heinonen (1998) 250–256.

41. Ks. esim. Viita (1964) 72–102; Lammi (1973) 29; Suonoja (1970) 56.

42. Jukka Kortti (2000) *Kun mainoskatkot eivät olleet itsestänselvyyttä. Televisiomainonnan kritiikki Suomessa 1960-luvulla*, Helsinki: Tiedotustutkimus 2000/2; Jukka Kortti (2003) *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit. 60-luvun suomalainen televisiomainonta*, Helsinki: 129–149, 160–166; Ks. esim. Jalava (1960) 135; Viita (1964) 78–79; Puoluetoimistot kuluttajapolitiikasta. (1973) Teoksessa Ilmonen, K. & Suomela, K (toim.), *Kuluttakoon ken voi!*, Helsinki: Tammi, 103–113; Kaj Ilmonen & Kalevi Suomela (1973) Poliittinen kuva kuluttajapolitiikasta. Teoksessa Ilmonen, K. & Suomela, K (toim.), *Kuluttakoon ken voi!*, Helsinki: Tammi, 25–30.

43. Huttunen (2005) 72–73, 77; Ks. esim. Sakari Kiuru (1963) *Kuluttajakasvatus 60-luvulla. Osuuskauppaliikey valistusjärjestö*, Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, 99; Ilmonen & Suomela (1973), 22–31; Kaj Ilmonen & Eero Ollikainen (1979) *Keskipisteessä kuluttaja*, Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, 36–43. 1960-luvulta lähtien mainonnan ja kulutusyhteiskunnankritiikki voimistui San Franciscosta alkaneen hippiaatteen myötä, ja levitettiin Keski-Eurooppaan mukaan tuli niin uusvasemmistolaisia ajattelijoita kuin

1950-luvulla julkisen vallan rooli kuluttaja-asioiden ohjaamisessa oli vähäinen. Sen sijaan molemmat osuuskaupat sekä naisten neuvontajärjestöt antoivat opastusta tuotteiden käytöstä sekä tekivät monenlaista tuotetestausta, jonka tuloksista viestittivät omien sidosryhmälehtien välityksellä kuluttajille.⁴⁴ Ensimmäinen askel valtiollisen kuluttajapolitiikan suuntaan otettiin vuonna 1962, kun valtioneuvosto asetti sosiaaliministeriön esityksestä Kuluttajien Neuvottelukunnan ratkomaan kuluttajaongelmia. Neuvottelukunnan pääasialliseksi tehtäväksi asetettiin kuluttajien hintatietoisuuden kehittäminen sekä kuluttajavalistuksen järjestäminen.⁴⁵

Vielä 1960-luvun alussa oli tavallista ajatella, että totuudenmukaisen informaation ja valistuksen avulla ihmiset pystyisivät suojelemaan itseään modernin massakulutusyhteiskunnan vaaroilta. Tarpeensa tuntevan, kriittisen ja aktiivisen *homo oeconomicus* -kuluttajan uskottiin kykenevän tekemään markkinoilla rationaalisia valintoja ja tätä kautta ohjaamaan tuotantoa oikeaan suuntaan.⁴⁶ Tätä ajattelua kuvaa mielestäni hyvin seuraava ote valtiotieteen tohtori ja teollisuusneuvos Pentti Viidan kirjoittamasta valistuskirjasta:

”Kuluttajakasvatuksen ensimmäisiä tehtäviä on saada kuluttaja harkitsemaan omien kulutustarpeidensa tärkeysjärjestystä ... Toinen suuri kasvatustehtävä on hyödyke-markkinoiden tuntemuksen lisääminen. Mitä tuotteita markkinoilta on saatavissa, mistä niitä on saatavissa, millaisia ne ovat laadultaan, miten niitä käytetään, milloin niitä on edullisinta ostaa, miten ne ovat pakattuja jne., ovat tähän kasvatukseen kuuluvia kysymyksiä. Kun otetaan huomioon uusien tuotteiden tulo markkinoille, tehtävä on varsin laaja ja monipuolinen. Hyödykemarkkinoiden tuntemuksen lisääminen edellyttää koko kuluttaja-asenteen muuttumista. Koska tuotannon tarkoituksena on tyydyttää kulutusta joko välittömästi tai välillisesti, jokaiselle kansalaiselle olisi tehtävä selväksi hänen asemansa kuluttajana. Hänen tekemänsä valinta hyödykemarkkinoilla määrää tuotannon tekijöiden käytön ja tuotannon rakenteen.”⁴⁷

Vuosikymmenen vanhetessa vaatimukset valtion voimakkaammasta roolista kuluttajapolitiikan harjoittamisessa vahvistuivat. Erityisesti E-liike oli arvostellut siihenastista toimintaa liian laimeaksi.⁴⁸ Kaj Ilmosen mukaan käsitykset valtiollisen kuluttajapolitiikan ja kuluttajasuojelun tarpeellisuudesta kasvoivat Pohjoismaissa 1960-luvun alun ja 1970-luvun lopun välisenä aikana kolmesta syystä: Ensinnäkin tutkimusten mukaan kuluttajat eivät toimineet markkinoilla niin rationaalisesti kuin talousteorioita oletettiin. Toiseksi huomattiin, että markkinoiden keskittymisen oli vähentänyt todellista kilpailua. Lisäksi alettiin ymmärtää, että kuluttajilla oli vaikeuksia vaikuttaa tarjontaan ja tuotteiden laatuun.⁴⁹

Lopullinen askel valtiollisen kuluttajapolitiikan toteuttamiselle oli Kuluttajaneuvoston perustaminen vuonna 1965 sosiaali- ja terveysministeriön hintaosaston yhteyteen. Neuvoston jäsenet edustivat viranomaisia, kaupan ja teollisuuden eri järjestöjä, tutkimuslaitoksia sekä kotitalous- ja kuluttajajärjestöjä. Varsinaisina kuluttajien edustajina pidettiin E-liikettä sekä uutta, ensimmäistä puhtaasti yhdistyspohjalle syntynyttä uutta kuluttajien yhteenliittymää, Kuluttajat-Konsumenterna ry:tä.⁵⁰ Neuvosto määritteli vi-

ranskalaisia strukturalistejakin. Ks. James D. Forbes (1987) *The Consumer Interest. Dimensions and Policy Implications*, London: Croom Helm, 6–7.

44. Ks. Heinonen (1998) 256–291.

45. Erkki Tapolan mukaan Kuluttajien Neuvottelukunnan lähes ainoa aikaansaannos oli mielipidetutkimus, jossa selvitettiin yleisön käsityksiä tavaroiden laadusta, hinnoista ja myyntitavoista sekä kuluttajien neuvonnasta. Tuloksena oli, että lähes 90% vastaajista piti kuluttajavalistusta hinta- ja laatuksymysten osalta tarpeellisenä. Erkki Tapola (1973) *Kuluttajapolitiittiset yhteisöt*. Teoksessa Ilmonen, K. & Suomela, K (toim.), *Kuluttakoon ken voi!*, Helsinki: Tammi, 117.

46. Kaj Ilmonen (2004) 273. Mika Panzar & Visa Heinonen (1998) *Kuluttajapolitiikan uudet haasteet*, Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, 2–5.

47. Viita (1964) 100–101.

48. Ks. esim. Kiuru (1963) 100; Sakari Kiuru (1969) *Jäsenten osallistuminen E-liikkeessä. Kultatoiminta vuorokautusväylänä*. Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, 14–17.

49. Ilmonen (2004) 273–274.

50. Ks. esim. Tapiola (1973) 122–123. Kuluttajat-Konsumenterna ry. perustettiin vuonna 1965 ”ajamaan puhtaasti kuluttajan etua”, ja sen tarkoituksena oli muodostua ”puoluerajat ja sosiaaliluokat ylittäväksi, valtakunnalliseksi edunvalvontajärjestöksi”. Ensimmäi-

rallisen kuluttajapolitiikan tarkoittavan ”niitä julkisen vallan toimintoja, joiden tarkoituksena on kuluttajien etujen valvominen ja edistäminen hyödykkeiden hankkijoina ja kuluttajina.” Kuluttajaedut määriteltiin J. F. Kennedyn kuluttajan perusoikeusjulistusta mukaillen oikeudeksi kulutusvoimavaroihin, hyödyketuotantoa koskevaan päätöksentekoon, hyödykkeiden valintaan sekä kuluttajansuojaan. Kuluttajavalistuksen rinnalla yhtä tärkeiksi kuluttajapolitiikan toiminnan muodoiksi nostettiin kuluttajansuojelu sekä kuluttajatutkimus.⁵¹

Neuvostoa uudistettiin useaan otteeseen. Vuonna 1974 se siirrettiin elinkeinohallituksen yhteyteen ja vuonna 1977 kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuuteen. Tämän viimeisen siirron myötä neuvosto koottiin pitkälti parlamentaarisesti eduskunnan voimasuhteet huomioon ottaen, vaikka edelleen myös elinkeinoelämän ja kolmannen sektorin järjestöjä oli mukana toiminnassa.⁵² Ilmosen mukaan Kuluttajaneuvosto oli pohjoismaisen mallin mukaan samanaikaisesti sekä valtion rajoittama että suhteellisen itsenäinen elin. Se, että myös kaupan järjestöillä ja teollisuudella oli siinä edustajansa, teki siitä korporatiivisen elimen, joka pyrki ristiriitojen sijasta konsensukseen.⁵³

Vaikka E-liikkeellä oli edustajansa Kuluttajaneuvostossa, E-liikkeen piirissä esiintyi myös kriittisiä ääniä neuvoston toimintaa ja kokoonpanoa kohtaan. Neuvosto nähtiin liian puolueettomana, kuten seuraavasta esimerkistä ilmenee:

”(…) ns. virallisen kuluttajapolitiikan suhde yhteiskuntaan paljastuu vaatimuksesta, jonka mukaan kuluttajapolitiikan tulee olla arvoihin sitoutumatonta ja puolueetonta. Tämä vaatimus on mieleton. Poliitiikkahan on juuri arvottomista, usein hyvinkin katkeraa kamppailua kilpailevien arvojen ja ryhmätujen toteuttamisesta. Puolueettomuuden vaatimuksesta seuraa tavallisesti, että keskitytään pelkästään toisarvoisiin kysymyksiin, joiden ratkaiseminen ei näennäisesti loukkaa minkään yhteiskuntaryhmän etua. Näin päädytään näpertele-mään sellaisia asioita jotka eivät millään tavoin häiritse nykyisen järjestelmämme

toimintoja. Tällöinkin on kuitenkin selvää, että kuluttajapolitiikka menettää sitoutumatoman luonteensa. Se sitoutuu nöyrästi toimimaan kapitalistisen tuotantotavan asettamien ehtojen puitteissa.”⁵⁴

Kritisoijat arvostelivat muun muassa porvaripuolueita ja elinkeinoelämää siitä, että ne eivät halua nähdä kuluttajien ja tuottajien välillä mitään ristiriitaa. Vasemmistopuolueet ja E-liike pitivät nimenomaan tätä ristiriitaa oleellisena.⁵⁵ Ratkaisuksi ongelmiin ehdotettiin, että vasemmistopuolueet, osuuskauppaliike ja ammattiyhdistysliike tiivistävät rivejään kuluttajapoliittisessa yhteistyössään ja nimenomaan palkansaajakuluttajien etujen ajajina.⁵⁶

Yleislinja E-liikkeen retoriikassa ja toiminnassa oli kuitenkin selkeästi se, että se oli vähitellen toisen maailmansodan jälkeen siirtänyt painopistettään palkansaajakuluttajien tai osuusliikkeen jäsenten etujen aja-

sessä Kuluttajat ry:n hallituksessa olivatkin edustettuina sosiaalidemokraatit, kokoomuspuolue, liberaalinen kansanpuolue, ruotsalainen kansanpuolue sekä joitakin sitoutumattomia. Juko-Petri Leino. *Kuluttajaliitto ja Kuluttajat – Konsumenterna. Kuluttajien edunvalvonta kolmannella sektorilla*, Helsinki: Helsingin yliopisto, kuluttajaekonomian pro gradu -työ, valmistuu syksyllä 2006.

51. Suomessa 1960-luvun kuluttajapoliittinen ajattelu oli saanut paljon virikkeitä Yhdysvalloissa nousseesta uudenlaisesta kuluttajaliikhehdinnästä. Tämän kuluttajaliikhehdinnän eräänlaisena perustuslakina voidaan pitää Yhdysvaltojen presidentti Kennedyn julistusta kuluttajan perusoikeuksista vuodelta 1962. Kennedyn mukaan kuluttajilla on oikeus turvallisiin tuotteisiin, valintaan eri tuotteiden välillä, totuudenmukaiseen informaatioon sekä oikeus tulla huomioonotetuksi valtionelimissä. Ks. esim. Yiannis Gabriel & Tim Lang (1995) *The Unmanageable Consumer. Contemporary Consumption and its Fragmentation*, Cambridge: Sage Publications, 32, 117–136, 159–162. Ks. myös Lammi (1974) 23–24.

52. Esim. Ilmonen & Ollikainen (1979) 94–95; Ralf Helenius (1981) *Kuluttajien puolesta vai kuluttajia vastaan. Osapuolten subtautuminen kuluttajapolitiikan kehittämiseen ja kuluttajansuojalainsäädännön muotoutumiseen Suomessa*, Helsinki: Gaudeamus, 14.

53. Valtiollisen kuluttajapolitiikan kehityksessä Suomi seurasi muutenkin Norjan ja Ruotsin mallia. Norjan kuluttajaneuvosto oli perustettu jo vuonna 1953 ja Ruotsin vuonna 1957. Ilmonen (2004) 283.

54. Ilmonen & Suomela (1973) 33.

55. Huttunen (2005) 80; ks. Ilmonen & Suomela (1973) 7–41; Ilmonen & Ollikainen (1979) 76–80.

56. Ks. Ilmonen & Suomela (1973) 13, 38–39; Ilmonen & Ollikainen (1979) 143–148.

misesta yleisten ja universaalien kuluttaja-oikeuksien puolustamiseen.⁵⁷ Tätä tehtävää se alkoi toteuttaa esiintymällä yhä voimakkaammin kuluttaja-asioiden asiantuntijana valtiollisessa politiikassa. E-liikkeen tärkeimmäksi rooliksi Kuluttajaneuvostossa muodostui kuluttajalainsäädännön kehittäminen. Lainsäädäntöhankkeet käynnistyivät oikeusministeriössä vuonna 1971, mutta aluksi elinkeinoelämä vastusti kuluttajalainsäädännön toteuttamista. Vuoden 1973 kuluttajapoliittisessa tavoiteohjelmassa KK otti erityisen vaativan kannan lainsäädännön aikaansaamiseksi ja lisäksi se esitti erilaisia kirjelmiä ja vetoamuksia valtiovalle. KK:n toimihenkilöt olivat myös kiinteässä yhteydessä lainsäädäntöä valmistelleiden virkamiesten kanssa. Vuonna 1978 saatiinkin osittain juuri E-liikkeen voimakkaan painostuksen myötä voimaan monelta osin KK:n esitysten mukainen kuluttajalainsäädäntö.⁵⁸

On ilmeistä, että kuluttajien oikeuksista ei voida puhua universaaleina oikeuksina ennen ajanjaksoa, jolloin valtiollinen kuluttajapolitiikka ja kuluttajalainsäädäntö muotoutuivat. Sitä ennen sana ”kuluttaja” ja tätä kautta myös kuluttajana oleminen liitettiin vain tiettyyn kansanosaan, palkansaajakuluttajiin. 1960-luvulle tultaessa kuluttajan punainen väri oli jo alkanut haalentua sekä E-liikkeessä että koko yhteiskunnassa. E-liike oli haudannut unelmat uudenlaisesta yhteiskuntajärjestelmästä ja liike-elämän sosialisoinnista jo ennen 1960-lukua. Silti tämänkin jälkeen markkinatalouden ja valinnanvapauden autuus asetettiin E-liikkeessä vielä jossain määrin kyseenalaiseksi. Esimerkiksi vielä 1960-luvun lopulla Sakari Kiuru peräänkuulutti E-liikettä pohtimaan arvojaan ja päämääränasetteluitaan muuttuneessa maailmassa.⁵⁹

”Kun osuuskauppaliike meillä ja muualla on viime aikoina korostanut asemaansa kuluttajajärjestönä, tämän roolin erittely vaatii vaivannäköä. Mitä kuluttajajärjestönä

toimiminen nyt ja tulevaisuudessa tarkoittaa esimerkiksi tavarapolitiikassa? Haluammeko olla halvan tavarahan vai hyvän laadun liike? Myyemmekö rotusortoa soveltavan maan tuotteita? Millaisia ovat pakkauksemme ja mitä tietoja annamme kuluttajille ja millä tavoin? Millaista on mainontamme? Miten tietoisiksi ja vaativiksi haluamme kuluttajia kasvattaa? Osapäämäärienkin asetteleminen selventäisi sitä, millaiselta haluamme liikkeemme näyttävän, mitä olemme ja mitä aiomme tehdä. Ne heijastavat myös niitä arvoja, joihin liikkeemme pohjaa.”⁶⁰

Tällaiset pohdiskelut kuitenkin vaimenivat viimeistään 1980-luvulle tultaessa, sillä KK:n toimintaa oli supistettu ja henkilökuntaa vähennetty huomattavasti. Itse asiassa jo 1960-luvulta lähtien KK:n asema oli vähitellen heikentynyt E-liikkeen sisällä samalla kun toimintojen kokonaisuudesta oli siirretty ammattilaisten johtamalle OTK:lle. Kilpailun kiristymisen ja kannattavuusvaikeuksien myötä E-liike omaksui entistä enemmän kaupallisen yrityksen luonteen jatkuvan kasvun ja kannattavuuden vaatimuksineen. Liikkeen yhteiskunnallinen luonne ja tehtävät jäivät toisarvoisiksi.⁶¹

57. Ks. myös Ilmonen (1984); Kaj Ilmonen (1992) *Consumer Influence and Consumer Cooperation*, Politeia 7/1992, 113–139.

58. Kallenautio (1992) 263–267; ks. myös Helenius (1981).

59. 1960- ja 1970-luvulla E-liikkeessä pohdittiin ”radikalisoituneen nuorison innoittamana” muun muassa kulutukseen liittyviä ympäristö- ja kehitysmaakysymyksiä. Ks. Huttunen (2005) 79–81.

60. Kiuru (1969) 45–46, 68–69.

61. Kallenautio 1992, 259–271; Ilmonen (1984) 228–238. Toisaalta myös osuusliikkeen jäsenet olivat vähitellen erkaantuneet osuusliikkeestään toisen maailmansodan jälkeen. Ilmonen mukaan yhteiskunnan modernisoituminen ja rakennemuutoksen aiheuttama työväenyhteisöjen mureneminen nostivat esiin uudenlaisen kulutusmoraalin: osuuskaupan jäsenyyden ja ostouskollisuuden sijasta ihmiset alkoivat hankkia tavaranansa sieltä, missä se oli halvinta tai tavalla, mikä oli heille tarkoituksenmukaisinta. Ilmonen (1984) 201–203; ks. myös Kallenautio (1992) 247–250.

JYRKI LOIMA

Lain ja aatteen voimin vähemmistöä vastaan?

Venäläisen maanomistuksen muutokset Viipurin läänissä 1917–1927

Vielä kesällä 1917 venäläiset lainhuudattivat maapalstoja Kannaksella. Vuoden 1918 sodassa Karjalan rintaman valkoisten komentaja määräsi, että venäläiskiinteistöt sai takavarikoida ”muutta mutkitta”. Jyrki Loima tarkastelee muutosta, jossa kansallisaatteen puuhamiesten vauhdittama lainsäädäntö siirsi venäläisten maita yhä enemmän suomalaishallintaan myös sodan jälkeen. Aikalaistoimijoiden tavoite oli kansallisesti ja maanomistuksellisesti yhtenäinen lääni, jonka ulkomaalaisväestö ja -maanomistus koettiin haitaksi.

■ Viipurin läänin venäläisväestön maanomistusolojen nopea muutos kytkeytyi Suomen itsenäistymiseen, vuoden 1918 sodan vaiheisiin ja sen jälkeisiin kansallisiin eheytysoikeuksiin. Ulkomaalaisten maanomistussuhteet ja -mahdollisuudet muuttuivat seuraavan kymmenen vuoden välyksellä ratkaisevasti. Selvitän tätä prosessia julkisyhteisöjen ja yksityisten maanomistajien kannalta, mutta en tapausten ja aineiston laajuuden vuoksi voi esimerkkejä lukuun ottamatta paneutua yksityiskohtiin. Kysynkin yleisesti: miksi ja miten muutos tapahtui?

Viipurin läänin – ja erityisesti Kannakselle – autonomian kaudella syntyneen ulkomaalaismaanomistajien suurin ryhmä olivat venäläiset, mutta joukossa oli muitakin kansallisuuksia. Maiden palstoittaminen, myynti ja ulkomaalaisomistuksen selkeä kasvu oli alkanut 1880-luvulla ja jo 30 vuoden kuluttua paikallinen suomalaisväestö koki joutuneensa kansallisesti, poliittisesti ja maanomistuksenkin kannalta alakynteeseen.

Enemmistö–vähemmistö-asetelmat olivat sikäli suhteelliset, että suuriruhtinaskunnan ja läänin mittakaavassa vähemmistöä edustaneet venäläiset muodostivat 1910-luvun kesäkuukausina selkeän paikallisen enemmistön Terijoen–Kuokkalan–Kellomäen seudulla. Heidän lukumääränsä vaihteli 45 000–75 000 kausiasukkaan välillä. Suomalaisväestö alkoi protestoida ja organisoida aktiivitoimijoiden opastuksella kansallista vastarintaa, mikä lisäsi poliittisia ja etnisiä jännitteitä alueella.

Kannakselainen, erityispiirteitään alisteisesta sosiaalisesta ja poliittisesta asemasta 1900-luvun alussa ammentanut paikallisnationalismi syntyi ja yhdisti suomalaisia, kun muualla he olivat vielä eripuraisempia suurlakon ja poliittisen jakautumisen jälkimainingeissa. Paikallinen vastustaja ja vihollinen oli lisääntyvä ja enenevästi kasvoton, mutta poliittisesti organisoitunut ”muukalaisväestö”, jonka kulttuuriin ja käyttäytymiseen liitettiin tasapäistäviä etnisiä yleistyskiä – kielteisiä etnonymyjä. Ajan hengen mukaisesti ne viittasivat esimerkiksi uskontoon, raittiuteen ja sen vastakohtana ”tapojen turmeltuneisuuteen”, muukalaisten älylliseen ja rodulliseen alemmuuteen tai ”aasialaisuuteen”.

Paikallisen kansallisen puuhamiehen ja poliitikon Mikko Uotisen mukaan suomalaisille vieraat ”matelevaisuus, viekkaus ja petollisuus” olivat turmiollista ulkopuolista vaikutusta, joka särki karjalaisen ”kauniin pohjaluonteen”. Myöhempi kansanedustaja Erkki Paavolainen kirjoitti kahteen otteeseen slaavilaisuuden ”likavalkoisesta vaarasta”. Hänen ulkomaalaisvastaisuutensa suuntautui laajemminkin itään, sillä esimerkiksi Lenin oli ollut hänelle ”henkipatto juutalainen”, joka ohjaili ”syrjäisestä määmökistä” yleismaailmallista vallankumousliikettään. Viipurilaisen osakunnan 100-vuotisjulkaisuun kirjoittanut Lauri Kristian Relander kuvaili sorretun kansan vuosisataista katkeruutta. On tosin samalla huomattava, että suomalaiset olivat myös itse myyneet maitaan ja siirtyneet vapaaehtoisesti palveluammatteihin. Toiseksi on muistettava, että alueella majaileva venäläisväestö edusti älymystöä, taiteilijoita, aatelialueita, upseerikuntaa,

virkamiehistöä ja kauppiaita, joilla oli varaa hankkia palstoja, kiinteistöjä tai vuokra-asuntoja oleskeluaan varten. Toki satunnaisia onnenonkijoita ja kaupustelijoita liikkui etenkin kesäisin alueella. Esimerkiksi Terijoen huvilanomistajien määrä ja kansallisuus oli 1910-luvulla jakautunut siten, että suomalaisia oli 1 666, venäläisiä 1 794, saksalaisia 30, brittejä ja sveitsiläisiä kolme sekä muita noin kymmenen.¹

Maanomistuksen näkökulmasta ulkomaalaiset omistivat Viipurin läänissä vuoden 1918 alussa 775 tilaa, 6 229 palstatilaa ja 5 350 hehtaaria viljelysmaata, joista yksin Uudellakirkolla venäläiset omistivat yli 2 000 tilaa ja palstatilaa sekä yli 2 000 hehtaaria viljelysmaata. Uudenkirkon ulkomaalaisen maanomistuksen yhteenlaskettu hehtaari-määrä oli peräti 28 249, mikä oli reilu kolmannes pitäjän kokonaispinta-alasta. Kivennavalla, jonne (Ala-)Raivolana itsehallinnollinen venäläiskylä oli syntynyt tsaarin ukaa-

silla 1880-luvulla, ulkomaalaiset omistivat 10 700 hehtaaria viljelysmaata ja noin 3 780 tilaa tai palstatilaa. Raivolalaisten osuus niistä oli 324 palstatilaa. Muolaan 560 ulkomaalaistilan kokonaispinta-ala oli noin 2 500 hehtaaria, mutta viljelysmaata oli vain 192 hehtaaria. Näihin lukuihin eivät kuulu Viipurin läänin ja Kannaksen useiden – tuolloin vastaperustettujen – venäläisseurakuntien omistamat lukuisat kiinteistöt, tontit tai maapalstat, joten todellisuudessa venäläinen yksityinen ja muu maanomistus oli vielä runsaampaa ja näkyvämpää kuin tässä mainitut komiteamietinnön luvut kertoivat.²

Sota muuttaa maanhallinnan säännöt

Erityisesti vuosi 1916, mutta myös 1917 olivat vielä aikoja, jolloin venäläiset yksityishenkilöt lainhuudattivat aiempaan tapaan ostamiaan kiinteistöjä. Heidän näkökulmastaan Kannas oli tuolloin vielä suhteellisen rauhallinen maankolkka, vaikka paikallismationalismi jakoikin kansallisuuksia, Venäjä kävi sotaa ja erilaiset aktivistit harjoittivat väkivaltaa kesäasutusalueella kahden kansallisen poliisijoukon seassa. Vuoden 1918 sota muutti nopeasti mielikuvia ja tilannetta, jonka alkuasetelmissa venäläisten maat olivat punaisten hallitsemalla alueella. Myös kunnallishallinto oli parin kuukauden ajan punainen.³

Karjalan rintaman sotatoimet kääntyivät valkoisten eduksi helmi-maaliskuulla 1918. Rintamakomentajana toiminut kapteeni Aarne Sihvo oli antanut helmikuussa julistuksen, jonka mukaan kaikki Venäjän alama-

1. Kertomus lahjoitusmaiden lunastustoiminnan kehittymisestä 1884 ja 1887, Senaatin valtiovaraintoimituskunnan arkisto (SVVTKA), Hn 2; Lintulan huvilatontteihin liitt. asiakirjoja 1882–1884, 1891, 1898, Hn 6, SVVTKA; lahjoitusmaita koskevat asiakirjat 1875–1884, Hn 7, SVVTKA, Kansallisarkisto (KA); Vilho Hämäläinen (1974) *Karjalan Kannaksen venäläinen kesäasutus ja sen vaikutus Suomen ja Venäjän subteiden kehitykseen autonomian ajan lopulla*. Tampere: Acta Universitas Tamperensis, 9, 23–24, 60–60, 97, 101, 206; Jyrki Loima (2001) *Muukalaisina Suomessa. Kaakokoisen Kannaksen kreikkalaiskatolinen venäläisväestö kansallisena ongelmana 1889–1939*. Helsinki, 54, 108; ks. myös Liisa Pyykönen (1969) *Terijoki venäläisenä huvila-asutusalueena*. Suomen historian pro-gradutyö Jyväskylän yliopistossa helmikuussa 1969, 40–53. Paikallisuusväestön protestoinnista, ks. Mikko Uotinen (1911) *Uhatut pitäjät Kivennava ja Uusikirkko. Lyhyt katsaus näihin pitäjiin ja selostus eroittamisajatuksista sekä siitä johdetuista toimenpiteistä*. Viipuri; Erkki Paavolainen (1912) 'Maiden siirtyminen muukalaisille Karjalan Kannaksella', teoksessa Kaukomieli V. *Viipurilaisen osakunnan albumi 1811–1911*. Porvoo: Viipurilainen osakunta; Erkki Paavolainen (1921) *Karjalan Kannaksen kysymyksiä*. Viipuri: 10–27; Lauri Kristian Relander (1912) 'Maanviljelyksen kehityksestä Viipurin läänissä vuosina 1811–1911', teoksessa Kaukomieli V. *Viipurilaisen osakunnanalbumi 1811–1911*. Porvoo: Viipurilainen osakunta. Venäläisten politisoitumisesta, ks. kenraalikuvernöörin kanslia ministerineuvostolle venäläisten oikeudell. asemasta, KKK 1910, I os. Fb 535, CL; komiteamietintö Viipurin läänin liittämisestä (Venäjään) 21.4.1914, KKK 1914, Fb 978.104; raportit yhdenvertaisuuslain rikkomuksista ja santarmitutkinnasta 28.5.1916, Terijoen seudun venäl. huvilanomistajien kokouspk 23.5.1916, KKK 1916, II os. Fb 1241:76:2, KA.

2. Karjalan Kannaksen komiteamietintö. Viipuri 1919; Karjalan Kannaksen komitean lausunto 26.7.1921, ad 2358/206.1920. Valtioneuvoston arkisto (VNA), KA. Hämäläinen 1974, 230; Evert Laine (1939) 'Raivolana venäläisen kylähallinnon syntyminen', *Historiallinen Arkisto XLV*, 523–524. Raivolasta, ks. Jyrki Loima (2003) 'Palstanhaltijat puristuksessa. Raivolana venäläiskylä sisä- ja ulkopoliittisena kysymyksenä 1889–1939', *Historiallinen Aikakauskirja 3/2003*, 418–430.

3. Kivennavan ja Terijoen pitäjien käräjäkunnan talvi- ja syyskäräjät 1917 ja 1919, Rajajoen tuomiokunnan arkisto (RTA); Terijoen kunnanvaltuuston pöytäkirjat 13.2.15.4.1918; kunnanvaltuuston pk 3.4.1918 I Cb:1, kunnanvalt. pk 24.2.1919, I Cb:1, I Cb:2, Terijoen kunnan arkisto (TekuA), Mikkelin maakunta-arkisto (MMA); vrt. Loima (2001) 108–113.

ten omistamat kiinteistöt ja maapalstat oli ”sotatoimien vaatiessa” takavarikoitava. Asukkaat tuli siirtää muualle tai asettaa valvontaan. Raudun taistelu oli poliittinen, ideologinen, sotilaallinen ja maanomistuksellinenkin käännekohta Kannaksella ja Viipurin läänissä. Ankarassa piiritystaistelussa valkoisen armeijan joukot selkeästi mielsivät sekä propagandistisesti että käytännössä punaiset vastustajansa vihatuiksi ”venäläisiksi”. Paikallistasoinen kannakselaisnationalismi nosti päätään ja kuohahti keväällä 1918 aggressiivisesti venäläisyyttä vastaan. Joukkojen kokoonpano olikin sellainen, että Raudussa taisteli pääosin Venäjältä tulleita punaisia – tosin koostumukseltaan ja taustoiltaan myös monikansallisina. Valkoisten voittoa seurasivat joidenkin piirityksen ulkopuolisten Raudun alueen venäläisiviiliin teloitukset, vangitsemiset ja useiden seudun venäläisasukkaiden pakeneminen. Raudussa oli asunut 1910-luvulla vakituisesti noin 900–1000 venäläistä Palkealan kreikkalaiskatolisen seurakunnan väestökirjanpidon mukaan.⁴

Rintama eteni itään ja venäläisväestö pakeni valkoisen armeijan edellä samaan suuntaan. Muolaan Kyyrölän siviiliteloitukset siivittivät pelkoja, joiden seurauksena 1000 Raivolan kylän venäläisasukasta pakeni sotaa rajan taakse. Vain noin 600 venäläistä jäi kylään, josta valkoinen armeija otti edetessään haltuunsa kiinteistöjä kuten muistakin venäläisten asuttamista taajamista. Senaatin määräyksestä koulut ja seurakuntien kiinteistöt takavarikoitiin valtiolle. Taistelutoiminnan päätyttyä Terijoen huvilalueelle jääneet ”hyödyttömät” venäläiset olivat komendantti Elfvengrenin huhtikuun lopulla asettamassa nälkäsaarrossa ja ulkonaliikkumiskiellossa, kunnes väkijoukot lopulta lähtivät liikkeelle saman vuoden kesäkuulla ja velloivat Viipurin komendanttinviraston tarkastajana toimineen kapteeni K. J. Rantakarin raportin mukaan kontrolloimattomasti rajan ylitse molempiin suuntiin.

Terijoen komendantin määräykset mahdollistivat myös venäläisten omistamien liikkeiden takavarikoinnin. Valkoisen armeijan sotilaat ryöstelivät venäläiskiinteistöjä,

kunnes taistelujen johdon ja käskyvallansiirron jälkeen sivustakatsojaksi vetäytyneet eversti Eduard Ausfeld määräsi upseeripartioita kuukauden jatkuneiden sekavien olojen rauhoittamiseksi. Patrullit jäivät Rantakarin arvion mukaan kuitenkin tehottomiksi eivätkä pystyneet estämään mielivaltaa. Kesäkuussa 1918 pattitilanne laukesi myös järjestyneemmin, kun venäläiset alkoivat ilmoittautumismenettelyn kautta muuttaa rajan taakse. Tätä ennen raja-alueen komendantti oli pyytänyt suojeluskuntien paikallisesikuntia ja poliisilaitosta luettelomaan ne ulkomaalaiset, joiden majailu alueella ei ollut ”suotavaa”. Huomattava omaisuudensiirto oli tapahtunut kaoottisesti. Raudun, Metsäpirtin, Kivennavan, Terijoen, Uudenkirkon, Kuolemanjärven, Koiviston ja Muolaan pitäjät nimettiin asetusteitse sotilashallinnolliseksi poikkeusalueeksi – Rajamaaksi – lokakuussa 1918. Rajamaan komendantilla oli laajat valtuudet mm. karkottaa maasta ulkomaalaisia ja määrätä ulkonaliikkumiskieltoja.⁵

4. Hämäläinen (1974) 226–228; Vilho Hämäläinen (1983) *Karjalan Kannaksen venäläinen kesäasutusksymys maamme itsenäisyyden kaudella*. Tampere: Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksen julkaisuja 6; Raudun taistelusta, ks. Raportti VII Pat. sotatoimista Raudussa 20.2.8.3.1918, selostus Raudun taistelusta ja 1. KarjRykm taisteluista, kansio 40, Vapaussodan arkisto (VSA), Sota-arkisto (SARK); komissaari Kozinjan selostus Raudun alueen vallankumouksellisen joukon olosuhteista, f. 25888, op. 3, as.36, 1.3–4, Venäjän valtiollinen sota-arkisto (RGVA, Moskva); Aatos Tanskanen (1978) *Venäläiset Suomen sisällissodassa vuonna 1918*. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A Vol. 91, 170–180. Taistelusta, venäläisiviileistä ja -väestöstä, ks. Jyrki Loima (2004) 'Raudun taistelu ja venäläiset vuonna 1918', teoksessa Lars Westerlund (toim.) *Venäläisurmat Suomessa 1914–1922*. Osa 2.1. Sotatapahtumat 1918–22. Helsinki: Edita, 250–255, 261–263.

5. Kyyrölän teloitukset, ks. Jyrki Loima (2004b) 'Kyyrölän, Raivolan ja Kannaksen kesäasutusalueen venäläiskohtaloita 1918', teoksessa Lars Westerlund (toim.) *Venäläisurmat Suomessa 1914–1922*. Osa 2.2. Sotatapahtumat 1918–1922. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2004. Helsinki: Edita, 191–192. Raivolan väestökadosta, ks. Klirovnaja Vedomost 1916, BA 2, Raivolan kr.kat. srk:n arkisto (RAKA), MMA; kertomus kreikkalaiskat. kirkon tilasta 1919, Suomen ortod. kirkollishallituksen arkisto (SOKHA); luettelo Raivolan venäläisistä, jotka kapinan takia ovat 1918 matkustaneet Venäjälle ja haluavat palata, Raivolan suojeluskunnan paikallisesikunnan kuulustelupk 18.1.1919, Raivolan s-kunnan paikallisesik. tutkintapk 1.5.1918, kansio 937, VSA, KA; Senaatin päätös n:o 65/9.3.1918;

Keskushallinto laillistaa muutokset

Ulkomaalaisten omistamista kiinteistöistä ja maapalstoista käytiin paperisotaa sen jälkeen, kun aseet olivat vaienneet. Karjalan rintaman komentaja Aarne Sihvo oli pyytänyt takavarikointimääräyksensä jälkeen tuoreeltaan keskushallinnolta apua maanomistuskysymyksen ratkaisuun, jolloin senaatti asetti toimikunnan tutkimaan Kannaksen venäläispalstojen pakkoluovutusta valtiolle. Venäläisten yksityisten tai julkisten tahojen oikeudet hankkia tai pitää hallussaan kiinteistöjä poistettiin hieman etukäteisesti aseuksella lokakuussa 1918, kun asiaa nimenomaisesti selvittäneen Karjalan Kannaksen tilastokomitean tarkka esitys valmistui huhtikuussa 1919. Yhteenvedossa luettiin venäläisomistuksen määrä ja ehdotettiin, että venäläisten omistamat kannakselaiskiinteistöt pakkolunastettaisiin.⁶

Tilanne oli silti edelleen epäselvä ja tukkainen – myös molempien tiluksia havitteluiden tai puolustaneiden kansallisuuksien kannalta. Viipurin läänin kansanedustajat olivat katsoneet lokakuun 1918 asetuksesta huolimatta, että venäläinen maanomistus ja pakolaisvirta synnyttivät edelleen poliittisia ongelmia läänissä. Ulkomaalaisomistus muodosti heidän mukaansa kansallisen, valtiollisen ja taloudellisen uhkan. He esittivätkin lainmuutoksia, jotka hyväksyttiin nopeasti helmikuussa 1920. Uusi laki kielsi ulkomaalaisilta kiinteistöjen hankinnan Viipurin läänissä. Poikkeuksen muodostivat ne kiinteistöt, joista vieraan valtion kanssa laillisesti vahvistetussa sopimuksessa virallisesti neuvoteltaisiin toisin. Myös kansalaisuuden ehdot tarkentuivat. Laissa (20.2.1920) todettiin, että ”puhdasmaineinen”, viisi edeltävää vuotta Suomessa asunut, elatuskelpoinen henkilö saattoi anoa maan kansalaisuutta presidentiltä ja valtioneuvostolta. Hakemuksen hyväksyntään vaadittiin uskollisuudenvalaa ja maaherran seuranta, jossa kuukausittain raportoitisiin uusien kansalaisten edesottamuksista valtioneuvostolle.⁷

Vuoden 1920 lakikaan ei ratkaissut ulkomaalaisen maanomistuksen mutkikkaita ongelmia riittävän selvästi suomalaiskansallisten tahojen mielestä. Yhtiömaanomistuk-

seen oli jäänyt aukkoja, joiden kautta ulkomaalaiset saattoivat edelleen omistaa maata itsenäisessä valtiossa – ja Kannaksella. Vuoden 1922 lakiuudistusta valmistellut valio-kunta katsoi, ettei ulkomaalaisille voitu myöntää maanomistusalupia yksityisesti, yritysten kautta eikä suomalaisyhtiöissä hankitun omistusoikeudenkaan kautta. Maan kansalaisuus nousi epäsuorasti tärkeimmäksi ehdoksi. Samalla ratkaisun avaimet siirtyivät käytännön tasolla useimmiten kunnanvaltuustoille, jotka päättivät kunkin kansalaisuushakemuksen kohdalla, puolle-taanko sitä vai ei. Lakia valmistellut valio-kunta katsoi lisäksi, että Kannaksen venäläismaanomistuksen tarjoamat ”helpot” ansiomahdollisuudet olivat houkutelleet suomalaisen paikallisväestön laiminlyömään omia taloustöitään ja maanviljely oli taantunut. Itäisen Kannaksen suomalaisväestöä ohjattiin siis maan ensimmäisen vilkkaan kesäasutus- ja turistikeskuksen kaupunki-maisista palvelurakenteista takaisin tuonai-kaisten rauhallisempien ja harvaanasuttujen maalaisseutujen agraarioloihin ja peltotöihin. Ulkomaalaisilla oli ollut myös siveel-lisesti ja sivistyksellisesti ”turmiollinen” vaikutus suomalaisväestöön. Komitea päätyi saneeraamaan maanomistuksen tavalla, joka oli tehokas: valtio sai ottaa ”laiminlyödyn ulkomaalaiskiinteistön” haltuunsa. Laimin-lyönti oli esimerkiksi kolme vuotta (1918–21) kestänyt hoitamattomuus tai omistajan oleskelu ulkomailla. Haltuunotosta ilmoitettiin kunnanilmoitustaululla ja virallisessa

Kapteeni Rantakarin komendanttivirastoja koskeva tarkastuskertomus n:o 1, 19.6.1918, Ea 1, Sotavankilaitoksen arkisto, (SVLA), KA; Kd:t 4–7/30.4.1918, komendantti Elfvengrenin kuulutus Terijoen piiriin asujaimistolle, kansio 1, Suomen ja Venäjän Rajamaan komendantin arkisto (SVRKA), SARk; Päiväkäskey 1, Terijoen komendanttien kuulutukset 27.4.–30.4.1918, eversti Ausfeldin päiväkäsky 2.6.1918 (n:o 2), vänrikki Savikurjen raportti ryöstetyn huvilan tarkastuksesta 4.7.1918, kansio B 1:14, Donnerin suvun arkisto (DSA), SARk; Asetus 29.10.1918; ks. myös Loima (2001) 131–142, 168–169; Tanskanen (1978) 198–204.

6. As 22.10.1918; Karjalan Kannaksen komiteamietintö 1919, Viipuri; Karjalan Kannaksen komitean lausunto 26.7.1921, ad 2358/206. VNA. 1920, KA; Hämäläinen 1974, 226–228.

7. As 22.10.1918, L 13.2.1920; L 20.2.1920, ks. myös Hämäläinen (1974) 230. Vrt. venäläisten erityisasemaa edistänyt säädös, As 16.3.1903.

lehdessä. Maanomistajan oli määräajassa ilmoittauduttava valvomaan omistusoikeuttaan, joka muutoin siirtyi valtiolle.⁸

Kaksi vuotta kului, mutta vuoden 1922 laki ei toiminut riittävän tehokkaasti. Aatteellisten kansalaisjärjestöjen ja vaikuttajien ajamana ja tuella säädettiin uusi, entistä tiukempi laki syyskuussa 1924. Osa tähän asti kelvonneista ulkomaalaisten omistussuhteista menetti muodollisen pätevyytensä. Uusi laki tarkensi valtakirjaan nojannutta maanomistusta siten, että ennen 26.8.1922 annetut valtakirjat olivat nyt vanhentuneita. Ne tuli tarkistaa määräajassa, jotta omistaminen olisi edelleen lainmukaista. Valtuuksien uusimatta jättäminen teki valtakirjan haltijasta ”syrjäisen henkilön”, jonka omaisuuden takavarikointiin valtiolla oli oikeus. Kunnostuskustannuksia aiheuttaneet kiinteistöt sai myydä heti, minkä jälkeen kauppasumma siirrettiin määräaikaistalutukseksi odottamaan palstanhaltijan ilmaantumista. Tästä tiedotettiin virallisessa lehdessä. Maanomistajan oli ilmoittauduttava henkilökohtaisesti maaherralle hallintaoikeutensa säilyttämiseksi. Vuoden 1924 lakimuutos oli tehokas. Valtio otti sen nojalla haltuunsa vuoden 1936 loppuun mennessä 4 786 ulkomaalaisomistuksessa ollutta maapalsta osin karanteeniaikojen kautta. Maanomistusta selvitelleen komitean kartoittamista noin 10 000 Viipurin läänin ulkomaalaisten kesähuvilasta kaksi kolmasosaa siirtyi tällä aikavälillä Suomen valtiolle.⁹

Aatteellinen kansallistaminen ja paikallistason toimet

Ulkomaalaisten maanomistusta vastustettiin yksilötasoisesti ja organisoidusti. Aatteelliset toimijat ja järjestöt keskittyivät läänitasolla erityisesti Kannaksen kysymykseen. Näin siksikin, että Viipurin venäläisyys oli vuoden 1918 sodan jäljiltä heiveröistä ja suomalaisuuteen assimiloitunutta, valvonnalaista eloonjäämiskamppailua. Vuonna 1922 perustettu Karjalan Kannaksen liitto määräytti tehtäväkseen toiminta-alueensa suomalaistamisen ja suomalaisetujen jatkuvan valvomisen. Vierasmaalaisten asettuminen Kannakselle piti estää, koska maanomistus oli ”säilytettävä” suomalaisilla.¹⁰

Viipurissa oli perustettu jo 1918 Karjalan Kansalaisliitto, joka rahoitti kansalais- tai sisällissodan jälkeen aloitettua aatteellista rajaseutuvalistusta. Suojeluskunnat olivat aloitteellisia organisaattoreita tässä valistustyössä. Toivo Nygårdin mukaan Kansalaisliiton toiminta itärajalla suuntautui Suur-Suomen ideologiseen rakentamiseen, jonka käytännön työkaluna toimi Itä-Karjalan komitea. Karjalan Kansalaisliiton aktivisti Erkki Paavolainen ponnisteli pitkäjänteisesti ja näkyvästi, että Kannaksen maanomistus saataisiin suomalaiskäksiin. Hän esitteli julkisuudessa Kannakselle annettua tehtävää suomalaisuuden kansallisena puolustajana. Kannasta uhkaavan venäläisyyden torjuntaan kuului sekä ulkomaalaisten maanomistuksen että itse vieraan ulkomaalaisväestön vastustus. Paavolaisen mukaan itsenäisen maan oli ratkaistava Kannaksen venäläisyyssymys kaikin keinoin ja voimin, koska muu olisi ”piittaamattomuutta kansallisista ja valtiollisista eduista”.¹¹

Kannaksen kuntien edustajisto jatkoi työtä, jolla pyrittiin yksityisaloitteista lähteneen Karjalan Kannaksen komiteamietinnön vielä toteutumattomiin tavoitteisiin mm. kaiken venäläisomaisuuden takavarikoinnissa. Merkillepantavaa on, että aloitteellisimmat ja

8. L 13.2.1920, L 6.9.1922; ks. Terijoen ja Kivennavan kunnanvaltuuston pöytäkirjojen kansalaisuusanomusten käsittelyjä 1919–1927, I Cb: 1–2, TekuA; I Cb 1–2; KIKa, MMA; A. Pulkkinen promemoria 21.1.1925, kansio 15, E. N. Setälän arkisto, KA.

9. L 6.9.1922; L 5.9.19254; Karjalan Kannaksen komiteamietintö 1919; Karjalan Kannaksen komitean lausunto 26.7.1921, ad 2358/206. VNA. 1920, KA; ks. myös Hämäläinen (1974) 232–243; Hämäläinen (1983) 68–75.

10. Antti Komonen & A.V. Komulainen (1926) *Kaakon kulmilla*. Karjalan Kannaksen liiton julkaisu 1. Käki-salmi, 1–3; Kevään 1918 Viipurin venäläisistä, ks. Lars Westerlund (2004) 'Me odotimme teitä vapauttajina ja te toitte kuolemaa'. teoksessa Lars Westerlund (toim.) *Venäläissurmat Suomessa 1914–1922*. Osa 2.2. Sotatapahtumat 1918–22. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2004. Helsinki: Edita, 97–190.

11. Muistiinpanot ja kirjekonseptit Viipurin suojeluskunnalle ja valtioneuvostolle 1919–1920, kansio 1, Karjalan kansalaisliiton arkisto, KA; Paavolainen (1921) 8–38.

Seuraavalla aukeamalla: Kaupankäyntiä Terijoen Kiiskilässä. Museovirasto, Karjalan liiton kokoelma.

tärkeimmät Kannaksen maanomistuskysymyksen kansalliset ratkaisupyrkimykset nousivat yksityisten kansallisten puuhamiesten ja heidän – aktiivitoimijoiden määrällä mitattuina – suhteellisen pienten ryhmittymiensä kautta. Lainsäädäntö seurasi kuitenkin nopeassa tahdissa näitä julkisuudessa esitettyjä linjauksia, joten ainakin ideologinen – ja päättäjien omaksuma – suomalaiskansallinen aateilmasto oli kypsä muutoksille. Kannaksen kuntien edustajisto oli tehnyt uuden maanhallintalain valmisteluvaiheessa Kivennavan kunnan edustajien kanssa valtioneuvostolle anomuksen, jossa vaadittiin voimakkain sanankääntein Raivolan itsehallinnollisen venäläiskylän maanomistusolojen muuttamista suomalaisille edullisiksi.¹²

Paikallinen kiinteistö- ja palstakamppailu oli oma mielenkiintoinen kädenvääntönsä, jolla oli julkisyhteisöllinen ja yksityinen ulottuvuutensa. Mitä lähempänä rajaa oltiin, sen kiivaampaa oli kamppailu Rajamaan poikkeuksellisissa olosuhteissa. Kaakkoisen Kannaksen Kellomäellä valkoinen armeija ja rajakomendantti takavarikoivat Kellomäen venäläisseurakunnan omistaman kaksikerroksisen uuden tiilitalon, jossa oli toiminut ns. Stolypinin koulu ja kirkko. Oppilaitoksen laajentaminen reaalikouluksi oli ollut suunnitteilla ja anomusvaiheessa. Kellomäen kreikkalaiskatolinen seurakunnan neuvosto esitti vetoamuksen, jossa kiinteistön palauttamista perusteltiin mm. hengellisin tarpein. Neuvosto ilmoitti viestissään, että alueella oli armeijan käyttöä varten lukuisia tyhjiä venäläishuiloita. Pääministerille ja valtioneuvostolle esitetty anomus ei vaikuttanut takavarikkoon, jonka käytännössä sinetöi esittelijä Esko Heilimon määräys siirtää rakennus sisäministeriön halltuun. Palauttaminen todettiin ”mahdottomaksi”, mutta seurakunta riitautti kiinteistökymsymyksen määrätietoisesti. Suomen valtio maksoi Viipurin hovioikeuden päätöksellä tuntuvan vuokratarkorvauksen kesällä 1937 pitkällisen oikeusprosessin lopuksi.¹³

Terijoella käytiin samankaltaista kamppailua venäläisseurakunnan kiinteistöistä. Aikalaisittain katsoen moderni venäläinen

reaalikoulu – jossa myös suomalaislapset olivat opiskelleet – oli otettu valkoisen armeijan takavarikkoon, jonka perumista seurakunnan taloudellisesti tukema venäläinen sairaala toimi valkoisen armeijan upseerikerhona. Kunnanvaltuuston jäsenet kävivät katselemassa venäläiskoulujen rakennuksia tavoilla, joita seurakunnan neuvosto ihmetteli kokouksessaan joulun 1922 alla. Kävi pian ilmi, että valtio oli tarjonnut alkeiskoulurakennusta kunnan kansalaisopiston käyttöön ilmaiseksi. Venäläisseurakunta ryhtyi puolustustaisteluun. Neuvosto ilmoitti, että kaikki reaalikoulun rakennukset oli testamentattu seurakunnalle, joka siis todellisuudessa omisti ne. Venäjän kansanvalistusministeriö oli vain käyttänyt rakennuksia neuvoston suostumuksella.

Terijoen alkeiskoulu oli seurakunnan neuvoston mukaan toiminut sen omana laitoksena jo ennen ns. Lipskin Suomen venäläisten koulujen neuvottelukunnan perustamista 1910. Toiminnan aloitus ja laatu osoittivat, ettei kyse ollut tsaarivaltion tai sen kansanvalistusministeriön omistamasta kiinteistöstä. Itse kiinteistö kuului seurakunnalle hyvätekijä Durdinin lahjoituksena, kun taas sen maapalsta oli keisarillisen senaatin määräämättömäksi ajaksi lainaama. Seurakunta argumentoi hallussaan olevien asiakirjojen tiedoilla ja määräsi kirkkoherra Grigorij Svetlovskij'n pyytämään opetusministeriöltä, että alkeiskoulu tunnustettaisiin sen omaisuudeksi. Samalla Svetlovskij sai valtuudet ryhtyä oikeustoimiin palstojen palauttamisesta seurakunnan hallintaan valtion omistusilmoituksesta. Asia eteni käräjille ja Terijoen kunta palautti maapalstat puustoineen lainhuudot aikanaan tehneelle seurakunnalle sotatakaravikon päättymisen jälkeen (1924), mutta yhteisö menetti koulurakennuksensa sitkeydestään huolimatta. Kirkon ja hautausmaan tontit huoltorakennuksineen säilyivät kuitenkin Terijoen venäläisseurakunnan omistuksessa koko ajan.¹⁴

Terijoelle asettunut rajakomendantti sijoitti Raivolan venäläisseurakunnalta takavarikoituihin alkeiskoulun rakennuksiin maaliskuussa 1921 kirjanpidon mukaan 166

maahan tullutta ns. Kronstadtin pakolaista, joiden joukossa oli viisi naista ja kolme lasta. Heidät siirrettiin kohta venäläisen Sini-
nen Risti -osakeyhtiön rahoittamana orpo-
kotina toimineeseen muuhun kiinteistöön.
Hevoset, joita oli alkuaan 200, ja ihmiset
olivat samoissa tiloissa kuukauden päivät.
Kiinteistöille aiheutuneita vahinkoja ei kor-
vattu virallisesta katselmuksesta huolimatta.
Seuraus oli tietenkin, ettei kyseisiä raken-
nuksia voitu käyttää Raivolaan jääneiden
lasten opiskeluun tai majoitustarpeisiin.
Huhtikuun lopulla Raivolan eristysleiri lak-
kautettiin ja pakolaiset siirrettiin Inoon, jon-
ka ”keskitysleirille” oli jo sijoitettu kaksi
raivolalaista Kronstadtin pakolaista: Suomen
kansalaisuuden saaneet Aleksander Poval-
jajev ja Aleksander Danilotschkin. Raivolan
venäläisseurakunta menetti takavarikoissa
myös lahjoituksina saatuja kiinteistöjä.¹⁵

Yksityinen venäläisten maanomistus oli
yhtä tarkassa puntarissa. Kivennavan ja
Terijoen kunnat omaksuivat samankaltaiset
linjaukset alueittensa ulkomaalaisten kan-
salaisuusanomuksien käsittelyssä. Ne mää-
rittivät samalla mahdollisuudet maanomis-
tamiseen vuoden 1922 jälkeen. Perusvire oli
suomalaiskansallinen, muttei enää puolus-
uksellinen kuten autonomian kaudella.
Raivolan venäläiskylä anoi lupaa yhteiselle
kauppaliikkeelle. Kivennavan kunnanval-
tuusto totesi, ettei kyläläisten asema Suo-
messä ollut lainkaan ”vakiintunut”. Huomion-
arvoista on, että kyläläisillä oli tuolloin sekä
omistusoikeus pienehköihin maapalstoihin-
sa että vielä kumoamaton venäläistylinen
itsehallintonsa. Toinen kunnanvaltuuston
mainitsema kielteinen perustelu oli, että
yhteishanketta olisi vaikeaa kontrolloida.
Valtuusto vastusti hanketta yhtä jyrkästi
kuin kyläläisten laajaa yhteistä kansallisuus-
hakemusta.

Kivennavan kunnanvaltuusto suhtautui
kielteisesti yksityisten ulkomaalaisten kiin-
teistönhallinta- ja kansalaisuushakemuksiin
koko 1920-luvun ajan, jolloin se torjui pää-
sääntöisesti kaikki venäläisten ja virolaisten
hakemukset. Kuokkalan ja Lintulan venäläi-
set papit perheineen anoivat maan kansa-
laisuutta, mutta kunnanvaltuuston mielestä
sen myöntäminen olisi tukevoittanut ”muu-

kalaisuuden” jalansijaa alueella. Kuolleen
venäläispapin lesken, joka eli seitsemän
lapsensa kanssa, kansalaisuusanomusta
puollettiin silti, vaikka tämä elikin avustuk-
sien varassa. Poikkeus hänen kohdallaan
oli humanitaarinen ja yksilötasoinen. Lintu-
lan naisluostarin jäsenten kansalaisuussha-
kemukset hylättiin toistuvasti vuosina 1919–
28, koska luostarit eivät kunnallishallinnon
mielestä olleet lain sallimia laitoksia. Nun-
nat eivät valtuuston mielestä kyenneet elät-
tämään itseään ja heidän ”valtiollinen toi-
mintansa” oli ollut koko ajan epäilyttävää.
Luostarin maa-alue kummitteli taustalla.
Kunnanvaltuusto oli vahvistanut jo maaliskuu-
kuussa 1919 tuoreen asutuslautakuntansa
ohjesäännön, jonka mukaan toimielimen
tarkoitus oli uusien itsenäisen maanviljely-
ja asuintilojen luominen Kivennavalle. Kun-
nalla oli oma edustuksensa Kannaksen ko-
miteassa. Raivolan venäläiskyläyhteisön
hallinnollisen aseman valtioneuvostokäsit-
telyn yhteydessä kunta järjesti hallituksen
ja eduskunnan jäsenten tutustumismatkan
Kivennavalle.¹⁶

12. Paavolainen (1921) 8–38; vrt. Viipurin läänin maa-
talouskomissionin mietintö. II osa. Viipuri 1909; Kan-
naksen kuntien edustajisto VN:lle 16.9.1920, ad 2358/
206. VNA. 1920, KA.

13. Kellomäen seurakunta pääministeri Erichille ja
kirkollisasiain ministeri Ingmanille 1921; seurakunnan-
neuvosto VN:lle 2.12.1921, Dd 1, Kellomäen-Kuokkalan
kr. kat. srkn: arkisto (KuoKA), MMA; seurakunnan-
kokouksen pk 28.5.1937, Terijoen kr. kat. kirkonarkis-
to (TEKA), MMA.

14. Seurakunnankok pk 22.2.1919, II Cb 2, seurakun-
nanneuvoston pk 15.12.1922, 15.5.1923, 26.11.1924,
Cb 4, TEKA, kunnanvaltuuston pk 11.12.1922, I Cb:1,
kunnanvaltuuston pk 22.9.1924, I Cb:3, TekuA, MMA.

15. Rajakomendantin käsky Kronstadtin pakolaisten
eristysleireistä nro 3; puhelinilmoitus Raivolan komen-
dantti kapt. Henrichssonilta kapt. Sihvolle 10.–21.4.1921,
(Raivolan kylänvanhin) Surenkinin kirje komendantille
8.5.1921, kansio 69; pk venäläisessä Sininen Risti-
orpokodin (Oy.) huoneistossa pidetystä katselmukses-
ta 25.4.1921, kansio 58, SVRKA, SArk; Kunnanvaltuus-
ton pk 11.12.1922, TekuA, I Cb:2, seurakunnankokouk-
sen pk 28.10.1918, seurakunnanneuvoston pk 18.8.
1918, II Cb 3; Raivolan venäläisseurakunnan omaisuu-
desta ja varallisuudesta ennen vuotta 1918, ks. Klirov-
naja Vedomost 1912–1913, II Bd 1, TEKA, MMA.

16. Kunnanvaltuuston pk 28.4.1919, 27.6.1919, 25.8.
1919, 25.2.1922, 16.12.1922, 14.11.1923, I Cb:1; 11.8.
1924, 29.4.1926, 26.11.1926, 10.9.1928, I Cb:2, KKA,
MMA. Raivolalaisten kansalaisuushakemuksen mutkik-
kaasta käsittelystä, ks. Sisäministeriö Viip. läänin maa-

Terijoen uimarannalla. Postikortti vuodelta 1927. Museovirasto.

Terijoen kunnanvaltuusto oli vielä taipumattomampi venäläisänomuksien edessä. Vain suomalaiset saattoivat hallita kiinteistöjä rajaseudulla. Valtuusto perusteli kielteistä linjaansa venäläishakemuksiin ideologisesti: kansallisella uhkalla, jonka entisen kesäasutusalueen maanomistus muodosti Kannakselle ja koko Suomelle. Vaaran torjumiseksi oli entisen alistumisen sijaan rakennettava kansallisen kulttuurin etuvartiota itärajalalle. Aikaisempia, jo tehtyjä ja maksettuja maakauppojakaan ei katsottu puoltolauseen arvoisiksi. Terijoen kunnanvaltuusto perusti 1920 Kannaksen kuntien edustajiston kehotuksesta erillisen tilanos-tokomitean, jonka tehtävä oli etsiä sopivia venäläiskiinteistöjä kunnan ostettaviksi. Kauppoja tehtiin innokkaasti, vaikka niissä ilmeni teknisiä ongelmia. Varat saatiin lainoin ja köyhäinhuoltovaroista. Toisaalta oli ilmeistä, että kiristynyt lainsäädäntö lisäsi alueelle jääneiden tai niitä valtakirjoilla hallinneiden venäläisten myyntihaluja. Poikkeuksellisen isot kaupat syntyivät, kun kunta osti Sergei Prinziltä 35 palstatilaa ja 15 hehtaaria muuta maata. Vuonna 1919 vain yksi ”venäläinen” maanomistushanke meni

läpi, kun upseerinuransa maanviljelykseen vaihtaneen Georg Springin suomalaispuoliso sai lainhuudot. Kansalaisuuden – ja sen myötä jonkinlaisen omistussuhteen viljely-maihinsa – mies sai vasta 10 vuoden päästä.¹⁷

Uudenkirkon itäisiä pitäjänäapureitaan pienemmän – mutta maanomistukseltaan laajemman – venäläisväestön suomalaisille muodostama ”kansallinen ongelma” ratkesi pääosin voimatoimin kevätkesällä 1918. Raivolan itsehallinnollinen venäläiskylä suhteellisen pienine yhteismaa-alueineen oli lopulta kipein piikki suomalaismielisten kansallista ja yhtenäistä Kannasta ajaneiden aktiivien lihassa. Tsaarin aikanaan myöntämä itsehallinto ja kyläläisten toistuneet hakemukset Venäjään liittymisestä muodostuivat ilmeiseksi poliittiseksi painolastiksi, jota yhteisön myöhempi toiminta vahvisti myös tahattomasti. Pitkällisen kirjelmöinnin jälkeen asia päätyi valtioneuvostoon, jonka asettama komitea selvitteli raivolalaisten maanomistusta, itsehallintoa ja väestön kohtelua kauan. Erkki Paavolainen jätti eriyvän mielipiteen komiteamietintöön, jossa kyläyhteisö nähtiin köyhäinavun varassa elä-

väksi, vieraaksi ja ehkä ”vihamieliseksikin” Suomelle. Komitea katsoi, että kyläyhteisöllinen asuminen oli arveluttavaa. Vuosina 1918–27 Raivolon venäläiset olivat painostustoimien kohteena ja suurin osa heistä luovutti, myi palstansa ja suunnisti rajan taakse, jonne osa oli muuttanut jo aiemmin. Lopputulos oli, että 324 palstasta 144 jäi venäläisomistukseen. Kyläläiset saivat valtioneuvoston kannan mukaan asua niillä ilman Suomen kansalaisuutta tai myydä omaisuutensa ja muuttaa pois.¹⁸

Raivolon ”Venäjänkylässä” oli silti myös toisenlaista osaamista. Kyläläisten työllistäjänä toiminut Ilja Galkin omisti esimerkiksi sähköä tuottavan osakeyhtiön, joka vuokrasi myös Kivennavan kunnalle kiinteistöjä Ala- ja Ylä-Raivolassa suomalaiskansakoulujen tarkoituksiin. Kiinteistövuokraus tapahtui ennen vuotta 1918 ja sen jälkeen. Tehtailija Filipp Sorin oli toinen merkittävä vaikuttaja ja käytännössä Raivolon venäläis-seurakunnalle jääneiden kiinteistöjen isännöitsijä Galkinin kuoleman jälkeen. Hän ei suinkaan ollut paennut valkoista armeijaa, vaan noudatti rajakomendantti Georg Elfvingrenin kutsua ja meni keväällä 1918 suojeluskuntalaisten epäviralliseen järjestäytymiskokoukseen, jossa hän liittyi Terijoen suojeluskuntaan. Isä ja poika – Filipp – Sorin vannoivat sotilasvalansa vappuna 1919. Myös Galkin liittyi suojeluskuntaan. Galkinien ja Sorinien toiminta takasi heidän yrityksilleen ja niiden – sekä miesten itsensä isännöimille – kiinteistöille koskemattomuuden, joka oli kyläläisten työllisyyden, toimeentulon, koulutuksen ja uskonnonharjoituksen kannalta elintärkeä itsenäistyneessä Suomessa. Merkillepantavaa onkin, että tämä poliittisesti kaukonäköinen toiminta herätti vastustusta ”omien” joukossa. Kyläyhteisön johto asetui aluksi Sorinin liiketoimia vastaan.¹⁹

Laillisuuden rajanvetoa – keskushallinto rauhoittaa omavaltaisuuksia

Valkoisten voiton ja antivenäläisen revanssihengen siivittämät paikalliset suojeluskuntaorganisaatiot kokeilivat ja ylittivät laillisuuden rajoja, kun ne etsivät mahdollisim-

man nopeita ratkaisuja ulkomaalaisväestön ei-toivotun maanomistuksen ongelmaan kevätkesällä 1918. Maaomistuskysymyshän poistuisi ulkomaalaisten myötä. Terijoen suojeluskunta oli listannut ei-toivottuja venäläisiä karkotuksia varten rajakomendantille, jonka valtuudet riittivät maastapoistamiseen. Valitusoikeus rajakomendantin päätöksistä oli muodollinen: ne sai komendantin mukaan osoittaa paikkakunnalla oleskelevalle eversti Eduard Ausfeldille, joka oli välienselvittälyssä ja hallinnossa lähinnä sivustakatsoja.²⁰

Ollilan suojeluskunnan paikallisosasto meni heinäkuulla terijokelaisia pidemmälle. Se oli kirjannut ei-toivottujen ulkomaalaisten luettelonsa Terijoen paikallisesikunnan tavoin joukon venäläisiä yhdenvertaisuuslain kannattajia. Komendantti Donner vietti suuren osan kesästä 1918 Helsingissä, joten hänen adjutanttinsa Saurio antoi ”maastapassitukset” kyseisille henkilöille. Ollilan suojeluskuntalaiset toteuttivat karkotukset ilman kunnollista tai suurimmalle osalle edes muodollistakaan tutkintaa, kuu-

herralta 10.12.1921 (nro 8925), maaherran luettelo sisäministeriölle 30.3.1922, kd 24/83. VNA, KA; Loima (2001) 172–173. Raivolon kysymyksestä, ks. myös Loima (2003) 426–427.

17. Kunnanvaltuuston pk 24.2.1919, 9.5.1921, I Cb:2, 19.5.1924, I Cb:3, 17.8.1926, I Cb:4, TekuA, MMA. Kivennavan käräjät 1919, Ia:90, RTA; kunnanvaltuuston pk 27.3.1918, I Ca:4, kunnanvaltuuston pk 23.7.1928, I Cb:4, TekuA, MMA.

18. Ks. Metricskaja Kniga 1854–1880, 1918, mikrokortit ORT 8956–8967, 8976, UUDEN I c 2, KA; Elfvingren Kiviniemestä 21.4.1918 ja 22.4.1918, kansio 230, (Karjalan sotilaspiiri), VSA, SARk; Vapaus (nro 117) 28.10.1918; kertomus kr.kat.kirkon tilasta 1919, SOKHA; Raivolon kyläyhdyksen hallinnoll. aseman ja maanomistusolojen järjestämistä varten asetetun komitean mietintö, kd 25/519. Sisäministeriön arkisto. 1927; VN-pk 24.4.1930, rulla 144, VNA, KA; Loima (2003) 418–430.

19. Kuntakokouksen pk 13.5.1915, I Ca:8; kunnanvaltuuston pk 26.1.1924, I Cb:2, KIKA, MMA; sotilaskantakirja 1918–1919, Terijoen suojeluskunnan arkisto, SARk; Kivennavan ja Terijoen pitäjien käräjäoikeus, C Ia:90, RTA, MMA.

20. Kirjeäljennökset kapteeni Donnerin kirjeistä senaatin ulkomaalaistoimistolle 21.6.1918–1.7.1918, kirjeäljenne 22.6.1918, Wiipurin sotilaspiirin päällikkö II Jääkärirykm esikunnalle, komendantti Donner Terijoen paikallisesikunnalle 21.6.1918 (nro 63), kansio 1, SVRKA, SARk; Kellomäen ja Terijoen suojeluskuntien paikallisesik tutkintapk 30.4.1918.–14.7.1918, kansiot 935 ja 936, VSA, KA.

lusteluja tai syiden erittelyä. Kaiken sekaan nuksen ja eriseuraisen ryntäilyn keskelläkin toimintatapa herätti hämmennystä ja *Karjala*-lehti julkaisi yleisönosastossaan kirjoituksen, jossa suojeluskuntalaisten toimia arvosteltiin. Lehtikirjoituksen mukaan karkotetut ulkomaalaiset olivat hankkineet useita kirjallisia todistajalausuntoja poliittisesta luotettavuudestaan ja pyytäneet tuloksetta karkotuksiensa syiden kertomista. Osalle oli tehty suomenkielinen kysely, mutta he eivät olleet saaneet pöytäkirjojen jäljennöksiä pyynnöstään huolimatta. Lehtikirjoituksessa arveltiin, että pikaisten pakkotoimien takana olivat suomalaisten yksityistahojen havittelemat karkotettavien suuret maatalueet. Ollilan suojeluskunta puolustautui ja kertoi, että he olivat toimineet komendantin ohjeiden mukaisesti. Esikunta paheksui myös väitettä puutteellisesta sivistyksestään ja vaati heihin kohdistuneiden ilmiantojen tarkkaa tutkintaa, koska kyseessä oli ”kymmenien sivistyneiden suojeluskuntalaisten kohtalo”.²¹

Ollilan suojeluskunnan paikallisesikunta ilmoitti, että sen omatoimisesti karkottamista henkilöistä kaksi oli sairastunut. Tämä viivytti pakkotoimia siten, että heille tehtiin tutkinta ja kuulustelut. Ainakin 12 henkeä muilutettiin ilman kuulusteluja rajan yli. Juutalainen Weidenbaumin perhe karkotettiin kansallisuutensa vuoksi. Lisäsyys oli suomen kielen ”törkeä häpäisy”, kun sitä taitamaton Weidenbaum oli ehdottanut suojeluskunnalle venäjän käyttöä kuulustelussa. Raskauttavaa oli myös, että poika oli ollut tsaarinarmeijan upseeri ja äiti ”asiaton” suomalaisia kohtaan. Weidenbaum vietiin suoraan kuulustelusta rajalle, kun sairas vaimo sai esikunnan mukaan selviytyä itse sairaalaan tai Venäjälle. Huvilanomistaja Maslennikovin syytelistaan kuului ”asettuminen lain yläpuolelle”, koska tämä oli suuriruhtinaskunnan aikaan välttänyt suomalaissoikeutta vetoamalla venäläishallintoon. Hän oli lisäksi solvannut tullimestä kertomalla aikeistaan sähköttää kuvernöörille, koska tulli takavarikoi häneltä väkijuomapullon. Todistajana toiminut poliisikonstaapeli kertoi pöytäkirjan mukaan, että perhe oli ”näpistelevää” ja omituista joukkoa. Mie-

lenkiintoinen oli syyte, jonka Maslennikov ”myönsi”. Hän ei ollut suojeluskunnan mukaan matkoilla ollessaan kyennyt huolehtimaan siitä, että hänen kotitaloutensa noudatti miehen matkan aikana kaikkia suojeluskunnan Ollilassa antamia määräyksiä. Virolaismiehen karkotuksen syy oli epärehellisyys, kahdella muulla karkotetulla rikossyyte.

Mannerheim oli kieltänyt turhaan Terijoen venäläisten nälkäsaarron toukokuussa 1918. Senaatti puuttui asiaan heinäkuulla ja kielsi komendanttia ja Ollilan suojeluskuntaa karkottamasta luotettaviksi tunnettuja virolaisia tai venäläisiä ilman asianmukaisia tutkimuksia. Venäläislehdistö raportoi ihmisten kärsimyksistä rajan suomalaisella puolella. Myös Kuokkalan suojeluskunnan karkotuksissa ilmeni omavaltaisuutta ja epäselvyyksiä. Vain saksalaiselle karkotettavalle suotiin mahdollisuus tulla kuulluksi, koska sotatuomarina keväällä 1918 toiminut B. Lagus vetosi hänen puolestaan. Osa Kuokkalan venäläisistä karkotettiin ”huonon elämänsä” vuoksi – joukossa oli naisia ja lapsia. Kuokkalan suojeluskunta tutki itse itsensä asettaen keskuudestaan komitean, mutta esikuntapäällikkö erosi tehtävästään.²²

Karjala-lehdessä esitetyt epäilyt maapalstamotiiveista saivat tukea ja konkretiaa vuonna 1927, kun Etsivä keskuspoliisi raportoi taloudellista etua kunnallispolitiikoille tuottaneesta huijauksesta, joka oli tapahtunut valtion johtamassa Kannaksen ulkomaalaisomaisuuden hoidossa ja myynnissä. *Tiedonantaja* julkisti uutiset näyttävästi, mutta kannakselaiset lehdet vaikenivat.²³

Venäläisseurakunnat ja kreikkalaiskatolinen kirkollishallitus

Valkoisen armeijan, ministeriön, valtion ja suojeluskuntien paikallisesikuntien kiinteistötakavarikot karkotuksineen eivät olleet Kannaksen venäläisyhteisöjen tai -seurakuntien maanhallinnan ainoita ongelmia. Suomen kreikkalaiskatolinen kirkollishallitus laati kansallisessa hallintorintamassa oman suunnitelmansa, jonka mukaisesti se lakkautti ja yhdisteli Kannaksen venäläis-

seurakuntia ja pyrki ottamaan haltuunsa tai myymään niiden kiinteistöjä ja muuta omaisuutta.

Kreikkalaiskatolinen kirkollishallitus katsoi kesällä 1926, että Raivolan seurakunnan piti hankkia ja esittää omistusoikeuspaperit pappilan ja kirkon maa-alueisiin. Rajajoella sijainneen Kellomäen seurakunnan toisen kirkon kellot ja esineistö oli tuotava Sortavalaan ja itse rakennus pantiin myyntiin. Puhtulassa oli takavarikoitu kirkko, jonka kirkollishallitus onnistui saamaan hallintaansa, vaikka Raivolan venäläis seurakunta oli anonut kirkollishallituksen kehotuksesta sen palautusta nimenomaan itselleen. Kirkollishallitus lakkautti uusien taloussäädösten nojalla myös Raivolan seurakunnan (1931), jolloin Kaakkois-Kannaksen alueelle jäi vuoden 1917 kahdeksasta venäläis seurakunnasta vain yksi: Terijoki. Vuonna 1916 perustetun ja 1918 toimintansa lopettaneen Marijoen seurakunnan Vammelsuun hyväkuntoisesta kivikirkosta tontteineen käytiin kädenvääntöä, joka päättyi lopulta Terijoen venäläis seurakunnan voittoon. Kirkollishallitus myi myös Lounatjoella sijainneen tyhjäksi jääneen naisluostarin tontin, jonka kirkkorakennus siirrettiin Tiurulaan.

Terijoen venäläis seurakunnalle kuulunut Ollilan kirkko myytiin irtaimistoinen, mutta varat päättyivät seurakunnan sijasta kirkollishallitukselle. Toimielias kirkollishallitus ehätti ilmoittautua läänin ulkomaalaisomaisuuden hoitokunnalle antamassaan lausunnossa Kuokkalan pääkirkonkin omistajaksi, mutta joutui perääntymään kun omistusasiakirjat löytyivät Kuokkalasta. Kirkollishallituksen asiamies ehti silti kiistan vielä kesäessä evakuoida Kuokkalan kirkollisen irtaimiston. Kirkollishallitus oli ottanut myös Kellomäen kirkkorakennuksen haltuunsa, kun seurakuntia yhdistettiin aiemmin vuonna 1920.²⁴

”Puhtaan” Kannaksen politiikka

Noin 10 000 huvilan ja yli 6 200 maapalstan laajuinen, huomattava Viipurin lääniin – erityisesti Kannakselle ja rantatien varteen – keskittynyt ulkomaalaisten maanomistus oli elänyt nousukautta vuoteen 1917 saakka. Sitten kytenyt, kasvavaa alistuneisuutta po-

Terijoen katedraalikirko on kreikkalaiskatolinen kirkko, joka oli harvinaisen venäläiskiinteistö, joka pysyi koko aktiivisen suomalaistamisajan samalla omistajalla: omalla seurakunnalla.

21. Karjala 21.7.1918; kuulustelupk 15.7.1918, luettelo Ollilan suojeluskunnan alueelta karkotetuista henkilöistä; adjutantti Saurio Ollilan suojeluskunnalle 5.7.1918 (nro 94), Ollilan suojeluskunnan esik pk 21.7.1918, kansio B 1: 14, DSA, KA.

22. Weidenbaumin ja Maslennikovin kuulustelupk 15.7.1918; luettelo Ollilan suojeluskunnan alueelta karkotetuista henkilöistä; Mannerheim Terijoen komendantille 11.6.1918 (nro 2090), senaatin sisäasiain-toimituskunnan päällikkö A. Castrén rajakomendantille 19.7.1918; Kuokkalan suojeluskuntavaltuutettujen kokous komendantille 17.7.1918; adjutantti Saurion päiväraportti nro 3 kapteeni Donnerille, kansio B 1:14, DSA, KA; Petrogradskaja Gazeta 23.5.1918; Petrogradskij Golos 31.5.1918.

23. Karjala 21.7.19018; Tiedonantaja 28.3.1927; ilmoitus 147/28, kansio 488, EK-VALPO I, KA.

24. Kirkollishallituksen /KH) pk 391/1923, 464/1923, 6.5.1926, 4.8.1926, 4.9.1928, 9.8.1928, 7.5.1929, 24.2.1931; SOKHA; seurakunnan neuvoston pk 18.5.1924, II Cc 1, sähke Kellomäen seurakunnalle 14.12.1920, E; Ollilan ja Rajajoen kirkkojen tarkastuspk 21.9.1923, II Cc 1, Kellomäen kirkon arkisto (KelKA), MMA; KH Terijoen vt. esimiehelle 26.9.1921, KH Svetlovskille 26.6.1924, II Ea7, TEKA, MMA; KH OPM:lle 15.6.1928, kd 22/3435.OPM. 1928; KH OPM:lle 9.6.1931 (nro 1348), kd 9/362, OPM.1931, KA.

tenut ja etnistä yhteenkuuluvuutta lujittanut suomalaisväestön kannakselainen kansallissideologinen revanssipolitiikka syttyi. Se levisi sodan etenemisen ja venäläisvastaisuuden aggressiivisempien muotojen myötä. Ilmiö oli hyvä esimerkki toimeliaasta modernista paikallisnationalismista, johon liittyi vahva ja etnisesti homogeeninen itsenäistymispyrkimys.

Venäläisväestön maanomistus muodostui suomalaisaktiiveille kasvavaksi ongelmaksi, joka piti vihdoin poistaa itsenäisestä maasta. Toiminta ei kuitenkaan ollut paikallisille aktiiveille pyyteetöntä, vaikka se aatteen tasolla käsitteellistettiin isänmaan palveluksi ja ”rajaseudun etuvartioitehtäväksi”. Keväällä ja kesällä 1918 näytti siltä, että tehokain toimintatapa oli kiinteistöihin ja väestöön kohdistuvien pakkotoimien sarja. Sodan poikkeusolojen suoma oikeutus ei kuitenkaan jatkunut heinäkuuta pidemmälle. Senaatti jarrutti rajakomendantin ja suojeluskuntien paikallisesikuntien laillisuuden ja/tai aikalaismoraalin yleisen hyväksynnän ylittänyttä intoilua venäläisväestön – ja erityisesti maanomistajien – karkottamiseen, mutta sulki korvansa sodanaikaisilta ja -jälkeisiltä kyseenalaisiltakin omaisuustakavarikoilta, jotka Rajamaan sotilashallinnollinen erityisasema toisaalta lokakuussa 1918 osaltaan oikeutti. Osa niistä johti silti pitkällisen käräjöintiin, jossa venäläisyhteisöt saivat korvauksia tai omaisuuden palautuksiakin. Keskushallinto käynnisti tuoreeltaan ripeästi laillisuusprosessin, jota Viipurin läänin aatteelliset ja poliittiset vaikuttajat ajoivat oikeuden nimissä ja ”vuosisataisten vääryyksien” korjaamiseksi. Vuosien 1918, 1920, 1922 ja 1924 säädökset muuttivat ve-

näläisten yksityisen ja julkisen maanomistuksen vaikeaksi tasapainoiluksi. Esimerkiksi Kivennavan ja Terijoen kunnanvaltuustot saattoivat säädellä yksityishenkilöiden – ja yhteisöjenkin – maanhallinta-anomuksia ja kansalaisuushakemuksia käsitellessään. Tältä osin maapalstojen ja kiinteistöjen uusjako muuttui lailliseksi, vaikka väärinkäytöksiä paljastui myös ulkomaalaisomaisuuden suomalaishallinnassa ja -myynnissä.

Aatteelliset kansalaisjärjestöt ajoivat ”puhtaan” Kannaksen politiikkaa, johon Suomen kreikkalaiskatolinen kirkollishallitus liittyi viimeistään vuonna 1919. Valtiovallan tuki oli selkeää, mutta selvästi maltillisempaa kuin paikallistahojen suora toiminta, jossa esimerkiksi Raivolan palstojaan pitkään omistaneet venäläissuvut joutuivat painostuksen kohteeksi. Se lisäsi heidän myyntihalujaan, kun taas vuosien 1922 ja 1924 lait olivat tuottaneet Kannakselle joukon muodollisesti ”syryjäisten” henkilöiden hallitsemia kiinteistöjä, jotka valtio saattoi takavarikoida ja myydä.

Kymmenen itsenäistymisen jälkeistä vuotta muodosti tapahtumien syiden ja muutosten kannalta ydinjakson, joskin Raivolan kyläyhteisön ja seurakunnan lakkauttamishankkeet kestivät muutaman vuoden pidempään. Paikallisen poliittisen, taloudellisen ja väestöllisenkin enemmistöaseman tsaarinajan säädösten ja maaomistuksensa avulla saavuttanut läänitasoinen vähemmistö oli suomalaisten aatepohjaisen toiminnan ja säädös muutoksien seurauksena syrjäytetty eloonjäämiskamppailua käyväksi paikallisvähemmistöksi, jonka aiemmin runsas maanomistus oli enää marginaalista 1920-luvulla.

SATU MATIKAINEN

Vähemmistöt ja vähemmistöoikeudet maailmansotien välisessä Euroopassa

Ensimmäisen maailmansodan seurauksena Itä- ja Keski-Euroopan vanhat imperiumit hajosivat ja tilalle syntyi joukko kansallisvaltioita. Kuitenkin jopa kolmannes alueen asukkaista voitiin laskea kuuluvan asuinvaltioidensa vähemmistöväestöihin. Vähemmistöjen oikeuksia käsiteltiin ns. vähemmistösopimuksissa, joita uudet ja aluelaajennuksista hyötyneet valtiot joutuivat allekirjoittamaan. Uusi kansainvälinen järjestö, Kansainliitto, ryhtyi toimimaan vähemmistösopimusten takaajana.

■ Kansallisten vähemmistöjen asemaa voidaan selvittää monesta näkökulmasta. Yksi mahdollisuus on tarkastella, kuinka vähemmistöjen asemaa on pyritty turvaamaan ja määrittelemään ylhäältä käsin. Kansainvälinen vähemmistöjen suojele eli kansainväliset toimenpiteet vähemmistöjen hyväksi on eroteltava valtioiden sisäisistä vähemmistöryhmiä koskevista toimista ja valtioiden sisäisestä lainsäädännöstä. Valtiot voivat solumia vähemmistöjen asemaa koskevia sopimuksia tai, ehkä tyypillisemmin, ne pakotetaan ulkoapäin solmimaan sopimuksia, jotka takaavat vähemmistöjen oikeuksien minimitason. Kansainvälisellä tasolla vähemmistöistä ovat olleet kiinnostuneita joko yksittäiset valtiot, yleensä suurvallat, tai vaihtoehtoisesti kansainväliset organisaatiot.¹ Ennen ensimmäistä maailmansotaa suurvallat ajoivat kansainvälistä vähemmistöpolitiikkaa joko yhdessä, ns. suurvaltojen konsertissa, tai erikseen. Kansainliiton perustaminen oli merkkipaalu, josta alkaen eurooppalaisten vähemmistöoikeuksien minimitason turvaaminen on ollut pääasiassa kansainvälisten järjestöjen harteilla.

Tässä artikkelissa tarkastellaan kansallisten vähemmistöjen määrittelyä sekä vähemmistöoikeuksien määrittelyä ja rajauksia maailmansotien välisessä Euroopassa. Näitä määrittelyjä ja rajanvetoja tehtiin sopimusteksteissä, Kansainliiton asiakirjoissa ja julkisessa aikalaiskeskustelussa. Tarkoitukseni ei ole esittää toiminnan kaikki osa-alueet kattavaa yleiskatsausta Kansainliiton harjoittamasta vähemmistöpolitiikasta, vaan keskittyä nimenomaan siihen, miten vähemmistöt ja heidän oikeutensa ymmärrettiin sotien välisessä Euroopassa.

Aiheesta on olemassa runsaasti aikalais-tutkimusta ja kommentaareja, joissa pyritään arvioimaan vähemmistöjen suojelun kansainvälisoikeudellista perustaa, Kansainliiton luomia mekanismeja ja Kansainliiton piirissä käytyä keskustelua. Näitä tekstejä voi nykyisin käyttää alkuperäislähteenä, varsinkin mikäli tutkitaan maailmansotien välisellä ajalla vallinneita käsityksiä vähemmistöistä ja heidän asemastaan, eikä niinkään Kansainliiton toimintaan liittyvää taustamahistoriaa. Tärkeimmät alkuperäislähteet ovat kuitenkin ehdottomasti Kansainliiton omat aineistot.

Kansainliiton vähemmistöpolitiikkaa ja ylipäätään maailmansotien välisen ajan vähemmistöjä koskevaa tutkimusta on paljon, mutta se on kokonaiskvaltaan monella tapaa ongelmallista. Kansainliiton vähemmistöpolitiikkaa on usein pyritty tulkitsemaan epäonnistumisen käsitteen kautta. Erityisesti heti toisen maailmansodan jälkeen ja jossain määrin jo ennen sodan syttymistä tutkijat kyselivät pettyneinä, miksi Kansainliitto epäonnistui.² Epäonnistumisen korostamisen

1. Zelim Tskhovrebov (1998) *As if Peoples Mattered: Critical Appraisal of 'Peoples' and 'Minorities' from the International Human Rights Perspective and Beyond*, Lund University: Doctoral Dissertation, 62.

2. Tyypillinen Kansainliiton epäonnistumisen arviointi on Jacob Robinson (1943) *Were the Minorities Treaties a Failure?* New York. Huomattavasti harvinaisempi myönteinen arvio on Joseph Schechtman (1951) 'Decline of the International Protection of Minority Rights', *The Western Political Quarterly*, vol. 4, no 1, 1–11. Viime vuosina on ilmestynyt muutamia Kansainliiton vähemmistöpolitiikkaa koskevia tutkimuksia, esim. Christian Raitz von Frenzt (2000) *A Lesson Forgotten: Minority Protection Under the League of Nations: The Case of the German Minority in Poland, 1920–1934*,

sijasta tässä artikkelissa on tarkoitus tuoda esille maailmansotien välisen ajan merkitys vähemmistöoikeuksien historiassa.

Vähemmistöjen suojeleminen ennen ensimmäistä maailmansotaa

Vähemmistöryhmiä mainittiin monissa bilateraalissa ja multilateraalissa rauhansopimuksissa ja konferenssien päätöksiä kirjissa aina 1600-luvulta lähtien. Nämä asiakirjat eivät kuitenkaan muodostaneet yhtenäistä kansainvälistä vähemmistöjen suojelelun järjestelmää, vaan ne koskivat yksittäisten, erikseen nimeltä mainittujen vähemmistöryhmien oikeuksia. Sopimuksissa turvattiin yleensä oikeus harjoittaa omaa uskontoa ja tasa-arvo enemmistöväestön kanssa. Vähemmistöjen oikeudet eivät olleet sopimustekstien keskeisintä sisältöä, vaan ne olivat vain osa suurempaa kokonaisuutta; sopimusten pääpaino saattoi olla esimerkiksi rajamuutosten tarkassa selvittämisessä.³

Vähemmistöjä koskevien sopimusten liikkeellepanijoina ja laatijoina olivat eurooppalaiset suurvallat. Suurvaltojen kiinnostus ulkomaisia vähemmistöjä kohtaan perustui pääasiassa valtapoliittisiin näkökohtiin, esimerkiksi voimatasapainon säilyttämiseen ja alueellisten levottomuuksien estämiseen. Suojelun kohteena olleet vähemmistöt määriteltiin useimmiten uskonnon kautta. Oli melko yleistä, että sopimuksilla pyrittiin turvaamaan rajamuutosten vuoksi vieraan vallan alaisuuteen joutuneen väestön uskonnolliset oikeudet. Jotkut sopimukset käsitelivät – Euroopan sisäisesti ja kristittyjen kesken – protestanttien asemaa katolisissa maissa ja katolisten asemaa protestanttisissa maissa rajamuutosten jälkitilanteissa. Varsin monet 1800-luvulla solmitut kansainväliset sopimukset koskivat puolestaan eurooppalaisten kristittyjen ja Osmanivaltakunnan (Turkin) muslimien välisiä suhteita. Länsieurooppalaisia oikeus- ja sivistyskäsitteitä yritettiin sopimusten avulla juurruttaa kehittymättömämpinä pidettyjen yhteiskuntien kulttuuriin ja oikeusjärjestelmään.⁴

1800-luvulta alkaen kansainvälisen vähemmistöpolitiikan kohteeksi muodostui

tyypillisesti Itä- ja Kaakkois-Eurooppa. Tässä yhteydessä vähemmistökansallisuuksien asema liittyi ns. Itämaiseen kysymykseen, eli Turkin imperiumin hajoamisesta johtuneisiin monitahoiseihin poliittisiin ja taloudellisiin ongelmiin, jotka tuottivat eurooppalaisille suurvalloille päänvaivaa koko 1800-luvun ajan aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka. Erityisen tärkeä virstanpylväs oli vuonna 1878 solmittu Berliinin sopimus. Se oli luonteeltaan Balkanin aluemuutosten ja poliittisten järjestelyjen yleisasiakirja, mutta se sisälsi myös muutamia määräyksiä vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden tasa-arvosta ja uskonnonvapaudesta.

Sopimus koski sekä Balkanin itsenäisiä tai autonomisia kristittyjä valtioita (Romaniaa, Serbiaa, Montenegroa ja Bulgariaa) että Turkin haltuun edelleen jääneitä Makedonian maakuntia. Uskonnollisten kysymysten kannalta Balkanin valtiot ja islaminuskoinen Turkki edustivat erilaisia vähemmistönsuojelun ongelmakohtia. Turkin imperiumin alueella Euroopan suurvaltoja kiinnostivat valtakunnan kristittyjen alamaisten oikeudet, kun taas nuorissa Balkanin valtioissa ilmeni uudenlainen vähemmistökysymys, ei-kristittyjen vähemmistöjen asema valtauskonnoiltaan kristityissä maissa.⁵

Ennen ensimmäistä maailmansotaa suurin epäkohta kansainvälisessä vähemmistönsuojelussa oli – kuten itse asiassa nyky-

New York: St. Martin's Press. Siinäkin pohditaan Kansainliiton poliittikan epäonnistumista. Yksityiskohtainen uusi tutkimus on epäilemättä Martin Scheuermann (2000) *Minderbeitenschutz contra Konfliktverbütung? Die Minderheitenpolitik des Völkerbundes in den zwanziger Jahren*, Marburg: Herder Institut. Kansainliiton vähemmistöpolitiikkaa käsitellään myös monissa kansainvälisen oikeuden alalle kuuluvissa esityksissä, joissa historiallinen näkökulma jää hieman ohueksi. Ks. esim. Patrick Thornberry (1991), *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford: Clarendon Press.

3. Satu Matikainen (2003) 'Kansainväliset organisaatiot ja kansallisten vähemmistöjen suojeleminen Euroopassa – historiallinen katsaus', teoksessa Kalevi Ahonen, Petri Karonen, Ilkka Nummela, Jari Ojala & Kustaa H. J. Vilkkunen (toim.), *Toivon historia. Toivo Nygårdille omistettu juhlakirja*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos, 85.

4. Matikainen (2003) 85; Thornberry (1991) 25–32.

5. Berliinin sopimuksen teksti 1878, *Major Peace Treaties of Modern History, 1648–1967* (1969), vol. 2, New York: Chelsea House, 975–997.

äänkin – sopimusten täytäntöönpanon valvominen. Maailmanpoliiseina toimineet suurvallat tai vähemmistöasioihin kiinnostusta tunteneet naapurimaat saattoivat olla muodollisesti oikeutettuja puuttumaan vähemmistöjään sortavan valtion sisäisiin asioihin, mikäli tästä mahdollisuudesta oli suoranaisia määräyksiä sopimuksissa. Tällainen interventio-oikeus oli kuitenkin pääsääntöisesti hyvin epätarkasti määritelty rauhansopimuksissa ja muissa kansainvälisissä asiakirjoissa. Kysymykseen tuli lähinnä ulkovaltojen diplomaattikanavia pitkin välitetyt muodolliset protestit sopimusta rikkoneelle hallitukselle.⁶ Hajanaisuudesta ja heikkoudestaan huolimatta varhaiset vähemmistöjä koskevat sopimukset olivat merkittävä pohja vähemmistöjen suojelun kansainväliselle uudelleentarkastelulle ensimmäisen maailmansodan jälkiselvittelyjen yhteydessä.

Vähemmistösopimusten synty

Ensimmäisen maailmansodan seurauksena Itä- ja Keski-Euroopan vanhat imperiumit hajosivat. Tilalle syntyi joukko pieniä ja keskisuuria kansallisvaltioita. Kansallisvaltion ihanteesta ja kansojen itsemääräämisoikeuden korostamisesta huolimatta useimmissa itäisen Euroopan uusissa valtioissa oli suuria etnisiä vähemmistöjä; ainakin neljännes, rohkeimpien arvioiden mukaan jopa kolmannes⁷ alueen asukkaista voitiin laskea kuuluvan asuinvaltioidensa vähemmistöväestöön. Sodan voittajavaltiot, ennen kaikkea Yhdysvallat, Iso-Britannia ja Ranska, joutuivat pohtimaan, mitä tällainen tilanne merkitsi Euroopan poliittiselle vakaudelle. Ensimmäisen maailmansodan jälkeisissä rauhaneuvotteluissa käyty vähemmistöjen asemaa koskeva keskustelu liittyikin hyvin pitkälti käytännöllisiin lähtökohtiin, nimittäin Itä-Euroopan alueen rauhoittamiseen ja konfliktialttiiden tilanteiden minimointiin. Sodan voittaneiden suurvaltojen edustajat perustelivat vähemmistöjen kansainvälistä suojelua sillä, että osa vähemmistöjen vaatimuksista tyydytettäisiin samalla kun vähemmistöt sidottaisiin lojaaliksi osaksi valtiokokonaisuuksia.⁸

Taustalla olivat myös kokemukset edellisten vuosikymmenten vaikeimmista vä-

hemmistöongelmista ja muutaman valtion sitkeä epäkunnioitus aiempia sopimuksia, kuten Berliinin sopimusta, kohtaan. Erityisesti Romanian hallituksen kieltäytyminen myöntämästä kansalaisoikeuksia juutalaisille oli herättänyt negatiivista huomiota Länsi-Euroopassa ja Yhdysvalloissa jo yli viidenkymmenen vuoden ajan.⁹ Mutta vaikka 1800-luvulla solmittuja sopimuksia kritisoiitiin, ne tarjosivat toisaalta malleja ensimmäisen maailmansodan jälkeisille sopimuksille. Vähemmistöjen aseman käsittely konferensseissa ja sopimusteksteissä uusien valtioiden syntyessä ja valtioiden saadessa lisäalueita ei ollut uusi asia, eikä maailmansotien välisen ajan vähemmistösopimuksia siten voi pitää minään käänteentekevänä kansainvälisten suhteiden ilmiönä. Uutta oli kuitenkin vähemmistösopimusten aiempaa laajempi kattavuus ja ennen kaikkea uuden maailmanjärjestön, Kansainliiton, toimiminen sopimusten takaajana suurvaltojen konsertin sijaan. Kansainliiton valvontavastuun katsottiin estävän yksittäisten valtioiden poliittisävyiset interventiot vähemmistöjen suojelun nojalla ja varmistavan asioiden käsittelyn puolueettomuuden.¹⁰

Pariisin rauhankonferenssissa vähemmistösopimuksien käytännön laadinta oli ns. Uusien valtioiden ja vähemmistöjen komitean harteilla. Komitea työskenteli touko-kuusta marraskuuhun 1919.¹¹ Puolan vä-

6. Matikainen (2003) 86; Thornberry (1991) 32–35.

7. Arviot riippuvat esim. tilastoinnin luotettavuuden arvioinnista ja tarkastelun näkökulmasta (vähemmistön vai enemmistön näkökulma).

8. Ks. esim. Jennifer Jackson Preece (1998) *National Minorities and the European Nation-States System*, Oxford: Clarendon Press, 67–73.

9. Romanian juutalaisista ja heitä koskeneesta kansainvälisestä keskustelusta, erityisesti Britannian juutalaisjohtajien harjoittaman ns. juutalaisen diplomatian näkökulmasta, ks. Satu Matikainen (2006) *Great Britain, British Jews, and the International Protection of Romanian Jews, 1900–1914: A Study of Jewish Diplomacy and Minority Rights*, Jyväskylä Studies in Humanities 56, Jyväskylä: University of Jyväskylä.

10. Ks. esim. Report of the Committee Instituted by the Council Resolution of March 7th, 1929, *League of Nations Official Journal* (LNOJ) (1929) Special Supplement 73: Documents Relating to the Protection of Minorities by the League of Nations, 45–49.

11. Joseph S. Rouèek (1929) *The Working of the Minorities System under the League of Nations*, Prague: Obris, 28–30, 38.

hemmistösopimus, joka laadittiin ensimmäisenä ja allekirjoitettiin 28.6.1919, toimi mallina muille.¹² Juutalaisyhteisöjen Pariisiin lähettämät edustajat olivat voittajavaltioiden johtajien ja rauhankokousedustajien ohella aktiivisimpia toimijoita vähemmistösopimusten syntyyn johtaneissa neuvotteluissa. Tutkimuksessa onkin usein korostettu juutalaisten aktivistien ja järjestöjen keskeistä roolia vähemmistöjen etujen ajajina.¹³

Uudet tai aluemuutoksien kohteena olleet Saksan ja Neuvosto-Venäjän välissä sijaitsevat maat ja Balkanin valtiot joutuivat siis allekirjoittamaan vähemmistösopimuksia, minkä monet niistä tekivät erittäin vastahakoisesti. Vähemmistösopimukset olivat muodoltaan joko häviäjävaltioiden rauhansopimukseen vuosina 1919–20 sekä 1923 sisällytettyjä lausekkeita (Itävalta, Unkari, Bulgaria, Turkki), vuosina 1919–20 solmituja varsinaisia erillisiä vähemmistösopimuksia (Puola, Jugoslavia, Tšekkoslovakia, Romania, Kreikka) tai yksittäisiä Kansainliitolle annettuja vakuutuksia uusien jäsenten liittyessä Kansainliittoon vuosina 1921–23 (Albania, Viro, Latvia, Liettua, Suomi). Suomen kohdalla taattiin vain Ahvenanmaan ruotsinkielisen väestön oikeudet, eikä koko maan vähemmistöjen oikeuksia. Lisäksi Sleesia ja Memelin aluetta koskivat 1922 ja 1924 laaditut sopimukset, joissa vähemmistöjen asemaa käsiteltiin muiden asioiden ohella. Saksan ja Puolan raja-alueen Sleesian sopimuksen kautta Saksakin liitettiin siten mukaan vähemmistöjen suojelun piiriin, vaikkeivät mitkään kansainväliset standardit koskeneetkaan Saksan vähemmistöjä Sleesian ulkopuolella.¹⁴

Vähemmistösopimusten sisältö

Ennen ensimmäistä maailmansotaa vähemmistöryhmät oli kansainvälisissä sopimuksissa määritelty pääosin – vaikkei yksinomaan – uskonnon kautta. Nyt uskonnon rinnalle tulivat ”rodulliset ja kielelliset” kriteerit. Samalla myös vähemmistöoikeudet alettiin ymmärtää laajemmin kuin ennen. Sopimukseen sisällytettyjen vähemmistöoikeuksien kirjo kasvoi erityisesti kielellisten ja kulttuurillisten oikeuksien kohdalla. Aiemminhan sopimuksissa oli painotettu lähinnä

vain tasa-arvoista kohtelua ja varsinkin vapautta harjoittaa omaa, enemmistöväestön uskonnosta poikkeavaa, uskontoa.

Vähemmistösopimukseen sisältyi sekä kaikille sopimuksille yhteisiä määräyksiä että yksittäistapauksia koskevia säädöksiä, jotka oli tähdätty tiettyihin ongelmakohtiin. Yhteiset määräykset voidaan jakaa kolmeen ryhmään: kansalaisuuden saamiseen liittyvät asiat, tasa-arvoiseen kohteluun liittyvät asiat sekä oikeudet, jotka käytännössä auttoivat vähemmistöjä säilyttämään ominaispiirteensä. Tärkeitä sopimussisältöjä olivat myös Kansainliiton takaus ja vähemmistöartikloiden perustuslakia vastaava lainvoima.¹⁵

Vähemmistöihin kuuluvilla henkilöillä oli oikeus saada asuinmaansa kansalaisuus joko maassa syntymisen perusteella tai sopimuksen tekohtekellä maassa asumisen perusteella. Tämä oli tärkeää, koska ennen sotaa vähemmistöjen ongelmat olivat joissain maissa, erityisesti Romaniassa, liittyneet oleellisesti siihen, että valtaväestö esti vähemmistöväestöön kuuluvia henkilöitä hankkimasta kansalaisuutta.¹⁶ Kansalaisuu-

12. Puolan vähemmistösopimuksen teksti löytyy monesta lähteestä, ks. esim. LNOJ (1920) no 2, 55–56.

13. Tärkeimpiä juutalaisten roolia koskevia uusia tai uudehkoja tutkimuksia ovat Carole Fink (2004) *Defending the Rights of Others: The Great Powers, the Jews, and International Minority Protection, 1878–1938*, Cambridge: Cambridge University Press; Mark Levene (1992) *War, Jews and the New Europe: The Diplomacy of Lucien Wolf, 1914–1919*, Oxford: Oxford University Press.

14. Report of the Committee, LNOJ (1929) Special Supplement No. 73, 43–44. Ks. myös C. A. Macartney (1934) *National States and National Minorities*, London: Oxford University Press, 210–234. Macartneyn yhteenveto suojelun kohteena olleista vähemmistöistä maittain ryhmiteltynä on oivallinen. Turkki on yleensä niputettu Euroopan maihin vähemmistösopimuksia analysoidessa. Euroopan ulkopuolelta Irak oli vähemmistösopimusten piirissä.

15. Sopimusten sisällön yleispiirteistä ks. Report of the Committee, LNOJ (1929) Special Supplement 73, 42–64; *The League of Nations and Minorities* (1923) Geneva: League of Nations Information Section, 14–16. Viimeksi mainitussa asiakirjassa oikeudet jaotellaan hieman eri tavalla: (1) valtion kaikkien asukkaiden perusoikeudet kuten hengen ja omaisuuden suoja (2) kansalaisuuden myöntäminen (3) kaikki muut sopimuksille yhteiset määräykset (4) Kansainliiton takaus ja (5) yksittäistapauksia koskevat määräykset.

16. Report of the Committee, LNOJ (1929) Special Supplement 73, 42–64.

den saaminen oli oikeus joka ei aiheuttanut erityistä periaatteellista vastustusta sopimusvaltioissa. Kansalaisuuskiistat jatkuivat kuitenkin käytännössä, kun ongelmaksi muodostui valtioiden reuna-alueilla tai sodan seurauksena saaduilla uusilla alueilla asuneen väestön kansalaisuus. Jotkut hallitukset pyrkivät esimerkiksi todistelemaan, että uutta väestöä oli muuttanut alueelle vasta sopimuksen solmimisen jälkeen.¹⁷

Toisena pääkohtana vähemmistö-sopimukset takasivat tasa-arvoiset oikeudet enemmistö- ja vähemmistöväestölle: hengen ja vapauden suojan, yhdenvertaisuuden lain edessä, poliittiset oikeudet sekä vapauden harjoittaa uskontoa. Ketään ei siis saanut syrjiä hänen uskontonsa, äidinkielenensä, tai etnisen taustansa perusteella.¹⁸ Nämä oikeudet olivat juuri niitä, joita oli jo ennen ensimmäistä maailmansotaakin monissa sopimuksissa edellytetty, ja siten ne jatkoivat läntisestä Euroopasta käsin sanellun liberaalin tasa-arvokäsityksen linjoja. Näistä seikoista ei vähemmistö-sopimuksia solmittaessa enää syntynyt kiivaita riidanaiheita.

Kolmas ja samalla kiistanalaisin asiaryhmä oli kieleen, koulutukseen ja kulttuuriin liittyvät vähemmistöoikeudet, jotka tuntuivat turvaavan vähemmistöjen ominaispiirteet – edellisissä kohdissa mainitut kansalaisuus ja tasa-arvo lain edessä eivät sinänsä vaikuttaneet siihen, kuinka vähemmistöjen ominaispiirteet säilyisivät tulevaisuudessa. Näiden pykälien mukana vähemmistöjen oikeudet laajenivat periaatteellisella tasolla negatiivisista, syrjinnän kieltävistä, määräyksistä positiivisten oikeuksien eli tiettyjen perusoikeuksien turvaamisen suuntaan. Juuri nämä vähemmistöoikeudet olivat niitä seikkoja, joiden takia sopimuksia allekirjoittamaan joutuneet valtiot suhtautuivat niihin kovin kielteisesti. Erityisiin vähemmistöoikeuksiin sisältyivät vapaus käyttää omaa äidinkieltä epävirallisissa yhteyksissä, oman kielen käyttö viranomaisten kanssa asioidessa mahdollisuuksien mukaan, oikeus peruskoulutukseen omalla kielellä sekä lupa perustaa ja ylläpitää omia järjestöjä, uskonnollisia yhteisöjä ja kouluja omalla kustannuksella. Erityisen kiivasta vastustusta herättänyt ja sitä paitsi epäselvästi mää-

ritelty oli vähemmistöjen oikeus saada omille instituutioilleen avustusta julkisista varoista niillä maantieteellisillä alueilla, joilla vähemmistöön kuuluvat henkilöt muodostivat merkittävän osan väestöstä.¹⁹

Lisäksi useissa vähemmistö-sopimuksissa oli tapauskohtaisia erityismääräyksiä, joita oli säädetty hankalia ongelmakohtia varten. Romanian sopimuksessa säädettiin ”normaaleja” kansalaisuuspykäliä vahvistaen, että alueella asuville juutalaisille tuli automaattisesti myöntää Romanian kansalaisuus. Puolan ja Liettuan sopimuksissa oli juutalaisen sapatin pyhittämistä edesauttavia pykäliä. Tšekkoslovakian sopimuksessa puolestaan taatiin ruteeneille autonomia. Monissa Balkanin maissa vahvistettiin muslimiväestön oikeudet.²⁰

Kiistat vähemmistöjen suojelun laajentamisesta

Kansainliiton peruskirjassa ei ollut vähemmistöjen suojelua koskevia määräyksiä. Mikäli peruskirjaan olisi sellaisia sisällytynyt, se olisi merkinnyt kaikkien jäsenten velvollisuutta noudattaa noita määräyksiä.²¹ Yhdysvaltain presidentti Woodrow Wilson oli ehdottanut, että peruskirjaan sisällytettäisiin kaikkia valtioita koskeva artikla, joka takaisi uskonvapauden ja kieltäisi vainon. Ehdotus oli alun perinkin kiistanalainen, mutta viimeistään japanilaisten ehdotettua lauseketta kansojen tasa-arvosta muut suurvallat perääntyivät. Tämä merkitsi sitä, että vähemmistöjen suojelusta ei tullut maailmanlaajuisesti kattavaa järjestelmää.²² Rauhan-

17. American Committee on the Rights of Religious Minorities (1928) *Roumania Ten Years After*, Boston: Beacon Press, 39–44.

18. Report of the Committee, LNOJ (1929) Special Supplement 73, 42–64.

19. Report of the Committee, LNOJ (1929) Special Supplement 73, 42–64.

20. *The League of Nations and Minorities* (1923) 14–16; Report of the Committee, LNOJ (1929) Special Supplement 73, 42–64; Rouëk (1929) 53–56.

21. Stanislaw Sierpowski (1991) 'Minorities in the System of the League of Nations', teoksessa P. Smith, K. Koufa & A. Suppan (toim.), *Ethnic Groups in International Relations*, Aldershot: European Science Foundation, Dartmouth Publishing, 13.

22. Carole Fink (1995) 'The League of Nations and the Minorities Question', *World Affairs*, vol. 157, no. 4, 198.

teossa mukana olleet voittajavaltioiden edustajat torjuivat myös länsieurooppalaisen vähemmistöjen kuten esimerkiksi Espanjan tai Italian vähemmistöjen asioiden sisällyttämisen käsittelyyn.²³ Itä-Euroopan vähemmistöjen erityisongelmat nousivat sen sijaan yksin näyttämölle Pariisin rauhanneuvotteluissa.

Vähemmistöjen suojeleminen sai osakseen suhteellisen paljon huomiota ensimmäistä maailmansotaa seuranneissa rauhanjärjestelyissä, mutta vastapainona vaikutti vähemmistöjen suojeleminen ulottuminen vain rajattuun maantieteelliseen alueeseen. Kansainvälinen vähemmistöjen suojeleminen koski siis vain erikseen nimettyjä valtioita. Tässä oli osittain takana ensimmäisen maailmansodan voittajasuurvaltojen näkemys siitä, että osa valtioista – erityisesti ne itse – oli kehittyneet suvaitsevaisuudessa niin korkealle tasolle, etteivät ne tarvitse vähemmistöjen kohdella asetettavia ylhäältä päin asetettuja standardeja. Vähemmistösopimukset koskivat viittätoista Euroopan valtiota, mukaan lukien Saksa, jota se toki koski vain Sleesian osalta. Huolimatta vähemmistösopimusten puutteellisesta kattavuudesta kyseessä oli kuitenkin suuria ihmisjoukkoja koskeva asia.

Vähemmistösopimuksia solmimaan joutuneet valtiot valittivat jatkuvasti tilanteen epäoikeudenmukaisuutta. Ne vaativat vähemmistöjen suojeleminen ulottamista kaikkiin Kansainliiton jäsenvaltioihin – mikäli vähemmistöjä oli ylipäätään suojeltava. Jo vähemmistösopimuksia laadittaessa vuonna 1919 sopimusvaltiot olivat vastustaneet järjestelmän epäoikeudenmukaisuutta, ja sitä, että suurvallat olivat luomassa ns. kahden kerroksen valtioiden järjestelmää. Nämä äänenpainot jatkuivat läpi vuosien.²⁴ Myöhemmin, 1930-luvun kiristyneessä ilmapiiressä, kun vähemmistösopimukset kuitenkin saivat osakseen yhä enemmän epäluottamusta, kritiikki lisääntyi: vähemmistösopimukset oli joko kumottava tai ulotettava kaikkiin Kansainliiton jäsenvaltioihin.²⁵

Kansainliiton korkeimmat toimielimet pyrkivät varsin johdonmukaisesti torjumaan vaatimukset universaalista vähemmistöjen suojelesta. Ne pitivät vähemmistöjen suoje-

lujärjestelmää vakiintuneena ja jopa pysyvänä. Torjuva asenne laajennushankkeita kohtaan heijasti tärkeimpien jäsenmaiden, etenkin Britannian ja Ranskan, mielipiteitä. Nämä valtiothän vastustivat niihin itseensä mahdollisesti kohdistuvia vähemmistöstandardeja. Hieman erilainen, äärimmäisempi, kuva tilanteesta oli Kansainliiton brasilialaisella vähemmistöasiantuntijalla Afranio de Mello-Francolla. Mello-Franco torjui loppuvuodesta 1925 laatimassaan raportissa täysin vähemmistösopimusten kattavuuden laajentamisen ja yleistämisen. Hänen mukaansa ratkaisuna vähemmistöjen ongelmiin tulisi ennen pitkää olemaan vähemmistöjen vähittäinen sulautuminen enemmistöväestöihin. Siten ongelmat ratkeaisivat itsestään pitkällä tähtäimellä, eikä mihinkään universaaleihin vähemmistömekanismeihin ollut tarvetta. Mello-Francon näkemystä on myöhemmin kuvattu termillä *assimilaatioteesi*.²⁶

Kuitenkin vuonna 1922 Kansainliiton yleiskokous – jossa mielipiteet pääsivät vapaammin esille kuin vaikkapa Kansainliiton neuvostossa – sai aikaan vähemmistöjä koskevan päätöslauselman. Päätöslauselmassa esitettiin toivomus, että nekin valtiot, joita vähemmistösopimukset eivät sitoneet, noudattaisivat omien vähemmistöjensä kohtelussa vastaavanlaista oikeudenmukaisuutta ja suvaitsevaisuutta. Universaalien vähemmistöjensuojelun kannattajat vetosivat tulevina vuosina toistuvasti tähän suositusluontoiseen asiakirjaan. Se muodosti heidän mielestään pohjan, jolle voisi ryhtyä suunnittelemaan valtioita sitovia yleissopimuksia. Kansainliiton yleiskokous vahvisti päätöslauselman vielä vuoden 1933 istunnossa.²⁷

Miten vähemmistö määriteltiin?

Vähemmistöoikeuksien säätämiseen ja tarkasteluun liittyy oleellisesti vähemmistön käsitteen määrittely. Kansainväliset järjestöt ovat viime vuosikymmeninä yrittäneet määrittellä käsitettä joko vähemmistöjen asemaa koskevissa kansainvälisissä sopimusteksteissä tai ilman kytköksiä varsinaisiin sopimuksiin. Mitään kansainvälisoikeudellisesti sitovaa ja kattavaa määritelmää ei kuitenkaan ole syntynyt.

Tunnetuin vähemmistön määritelmä on epäilemättä YK:n alaisuudessa 1970-luvun lopulla laadittu ns. Capotorti-määritelmä. Francesco Capotorti esitti siinä mittapuiksi ensinnä jossain valtiossa asuvan väestöryhmän etniset, uskonnolliset ja kielelliset erityispiirteet sekä ryhmän pyrkimyksen niiden säilyttämiseen. Lisäksi Capotortin mukaan vähemmistö oli lukumäärältään pienempi kuin valtaväestö, eikä ryhmällä ollut hallitsevaa asemaa asuinvaltiossaan.²⁸

Useimmissa kansainvälisoikeudellisissa teksteissä esiintyy seuraavanlaisia kansallisen vähemmistön määritelmän osa-alueita:²⁹

- Väestöryhmä poikkeaa ympäröivästä väestöstä objektiivisesti käsitettynä kansallisten, etnisten, uskonnollisten, kulttuurillisten ja/tai kielellisten ominaispiirteiden perusteella tai näiden osatekijöiden jonkun yhdistelmän perusteella.
- Vähemmistö on lukumäärältään pienempi kuin valtion muu väestö (mikä sinänsä tuntuu itsestään selvältä, mutta siitä huolimatta tämä kriteeri mainitaan määritelmässä). Kyseessä täytyy kuitenkin olla ryhmä, eikä vain muutama yksittäinen henkilö.
- Vähemmistöllä ei ole hallitsevaa asemaa valtiossa.
- Vähemmistöryhmään kuuluvat henkilöt ovat asuinvaltionsa kansalaisia. Tämä tuntuisi sulkevan pois maahanmuuttajat ja on siten ollut 1900-luvun loppuvuosina ja 2000-luvun alussa varsin ongelmallinen kriteeri.
- Vähemmistö tuntee keskinäistä yhteenkuuluvuutta ja haluaa säilyttää ominaispiirteensä. Vähemmistö pitää siis itseään ympäröivästä väestöstä poikkeavana ryhmänä, eli objektiivisten kriteerien lisäksi vähemmistön määritelmä sisältää subjektiivisen ulottuvuuden.

Ensimmäiset kansainvälisoikeudelliset yritykset määrittellä kattavasti vähemmistön käsite ajoittuivat nimenomaan maailmansotien väliselle ajalle. Sotien välisen ajan määritelmät muistuttivat itse asiassa hyvin paljon edellä kuvattuja nykymääritelmiä. Niihin

sisällytettiin vähemmistön rodullisten, uskonnollisten ja kielellisten eroavaisuuksien lisäksi joskus myös ryhmän omat historialliset traditiot sekä ryhmän halu säilyttää nämä ominaispiirteet. Kansainliiton tekemiä määrittelyjä tarkastellessa tulee kuitenkin ehdottomasti muistaa, että Kansainliitto ei käsitellyt vähemmistöongelmia universaalilla tasolla, vaan se paneutui sopimuksissa nimettyjen Keski- ja Itä-Euroopan vähemmistöjen asioihin. Siten Kansainliiton tavoitteissa ei myöskään ollut laatia mitään yleisesti kattavia vähemmistön määritelmiä.³⁰

Ensimmäisen maailmansodan jälkeiset rauhansopimukset ja vähemmistösopimukset eivät sisältäneet varsinaista vähemmistön määrittelyä, vaan niissä viitattiin henkilöihin, jotka kuuluvat rodullisiin, uskonnollisiin tai kielellisiin vähemmistöihin” problematisoimatta asiaa sen pidemmälle.³¹ Vähemmistöihin kuuluviksi mielletty ihmiset olivat asuinmaidensa kansalaisia.³²

23. Länsieurooppalaisten vähemmistöjen toiminnasta sotienvälisenä aikana, ks. Xosé M. Núñez Seixas (1993) 'Some International Aspects of Problems of Nationalities in Interwar Europe 1919–1939', *Europa Ethnica* 50/1–2, 1–23.

24. Romanian puheenvuoro yleiskokouksessa, LNOJ (1926) no 2, 289; Sierpowski (1991) 26–28.

25. Howard B. Calderwood (1934) 'The Proposed Generalization of the Minorities Regime', *The American Political Science Review*, vol. 28, no. 6, 1088–1098.

26. Mello-Francon raportti, LNOJ (1926) no. 1, 142; Sierpowski (1991) 27.

27. Calderwood (1934) 1088–1098.

28. Francesco Capotorti (1979) *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, UN, E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, 96. Viimeksi mainitulla kriteerillä haluttiin sulkea pois Etelä-Afrikan valkoisen vähemmistön kaltaiset dominoivat vähemmistöt.

29. Luokittelu on kirjoittajan oma. Vähemmistön määrittelyä on analysoinut esim. Geoff Gilbert (1996) 'The Council of Europe and Minority Rights', *Human Rights Quarterly*, Vol. 18, Number 1, 161–170. Ks. myös Auvo Kostiaainen (1994) 'Vähemmistön käsite ja muodostuminen', teoksessa Auvo Kostiaainen (toim.), *Historian vähemmistöt*, Turun Historiallinen Arkisto 48, Turku, 9.

30. Jackson Preece (1998) 15–17.

31. Nykytulkinnosta poiketen termi ”rodullinen” katsottiin tuolloin neutraalimmaksi kuin ”kansallinen”, josta oli myös keskusteltu yhtenä vaihtoehtona. ”Kansallinen” tuntui sisältävän vaarallisia poliittisia konnotaatioita esimerkiksi kansojen itsemäärittämis-oikeudesta ja sitä myöten valtioiden pirstoutumisesta ja koko Versailles'n järjestelmän hajoamisesta.

32. Ks. esim. Rouëk (1929) 16.

Vuonna 1925 Afranio de Mello-Franco esitti, että vähemmistö oli osa jonkun valtion pysyvää väestöä, jolla oli historialliset siteet maantieteelliseen alueeseen. Vähemmistöllä oli oma kulttuuri, eikä ryhmää voinut sekoittaa enemmistöväestöön koska sillä oli rodullisia, kielellisiä tai uskonnollisia ominaispiirteitä.³³ Siten vähemmistöryhmä liitettiin osaksi valtiokokonaisuutta, jolle sen tuli olla lojaali: vähemmistöihin kuuluvilla henkilöillä oli, paitsi tiettyjä oikeuksia, asuinmaidensa kansalaisina myös velvollisuuksia valtiota kohtaan. Kansainliiton toimielimet ja virkailijat korostivat usein Mello-Franconkin mainitsemää vähemmistön yhteyttä maantieteelliseen alueeseen, mikä muodosti eittämättä ongelman tiettyyn alueeseen sitoutumattomien ryhmien, lähinnä juutalaisten, kohdalla.³⁴

Jennifer Jackson Preecen mielestä Kansainliiton asiakirjat näyttävät painottavan vähemmistön määrittelyn objektiivisia piirteitä, eivätkä niinkään vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden omaa tulkintaa siitä mihin etniseen ryhmään he identifioituivat.³⁵ Kuitenkin Kansainliiton raporteissa ja Haagin kansainvälisen tuomioistuimen päätösteksteissä esiintyi myös subjektiiviset kriteerit huomioon ottaneita tulkintoja. Esimerkiksi vuonna 1925 Kansainliiton neuvostolle antamassaan jo edellä mainitussa raportissa Mello-Franco tulkitsi, että vähemmistön määrittelyn ”ehkä” keskeisin ulottuvuus oli psykologiset, sosiaaliset ja historialliset ominaispiirteet.³⁶

Haagin kansainvälinen tuomioistuin puolestaan määritteli vuonna 1930 kreikkalaisten ja bulgariaalaisten välistä vähemmistökiistaa ratkaistessaan, että vähemmistö ensinnäkin asui tietyllä maantieteellisellä alueella. Alueellinen ulottuvuus oli toki olennainen kreikkalaisten ja bulgariaalaisten asioista puhuttaessa, mutta yleismääritelmänä se olisi ollut pulmallinen. Edelleen vähemmistöön kuuluvilla henkilöillä oli oma rotu, kieli, uskonto ja perinteet, joista muodostui yhteinen identiteetti ja solidaarisuuden tunne. Lisäksi ryhmän jäsenien tavoitteena oli pitää yllä nämä perinteet, säilyttää uskontonsa, kasvattaa lapsensa perinteidensä hengessä ja auttaa toinen toisiaan. Tässä

määrittelyssä siis yhdistyivät objektiiviset ja subjektiiviset kriteerit.³⁷ Haagin kansainvälisen tuomioistuimen määritelmä on epäilemättä tunnetuin maailmansotien välisen ajan vähemmistömääritelmä.

Vähemmistöjen suojele käytännössä

Kansainliiton toimiminen vähemmistösopimusten takaajana merkitsi sitä, että Kansainliiton oli luotava rakenteet ja menettelytavat, joiden puitteissa sopimusrikkomuksia käsiteltiin. Nämä käytännöt luotiin pääosin järjestön toiminnan ensimmäisinä vuosina 1920-luvun alussa. Tarkentavia määräyksiä lisättiin vielä 1920-luvun lopulla. Monivaiheinen käsittelyprosessi käsitti lukuisia askelia rikkomusta koskevan anomuksen vastaanottamisesta aina Haagin kansainvälisen tuomioistuimen käsittelyyn saakka. Asioiden valmistelua ja käytännön työtä hoitivat erityisen vähemmistöosaston virkamiehet.

Kenellä tahansa oli oikeus tehdä sopimusrikkomusta koskeva anomus Kansainliitolle, mutta anomusta ei välttämättä otettu käsiteltäväksi. Anomuksen tuli koskea vähemmistösopimusten alaisia seikkoja, anomusta ei saanut esittää nimettömänä, äskettäin tehtyä anomusta ei saanut toistaa eikä tekstissä saanut käyttää loukkaavaa kieltä. Kansainliitto ilmoitti anomuksesta valituksen kohteena olevalle valtiolla, joka sai kommentoida sitä ja esimerkiksi esittää, ettei anomusta voitaisi käsitellä. Näiden seikkojen perusteella siis vasta päätettiin, voitiinko asiaa ylipäätään käsitellä Kansainliitossa. Mikäli asia otettiin käsittelyyn, siitä keskusteltiin Kansainliiton neuvoston vähemmistökomiteassa, joka oli nimenomaisesti tätä tarkoitusta varten perustettu toimielin. Vähemmistökomitea pyrki koko ajan pääsemään asiassa kompromissiin ja neuvotteluratkaisuun – näin kävikin useimmissa tapauksissa. Vain harvoin jouduttiin siihen tilanteeseen, että asia alistettiin Kansainliiton neuvostolle soviteltavaksi. Jos sovittelu ei edelleenkään onnistunut, viimeinen vaihe oli kiistan alistaminen Haagin kansainvälisen oikeuden käsittelyyn.³⁸

Vähemmistökomitea käsitteli yhteensä noin 400 anomusta, neuvosto ainoastaan 34 ja Haagin kansainvälinen oikeus 7. Anomusten aiheina saattoivat olla esimerkiksi vähemmistökielten käytön rajoittaminen, koulujen sulkeminen tai syrjintä koulutuksessa, epäoikeudenmukainen maareformi ja vaikeudet kansalaisuuden saamisessa. Vaikeimpia konfliktitilanteita olivat saksalaisväestön omaisuus-, koulutus- ja kansalaisuusasiat Puolassa, kreikkalaisen vähemmistön asema Albaniassa sekä erilaiset Kreikan ja Turkin sekä Kreikan ja Bulgarian väliset monimutkaiset kiistat. Erillisellä Saksan ja Puolan välisellä sopimuksella säädellyistä Slesian alueen asioista tuli poikkeuksellisen runsaasti valituksia, ja niitä varten perustettiin omia paikallisia käsittelymekanismeja.³⁹

Kansainliiton vähemmistösuojelujärjestelmä toimi periaatteessa toiseen maailmansotaan saakka, mutta suurin osa työstä sijoittui vuosiin 1920–32. Vuonna 1934 Puola ilmoitti, että se ei enää tunnustanut vähemmistösopimuksen pätevyyttä, eikä siten olisi Kansainliiton kanssa yhteistyössä vähemmistöasioissa. Puolalaiset toisaalta totesivat, että he eivät harjoittaisi vähemmistösopimuksia rikkovaa politiikkaa, mutta kansainvälisen yhteisön tulisi luottaa Puolan sanaan tässä asiassa, ilman muodollisia valvontamekanismeja, jotka olivat merkki valtioiden välisestä eriarvoisuudesta.⁴⁰ Puolan ilmoitus sekä Hitlerin valtaannousu Saksassa 1933 on yleensä tulkittu merkinneen Kansainliiton vähemmistönsuojelujärjestelmän tuhoa. Tulkinta on epäilemättä oikea: vaikka Kansainliiton vähemmistömekanismit olivat periaatteessa toiminnassa toiseen maailmansotaan asti, järjestelmä oli menettänyt uskottavuutensa.

Sekä aikalaiset että myöhemmät tutkijat ovat arvostelleet Kansainliiton vähemmistöpolitiikkaa, ja usein pitäneet järjestelmää suorastaan epäonnistuneena. Tähän he ovat esittäneet useita perusteita. Jo itse vähemmistösopimusten tarkoitus tuntui olevan epäselvä. Oliko tarkoituksena vahvistaa vähemmistöjen identiteettiä ja siis nimenomaan ”suojella” vähemmistöjä, kuten vähemmistöoikeuksien sisällöstä voi päätellä,

vai valmistella maaperää vähemmistöryhmien vähittäiselle sulauttamiselle enemmistökansoihin, kuten jotkut asiantuntijat vihasivat? Kansainliiton käytännön toiminta ei tuonut tähän kysymykseen selvyttä.

Järjestelmän selkeä puute oli vähemmistösopimusten kattavuus – vain joukko itäisen Euroopan maita oli solminut sopimuksen. Tämä oli omiaan aiheuttamaan vastustusta näiden maiden hallituksissa, ja asenteet olivatkin yhteistyöhaluttomia kautta linjan. Toisaalta joidenkin vähemmistöjen revisionistiset ja irtautumishaluiset haaveet voimistuivat sopimusten vuoksi. Suurvalloilla puolestaan ei ollut halua ajaa yhteistä Kansainliiton vähemmistöpolitiikkaa, eikä niiden kiinnostus itäisen Euroopan vähemmistökysymyksiin ollut kovin voimakasta sen jälkeen kun vähemmistösopimusten solmiminen oli tapahtunut. Kansainliitolla ei myöskään ollut tarpeeksi resursseja tehokkaaseen toimintaan. Rikkomusten käsittelyprosessi oli pulmallinen, sillä käsittely oli suurelta osin salainen ja neuvotteluja käytiin kulissien takana. Tämä oli vähemmistöjen kannalta kielteiseksi, sillä neuvottelujen avulla Kansainliitto yritti päästä kompromissiratkaisuun, josta yleensä hyötyivät ne valtiot, joita syytettiin sopimusten rikkomisesta.⁴¹

33. Mello-Francon raportti, LNOJ (1926) no. 1, 140–141.

34. Jackson Preece (1998) 16.

35. Jackson Preece (1998) 15.

36. Mello-Francon raportti, LNOJ (1926) no. 1, 140–141; Macartney (1934) 290–291.

37. Jackson Preece (1998) 16–17.

38. Menettelytavasta ks. *The League of Nations and Minorities* (1923) 29–30; Report of the Committee, LNOJ (1929) Special Supplement 73, 42–64; Julius Stone (1932) 'Procedure under the Minorities Treaties', *The American Journal of International Law*, vol. 26, no. 3, 502–513.

39. Oscar Janowsky (1945) *Nationalities and National Minorities*, New York: Macmillan, 115–122; Sierpowski (1991) 31–32. Tilastot ovat Sierpowskin.

40. F. P. Walters (1952) *A History of the League of Nations*, vol. 2, London: Oxford University Press, 616.

41. Janowsky (1945) 125–134; Raymond Pearson (1983) *National Minorities in Eastern Europe 1848–1945*, London: Macmillan, 142–145.

Maailmansotien välisen ajan merkitys vähemmistöjen historiassa

Maailmansotien välinen aika oli monella tapaa merkityksenkäs vaihe Euroopan vähemmistöjen historiassa, eivätkä järjestelmän puutteet voi tehdä tyhjäksi vähemmistöjen suojelun kehittymistä. Keskeiset saavutukset liittyivät vähemmistöjen suojelun muodolliseen organisaatioon, sopimusten maantieteelliseen kattavuuteen sekä vähemmistöjen ja heidän oikeuksiensa määrittelyyn.

Ensimmäinen huomionarvoinen seikka oli vähemmistöpolitiikan saattaminen kansainvälisen järjestön, Kansainliiton, toimintapiiriin. Tähän liittyivät myös Kansainliiton luomat menettelytavat sopimusrikkomusten käsittelemiseksi. Toiseksi vähemmistöjä koskevat sopimukset muodostivat aiempaa järjestelmällisemmän kokonaisuuden, kun viisitoista itäisen Euroopan valtiota allekirjoitti sisällöltään samankaltaisia sopimuksia. Samalla vähemmistöjen suojelun maantieteellinen kattavuus laajeni ensimmäistä maailmansotaa edeltäneestä ajasta. Sopimusvaltioissa heräsi tähän liittyen kunnianhimoisia – tosin tuloksettomia – vaatimuksia järjestelmän ulottamisesta Kansainliiton kaikkiin jäsenvaltioihin. Kolmas keskeinen saavutus oli vähemmistön käsitteen määrittelyjen laatiminen ja vähemmistöoikeuksien laajeneminen sopimusteksteissä kielellisiin ja kulttuurillisiin oikeuksiin. Vaikka Kansainliiton toimielimet eivät kenneet laatimaan kansainvälisoikeudellisesti sitovaa, universaalia vähemmistön määritelmää, eivät siihen ole täysin pystyneet myöhemmätkään kansainväliset järjestöt.

Kansainvälinen vähemmistöjen suojelu ei palannut sotaa edeltäneelle linjoille toisen

maailmansodan jälkeen uuden maailmanjärjestön, Yhdistyneiden Kansakuntien, alaisuudessa. YK harjoitti vähemmistöpolitiikkaa lähinnä osana laajempaa asiakokonaisuutta, ihmisoikeuspolitiikkaa. Vähemmistöjen suojelu otti askeleen taaksepäin. 1990-luvun alkupuolella, vuoden 1989 mulistusten jälkeen, YK jäi taustalle eurooppalaisen vähemmistöpolitiikan kontekstissa. Alueelliset organisaatiot, kuten Euroopan neuvosto tai Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö ETYJ alkoivat huolehtia vähemmistöjen oikeuksista omalla maantieteellisellä toiminta-alueellaan. Tällöin myös vähemmistön käsitettä alettiin jälleen määrittellä ja vähemmistöjen oikeuksia koskevia kansainvälisiä sopimuksia laadittiin. On mielenkiintoista, että viimeisen viidentoista vuoden aikana solmituissa sopimuksissa ja julistuksissa on sekä määrittelyjen että vähemmistöoikeuksien suhteen runsaasti samoja piirteitä kuin maailmansotien välisenä aikana.⁴² Myös vähemmistöjen suojelun kohdealue on sama kuin Kansainliiton aikakaudella: itäinen Eurooppa, jossa on ilmennyt vakavia kansallisuuksien välisiä ristiriitoja poliittisen järjestelmän muutoksen jälkeen. Länsi-Euroopan valtiot ovat jälleen pyrkineet istuttamaan ulkopuolelta käsin läntisiä vähemmistöoikeusstandardeja Itä-Eurooppaan.⁴³

42. Matikainen (2003) 91. Sopimusteksteistä ks. *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* (1992) UN Resolution 47/135, 18 Dec. 1992; *Framework Convention for the Protection of National Minorities* (1995) Council of Europe, European Treaties, ETS No. 157.

43. Stephen Deets (2006) 'Reimagining the Boundaries of the Nation: Politics and the Development of Ideas on Minority Rights', *East European Politics and Societies*, vol. 20, no. 3, 419–421.

JAN LÖFSTRÖM

Historialliset anteeksipyynnöt eksklusion välineenä?

Symboliset hyvitykset ja kulttuurisen kansalaisuuden politiikka

Kymmenet valtiojohtajat ja kirkkojen päämiehet ovat viime vuosina pyytäneet anteeksi ja pahoitelleet historian traagisia tapahtumia. Mitä ongelmallista tällaisissa symbolisissa hyvityksissä eli reparaatioissa mahdollisesti on kansalaisuuden ehtojen määrittämisen kannalta?

■ Symboliset reparaatiot kuten ns. institutionaaliset anteeksipyynnöt ja pahoittelu menneisydessä tehtyjen vääryyksien johdosta ovat yleistyneet 10–15 viime vuoden aikana. Maailmalla laajimmin tunnettuja esimerkkejä lienevät paavi Johannes Paavali II:n lukuisat julkilausumat ”katolisen kirkon poikien ja tyttären” osallisuudesta muiden uskontojen ja ei-eurooppalaisten kansojen kaltoin kohteluun menneinä vuosisatoina. Myös muita vastaavia tapauksia on runsaasti.¹

Symboliset reparaatiot ovat herättäneet sekä yleisemmin julkista että erityisemmin akateemista keskustelua ja nimenomaan myös kriittisiä kysymyksiä. On muun muassa kysytty, kuinka kaukaa historiasta syyllisyyden ja uhuriuden voidaan ajatella voivan periytyä ja kenelle, millä edellytyksillä jonkun voidaan katsoa olevan tietystä tapahtumasta moitittavasti vastuullinen, milloin vastuu on nimenomaan kollektiivista, ja millä perusteilla voidaan moraalisesti moitita ehkä hyvinkin toisenlaisessa arvo- ja ajatusmaailmassa aikanaan eläneiden ihmisten toimia ja pyytää niitä anteeksi.² Tässä artikkelissa tarkastelen kuitenkin erästä kysymystä, jota ei ole reparaatioiden kohdal-

la käsittääkseni pohdittu ja joka liittyy kansalaisuuden ja yhteiskunnallisen integraation teemaan, nimittäin miten symbolisilla reparaatioilla saatetaan myös tehdä rajanvetoa kulttuurisen kansalaisuuden suhteen ja – mikä on ehkä hätkähdyttävä ajatus – sulkea ”vieraat” pois ”meidän” kulttuurisen yhteisömme piiristä. Voisiko hyvää tarkoittava historiallinen anteeksipyyntö todella joskus olla myös eksklusion väline?

Muistojen ja tunnustamisen vaihtokauppa

Historiallisia vääryksiä koskevista symbolisista (ja myös aineellisista) reparaatioista neuvotteleminen on usein kipeä ja jännitteinen prosessi. Puheena oleva menneisyys on näet eräille asianosaisille kertomusta tuskasta ja menetyksistä, joiden kokemus ja muisto on tärkeä osa omaa yksilöllistä/kollektiivista identiteettiä, mutta nuo muistot ja kokemukset ovat myös olleet usein poliittisesti ja yhteiskunnallisesti marginalisoituja: ne on esim. ”merkityksettöminä”, ”epäisänmaallisina” tai ”epäkansallisina” häivytetty hegemonisesta historiatulkinnasta. Kun reparaation vaatimus sitten haastaa tällaisen esimerkiksi kansallismielisen silotellun kertomuksen uskottavuuden ja oikeutuksen, syntyy koviakin debatteja. Esimerkkinä voi mainita vaikkapa Australiassa käydyt väitelyt, tulisiko valtion hyvittää alkuperäisväestölle sen inhimilliset ja aineelliset menetykset ja miten. Aboriginaalien edustajat ja heidän tukijansa ovat mm. vaatineet hallitukselta virallista anteeksipyyntöä mutta toistaiseksi tuloksetta. Torjuvan vastaanoton taustalla ovat osin juuri historiapolitiittiset

1. Yhtenä institutionaalisten anteeksipyyntöjen inventaariona ks. luettelo ”Political apologies” Internet-osoitteessa <http://reserve.mg2.org/apologies.htm> (6.11.2006), joka tosin päättyy vuoteen 2002.

2. Jan Löfström (2005) 'Om restitutioner', *Historisk Tidskrift för Finland*, 90:1, 123–142; aiheeseen liittyvät myös *Historiallisen Aikakauskirjan* pääkirjoitukset 2/2001, 3/2003 ja 4/2003. Alan kirjallisuudessa käytetään kattokäsitteenä sekä reparaatiota että restitutiota. Olen aiemmin puhunut restitutiosta mutta päättänyt tässä tekstissä reparaatiosta, koska tekstin eräs keskustelukumppani, Janna Thompson, operoi sillä käsitteellä; Janna Thompson (2002) *Taking responsibility for the past. Reparations and historical justice*. Cambridge: Polity Press.

syyt: reparaation vaatimus asettaa kriittiseen valoon sen tulkinnan Australian historiasta, jolle australialaisten identiteetti ja itseymmärrys valkoihoisena englanninkielisenä kansakuntana on rakentunut ja jossa ei ole ollut sijaa alkuperäisväestön ja sen kulttuurin perinnölle.³

Symbolisen reparaation vaatimuksissa asetelma on siis yleensä se, että vaatimuksen esittäjät haastavat aikaisemman hegemonisen tulkinnan menneisyydestä ja haluavat tunnustetun aseman omalle tulkinnalleen sekä tunnustuksen niille kipeille muistoille ja kokemuksille, jotka ovat heidän kollektiivisen identiteettinsä tärkeä osa.⁴ Elazar Barkan onkin osuvasti sanonut, että reparaatioista neuvoteltaessa ihmiset ”vaihtavat historioita ja kansallisia muistoja tunnustukseen ja aineellisiin resursseihin” (*barter histories and national memories for recognition and material resources*).⁵ Joskus kädenvääntö koskee pohjimmiltaan sitä, tunnustetaanko tietyn väestöryhmän olevan ylipäänsä olemassa vai ei. Esimerkiksi Turkin hallitusten haluttomuus symbolisiin reparaatioihin 1900-luvun alun armenialaisten joukkomurhien johdosta johtuu osin siitä, että ne ovat tahtoneet välttää puhumasta mistään valtion rajojen sisällä olevasta erityisestä (potentiaalisti itsenäisyyshaluisesta) armenialaiskansasta. Armenialaisille taas symbolinen reparaatio on tärkeä tavoite mm. juuri etnis-kansallisen erityisyyden epäsuorana tunnustuksena.⁶

Muistojen vaihtaminen tunnustukseen on prosessi, jossa (re)konstruoidaan mennyttä koskevia kokemuksia ja kertomuksia sekä neuvotellaan niiden oikeutuksesta. Koska nämä kokemukset ja kertomukset ovat yksilöllisten ja kollektiivisten identiteettien keskeinen osa, kun yksilöt ja kollektiivit rakentavat subjektiuttaan, ne kytkeytyvät tärkeällä tavalla kulttuurisen kansalaisuuden tematiikkaan.

Kulttuurinen kansalaisuus

Jan Pakulski totesi jo vuonna 1997, että kansalaisuutta koskevat keskustelut olivat laajentuneet vuosituhannen vaihdetta lähestyttyä aiheisiin, joita voidaan luonnehtia kulttuurisen kansalaisuuden kysymyksiksi.

Yksityisen väestöryhmän ja sen jäsenten kannalta näitä kysymyksiä ovat ryhmän oman kulttuurin näkyvyys yhteiskunnassa, oman kulttuurin asiallinen ja kunnioittava käsittely julkisuudessa, sekä ryhmälle ominaisten kulttuuri-identiteettien ja elämäntapojen tukeminen.⁷ Kansalaisuuden oikeudelliset ja poliittiset ulottuvuudet (vapausoikeudet, äänioikeus jne.) olivat kauan se kansalaisena olemisen puoli, jota ensisijassa pohdittiin, mutta varsinkin 1960- ja 1970-luvulta alkaen sosiaalis-taloudelliset kysymykset saivat enemmän huomiota – kansalaisuuden tiedostettiin olevan muutakin kuin äänestämistä. Nytemmin huomio on siis kiinnittynyt myös kulttuuriseen ulottuvuuteen eli siihen, että yksilöiden ja väestöryhmien asema kansalaisina rakentuu myös symbolisten esitysten tasolla eli erilaisten representaatioiden ja kuvien kautta. Näillä kuvilla tehdään mm. erotteluja, joilla on selvää yhteiskunnallista merkitystä. Onkin esitetty, että kulttuuriset oikeudet voidaan nähdä laajennetuiksi sosiaalisiksi oikeuksiksi.⁸

Kulttuurisen kansalaisuuden käsitettä on tosin käytetty useammassa eri merkityksissä. Gerard Delantyn mukaan ’kulttuuria ja kansalaisuutta’ koskevissa keskusteluissa on ollut kaksi polttopistettä: (1) vähemmistöoikeudet ja monikulttuurisuus (teemoina mm. inklusio, eksklusio ja kulttuurinen variaatio yhteiskunnassa), sekä (2) yksilöiden ja kollektiivien kulttuuriset tarpeet (teemoina identiteetti, jäsenyys, kokemus johonkin kuulumisesta).⁹ Jälkimmäiseen sisältyy myös juuri tarve ”saada kertoa” sekä saada kokea, että kertomukset ja muistot ”meidän” kollektiivisista kokemuksista tulevat yhteiskunnassa oikeudenmukaisesti (ja ehkä kriittisestikin) kuunnelluksi ja huomioon otetuksi. Ryhmän oman kertomuksen ja muistojen kieltäminen muun yhteiskunnan taholta voi olla paitsi symbolista myös sosiaalista eksklusioita, jos se esimerkiksi estää tunnistamasta ja tunnustamasta ryhmää tukevien erityisten yhteiskuntapoliittisten järjestelyjen tarvetta (esim. Australian aboriginaalien syrjäytyneisyyden ehkäisy).

Neuvottelut historiallisia vääryyksiä koskevista symbolisista reparaatioista voidaan Barkania soveltaen nähdä taisteluksi nor-

matiivisesta kulttuurisesta kansalaisuudesta siinä mielessä, että ne ovat kamppailua siitä, miten tietyn yhteiskunnan kansalaisten pitäisi ajatella (ja tuntea) menneisyydestä, millaisia formatiivisia kertomuksia heidän pitäisi siitä kertoa, ja millaisia elementtejä heidän historiallisessa identiteetissään siis tulisi olla. Kenen kokemukset ja muistot otetaan ”meidän” yhteiseen kertomukseen ja ”kunnan” kansalaisten jaetuksi kulttuuriksi?¹⁰ Osallistuminen reparaatioista käytävään neuvotteluun on tosin itsessäänkin kulttuurista kansalaisuutta siinä ei-normatiivisessa mielessä, että se on valmiutta ja kykyä ”kertoa oma kertomus”, kykyä (re)konstruoida ja esittää historiallisesti ankkuroitu tulkinta tietyn subjektin (”me”) toiminnasta. Tässä artikkelissa huomion kohteena on kuitenkin ensiksi mainittu taistelu kansalaisuudesta.

Poliittinen solidaarisuus ja kulttuurinen solidaarisuus

Ajatellaanpa sitä symbolisissa reparaatioissa tyypillistä tilannetta, jossa jonkin valtion edustaja esittää anteeksipyyntöä jonkin historiallisen vääryyden johdosta tuon valtion sekä sen kansalaisten nimissä. Miksi kansalaisten tulisi tuntea olevansa velvoitettuja osallistumaan reparaatioon ja keiden kaikkien tulisi tällaista moraalista velvoitetta tuntea?

Filosofi Janna Thompson pohtii teoksessaan *Taking responsibility for the past* juuri kysymystä, miksi olisi mielekäästä puhua ylisukupolisesta vastuusta ja niin muodoin myös veloitteesta hyvittää historiallisia vääryyksiä. Hän puhuu tuossa yhteydessä käsitteellä *nation*, jonka käännon tässä paremman puutteessa kansakunnaksi, mutta Thompson tarkoittaa sillä nimenomaan poliittista toimijaa, joka ”pystyy tekemään sopimuksia ja noudattamaan niitä”. Näillä kansakunnilla on jatkuvuutta sukupolvien yli, ja jos haluan olla tietyn kansakunnan (moraalinen) jäsen, minun täytyy hyväksyä myös osavastuu siitä, mitä tuo kansakunta edustajiansa eli vallanpitäjiensä kautta on menneisyydessä tehnyt. Thompsonin mukaan jäsenyys poliittisessa yhteisössä sisältää siis sen, että jäsen tunnustaa symbolisen

osavastuun yhteisön historiasta sekä suostuu kohtaamaan mahdolliset reparaatiovaatimukset, joita yhteisölle esitetään.¹¹

Thompson toteaa ohimennen, että ”poliittisen” ja ”kansallisen” identiteetin pysyvyys on pulma, joka voi herättää epäilyjä tällaisen ylisukupolvisen vastuun periytymisestä: yhteiskunnan valtakoneisto ja koko poliittinen järjestelmä saattaa vaihtua radikaalisti, ja rauhallisenkin kehityksen tietä syntyy uusia identiteettipositioita, kun kansakuntien demografiset rajat ja koostumus muuttuvat ajan kuluessa.¹² Tätä lyhyttä huomautusta lukuun ottamatta Thompson ei pohdi ”kansakunnan” kulttuurisia ulottuvuuksia tai näiden implikaatioita reparaatiovelvoitteille. Hän näkee *nationin* juuri poliittisena, ei kulttuurisena yhteisönä (*A nation ... is a political society – not a cultural or religious group*), mutta kun ajatellaan poliittistenkin yhteisöjen ”kuviteltua” (Benedict Anderson) taustaa, on historiallisesti perusteltua pitää niitä myös kulttuurisina; ne ovat muun muassa tiettyjen symbolien luomiseen, esittämiseen ja kierrätykseen

3. Elazar Barkan (2001) *The guilt of nations. Restitution and negotiating historical injustices*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 232–257.

4. Nuo kokemukset ovat diskursiivisesti rakentuneita; se ei tarkoita, että ne olisivat sepitteitä, mutta kun kollektiivinen identiteetti syntyy formatiivisen kipeän muiston ympärille, muiston perusta saattaa joskus olla ”kulttuurinen trauma” enemmän kuin itse alkuperäinen kipeä kokemus; ks. Ron Eyerman (2004) 'The past in the present: Culture and the transmission of memory', *Acta Sociologica*, 47:2, 159–169.

5. Barkan (2001) 345.

6. Donald Bloxham (2005) *The great game of genocide. Imperialism, nationalism, and the destruction of the Ottoman Armenians*. Oxford: Oxford University Press, 227–233.

7. Jan Pakulski (1997) 'Cultural citizenship', *Citizenship Studies*, 1:1, 73–86.

8. Gerard Delanty (2002) 'Two conceptions of cultural citizenship', *Global Review of Ethnopolitics*, 1:3, 65.

9. Delanty (2002), 60–66.

10. Esimerkki tällaisesta taistelustahan on se, miten vuoden 1918 muistoja käsiteltiin suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla; ks. Ulla-Maija Peltonen (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

11. Thompson (2002), erityisesti ss. 5–6, 36–37 ja 72–73.

12. Poliittinen ja kansallinen identiteetti tässä kohden todellakin rinnastuvat hänellä; Thompson (2002), 73.

perustuvia kulttuuripoliittisia projekteja.¹³ Janna Thompsonillekin ensisijainen *nation* on kansallisvaltio, mutta sen jäsenyys ei ole ainakaan itsestäänselvästi vain (kuten Thompsonilla) sitä, että hyväksyy valtion poliittisten instituutioiden legitimitetin ja käyttää äänioikeutta ym. osallistumisen oikeuksia, joita valtio sallii poliittisille kansalaisilleen; se on ollut myös tiettyihin (keksittyihin) traditioihin kiinnittymistä ja tiettyjen (myyttisten) kollektiivisten kokemusten ja muistojen jakamista. Kun Thompson keskittyy vain poliittisen yhteisön jäsenyydestä seuraaviin moraalisiin velvoitteisiin, kulttuurisen yhteisön jäsenyyden problematiikka jää vailla huomiota.

Edesmennyt Paul Ricoeur sen sijaan teki mielestäni hyödyllistä erottelua poliittisen ja kulttuurisen yhteisön välillä pohtiessaan teoksessaan *La mémoire, l'histoire, l'oubli* historiallista vastuuta ja siihen liittyen myös poliittista ja kulttuurista solidaarisuutta (*solidarité politique, solidarité culturelle*). Hän katsoi, että kollektiivinen vastuu pohjautuu lojaalisuuteen poliittista instituutiota kohtaan (poliittinen solidaarisuus), mutta kun poliittisen instituution edustaja puhuu instituution nimissä historiallisesta vastuusta, instituution edustaman yhteisön jäsenet eivät tunne puheen koskettavan itseään, jos he eivät koe kulttuurista solidaarisuutta, jolla on ”erilainen voima kuin poliittisella solidaarisuudella”.¹⁴ Tulkitsen tämän pohdinnan viittaavan juuri siihen mahdollisuuteen, että kulttuurisella solidaarisuudella (lojaaliteetti kulttuuriselle kollektiiville) ja poliittisella solidaarisuudella (lojaliteetti poliittiselle kollektiiville) voi olla jännitteinen suhde ja että tällä jännitteellä voi olla merkitystä historiallisia vääryyksiä koskevaan reparaatioon sitoutumisen ja sitouttamisen kannalta.

Ricoeurin termejä käyttäen sanoisin, että Janna Thompson tarkastelee reparaatioiden moraalista perustaa poliittisen solidaarisuuden kannalta, mutta hän jättää sivuun sen, että symbolisen reparaation vaatimus (ja tarjous) sisältää implisiittisesti nimenomaan kulttuurisia ulottuvuuksia, lausumia siitä, mitä yhteisön jäsenen tulisi ajatella ja tuntea menneisyydestä ja millaisia kertomuksia ja muistoja eli historiallista identiteettiä hänen

tulisi kantaa. Yksilöillä lienee usein moniakin eri lojaliteetteja ja esimerkiksi lojaliteetit poliittista ja kulttuurista yhteisöä kohtaan voivat viedä eri suuntiin. Niinpä sitoutumisen/sitouttaminen menneisyyden vääryyksiä koskevaan reparaatioon ei ole välttämättä lainkaan yksinkertainen kysymys.

Seuraavassa yritän kahdella esimerkillä havainnollistaa ajatusta, että symbolisessa reparaatioissa voi joskus olla läsnä implisiittinen *kulttuurisen* solidaarisuuden oletus tai vaatimus, joka – ehkä tarkoittamattakin – rajaa ”meidän yhteisöä” ja sulkee sen kulttuurisen kansalaisuuden ulkopuolelle ne, jotka eivät koe velvoitetta osallistua reparaatioon.

Historiallinen anteeksipyyntö – vain yhteisön ”varsinaisten” jäsenten puolesta?

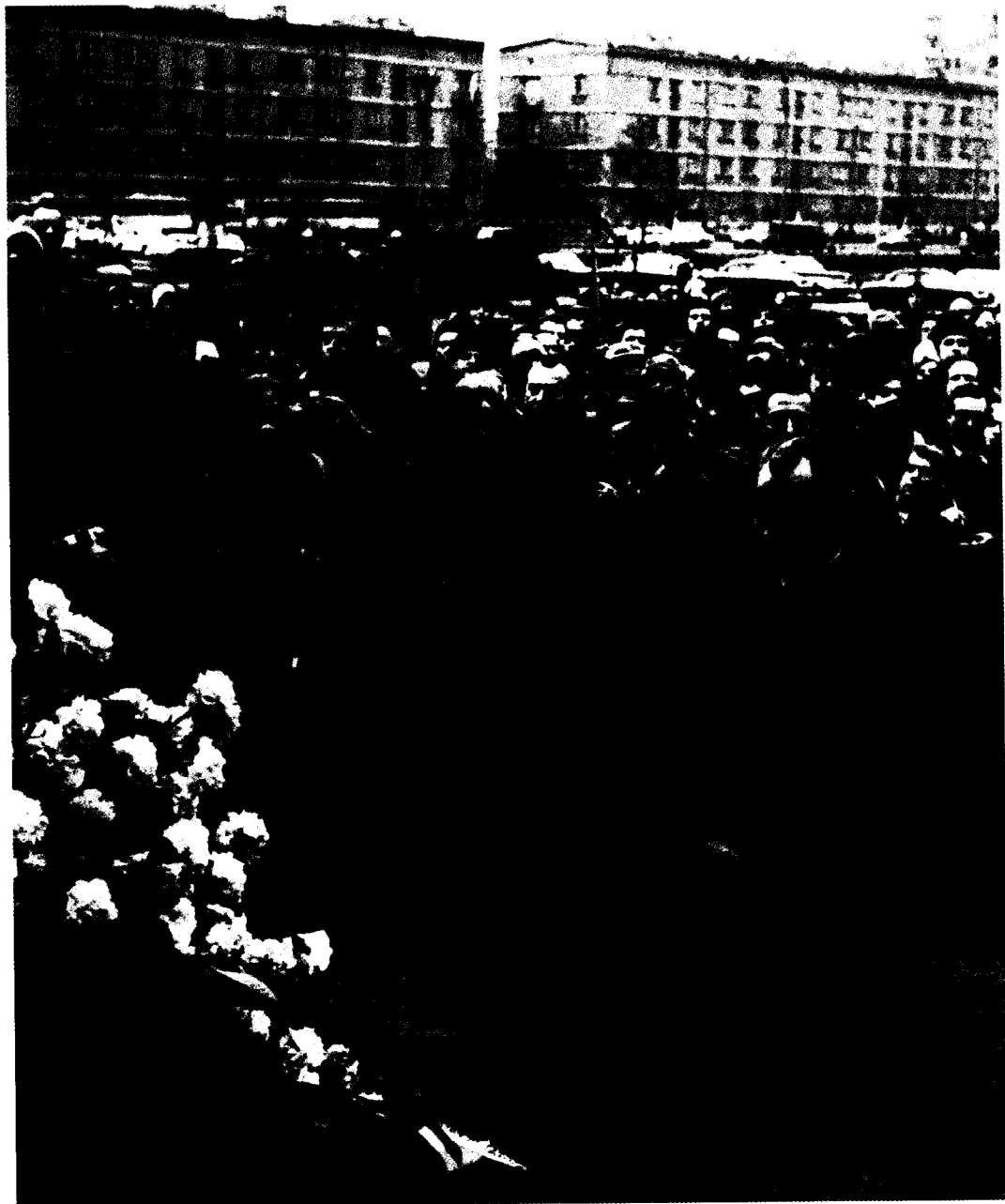
Marraskuun viidentenä päivänä vuonna 2000 Helsingissä paljastettiin muistomerkki kahdeksalle juutalaiselle pakolaiselle, jotka 1942 karkotettiin Suomesta ja luovutettiin Natsi-Saksan viranomaisille miehitetystä Virossa. Vain yksi heistä selviytyi hengissä keskitysleireiltä. Pääministeri Paavo Lipponen puhui paljastustilaisuudessa:

”Kahdeksan juutalaisen pakolaisen luovuttaminen Natsi-Saksan käsiin 1942 oli häpeän hetki Suomen historiassa. Tekoa ei saa tekemättömäksi, eikä sitä voi millään olosuhteilla selittää ... Päätös oli Suomen hallituksen. Suomen hallituksen ja kaikkien suomalaisten puolesta pyydän sitä anteeksi juutalaiselta yhteisöltä. Toisesta maailmasodasta on jo yli puoli vuosisataa. Juutalaisten ja heidän kanssaan monien muiden syrjittyjen kansanmurha hirmutöistä pahimpana ei kuitenkaan ole jäänyt mielestämme ... Uudelle sukupolvelle on aina kerrottava holocaustista samalla kun puhutaan isänmaan kunniakkaasta historiasta.”¹⁵

13. Thompson (2002), 5. Benedict Anderson (1983) *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.

14. Paul Ricoeur (2000) *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Éditions du Seuil, 619–620.

15. Pääministeri Paavo Lipponen vuonna 1942 Saksalle luovutettujen kahdeksan juutalaispakolaisen muis-

Liittokansleri Willy Brandt Varsovan gheton vuoden 1943 kansannousun uhrien muistomerkillä 7.12.1970. Suomen Kuvapalvelu/Corbis (Bettmann).

En suinkaan kyseenalaista pääministerin puheen epäilemättä hyviä pyrkimyksiä, enkä myöskään tahdo väittää, että hänen sanansa olisivat olleet jotenkin huonosti valittuja. Haluan kohdistaa huomion puheen eräisiin elementteihin, joissa näkyy, miten ikään kuin huomaamatta symbolisen reparaation

aktissa saatetaan tulla rajanneeksi, kenen puolesta oikeastaan puhutaan, kun puhutaan "meidän" menneisyydestä, ja kuinka tällöin tullaan työstäneeksi juuri kulttuurisen kansalaisuuden sisältöä ja rajoja.

Näkisin, että pääministerin puheessa jäsenyys "suomalaisten" yhteisössä velvoittaa

moraalisesti ottamaan osaa tähän institutionaaliseen anteeksipyyntöön eli kantamaan osavastuun Suomen kansakunnan edustajien toiminnasta menneisyydessä, tässä siis pakolaisten karkotuksesta (... *kaikkien suomalaisten puolesta pyydän* ...). Pääministeri puhui Suomen hallituksen roolista vuonna 1942 (*Päätös oli Suomen hallituksen...*) ja vuonna 2000 (*Suomen hallituksen ... puolesta pyydän sitä anteeksi*), joten vaikuttaisi siltä, että historian moraalinen painolasti asetetaan suomalaisten harteille *poliittisena* yhteisönä (vrt. Janna Thompsonin *nation*): vastuu on poliittisilla kansalaisilla, joiden suostumuksella sekä vuoden 1942 että vuoden 2000 Suomen hallitukset toimivat ja tekevät tiettyjä asioita kansalaisten nimissä. Mutta näyttää siltä, että pääministerin lausuma symbolinen hyvitys ei itsestäänselvästi velvoitakaan ”suomalaisia” vain poliittisena yhteisönä; hänen puheensa lopussa on näet kulttuurisilta merkityksiltään vahvasti sävytynyt viittaus ”isänmaan kunniakkaiseen historiaan”. Esitänkin, että anteeksipyyntöä voi itse asiassa ajatella (puhujan omista pyrkimyksistä riippumatta) toimivan niin, että se symbolisena eleenä velvoittaa nimenomaan – ja *ainoastaan?* – ”suomalaisten” *kulttuurisen* yhteisön jäseniä, niitä jotka kokevat olevansa osallisia tietys- ja jaetussa historiallisessa kertomuksessa ja joille vuosi 1942 ei ole vain Suomen historiaa vaan ”isänmaan historiaa”, kulttuurisen solidaarisuuden eräs referenssipiste ja identiteetin keskeinen osatekijä.

En siis moiti pääministerin sanavalintaa sinänsä, vaan tahdon osoittaa, mitä loogisesti saattaa seurata päällisin puolin niinkin yksinkertaisesta lausumasta kuin nämä sanat juutalaispakolaisten muistomerkillä. Uskoakseni pääministerin anteeksipyyntöä idea on tämä: Suomen hallitus ja kansa (”suomalaiset”) ottaa tänään moraalisen vastuun tragediasta, joka tapahtui 1942, koska Suomen valtiolla ja suomalaisilla yhteisönä on historiallinen jatkuvuus, joka velvoittaa moraalisesti myös kansakunnan tämänhetkisiä jäseniä ja poliittisia edustajia. Tavallaan kulttuurisen solidaarisuuden tasolla operoiva puheen loppukaneetti jättää kuitenkin portin rakoselle seuraavalle

päätelmälle, jota tuskin tarkoitettiin: jos haluat kuulua suomalaisten *kulttuuriseen* yhteisöön, sinun on tunnettava olevasi moraalisesti velvoitettu osallistumaan tähän anteeksipyyntöön; jos et koe sitä olevasi, on kyseenalaista, voitko myöskään olla yhteisömme ”todellinen” jäsen ja *kulttuurinen* kansalainen. Tapahtuu siis epäsuora ekskluusio.

Menneisyyden herättämä tuska kansalaisuuden kriteerinä?

Ei ole itsestään selvää, että kuka tahansa saa ottaa osaa tietyn historiallisen vääryyden symboliseen paraatitioon. Seuraava esimerkki osoittanee, miten ”meidän” vaikean menneisyytemme herättämä tuska ja tuon historian hyvittäminen voi olla ikään kuin varattu vain kulttuurisille ”täyskansalaisille”. Esimerkki on peräisin Viola Georgin tutkimuksesta, joka käsittelee Saksassa asuvia maahanmuuttajataustaisia nuoria ja näiden historiallista identiteettiä ja samaistumista Saksan historiaan. Georgi kertoo episodin erään koululaisryhmän vierailusta Theresienstadtin entisessä keskitysleirissä ja miten eräs oppilas, turkkilaisaustainen Bülent, kuvaili myöhemmin haastattelussa Georgille omia tuntemuksiaan ja ajatuksiaan:

”Ryhmän ollessa käymässä Theresienstadtissa ... eräät saksalaiset tyttöoppilaat itkevät krematoriumissa. Kun Bülent sanoo heille, ettei häntä ainakaan itketä [*ihm nicht zum Weinen zu Mute sei*], tytöt sanovat hänelle: ’Sinullahan ei ole vierasmaalaisena [*Ausländer*] mitään tajua, mistä tässä on kysymys.’ Bülent on raivoissaan ja voimaton: ”... Siitä minulla paloi pinna, koska en voi hyväksyä sellaista. (kiihtyneesti elehtien) Ensiksi: ... ”olen syntynyt täällä. Toiseksi: minulla on Saksan passi. Kolmanneksi: osaan täydellisesti kieltä ... En tunne itseäni ulkomaalaiseksi täällä. Tämä on kotimaani. Olen syntynyt täällä. Elän täällä. Ja minäkin olen saksalainen. Tai siis jossain asioissa olen saksalainen ja joissain turkkilainen.”¹⁶

Luokkatovereiden sanat saksalais-turkkilaiselle Bülentille avautuvat merkitykseltään kahdella tavalla, jotka kietoutuvat toisiinsa.

He tavallaan sanoivat Bülentille: Koska olet muukalainen, et voi ymmärtää etkä jakaa sitä historian painolastia, joka on tärkeä osa saksalaisena olemista, ja koska et ota tuon raskaammin tätä asiaa, et selvästikään ymmärrä sitä historiallista kokemusta, joka on saksalaisen identiteetin keskeinen osa. Näkisin, että tuossa tilanteessa opiskelijoiden kyyneleet olivat eräänlainen symbolinen reparaatio abstraktilla tasolla, ja tuo tunnereaktio sai tässä voimakkaan kulttuuriseen kansalaisuuteen kytkeytyvän merkityksen: tiettyyn kipeään menneisyyteen liittyvän tuskan kokemus ja ilmaiseminen ovat ikään kuin meidän” yhteisöme ominaisuus. Se on vain niiden omaisuutta, jotka jakavat tietyn kertomuksen ja tietyn kollektiivisen historiallisen syyllisyyden kokemuksen. Syyllisyys ja tuska, jopa kyyneleet, ”meidän historiasta” on kollektiivin identiteetin formatiivinen osa ja yhteisöön hyväksymisen kriteeri. Hanno Loewy on tiivistänyt osuvasti tähän liittyvän problematiikan ja myös eräänlaisen paradoksin:

”... sellainen Saksan kansakunnan määritelmä [jossa kaikki saksalaiset, myös tulevat sukupolvet, kantavat suoraan tai epäsuorasti natsien teoista vastuuta] sulkee ulos kaikki ne, jotka eivät kuulu saksalaisten kohtalonyhteisöön siksi, että heille ei voida säilyttää saksalaisten ’häpeää’: juutalaiset, maahanmuuttajat, pakolaiset. Tällainen käsitys ’saksalaisesta kohtalosta’ olisi paradoksaalisesti lopullinen kansallisen unelman voitto: [saksalaisuutta] määrittävä tekijä olisi muuttumaton historia, ei yhteiset arvot; syntyperä, ei perustuslaki; verenperintö, ei kansalaisuus.”¹⁷

Uskon, että kansakunnan tms. yhteisön nimissä tehdyt symboliset reparaatiot yleensä eivät pyri sulkemaan puhujan yhteisöä ”muukalaisilta”, mutta niin saattaa silti jossain määrin tapahtua, jos reparaation aiheena oleva asia koskettaa syvältä yhteisön historiallista identiteettiä ja jos kansalaisuuden käsite ja kokemus rakentuu vahvasti ajatukselle orgaanisesta yhteisöstä, jolla on jaettu historiallinen kokemus (kuten mm. Suomessa). Menneisyyden vääryyden sym-

bolisen hyvityksen akti voi rajata puhujan yhteisöä kahdella tavalla: siihen sisältyy viesti siitä, millainen kuva menneisyydestä yhteisön jäsenillä edellytetään olevan, sekä viesti siitä, keiden odotetaan tai sallitaan jakavan ”meidän” historiamme. Suhtautuminen reparaatioon voi näissä kehyksissä muodostua täyden kulttuurisen kansalaisuuden kriteeriksi, ja – kuten Viola GeorGIN esimerkissä – näin saattaa tapahtua helposti juuri maahanmuuttajataustaisen henkilön kohdalla: hän voi olla *poliittisesti* ja *oikeudellisesti* uuden kotimaansa kansalainen ja tuntee solidaarisuutta sen poliittisia instituutioita kohtaan, mutta jos hänen ei katsota jakavan tai pystyvän jakamaan sen historiaa – moraalisine vastuineen – hänellä ei ole myöskään täyttä *kulttuurista* kansalaisuutta. Hänet suljetaan siltä osin marginaaliin.

Edelliset esimerkkitapaukset konkretisoivat, mitä ajatus symbolisten reparaatioiden ulossulkevasta potentiaalista tarkoittaa, mutta jatkossa kaivattaisiin tutkimusta siitä, miten tuo potentiaali aktualisoituu reparaatioista käytävän neuvottelun prosessissa.

Reparaatioiden suosio identiteetti-politiikan ja eksklusion välineenä?

Symbolisten reparaatioiden potentiaali olla ulossulkemisen väline avaa myös uuden näkökulman kysymykseen, miksi historiallisia tapahtumia koskevat institutionaaliset anteeksipyyntöt ovat yleistyneet niin selvästi juuri viime vuosina.

tomerkIn paljastustilaisuudessa Helsingin Tähtitorninmäellä 5.11.2000. Valtioneuvoston kanslia, tietoarkisto. [www-dokumentti <http://www.vnk.fi/vn/liston/vnk.lsp?r=628&k=f&old=940>](http://www.vnk.fi/vn/liston/vnk.lsp?r=628&k=f&old=940) [luettu 7.8.2003]. Puhe ei ole kovin pitkä, oheinen lainattu osuus on siitä lähes puolet. Huomattakoon, että en ollut muistomerkIn paljastustilaisuudessa, joten analyysini pohjautuu oletukseen, että valtioneuvoston kanslian tietoarkistoon on talletettu asiallisesti oikea versio puheesta.

16. Viola Georgi (2000) 'Wem gehört deutsche Geschichte? Biculturelle Jugendliche und die Geschichte des Nationalsozialismus', teoksessa Bernd Fechner, Gottfried Kössler & Till Lieberz-Gross (toim.), *Erziehung nach Auschwitz' in der multikulturellen Gesellschaft. Pädagogische und soziologische Annäherungen*. Weinheim: Juventa, 158–159.

17. Hanno Loewy (2002) 'A history of ambivalence: Post-reunification German identity and the Holocaust', *Patterns of Prejudice*, 36:2, 11.

Reparaatioiden yleistymiseen lienee useitakin syitä. Yhdeksi selittäväksi tekijäksi on tarjottu kylmän sodan päättymistä. Kun valta 1980- ja 1990-lukujen taitteessa vaihtui kommunistisissa maissa sekä eräissä ”kommunisminvastaisen padon” muodostaneissa epädemokratioissa (mm. Etelä-Afrikka), poliittiset ja inhimilliset paineet tilintekoon lähimenneisyyden kanssa purkautuivat totuuskomissioina ja oikeudenkäynteinä yms. reparaatioprojekteina, ja erään tulkinnan mukaan tämä sitten generoi menneisyyden moraalisia (uudelleen)arvioita laajemminkin. Lisäksi kylmän sodan aikana historian vääryyksiä koskevat kannanotot olivat helposti myös kannanottoja jonkin valtablokin puolesta tai toista vastaan ja siksi reaali- poliittisesti katsottuna hankalia, mutta kylmän sodan päättyessä jännite hellitti. Onkin katsottu, että esimerkiksi Aasian maiden kuten Etelä-Korean kritiikki Japanin sodanaikaisia toimia kohtaan voimistui siinä vaiheessa, kun Japania (ja sen taustalla seisovaa USA:ta) ei enää tarvittu turvaksi kommunistista blokkia vastaan samalla tavoin kuin ennen.¹⁸ Eräissä tulkinnoissa reparaatioiden aalto on taas sijoitettu osaksi eräänlaista ”paljastamisen kulttuuria”, joka kukoistaa monien länsimaiden media- ja poliittisessa kulttuurissa: on hyvä olla ”aito”, kertoa avoimesti virheistään ja hakea yleisöltä niille hyväksyntää.¹⁹ Eräs selitys reparaatiovaatimusten yleistymiselle puolestaan on se, että symboliset reparaatiot ovat osa ”tunnustamisen politiikan” (*politics of recognition*) ja identiteettipolitiikan virtausta, ja tätä tulkintaa onkin syytä tarkastella hiukan lähemmin.²⁰

Historiallisia vääryyksiä koskevista reparaatioista neuvottelemineen on prosessi, jossa luodaan ja uusinnetaan identiteettejä ja siten subjektiasemia niin, että rekonstruoidaan ja kerrotaan kertomuksia (kipeistä) kollektiivisista muistoista ja kokemuksista, joihin yhteisöidentiteetit sitten ankkuroituvat. Reparatiooneuvottelut ovatkin siten lähellä ns. identiteettipolitiikan strategiaa. Identiteettipolitiikan lähtökohtana on ollut ajatus, että sosiaalinen ja kulttuurinen identifiointuminen voi olla poliittisen mobilisaation perusta, kunhan ihmiset tulevat tai

heidät tehdään tietoisiksi, että heillä on yhteinen kokemus maailmasta samassa sosiaalisessa/kulttuurisessa asemassa olevien kanssa ja he voivat identifioitua tuon tietyn ryhmän jäseneksi (työläinen, nainen, musta, homo/lesbo jne.). Ryhmähistoriat kuten homo- ja lesbohistoria (*gay and lesbian history*) olivat alkuun identiteettipolitiikan sekä tulos että väline. Niitä siivitti selvä agenda: haluttiin kertoa aiemmin vaiennettujen ihmisryhmien tarinat ja saada näille ryhmille täysi kulttuurinen kansalaisuus, johon sisältyy mm. oikeus ”omaan” historiaan ja sen nostaminen osaksi koko yhteiskunnan jakamaa menneisyyden kertomusta. Tämähän selvästi muistuttaa reparaatiovaatimusten yleistä käsikirjoitusta: tietty kollektiivi nimetään subjektiksi ja sille rakennetaan historiallinen jatkuvuus; sen kipeä historiallinen kokemus vaaditaan tunnustettavaksi; vaaditaan symbolista ja/tai aineellista reparaatiota menneisyyden vääryyksistä.

Tältä kannalta symbolisten reparaatioiden yleistymineen olisi ehkä osa laajaa ilmiötä, jota voi kutsua monikulttuurismin nousuksi. Vaatimus erilaisten ala- ja osakulttuurien omien perinteiden, arvojen ja kokemusten tunnustamisesta ja huomioon ottamisesta on ajankohtaistunut ja voimistunut länsimaissa nimenomaan viime vuosikymmeninä lisääntyneen yhteiskuntien monietnisyyden myötä. Sen mukana myös valmius katsoa – vaikkapa vastahakoisestikin – maailmaa

18. Norma Field (1995) 'The stakes of apology', *Japan Quarterly*, 42, 405–418. Ks. myös Barkan (2001), xvi–xvii.

19. Ks. mm. Barkan (2001), 315–317, termistä *performative guilt*, esittävä syyllisyys.

20. Lainaan termin ”tunnustamisen politiikka” Nancy Fraserilta, joka on esittänyt, että ”poliittisten vaatimusten kieliopissa” alettiin 1900-luvun lopulla painottaa enemmän tunnustamisen (*recognition*) kuin uudelleenjaon (*redistribution*) teemoja: politiikan asialistaa pitkälti hallinnut kysymys oikeudenmukaisesta resursien jaosta teki sijaa kysymyksille, jotka koskevat identiteettejä ym. kulttuurisen kansalaisuuden teemoja. Identiteettipolitiikka on tosin Fraserille eri asia kuin tunnustamisen politiikka sikäli, että siinä reifoidaan ryhmäidentiteettejä. Ks. Hanne Marlene Dahl, Pauline Stoltz ja Rasmus Willig (2004) 'Recognition, redistribution and representation in capitalist global society. An interview with Nancy Fraser', *Acta Sociologica*, 47:4, 375–377.

ja menneisyyttä marginalisoitujen ”toisten” näkökulmasta on kenties jonkin verran parantunut.²¹ Tässä tekstissä hahmoteltujen ajatusten pohjalta avautuu kuitenkin eräs mahdollinen uusi (osa)selitys symbolisten reparaatioiden yleistymiselle.

Historiallisia vääryksiä koskevat reparaatiot saattavat siis diskursiivisesti vahvistaa rajoja ”meidän” yhteisömmen ympärillä, joten kun poliittisen instituution edustaja pyytää anteeksi historiassa tehtyä vääryyttä ”oman” yhteisönsä nimissä, siihen voi sisältyä ulottuvuus, että reparaation sanat ovat moraalisesti velvoittavia vain niille, jotka identifioituvat tuohon yhteisöön ja kokevat olevansa kulttuurisesti ja historiallisesti juurtuneita siihen. Anteeksipyyntö yhteisön nimissä implikoi, että yhteisön ”täysjäsenet” osallistuvat siihen; ne taas jotka eivät koe asiaa omakseen, eivät ole – puutteellisen kulttuurisen solidaarisuuden takia – ”oikeita” jäseniä, yhteisön täysiä kulttuurisia kansalaisia. Antropologi Verena Stolcke kirjoitti vuonna 1995 tarkkanäköisen analyysin ilmiöstä, josta hänen nähdäkseen oli muodostumassa symbolisen poissulkemisen eräs strategia länsimaissa yhteiskuntien monietnisyyden kasvaessa. Tuo strategia luonnollistaa eli essentialisoi kulttuurin ja kulttuurieron sekä väittää, että ”hallitsematon” kulttuurien sekoittuminen maahanmuuton myötä aiheuttaa vakavia kielteisiä seurauksia kuten eri kulttuureja edustavien väestöryhmien välisiä konflikteja. Kulttuurien ylittämätön ero saa siis tässä saman roolin kuin ylittämätön biologinen ero perinteisessä rasismissa.²² Ja kulttuurinen erityisyys ankkuroituu osin juuri kertomuksiin ”meidän” historiasta ja muistoihin ”meidän” menneisyydestä; niihin kiinnittyvät identiteetit, lojaliteetit sekä käsitykset kollektiivin oikeuksista ja velvoitteista.

Stolcken identifioima ilmiö ei ole nähdäkseni ainakaan heikentynyt hänen artikkelinsa julkaisemisesta kuluneiden vuosien aikana.²³ Niinpä voikin kysyä, onko historiallisia vääryksiä koskevien symbolisten

reparaatioiden yleistyminen erityisesti länsimaissa osin myös heijastumaa pyrkimyksistä määrittää kulttuurinen ”täyskansalaisuus” niin, että se on mahdollinen vain niille, joilla on tiivis, mielellään ylisukupolvinen kytkentä ”meidän” historiaan ja jotka voivat kokea reparaation sisältämän moraalisen ”kunnan kansalaisen” velvoitteen siten *todella* omakseen. Toisin sanoen onko reparaatioiden yleistyminen osin heijastumaa kasvaneesta joskaan ei kenties tiedostetusta tarpeesta vahvistaa rajoja ”meidän” historiallis-kulttuurisen yhteisön ympärillä maailmassa, jossa nuo rajat tuntuvat tulleen yhä enemmän neuvoteltaviksi ja läpäiseviksi. Kysymys voi näyttää kyyniseltä, mutta se ansaitsee tulla esitettyksi.²⁴

21. On tosin erikoista, että julkisen vallan esittämät reparaatiot ovat yleistyneet juuri samaan aikaan, kun julkisen vallan roolia on monissa länsimaissa purettu. Joissakin puheenvuoroissa on epäilty skeptisesti, että symboliset reparaatiot ovatkin valtioille helppo tapa osoittaa sosiaalista herkkyyttä tilanteessa, jossa niiden kyky, usko ja halu suuriin rakenteellisiin yhteiskunnallis-taloudellisiin uudistuksiin on vähentynyt; ks. Charles Maier (2003) 'Overcoming the past? Narrative and negotiation, remembering and reparation: Issues at the interface of history and the law', teoksessa John Torpey (toim.) (2003) *Politics and the past: On repairing historical injustices*. Lanham: Rowman & Littlefield, 303.

22. Verena Stolcke (1995) 'Talking culture: New boundaries, new rhetorics of exclusion in Europe', *Current Anthropology*, 36:1, 1–13.

23. Kyseessä on laaja historiapolitiininen ongelmakenttä, ja tässä voi vain lyhyesti viitata mm. viime vuosien keskusteluihin siitä, mihin arvoihin maahanmuuttajien tulisi sitoutua ollakseen maansa ”täyskansalaisia” ja miten heidät voitaisiin ohjata omaksumaan uuden kotimaan ”kulttuurikaanon”. Eräät Euroopassa käytetyt kansalaisuustestit sisältävät kiinnostavia historiaa koskevia osioita, joissa kansalaiskeelpoisuus kytkeytyy tietyn historiatulkinnan jakamiseen. Lähinnä Ranskasta tunnetut ns. muistolait (*lois mémorielles, lois de mémoire*) ovat myös esimerkki ”kunnan” kansalaisuuden kytkeisestä tiettyyn (reparatiiviseen) historiatulkintaan, vieläpä selkeän juridisella tasolla.

24. Artikkelin pohjautuu paperiin 'Symbolic reparations and the politics of cultural citizenship' konferenssissa Collective memory and the uses of the past (University of East Anglia, 8.7.2006). Olen kiitollinen Mike Cunninghamille, Stephen Hopkinsille, Violetta Hionidouille ja *Historiallisen Aikakauskirjan* refereille kommentista sekä Timo Valtoselle terminologisesta avusta.

PUNAISESTA VIIVASTA VAALIKONEISIIN

VILLE PERNAA

on erikoistutkija Turun yliopiston poliittisen historian laitoksessa.

■ Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ja vaalikelpoisuus saavuttivat Suomessa kuluvana vuonna sadan vuoden iän. Suomen äänioikeusudistus oli aikanaan maailman edistyksellisin. Kuinka vahvasti satavuotisen suomalaisen kansanvallan pulssi tuntuu juhluvuonna?

Suomalaisella demokratialla on eduskuntaudistuksen lisäksi monella muullakin tavalla pitkät historialliset juuret. Yhden tarkastelukulman antavat poliittiset puolueet, joiden kautta kansalaisille tarjolla olevat poliittiset vaihtoehdot ovat konkreettisesti tulleet näkyviksi. Suomalaisen puoluejärjestelmän pysyvyyttä kuvaa hyvin se, että satavuotista olemassaoloaan ovat ehtineet jo juhliä esimerkiksi nykyisen eduskunnan kaksi suurinta puoluetta eli keskusta ja SDP. Suurimmista eduskuntapuolueista kokoomus lähentelee sekin jo 90 vuoden ikää. Sosiaalidemokraattien vasemmalla puolella puolueiden perustamisia ja lakkauttamisia on ollut runsaammin, mutta äärivasemmistolla on ollut oma eduskuntapuolueensa yhtäjaksoisesti toisen maailmansodan päättymisestä asti.

Suomalaisen demokratian ja kansalaisten poliittisen järjestäytymisen perustana oleva

puoluejärjestelmä on ollut hyvin staattinen. Järjestäytymisen muodollinen perusta on siis pääosin samanlainen kuin viime vuosisadan alussa, vaikka suomalainen yhteiskunta sen ympärillä on muuttunut aivan toisenlaiseksi kuin ennen. Tähän pysyvyyden ja murroksen ristiriitaan perustuu moni suomalaisen kansanvallan tulevaisuudesta esitetty huoli.

Mitä yhteistä on ensi kevään juhlavaaleihin internetin vaalikoneiden avulla valmistautuvalla äänestäjällä ja ensimmäisten eduskuntavaalien äänestyskopin hämyssä punaista viivaa vetäneellä äänestäjällä? Eipä varmaan juuri muuta kuin käytössä oleva yksi muiden kanssa yhtäläinen ääni ja kolme samaa puoluetta, eli keskusta, SDP ja RKP.

Vaikka yhteiskunnan raju muutos ja puoluejärjestelmän pysyvyys ovatkin kaksi ristiriitaista kehityskulkua, on yhteiskunnallisesta murroksesta johtuvasta kansanvallan kriisistä puhuminen muuttunut aika lailla pysyväksi ilmiöksi. Itse asiassa edustuksellisen demokratian kriisistä on oltu huolestuneita heti siitä asti, kun lakattiin olemasta huolestuneita yhteiskunnan ylipolitisoitumisesta.

Kansanvallan tulevaisuudesta on syytä olla huolissaan. Alhainen äänestysaktiivisuus on ilman muuta vakava ilmiö, ja erityisen vakavan siitä tekee nuorten, äänestyspassiivisten ikäluokkien lisääntyminen ja vanhempien, äänestysaktiivisten ikäluokkien luonnollinen poistuminen äänestyskopeista.

Toisaalta äänestysprosenttien pitkän aikavälin vertailu tuottaa mielenkiintoisen havainnon. Viime eduskuntavaalien äänes-

tysprosentti 69,7 oli tasan yhden prosenttiyksikön verran pienempi kuin ensimmäisten vuonna 1907 pidettyjen eduskuntavaalien 70,7 prosenttiin yltänyt tulos. Lisää historiallista perspektiiviä tarjoaa se, että ensimmäisten vaalien jälkeen vuosina 1908–39 pidetyissä 16 eduskuntavaaleissa äänestysprosentti ei noussut kertaakaan vuoden 2003 vaaleja korkeammaksi. Ehkä toisen maailmansodan jälkeinen buumi, jossa ylettiin parhaimmillaan jopa 85,1 prosentin äänestysaktiivisuuteen, olikin vain osoitus lyhyestä ylipolitisoitumisen vaiheesta Suomen äänioikeuden historiassa?

Ihmisten kaikenlainen vieraantuminen politiikasta ja poliittisten ideologioiden katoaminen ovat nekin usein kuultuja, vakavia huolenaiheita. Onkin selvää, että reaalisosialismin romahdus 1990-luvun alussa teki osaltaan lopun kylmän sodan aikakaudelle ominaisesta sosialistisen ja kapitalistisen järjestelmän välisestä taistelusta. Tähän ajallisesti limittynyt talouslama ja sen seurauksena kriisiin ajautunut hyvinvointivaltio-ideologia olivat seuraava isku perinteiselle politiikalle. Vapaaseen markkinatalouteen siirtyminen ja Suomen EU-jäsenyyden maatalouselinkeinolle aiheuttamat shokit osaltaan jatkoivat vanhan poliittisen perustan moukaroimista.

Puolueosallistuminen ja poliittinen kansalaisuus sellaisina kuin ne toteutuivat Suomessa 1990-luvun alkuun asti, eivät enää palaa. Kaikkea toivoa on silti turha heittää. Viime kevään presidentinvaalien yhteydessä käytiin yllättävän paljon yhteiskunnallista arvokeskustelua, jonka lomassa politiikka palasi politiikkaan jopa yllättävän perinteisellä tavalla.

Siksi käydyn arvokeskustelun tai selväpiirteisten ideologisten vaihtoehtojen leimaaminen ”luokkasodan hengeksi” tai ”kansan kahtia jakamiseksi” onkin kerrassaan vaarallista puuhaa, suolan hieromista kansanvallan haavoihin.

Kokoomuksen ehdokkaan kampanjoiminen ”työväen presidenttinä” on osa puolueiden mukautumista muuttuvaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Maalaisliitto teki oman korjausliikkeensä jo 1960-luvulla pyr-

kimällä kaupunkeihin ja muuttamalla nimensä keskustapuolueeksi. Äärivasemmissä pitkien puolueriitojen jälkeen Vasemmistoliiton perustaminen 1990-luvun alussa merkitsi silloin pesäeron tekemistä romahaneeseen reaalisosialistiseen järjestelmään. Mikään poliittinen liike ei voi tukeutua pelkkään perustamisajankohtansa tukijoukkoon. Toisaalta millään poliittisella liikkeellä ei voi olla monopolia kohderyhmäänsä. Äänestäjä on kuningas vaalikopissa.

Politiikan henkilöitymistä ja viihteellistymistä on pidetty ehkäpä kaikkein synkimpanä kansanvallan päällä leijuvana pilvenä. Entä jos politiikan henkilöityminen pelastaa suomalaisen kansanvallan legitimitetin? Osin keinotekoinen mutta osin uuteen perustuslakiin pohjaava pääministerivaaliaselelma on lisännyt kiinnostusta puoluepolitiikkaan. Internetin luomat uudet mahdollisuudet, kuten vaalikoneet ja poliitikkojen henkilökohtaiset blogi-sivustot, ovat luo-neet uudenlaista imua poliittiseen osallistumiseen.

Kansalaiset seuraavatkin politiikkaa ennen kaikkea median välityksellä. Mediassa määritetään yhteiskunnallisen ja poliittisen keskustelun aiheet. Tavallisten kansalaisten käsitykset politiikasta ja poliittisista päätöksistä muodostuvat suureksi osaksi politiikasta mediajulkisuudessa käydyn keskustelun perusteella. Koska tiedotusvälineiden julkisuuskriteerit kautta linjan ovat viihteellistyneet, ovat myös politiikan uutiskriteerit viihteellistyneet.

Kehityksessä kohti mediavälitteistä demokratiaa on vaaransa. Silti trendi on välttämätön, koska politiikan on oltava viihteellistä, jotta se pysyy julkisuudessa. Jos politiikka ei olisi julkisuudessa, laskisi sitä kohtaan tunnettu kiinnostus entisestään.

Politiikan henkilöitymisen ja viihteellistymisen aikaansaaman yleisemmän mielenkiinnon vaihtoehtona saattaa olla demokration ajautuminen kohti tilannetta, jossa siitä tulee vain julkisella rahoituksella puolueilta ja poliittiselta eliitiltä hankittava ostopalvelu. Kumpi vaihtoehto kuulostaa suomalaisen kansanvallan kannalta paremmalta? ☼

PÄHKINÄSAAREN RAUHAN RAJA

JUKKA KORPELA

Keskiaikainen itäraja läpi itäisen Fennoskandian metsävyöhykkeen – mikä se on!

Pähkinäsaaren rauhan raja on Suomen kansallisen historian suuri raja, jolla selitetään kulttuuria, identiteettejä ja nykyistä maailmaa. Aiempi tutkimus on keskittynyt rajakivien identifiointiin. Tämä oli kuitenkin keskiajan kannalta sivuseikka. Keskeisempää on se, kuinka raja alkujaan ymmärrettiin keskiajan monikerroksisessa maailmassa, kuinka se eli ja muuttui osana valtionmuodostusta ja kuinka sille lopulta alettiin antaa anakronistisesti ylihistoriallisia merkityksiä, jotka ovat legitimoineet kunkin ajan poliittista ja kulttuurillista puhuntaa.

■ Pähkinäsaaren rauhan raja on innostanut tutkijoita määrittelemään jakolinjoja Koillis-Euroopan metsissä jo vuosisatoja. Nykyisen perustulkinnan muotoili Jalmari Jaakkola 1926. Olennainen edistys tapahtui 1968, kun Jarl Gallén esitti, että alun perin Saimaalta pohjoiseen ei olisi ollut täsmällistä aluejakoa. John Lind kehitti teorian ”kahdesta rajasta ja yhteisalueesta” valmiiksi. Näkemys soveltuukin nykyaikaiseen kansainväliseen tutkimukseen. Vaikka eräät tutkijat kuten esimerkiksi Kauko Pirinen

ovat sen hyväksyneet, tulkinta ei ole kelvannut kivien identifiointiin omistautuneen, vanhakantaisen suomalaistutkimuksen päävirralle, jonka tueksi Kyösti Julku julkaisi massiivisen, joskin vuosikymmeniä aiemmin laaditun kirjan 1987. Innostusta riittää yhä: Heikki Kirkinen polemisoi Gallén-Lindin vastaisesti salaisesta lisäpöytäkirjasta 2004, ja Kyösti Julku antoi hiljattain sivustatukea kritisoimalla voimakkaasti Lindiä ja osittain myös tämän tekijää.¹

Itse Pähkinäsaaren rauha tehtiin 1323 Pähkinälinnassa Nevan rannalla. Aikalais teksti kertoo sen solmitun vanhoin ehdoin. Myöhäiskeskiajalta, 1500- ja 1600-luvulta on säilynyt käsikirjoitusdokumenteja, jotka täsmentävät rajan kulun. Nämä eivät kuitenkaan ole mitään alkuperäisiä rauhansopimuksia, vaan omasta mielestäänkin muistiinpanoja tai kopioita.

Muinaishistorian suuri ongelma on ”säilyä hengissä” 1800-luvun nationalismin yli. Perinteisen tutkimuksen heikkous on lähteiden lukeminen nykyisen maailman käsitteillä. Vaikka tekstissä sanottaisiin rauha ikuiseksi ja kulkeneen jonkin pisteen kautta, tätä ei voi ottaa yhtä vakavasti kuin Pariisin rauhansopimusta. Jatkossa yritän ymmärtää, mitä Pähkinäsaaren rauhan raja merkitsi keskiajalla, mistä merkitys johtui ja kuinka se muuttui. Aiempi tutkimus lienee identifioinut itse rajakivet myöhäiskeskiaikaisen tilanteen mukaan niin hyvin kuin on mahdollista.

”Huuhaa” – Pähkinäsaari

Suomi jakautuu itä- ja länsiosaan luonnosta alkaen, mikä on sittemmin kertautunut ta-

loudellisessa ja poliittisessa todellisuudessa ja heijastunut myös mentaliteettiin. Ero on niin selvä, että sillä on paitsi ymmärretty niin myös nimitetty lähes kaikkea murteista alkaen. Ero on perinteisesti ankkuroitu Pähkinäsaaren rauhaan ja sen rajaan.

Taannoinen eduskunnan apulaisoikeusasiamies Pirkko K. Koskinen tokaisi 1990-luvun puolivälissä, että tilastojen mukaan kannattaa katsoa, kummalla puolella Pähkinäsaaren rauhan rajaa jää kiinni rattijuopumuksesta: idässä tuomiot olivat lievempiä! Pietarilaistutkija Grigori Isatšenko on havainnut, että nykyiset aukkohakkuut noudattavat Leningradin oblastilla Pähkinäsaaren rauhan rajaa. Tapaninpäivän 2004 tsunamin uhrin kuin myös jalkapalloliigan joukkueet tulevan Pähkinäsaaren rauhan rajan länsipuolelta. Tällainen ”huuhaa” on ilmiselvää. Kyse on muusta kuin keskiaikaisesta rajasta: myöhemmästä taloushistorias-ta.²

Vakavampaa on se, kun arvostettu kielentutkija Heikki Leskinen totesi 1964:

”Pähkinäsaaren rauhan raja katkaisi Savon ja sen emäalueen väliset siteet ... Savoon ei Pähkinäsaaren rauhan jälkeen voinut tunkeutua minkäänlaisia kielellisiä vaikutteita Laatokan rannikolta.”

Leskinen julistaa edelleen 1999:

”Pähkinäsaaren rauhan raja ... jakoi nuoren karjalaisen heimon kolmeen maantieteelliseen ryhmään ja pian myös kolmeen toisistaan selvästi poikkeavaan murteeseen. ... Novgorodin ja Ruotsin välinen raja oli tuohan aikaan jyrkkä: se erotti toisistaan paitsi kaksi valtakuntaa, myös kaksi uskontoa ja kaksi kulttuuria.”³

Arkeologi Ville Laakso puolestaan väittää, että koska Uukuniemi jäi Pähkinäsaaren rauhassa Novgorodin vaikutuspiiriin, sieltä löytynyt enkolpiorannerengas liittyy venäläis-karjalaiseen kulttuuriin.⁴ Historioitsija Jouko Vahtola kirjoittaa vuonna 2003:

”Pähkinäsaaren rauha 1323 päätti Suomen heimoista käydyin kamppailun Ruotsin

eduksi. Karjala ja karjalainen heimo tosin jaettiin kahteen valtakuntaan, mikä oli sen tulevaisuuden kannalta kohtalokasta. Ratkaisu heijastui kauas tulevaisuuteen, nykyaikaan asti. Pähkinäsaaren rauha seurasi Suomessa pitkä ja siunauksellinen rauhan aika.”⁵

Tällainen tieteen ”Pähkinäsaari-huuhaa” johtaa pahimmillaan sellaisten väärennösten kuin Keski-Suomessa sijaitsevan ns. Rillakiven luomiseen osana turismiteollisuutta ja historian popularisointia.⁶

Mikä tapahtuma: keskiaikainen rauha

Kuninkaanvalta (*regnum*) vakiintui 1200-luvun kuluessa ja alkoi muodostua keskusten – linnojen ja seurakuntakeskusten – verkostoksi. Pysyvät verot korvasivat tribuutit ja kuningas julisti oman valtakuntansa rau-

1. J. Jaakkola, ”Maamme vanhoista valtarajoista”, *HAik* 24, 1926, 192–210, J. Jaakkola (1926) *Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323*, Historiallisia tutkimuksia 7, Helsinki: SHS, passim, A. Korhonen (1949) *Suomen historian käsikirja*, Porvoo–Helsinki, 164–171, J. Gallén (1968) *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns*, I, SSLF 427:1, Helsingfors, passim, J. Gallén och J. Lind (1991) *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns*, II, SSLF 427:2, Helsingfors, passim, J. Lind, ”Om Nöteborgsfreden og dens grænser”, *HTF* 70, 1985, 305–336, K. Julku (1987) *Suomen itärajan synty*, *Studia Historica Septentrionalia*, 10, Rovaniemi, 93–297, H. Kirkinen ”Salainen lisäpöytäkirjako Pähkinäsaaren rauhansopimuksessa?”, *HAik* 2004, 393–406, K. Julku, ”Vielä kerran Pähkinäsaaren rauhasta ja rajasta”, *Faravid* 29, 2005, 19–32. Keskustelun täydellinen kuvaus niin suomalaisessa kuin venäläisessäkin tutkimuksessa on esitetty K. Julkun viimeisessä artikkelissa ja J. Gallén – J. Lindin em. teoksessa *Nöteborgsfreden* vuodelta 1991.

2. G. Isatšenko ”Rajat ja maisemat”, *Idäntutkimus* 4/2005, 54.

3. H. Leskinen ”Suomen itämurteet keskiajan ja uuden ajan taitteessa”, *Virittäjä*, 2/1964, 97, H. Leskinen (P. Fogelberg toim.) (1999) *Suomen murteiden synty. Pohjan poluilla. Suomalaisen juuret nykytutkimuksen mukaan*, *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk*, 153, Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 368.

4. V. Laakso (2005) *Uukuniemen enkolpiorannerengas. Lisä laatokankarjalaiseen arkeologiseen aineistoomme. Mustaa valkoisella – Ystävääkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*, Vantaa, 103.

5. J. Vahtola (2003) *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*, Keuruu: Otava, 45.

6. J. Lind ”Rillakivi ja Oulaisten merkkikivet – Pähkinäsaaren rauhan rajapyykkejä?”, *Suomen Museo* 95, 1988, 53–77.

haa yli klaaniyhteisöjen kostojärjestelmien: syntyi alkeellinen laki ja valtakunta. Keski-aikainen meri oli ei-kenenkään aluetta. Kaupaksi kehittynyt tavaravaihto tarvitsi tuekseen vallan rauhantakuun. Eri ruhtinaat ja kuninkaat tekivät rauhansopimuksia taatakseen suosimiensa kauppiaiden toiminnan sekä omat etunsa ja samalla julistaakseen oman valtakuntansa rauhan pätevyytensä.

Novgorod, skandinaaviset kuninkaat ja Ritarikunta pyrkivät kontrolloimaan Nevan kauppaa. Viipurin linnan kautta Ruotsin kuningas tuli alueen pysyväksi vallaksi: Örebrossa kuningas Birger Magnusson julisti oman rauhansa ulottuvan Suomenlahden itäpäähän 1295. Seuraavien vuosikymmenten kuluessa muutkin keskuksat korostivat omaa rauhaansa. Vuoden 1323 tapahtuman eli ruhtinaiden sopimuksen ydin oli kompromissi tuon rauhan toteuttamisessa. Se takasi kansainvälisten kauppiaiden vapaan ja turvatuksen kulkemisen Nevaa pitkin.

Rauha syntyi pyhän solmimisaktin kautta, jossa keskeisenä oli Kristuksen pyhän ristin suuteleminen. Tekstejä laadittiin muistin tukemiseksi ja itse pyhän aktin kuvaamiseksi, mutta ne eivät muodostaneet rauhaa, minkä vuoksi niiden muuntelu ei ollut ongelmallista. Siksi nykyiset diplomaattiset sopimusproseduurit eivät sovellu niiden tulkintaan. Säilyneet sopimustekstien kopiot ovat ruhtinas Jurijn kirjeen muodossa. Kyse on joko yksipuolisesta toteamuksesta tai novgorodilaisesta käytännöstä. Vaikka asiakirjoja on slaaviksi, ruotsiksi ja latinaksi, alkuperäisin lienee ollut suurella todennäköisyydellä slaavinkielinen. Näin kaikkien käsitteiden pohja on ajateltu slaaviksi. Säilyneistä teksteistä slaavinkielinen on kuitenkin nuorin ja lähes tutkimaton nykyisessä kielitieteellisessä katsannossa.⁷

Keskiaikainen rauha oli kaupparauha, joka oli kahden sopijapuolen henkilökohdainen elinikäinen tai määräaikainen sopimus. Se oli mieskohtainen ja korkeintaan elinikäinen, koska sen takaajana oli solmijan kunnia.⁸ Pähkinäsaareissa solmittiin ”ikuinen” rauha ”vanhojen ehtojen” mukaan. Keskiaikaiset rauhat olivat monesti vanhan rauhan uudistamisia, koska ainoa

rauha oli Jumalan iankaikkinen ja alkupe-
räinen rauha. Käsite ”uusiminen” ilmenee-
kin rauhansopimuksen latinalaisessa kopios-
sa (*reformaueramus ... pacem*). Se ei kuitenkaan tarkoita mitään aiempaa konkreettista sopimusta. ”Ikuinen” ei myöskään ole ristiriidassa sen kanssa, että sopimus kesti vain solmijansa eliniän. Kaikkihan on maan päällä katoavaista, ja rauhassa sopijat vain yhtyivät Jumalan ikuiseseen rauhaan eli uusiivat sen aivan kuin kirkon liturgiassa näkyvä seurakunta yhtyy väliaikaisesti taivaallisen seurakunnan iankaikkiseen liturgiaan. Novgorodin I:n kronikan vanhempi laitos mainitsee termin *mir večnyi*. Se aukeaa juuri kristillisessä kontekstissa: Jumalan rauha *mir* on ikuinen, slaaviksi juuri *večnyj* kuten ”iankaikkinen elämä” on *život večnyj*.⁹

Tällaisen kaupparauhan vastakohta ei myöskään ollut sota vaan kauppasopimuksen puuttuminen, mitä alasaksissa kuvataan termillä *unfrieden* ja slaavissa mm. ilmauksilla *bez mira* tai *mir ne dati*. Aikalaiskrokotit eivät liitä vuoden 1323 rauhaan maa-alueita eikä niiden jakamista, vaan tämä ja riidat raja-alueesta kuuluvat vasta 1400-luvun his-

7. Ristin suutelia ei mainita vanhimmissa teksteissä: niissä mainitaan vain rauha solmitun. Riitin korostus näyttää liittyvän ns. kuningas Magnusen testamenttiin, A. Nakadzava (2003) *Rukopisanie Magnusa. Issledovanie i teksty*, Sankt-Peterburg,, 120, 122, 124, 126, 128, 130 ja se on mainittu slaaviksi, latinaksi ja ruotsiksi säilyneissä rauhansopimuksen kopioissa, Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. Första delen 822–1335 (Rydberg, O. S.), Stockholm, 1877 (= ST I), 205, J. Korpela ”Konstantinuksen lahjakirja – näkökulma keskiaikaiseen totuuteen”, *HAik* 1995, 61–66, J. Lind (1991) 272–273, 390–391, 412, H. Schück (1976) *Rikets brev och register. Arkivbildande, kansliväsen och tradition inom det medeltida svenska statsmakten.*, Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 4, Stockholm, 89–90, J. Korpela (pääntössa) *Die Schwedische Ostgrenze von Nöteborg bis Kardis: Eine Kirchengrenze, politische Grenze oder Kulturgrenze 1323–1660?*, Kongressjulkaisu, Greifswald, J. Korpela (2004) *Viipurin linnaläänin synty. Viipurin läänin historia II*, Helsinki, Karjalan kirjapaino, 102–105.

8. Kunnia oli keskiaikaisessa yhteisössä erittäin keskeinen käsite, mistä ks. S. Lidman ”Häpeän merkityksestä ja hyödyntämisestä rangaistuksessa”, *HAik* 100, 2002, 263–265.

9. Novgorodskaja pervaja letopis’ (= N1L), staršego (= s) i mladšego (= m) izvodov. Polnoe sobranie russkih letopisej, III. Moskva, 2000, (s) 6831 (1323), ST I 205, J. Lind (1991), 390, J. Korpela, *HAik* 1995, 64.

toriaan. Tämä on tyypillistä rauhansopimuksille ennen myöhäiskeskiaikaa, vaikka vastakkaisiakin esimerkkejä on, koska valanmuodostusprosessi oli pitkäaikainen, monimuotoinen ja paikallisesti epätasainen kehityskulku. Baltiassa tiheä linnaverkosto, pysyvä kyläasutus ja pitkälle edennyt valanmuodostus näyttävät luoneen melko selkeitä aluerajoja eri toimijoiden (Pihkova, Novgorod, Polock, piispat, ritarikunta, kaupungit) välille jo aikaisin. Toisaalta vaikka Norjan ja Novgorodin rauhansopimus 1326 merkitsi rajan poliittista määrittelyä Ruijassa, se ei liittynyt valtakuntien tuon ajan verotusalueiden jakoon. Varsinainen täsmällinen alueellinen raja syntyikin pitkän kehityskulun tuloksena uuden ajan alussa. Jäämeren ranta oli kuitenkin eurooppalaisessa kehityksessä kaupan, seurakuntamuodostuksen ja valtiollisen vallan läsnäolon näkökulmista paljon itäistä Suomea edellä.¹⁰

Raja?

Käsite raja on monimielinen kuten kaikki keskiaikaiset käsitteet. On erotettava kaksi ulottuvuutta: raja ja rintama. Latinalaiset lähteet käyttävät sanoja *limes*, *termini*, *(con)finis/-finis* – *confinium* ja *frontiera* – *frontaria* – *frontespacia* – *(frons)*. Käsite *limes* tarkoittaa linjaa. Monikollisia *limites* ja *termini* käytetään samassa tarkoituksessa, mutta niitä ei voi täysin erottaa käsitteestä (hallitsijan) valtakunta. Näillä sanoilla viitattiin kristillisten yksiköiden (seurakuntien, valtakuntien yms.) väliin jakolinjoihin. Viimeinen sanaryhmä viittaa epätäsmälliseen rintamaan kristikunnan ulkoreunalla ”meidän ja muukalaisten välillä”. Slaavilaisten tekstien sanat *meža*, *rubež* ja *granica* tarkoittavat organisoitua rajaa kristillisten alueiden välillä, kun taas epäselvästä rintama-alueesta käytetään erilaisia kuvaavia termejä: *nemirnaja* tai *nejasačnaja zemlitca* tai *nemirnye ljudi* tai *dikoje pole*. Rintamakysymystä on tutkittu nimenomaan Euroopan eteläisellä muslimirajalla Pyreneiden niemimaalla ja Venäjän alueella slaavien ja tataarien välillä. On kuitenkin hyvä muistaa, että koska keskiaikainen käsitteistö oli itsessään ristiriitaista ja heterogeenista, myös laajan

tutkimuskirjallisuuden terminologia on varsin kirjavaa. Joka tapauksessa kristillisten alueiden sisäiset rajat olivat täsmällisyydeltään hyvin moninaisia. Euroopan sydänseuduilla, Etelä-Ruotsia myöten maanjakaminen oli edennyt jo varhain pitkälle. Pohjossa hallitsijoiden ja yläluokan käsitteistössä myös esiintyi ajatus jakolinjasta 1323, mutta kenenkään mieleen ei olisi tullut mennä Itä-Fennoskandian metsiin merkitsemään rajamerkein kahta valtakuntaa erottavaa linjaa ennen keskiajan viimeisiä vuosikymmeniä.¹¹

Käsitys pakanoista oli heterogeeninen. ”Naapuripakanat” olivat vain lähetystretkien polttoainetta Ian Woodin sanoja lainatakseksi, kun taas kaukaiset pakanat kuuluivat täydelliseen toiseuteen. Ei-kristityt oli erotettu kristityistä maailmasta vallan tasolla, ja Sverre Baggen mukaan varhainen kirjallisuus käsittelee kristittyjen ruhtinaiden sotia sisällissotina, kun taas pakanat olivat ulko-

10. A. Selart (2002) *Liivimaa ja Vene 13. sajandil – Uurimus poliitilisel ajaloo*, Dissertationes Historiae Universitatis Tartuenssis, 5, Tartu, passim, A. Selart (1998) *Eesti idapiir keskajal*, Tartu, passim, C. Pape (2004) *Rethinking the Medieval Russian-Norwegian Border*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 52, 161–187.

11. W. Urban (2001) *The Frontier Thesis and the Baltic Crusade. Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150–1500*, Aldershot: Ashgate, 45, W. Pohl (Walter Pohl, Ian Wood and Helmut Reimitz toim.) (2001) *Conclusion: The Transformation of Frontiers. The Transformation of Frontiers. From Late Antiquity to the Carolingians*, Leiden – Boston – Köln: Brill, (= TF 2001), 247–260, H.-W. Goetz ”Concepts of Realm and Frontiers from Late Antiquity to the Early Middle Ages: Some Preliminary Remarks”, TF 2001, 73–82, G. Constable (O. Merisalo – P. Pahta toim.) (2006) *Introduction: Frontiers in the Middle Ages. Frontiers in the Middle Ages*, Textes et études du moyen âge 35, Louvain-la-Neuve, 2006 (= Frontiers 2006), 3–28, K. Katajala (Harald Gustafsson & Hanne Sanders toim.) (2006) *The Origin of the Border. Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden*, Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet 10, MAKADAM, Uddevalla, 87, 99–101, M. Khodarkovsky ”From Frontier to Empire: The Concept of the Frontier in Russia, sixteenth-eighteenth centuries”, *Russian History – Histoire Russe* 19, 1992, 115–117, J. Korpela (2006) *Beyond the Borders in the European North East*, Frontiers, 373–384, J. Korpela ”Finland’s Eastern Border after the Treaty of Nöteborg: An Ecclesiastical, Political or Cultural Border”, *Journal of Baltic Studies* 33:4, 2002, 384–397, J. Korpela (2004), 102–110, C. Pape, *JfGO* 52, 2004, 161.

puolisia vihollisia, ja siksi sodissa heitä vastaan ei tarvinnut noudattaa moraalisia normeja. Keskiajan yhteisön monitasoisuus ilmenee kuitenkin siinä, että arkipäivään kuuluivat myös seka-avioliitot.¹²

Raja jakaa jonkin asian tai resurssin jollakin relevantilla tasolla. Relevantti taso ja jaettavat resurssit eivät ole universaaleja. Kuninkaat jakavat valtakuntiansa ja vaikutuspiiriensä rajoja, kun taas yksittäinen ihminen jakaa jotakin paikallista niukkuutta toisten ihmisten kanssa: Afrikassa jaetaan makeaa vettä ja Etelä-Euroopassa viljelysmaata.

Euroopan taajaan asutuilla alueilla piti jokaisen henkilön ja ryhmän maat erottaa toisistaan jo varhain. Uusi eurooppalainen ruhtinaanvalta jakoi myös alueita hallinnollisilla rajoilla ja nimesi maiden omistajia, koska sitä kiinnosti saada maan omistukseen sidottuja veroja. Maanomistus organisoivat yhteiskuntia, loi hallintoa ja johti yhteiskunnalliseen eriytymiseen. Se kuului vanhojen ruotsalaisten maakuntalakienkin peruskäsitteisiin. Kuningas Magnus Ericssonin maalaki 1300-luvun puolivälistä ja kuningas Christoffer Bajjerilaisen maanlaki vuodelta 1442 määrasivät yksiselitteisesti merkittävään kylien maat rajamerkeillä.¹³

Seppo Suvanto on esitellyt vanhaa talonpoikaisrajalaitosta perinpohjaisesti. Vaikka hänen lähteensä ovat osin uusia ja tukena käytetty nimistöaines problemaattista, ovat Suvannon päälinjaukset luotettavia. Kalanissa tällainen järjestelmä kuin myös jonkinlainen maakuntahallintokin lienevät peräisin jo rautakaudelta. Ruotsalaisvallan organisoimisen yhteydessä uudet virkamiehet käyttivät Lounais-Suomessa juridisia käsitteitä, jotka olivat heille tuttuja Skandinaaviasta. Ne soveltuivat kuitenkin myös tälle alueelle, koska kylät muodostivat olennaisen osan elämänmuotoa ja talousjärjestelmä rakentui jo aikaisemmin pysyvän peltoviljelyn varaan. Siten paikalliset tarpeet ja uusi hallinnollinen ymmärrys johtivat jo varhain niihin primitiivisiin ja summittaisiin rajoihin, joita kirkko ja tuomarit käyttivät lähteissä.¹⁴

On kuitenkin hyvin tärkeää ymmärtää kaikinpuolinen ero metsän asukkaiden ja

muodostuvan ruhtinaan vallan välillä. Kun historian perinteinen lähdeaines on kirjallista, se tavoittaa vain jälkimmäisen näkökulman. Siksi kertomukset paikallisrajoista ovat vain kertomuksia muodostuvasta eurooppalaisesta vallasta eivätkä kosketa paikallisyhteisöä. Mihail Hodarkovskij kuvaa osuvasti tätä kahden maailman kohtaamista ja siitä syntynyttä kaksoisymmärrystä Siperian taigalla. Moskovalaishallinto liitti Siperian maihinsa ja määräsi alkuasukkaat maksamaan jask-nimistä turkisveroa. Viime mainitut kuitenkin kuvittelivat antavansa oman kulttuurinsa normien mukaista lahjaa vieraille maksaessaan veroa ja odottivat ehdottomasti vastalahjaa, minkä moskovalaiset suorittivatkin. Moskovalaiset tulkittivat omista asiakirjoissaan veron alistumisen symboliksi, mutta paikalliset eivät ymmärtäneet asiaa pitkiin aikoihin näin.¹⁵ Aivan samalla tavalla valtakunnan ulkopuolisista ihmisistä käytettiin kansa- ja heimonimiä, mutta nämä kuuluivat pelkästään kirjallisten lähteiden tuottajien omaan käsitteellistämiseen, josta ei voi päätellä kyseisen populaation omasta identiteetistä enempää kuin

12. I. Wood "Missionaries and the Christian Frontier" *TF 2001*, 216–218, R. Mažeika (David Abulafia and Nora Berend. toim.) (2002) *Granting Power to Enemy Goods in the Chronicles of the Baltic Crusades. Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, Cambridge: University of Cambridge, Ashgate, 153–156, S. Bagge (2002) *Kings, Politics, and the Right Order of the World in German Historiography c. 950–1150*, Studies in the History of Christian Thought 103, Brill: Leiden – Boston – Köln, 48–53.

13. Konung Magnus Erikssons Landslag (D. C. J. Schlyter. julk.) (1862), *Corpus Iuris Sueo-Gotorum Antiqui – Samling af Sweriges Gamla Lagar*, volumen X, Lund, eghnobalkenum, cap. 1 ja cap. 2–36, bygninga balkenum cap. 1, 4, 6, 10, 21, 22, Konung Christoffers Landslag (D. C. J. Schlyter julk.) (1869) *Corpus Iuris Sueo-Gotorum Antiqui – Samling af Sweriges Gamla Lagar*, volumen XII, Lund, jordha balker, cap. 1 ja cap. 2–33, bygninga balker, cap. 1, 4, 6, 26, 27, U. Salo (2004) *Sastamalan historia I. Esihistoria*, Hämeenlinna, 231–232.

14. U. Salo (2003) "Oliko Kalanti muinaismaakunta", *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, toim. Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen ja Kari Uotila, SKS toimituksia 825, Helsinki, 13–91, S. Suvanto (1972) *Satakunnan ja Hämeen keskiaikainen rajalaitos*, Tampereen yliopiston historian laitos. Monistesarja B, n:o 3, Tampere, 1–37, 116–135.

15. M. Khodarkovsky, *Russian History – Histoire Russe 19*, 1992, 124–126.

kyseisten kansojen/heimojen olemassa olostakaan. Marko Lambergin mukaan suomalaisia ei ollut valtakunnan asukkaina olemassa keskiajan lakiteksteissä, vaan he olivat valtakunnan jäseninä ruotsalaisia.¹⁶

Itäinen Fennoskandia oli keskiajalla taajemmin asuttu, kuin on oletettu. Tämä voidaan päätellä paleoekologisten tutkimusten tuloksista. Pääosin väestö eli puolinomadisena kalastuksen ja metsästyksen turvin. Pienimuotoisia kaskia tunnetaan ympäri aluetta, mutta niiden sato lienee käytetty ensi sijassa ylellisyyteen kuten oluen valmistukseen. Asutus oli kuitenkin toisen tyyppistä kuin perinteisesti on oletettu eivätkä ihmiset muodostaneet yli paikallisia kokonaisuuksia vaan omiin ekologiisiin lokeroihinsa rajoittuneita heterogeenisiä populaatioita.¹⁷

Keskiajan asukkaat tämän alueen metsissä eivät tunteneet pysyvän maanomistuksen tai rajan käsitettä, koska he eivät tarvinnut niitä. Ylipaikallisen vallan hallinnolliset rajat olivat heille myös täysin käsittämätön asia. Maata oli yltäkyllin, sen käyttötapa ei ollut pysyvä eikä ollut laitoksia, jotka olisivat vaatineet maanomistuksen määrittelyä esim. joidenkin maksujen takaamiseksi. Paikallisyhteisö ei tarvinnut edes tienhoitokuntia, koska vesistöt muodostivat kulkureitistö. Itäisen Fennoskandian maiden jakaminen eurooppalaisen mallin mukaan onkin tapahtunut viimeisten vuosisatojen aikana. Lappiin uusi järjestelmä tunkeutui vasta 1700-luvulla, jolloin saamelaiset menettivät oikeutensa luonnonresursseihin Ruotsin lain mukaan. Lopullinen Suomen lain toteuttaminen alueella tapahtui 1924.¹⁸

Ensi sijainen kiinnostus resurssien jakamisessa lienee kohdistunut apajiin ja riistaan. Siperian alkuperäiskulttuureista tiedetään, että rajat ja niiden valvonta tapahtui sosiaalisen kontrollin kautta. Kyse oli myös rajallisesta nautinto-oikeudesta, joka esimerkiksi merkittiin hiihtämällä latu jonkin metsikön ympäri. On myös ilmeistä, että tarve jakaa edes näin apajia, syntyi vasta, kun kilpailevaa väestöä oli riittävästi ja kyseinen resurssi selvästi rajallinen. Tuskin kukaan on jakanut särkikalojen kutu- ja pyyntipaikkoja.¹⁹

Kulkureitistö organisoivat maailmaa. Koko alue koostui vesistöreiteistä ja vedenjakajaluoteet erottivat reitit toisistaan. Tietyissä paikoissa kahden vesistön välillä oli vain kapea maakannas. Tällaista aluetta kutsutaan venäjäksi termillä *volok* ja suomeksi sanalla *taipale*. Tärkeimmät niistä olivat jo neoliittiajalla ihmisen käytössä. Niistä muodostui pysyvän asutuksen keskuksia ja markkinapaikkoja. Kalliomaalauksetkin näyttävät keskittyneen kannasalueille. Eurooppalainen valta rakensi myös ensimmäiset kontrollikeskuksensa ja seurakuntansa näille alueille. Kannakset muodostivat toisaalta myös raja-alueen, koska ne olivat saavutettavissa kahden vesistömaailman suunnasta. Vesistökin näet sekä yhdisti, että erotti. Muinaisnorjalaisessa kirjallisuudessa meri, joki, järvi ja vesiputous olivat rajoja. Suomensukuisessa runoudessa Tuonenvirta lienee tärkein ”rajajoki”. Tähän soveltuu hyvin John Lindin ajatus yhdistää Pähkinäsaaren rauhankirjan Sisä-Suomen rajapaikkoina tunnetut maastokohdat liikenteelliseksi solmukohdiksi.²⁰

16. J. Korpela (2006) *Nationen und Stämme im mittelalterlichen Osteuropa und ihre Bedeutung für die Konstituierung des nationalen Selbstbewusstseins im 19. Jahrhundert*, Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens, Graz (painossa), M. Lamberg (2006) *Finns as aliens and compatriots in the late Medieval kingdom of Sweden*, Frontiers 2006 127.

17. Olen selvitelty laajalti kysymystä osana Suomen Akatemian rahoittamaa projektia. Loppuraportti, monografia ”The World of Ladoga – Society, Trade, Transformation, and State Building in East Fennoscandian Boreal Forest Zone, ca. 1000–1555” ilmestyy lähiaikoina.

18. K. Korpijaakko (1989) *Oikeushistoriallinen tutkimus Länsi-Pohjan Lapin maankäyttöoloista ja -oikeuksista ennen 1700-luvun puoliväliä*, Lapin korkeakoulun oikeustieteellisiä julkaisuja Sarja A 3, Mänttä, 577–595, passim, J. Pentikäinen (1995) *Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia*, SKS toimituksia 596, Helsinki, 314, 321–322.

19. N. Konakov (1998) ”Komin kansan perinteinen luonnon hyödyntäminen ja maailmankatsomus. Ison karhun jälkeläiset”, *Perinne ja entinen identiteetti yhteiskunnallisessa murroksessa*, toim. Pekka Hakamies, SKS toimituksia 697, Tampere, 68–70.

20. N. A. Makarov (1997) *Kolonizacija severnyh okrain Drevnej Rusi v XI–XIII vekah. Po materialam arheologičeskib pamjatnikov na volokah Belozer’ja i Poonež’ja*, Moskva: Skriptorij, 48–50, ks. myös ss. 50–104, J.-P. Taavitsainen (1990) *Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kubmoinen*.

Alkuperäiskulttuureissa fyysisen ympäristön käsittäminen näyttää poikenneen paljon eurooppalais-kristillisestä. Kyse ei ole vain matkan ja kulkutien valinnasta tai riistaresurssien jakamisesta, vaan siitä kuinka erilaiset sukulaisuuteen ja myytteihin liittyvät ulottuvuudet antoivat luonnonkohteille merkityksiä. ”Paha vesi”, ”pyhä niemi”, ukko, hiisi jne. muodostivat myyttisen maiseman rajoineen ja kieltoineen. Tämä saattaa näkyä nykyisinkin vielä mm. siinä Eero Kiviniemen huomiolla, että ”shamaanin linnun”, kuikan mukaan nimettyjä maastokoh- tia on Suomessa suhteettoman paljon. Samuli Paulaharju (1875–1944) on puolestaan kertomuksessaan Sompion lappalaiskylästä kuvannut kiintoisasti matkaa joella: kuinka matkamies valitsi reittinsä ja kunnioitti sen varrella olevia kohteita ja kiviä jumalten asuinpaikkoina.²¹

Pyhä on melko tavallinen paikannimen määre Suomen ja Karjalan alueella. Käsite näyttää viitanneen kiellettyyn eli pyhitettyyn asiaan. Veikko Anttonen mukaan nimet ovat pääosin esikristillisiä. Yhteisö erotti niillä jokapäiväisen elämän alueen sen ulkoisesta maailmasta. Siten *pyhä* tarkoitti jokapäivän ja vieraan rajaa. Juha Pentikäinen on liittänyt myös Lapin pyhänimet (*äiligas, bassi*) kulttipaikkoihin. Lotte Tarkka on havainnut tämän jaon toimineen kansanrunoudessa: asuinpaikan ja metsän välillä on raja, jota ylitettäessä siirrytään toiseuteen.²²

Anttonen liittää myös käsitteen *hiisi* käsitteeseen *pyhä* ja katsoo senkin erottaneen alueita toisistaan. Arkeologit ovat taas yhdistäneet hiisi-nimen kulttipaikkoihin, mikä onkin perusteltua.²³ Toisaalta hiisi-termillä lienee ollut myös rajamerkitys, koska kyse oli ilmeisesti myös *Tuonelan* erottamisesta jokapäivästä. Shamanistisen maailman olen- nainen ulottuvuus kulkikin kohti esi-isien asuinpaikkaa ja kosmista maailmaa, joka oli jokapäivästä erotettu, mutta samalla tavalla realistinen kuin metsän toiseus ja kaukaiset seudut. Siksi tärkeä raja kulki *tuonilmais*en ja *tämänilmais*en välillä. Jako oli yliluonnollisen ja luonnollisen sijasta yhteisön ja sen ulkopuolisen välillä.²⁴

Maailman ja maiseman jakautuminen kerroksiin on ilmeisesti tasoittanut kulttuu-

rillisen transition vaikutuksia mutta samalla sekoittanut jälkimaailman kuvaa. Mentaliteetit ulottuvuuksineen muuttuvat hitaasti ja niiden rakenteet säilyvät perinteiden tiedostettuina tai tiedostamattomina osina. Ympäristön vanhat mystiset merkitykset varmaan elivät perinteisen väestön mielen- maisemassa. Uuteen kulttuuriin sulautunut väki tavoitti ne erityisesti niissä tapauksissa, joissa kristillinen kirkko oli ottanut ympäristön haltuunsa joko sellaisenaan sulkemalla sen omaan julistukseensa tai muuttamalla perinteen sisältöä nimeämällä vanha kulttipaikka pahaksi ja kirotuksi. Siten vanhan ja uuden yhteisön raja oli erittäin hämärä, sekava ja riippui näkökulmasta.²⁵

Tällä oli myös aivan käytännön seurauksia. Asko Vilkkunan havaintojen pohjalta Mauno Koski osoittaa, kuinka vesireittien varrella olevat *hiidet* muodostivat naisille tabuja. Esimerkiksi tultaessa idästä kirkolle

SMYA 94, 72, P. Kivikäs (1995) *Kalliomaalaukset – muinainen kuva-arkisto*, Jyväskylä: Atena Kustannus, 16–18, 160–181, 242, J. McKinnell (2005) *Meeting the Other in Norse Myth and Legend*, Cambridge: D. S. Brewer, 130, J. Gallén och J. Lind (1991) 248.

21. E. Kiviniemi (1990) *Perustietoa paikannimisistä*, SKS toimituksia 516, Mänttä, 139–140, S. Paulaharju (1979) *Sompio. Luiron korpien vanhaa elämää*, Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, 24–26, L. Tarkka (1998) ”Sense of the Forest. Nature and Gender in Karelian Oral Poetry”, *Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian culture*, toim. Satu Apo, Aili Nenola, Laura Stark-Arola. SKS: Studia Fennica Folkloristica 4, 95–97, 104

22. *Suomen kielen etymologinen sanakirja* (Y. H. Toivonen et alii toim.) (1962), Lexica societatis Fennougricae XII, Tutkimuslaitos ”Suomen suvun” julkaisu- ja III, Suomalais-ugrilainen seura, Osa III, Helsinki, 668–669, V. Anttonen (1996) *Ihmisen ja maan rajat. ”Pyhä” kulttuurisena kategoriana.*, SKS toimituksia 646, Helsinki, 108–116, J. Pentikäinen (1995) 140–146, L. Tarkka (2005) *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalavalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*, SKS toimituksia 1033, Helsinki, 258–266, 275–282, 286–292.

23. V. Anttonen (1996) 116–118, M. Koski (1967–1970) *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus*, Turun yliopiston julkaisuja – Annales Universitatis Turkuensis, Sarja C, osa 5; osa 7, Turku, I–II, osa II, 1970, passim, K. Seppänen (1987) *Nurmilaukka rautakautisen asutuksen osoittajana.*, Arx Tavastica – Hämeenlinna-Seuran julkaisu, 7, 1987, 9–10, M. Huurre (1979) *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*, Keuruu: Otava, 209.

24. L. Tarkka (2005), 287, 300–302, 313–323, 328–329, A.-L. Siikala (1992) *Suomalainen šamanismi. Mielikuvien historiaa*, SKS toimituksia 565, Helsinki, 145.

25. A.-L. Siikala (1992) 26–29, 42–44, 110.

jouduttiin Sortavalan Nukuttalahdella kiertämään Hiidenniemi ja sen kärjessä ollut Hiidenvuori. Kansanperinteen mukaan naiset nousivat veneistä Naislahdessa, jatkoivat maatieitä pitkin ja ohittivat siten *hiidet*.²⁶

Eräs selkeä raja kulkikin jokapäiväisen elinpiirin ja metsän välillä, kun taas erilaisien pyhien paikkojen ja jumalten asuinsijojen sekä "tuon"- ja "tämänilmaisen" välillä kulki toinen raja. Rajat eivät kuitenkaan loppuneet tähän, vaan ympäristö näyttää kaikkiaan koostuneen sisäisistä erotetuista alueista, joille ihmiset antoivat tarkan merkityksen. Nykyiset hantit jakavat tilaa myös miesten ja naisten alueiden välillä. Ajatus erottaa sisäisiä alueita kuului myös keskiajan Fennoskandian kristilliseen yhteisöön: Kauskilan kirkko oli erotettu kaiveutulla keskiaikaisella rajalla, ojalla, joka mahdollisesti juuri erotti pyhän alueen profaanista.²⁷

Kansanrunous on myös säilyttänyt viitteitä rintama-asemaan kristityn ja pakanallisen maan välillä. Niissä kuvastuu nimenomaan kristityn maailman suhde toiseuteen, koska ne on kerätty kristitystä yhteisöstä. Selkeä vastakkainasettelu vallitsi pakanallisen seudun (*ristimätön maa*) ja kristittyjen (*ristikanša*) välillä. Jälkimmäinen tarkoitti "meitä" ja tunnettuja ihmisiä, kun taas "ristimätön maa" viittasi pakanalliseen maahan, Pohjolaan ja Lappiin mutta myös Tuonelaan sekä niiden asukkaisiin, jotka koettiin vieraiksi. Näinpä erottelu korostaakin juuri toiseutta eikä itse kristillisellä uskolla ollut ratkaisevaa asemaa määriteltäessä käsitettä "ristikanša". Siten siis maa-alueiden erotelussa (esim. Lappi) ei ollut keskeistä fyysinen maailma vaan toiseuden nimeäminen.²⁸

Tämä kansanrunouden kuva rintamasta Euroopan kristittyjen ja taigan pakanallisten suomensukuisten välillä saa tukea eri valtakuntien keskiaikaisista kirjallisista lähteistä. Muinaisnorjalainen mytologia kuvaa Lappia ja lappalaisia (*finnr*) pakanallisena toiseutena, jonne mentiin hakemaan noitien magisia palveluksia (*gera finfarar*). Aivan vastaavasti kronikan mukaan novgorodilaismies meni čud'ilaisen noidan luo, mutta kristillisen kirjoittajan riemuksi miehen kas-

teristi lamautti noidan. Myös Olaus Magnus kuvaa Pohjolaa "noitien maaksi".²⁹

Suomalais-karjalainen käsite *ruotsi* on mielenkiintoinen rintama-ajatuksen näkökulmasta. Periaatteessa se tarkoittaa ruotsalaista. Germaanisten kielten sanalla *Russia* ja suomen sanalla *ryssä* on sama juuri. Taustalla on Itä-Euroopan viikinkeihin kohdistettu nimitys. Sanalla *Ruotsi* on kuitenkin suomalaisessa kansanrunoudessa myös pejoratiivinen merkitys, joka viittaa vieraaseen valtaan. *Ruoka-ruotsi* keräsi veroja. Lähteiden mukaan läntiset suomalaiset nimittivät ortodoksia karjalaisia termillä *ryssä*, kun taas jälkimmäiset kutsuivat luterilaisia suomalaisia sanalla *ruoči*. Ero ei siis johtunut kielestä tai etnisyydestä vaan kuulumisesta toiseen uskontokuntaan ja valtajärjestelmään. Ehkäpä tämä viittaa laajemmin mentaaliseen rintamalinjaan alkuperäiskulttuurin ja eurooppalaisen vallan välillä. Siinä suomensukuiset pakanapopulaatiot muodostivat yhden puolen ja kristityt *ryssät* toisen.

Toinen kielellinen huomio tukee tätä ajatusta. Muinaislaavilaiset kronikat kutsuvat pohjoisen alueen suomensukuista ihmisiä termillä *čud'*. Sana näyttää olevan kuitenkin suomalaista alkuperää. Lapiksi *čudde* tai *čučče* tarkoittaa vihollista, riistäjää ja muukalaisrosvoa.³⁰ Inga Maria Mulkin mukaan

26. M. Koski, I (1967) 176–179.

27. A.-L. Siikala – O. Uljašev (2003) *Maailmojen rajoilla. Muuttuvaa hantikulttuuria kobtaamassa.*, Kalevalaseuran vuosikirja, 82, 142, M. Hiekkänen (2003) *Suomen kivi kirkot keskiajalla*, Helsinki: Otava, 159 ja dos. Hiekkänen suullisesti 14.11.2005. Hiekkasen mukaan samanlainen oja on myös Pyhämaan 1600-luvun kirkon ympäri.

28. L. Tarkka (2005) 320–323. Termi Lappi on erittäin monitahoinen niin lähteissä kuin kansanrunoudessakin.

29. Povest' vremennyh let. Podgotovka teksta, perevod, staty i kommentarii D. S. Lihačeva – Pod redakciej V. N. Adrianovoj-Peretc. Izdanie vtoroje, ispravlennoe i dopolnennoe, Nauka, Sankt-Peterburg, 1996 (= PVL) 6579 (1071), Olaus Magnus (1555) *Historia de gentibus septentrionalibus*, Romae, 1555, Copenghagen: Rosenkilde and Bagger (1982) 1982, lib. 3, c. 17, J. McKinnell (2005) 45, 99–100.

30. M. Korhonen (1981) *Johdatus lapin kielen historiaan*, SKS toimituksia 370, Jyväskylä, 45. Sanasta čud' on käyty vilkasta keskustelua ja sitä on mm. yritetty spesifoida määrättyihin suomensukuisiin kansoihin kuten virolaisiin jne.

varhainen lappalaisverotus tapahtui lahjanvaihtoriittinä pitkin verkostoa, jossa välittäjinä toimivat muut suomensukuiset ihmiset, joten rajapinta ei suinkaan kulkenut mitään etnis-kielellistä linjaa pitkin. Vaihhdannan sisäiset muodot verkostossa lienevät myös olleet hyvin moninaisia aina ryöstöön saakka, kuten Ingrid Gustin on toisaalla osoittanut.³¹ Ehkäpä verottajaan kohdistettu nimitys olisi novgorodilaismielissä muuttunut tarkoittamaan koko alueen suomensukuista väestöä. *Tshuudi*-nimi vierautta kuvaavana terminä, jota novgorodilaiset käyttivät kaikista pohjoisalueen oudoista ihmisistä, kuvastaneekin alueen väestöjen sisäisiä vastakkainasetteluja ja rajapintoja.

Ingrid Gustin on kuitenkin pohtinut ennen muuta kohtaamisprosessia varhaisen viikinkikaupan syrjäalueilla. Keskeistä oli herättää luottamusta, mikä tapahtui symbolien ja representatioiden kautta. Richard Hodges on painottanut varhaiskaupan markkinapaikkojen seremoniaalista ja kulttuurillista asemaa. Koska näiden ulkopuolinen alue koettiin turvattomaksi, oli pysyvien keskusten muodostuminen osa kohtaamisprosessia ja erityisen tärkeää alueelle saapuvien ostajien kannalta. Tämä prosessi loi rajoja keskusten ja metsien välille, mutta ei mitään yhtenäistä linjaa minnekään.³²

Historiallisten lähdetekstien kuva siitä, kuinka raja koettiin, ei ole sen yksiselitteisempi. Kun Käkisalmissa oli 1337 kapina, Novgorodin ensimmäisen kronikan mukaan: ”Kaupunkilaiset tappoivat ruseja Novgorodista ja Laatokan kauppiaita ja muita kristittyjä Korelassa ja pakenivat muukalaisten kaupunkiin ja tappoivat sielläkin kristittyjä.” Ideologinen rintama kulki kristillisen vallan ja pakanoiden välillä. Kronikoitsija teki eron meidän ja muukalaisten kristittyjen maan välillä, mutta hänen silmissään sama tärkeä ideologinen jako kuin Korelassa oli olemassa myös muukalaisten maassa. Kiintoisaa on kuitenkin se, että Novgorodin puolella raja kulki kaupunkilaisväestön sisällä. Muutama harva kapinakertomus Ruotsin Karjalasta tuntuisi indikoivan taas sitä, että näissä tapahtumissa vastakkainasettelu kuului yleiseurooppalaiseen talonpojiston liikehdintään veroja vastaan ja rajoittui ruot-

salaisten uudisasukkaiden ja heihin assimiloituneen kristillisen väen keskuuteen.³³

Juvan seurakunnan perustamisasiakirjassa 20.1.1442 määritellään seurakunnan jäseniksi ne, jotka olivat rakentaneet kappelin ja kuuluvat siihen, mutta kirje ei viittaa määrätyn alueen asukkaisiin eikä määrittele seurakunnan rajoja. Mahdollisesti lähialueella oli muutakin asujaimistoa. Uuden vallan kristilliset paikallisyksiköt muodostuivat ilmeisesti tulokasväestön ja uuteen valtaan liittyneen väestön keskuuteen, ja näin raja oli ennen muuta henkinen rakennelma uuden ja vanhan maailman välillä ilman täsmällistä alueellista ulottuvuutta. Jatkossa sisäinen integroituminen kuitenkin syveni, ja seurakunta kiinnittyi täsmälliseen alueeseen.³⁴

Kun Karl Knutsson Viipurin linnanherrana määritteli Hämeenlinnan ja Viipurinlinnan läänien rajan 1446, sotkeutui hän paikallistason riitoihin. Ruotsalaisen ja siksi ruotsalaista käsitteellistämistä edustavan kantelukirjeen mukaan savolaiset olisivat ryöstäneet, polttaneet ja murhanneet hämäläisiä ja heidän talojaan, kun taas viime mainitut olisivat murhanneet savolaisia, leikkelleet heidän ruumiinsa pieniksi palasiksi ja syöttäneet palat koirille.³⁵

31. I. M. Mulk (1996) *The Role of the Sámi in Fur Trading during the Late Iron Age and Nordic Medieval Period in the Light of the Sámi Sacrificial Sites in Lapland, Northern Sweden.*, Acta Borealia – A Nordic Journal of Circumpolar Societies, 13, 47–76, I. Gustin (2004) *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*, Lund Studies in Medieval Archaeology 34, Malmö, 189–191.

32. I. Gustin (2004) 219–221 and passim, R. Hodges (1982) *Dark Age Economics. The origins of towns and trade A. D. 600–1000*. New Approaches in Archaeology, Duckworth: Bristol, 53–57.

33. NIL (m) 6845 (1337), Finlands medeltidsurkunder samlade och i tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom Reinh. Hausen, I–VIII, Kejslerliga senatens/ Statsrådets tryckeri: Helsingfors (1910–1935) (= FMU), I 24, 590, III 2291, 2295, 2307, 2308, VIII 6590, Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domskyrkas svartbok med tillägg ur Skoklosters codex Aboensis. I tryck utgifven Finlands statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors (1890) (= REA), 3, J. Korpela (2004) 236–237, K. Katajala (2002) *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla n. 1050–1800*, SKS: Helsinki, 105–109.

34. REA 506.

35. FMU III, 2661.

Linnaläänien raja oli määritelty ensimmäisen kerran 1415. Raja ei seurannut mitään muinaista paikallisrajaa sinänsä vaan oli vain käytännöllinen hallintoratkaisu jalkaa alueita kahden ruotsalaiskeskuksen välillä. Koska raja ei ollut vielä osa paikallisjärjestelmää, vanhat sosiaaliset ja tabunormit eivät suojelleet sitä. Luodessaan tällaista uutta todellisuutta oikeuksineen ruotsalaisvalta joutui ottamaan vastuulleen myös siitä johtuvat konfliktit. Kääntäen valtakunnan valta tunkeutui paikallisyhteisöön, kun paikalliset vähitellen hyväksyivät sen auktoriteetin ratkoa riitoja. Samalla kulttuurillinen raja uuden ja vanhan välillä hävisi.³⁶

Selkeä jännite vallitsi keskusten ja periferian eli kaupunkilaisten ja maalaisten välillä. Baltiassa ja Itämeren etelärannan kaupungeissa puhuttiin saksaa, kun taas maa-seutu oli paikalliskielten aluetta. Siksi virolaiset kutsuivat itseään vielä 1800-luvulla ”maalaisiksi” ja kieltään ”maalaiskieleksi”. Skandinaviassa tilanne ei eronnut tällä tavalla. Slaavilaisella alueella taas paikallisia slaavikieliä puhuttiin myös kaupungeissa, mutta suomensukuiset kielet kuuluivat maa-seudulle. Itä-Fennoskandiassa kirjallinen kaupunkikulttuuri on saksalaista, ruotsalaista, slaavilaista, latinalaista mutta ei suomen-sukuisten kielten maailmaa.³⁷

Uuden vallan näkökulmasta sen ulkopuolella asuneet ihmiset eivät olleet myöskään yksilöitä vaan epämääräinen toisudessa oleva kollektiivi, joka ei nauttinut Kuninkaan rauhaa. Metsähän kuului toisuteen paitsi paikalliskulttuurin niin myös eurooppalaisen vallan mielestä. Tuomari Jesper Sigfridsson päätti Tavisalmen käräjillä kesällä 1564, että Per Ollikainen saa pitää pellot, jotka ”fiiskare bönder” olivat raivanneet. Päätös sotii kaskiviljelyn pääperiaatetta vastaa antaessa alueen jollekin muulle kuin sen raivanneelle. ”Fiiskare bönder” olivat ihmisiä, joita ei kutsuttu nimeltä ja joille ei annettu kuninkaan lain suojaa.³⁸ Kuittijärvellä taas moskovalaiskirjuri merkitsi tylysti olemattomuudesta olemiseen viisi lappalaista, kun nämä alkoivat maksaa veroja ja poisti heidän paikaltaan 33 metsässä asunutta lappalaista, kun muukalaiset olivat tappaneet heidän vuonna 1591/1592.³⁹

Uudenaikaisen valtakunnan asiakirja-aineiston käsitteistö on myös varsin kirjavaa. Lännessä on karttoihin merkitty linjoja nimillä gräns, rå, huvudrå jne. Idässä taas verokirjat tuntevat sanat *nemeckij rubež*, *rubež svejskih nemec'* ja *rubež kajan'skih nemec'*. Sinänsä sana *rubež* on toki hyvä rajatermi, koska sen toisella puolella on venäläisessä mielenmaisemassa pelottava toiseus, mutta varsinaista rajaseutua tarkoittavaa *kraj*-käsitettä teksteissä ei esiinny. Silmiinpistävää kuitenkin on se, että kummallakaan puolella nämä rajatermit eivät muodosta mitään yhtenäistä linjaa, joka sulki sisäänsä koko valtakunnan, vaan ne ovat paikallisia linjoja paikalliseen käyttöön.

Vallanmuodostuminen tapahtuikin valtakusten verkostosta eikä alueesta käsin. Valtakeskukset (linnat, seurakunnat, kartanot) säteilivät uutta valtaa paikalliseen ympäristöönsä ja tämä valta muodosti regnumin. Raja oli keskusten vallan ja metsän välillä. Vallan alueellistuminen tapahtui, kun vallankeskusten verkosto oli niin tiheä, että keskukset kohtaisivat toisensa ja kattoivat koko alueen. Jos siis Kannaksella olikin jokin linja 1323 ja myös Pohjanlahdella karjalais-novgorodilainen alue oli merkitty, ei tämä tarkoita sitä, että keskiaikaisten ihmisten silmissä linja olisi ollut yhtenäinen tai että sen edes olisi pitänyt olla yhtenäinen läpi sisämaan järvien.

36. REA 352, FMU III 2661.

37. PVL 6370 (862), 6495 (987), 6499 (991), J. Laakso (1991) ”Itämerensuomalaiset sukukielemme ja niiden puhujat. Uralilaiset kansat”, *Tietoa suomen sukukielistä ja niiden puhujista*, toim. Johanna Laakso, Juva: WSOY, Juva, 84, A. E. Leont'ev (2003), *Ot stolicy knjažestva k uezdnomu gorodu* (Materialy k istoričeskoj topografii Rostova X–XIV vv.). Rus' v XIII veke. Drevnosti tёмnogo vremeni. Otvetsvennye redakatory: N.A. Makarov and A.V. Černecov, Moskva, Nauka, 38–39.

38. Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565. Domböcker för Savolax 1559 och 1561–1565 utgivna av riksarkivet redigerade av Kauko Pirinen, Finlands äldsta domböcker I, Helsingfors (1954) 177, L. Tarkka (2005) 258–266, 275–282, 286–292, G. Constable (2006) 8.

39. Dozornaja kniga lopskih pogostov 1597g. Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta. Istorija Karelii XVI–XVII vv. v dokumentah, Joensuu yliopiston Karjalan tutkimuslaitos – Akademija nauk SSSR, Karel'skij filial: Petrozavodsk – Joensuu, 1987, I (= AKH I), s. 215, (l. 67–67ob.).

Matka

Uplannista katsottuna Saimaan järviolue oli tavattoman kaukana ja aivan eri suunnassa kuin Pohjanlahden rannikko. Se oli osa Laatokkaan päättävän vesireitistön aluetta ja siten Laatokan takamaata. Karttojen 1500-luvun ”porkkananmuotoinen” Suomi avaa sen idean, että keskiajan matkat kuljettiin vettä pitkin ja itään mentiin Vuoksen kautta eikä maatietä pitkin. Siksi Olavinlinna oli Viipurin takana eikä Hämeen linnan takana.

Paikallisesta näkökulmasta maailma oli suljettu elinpiiri. Tällaiseksi sen kuvaa Kalevala. Tutun erotti raja tuonpuolisesta. Tuolla puolella oli metsä, Lappi, Pohjola ja vainajien asuinsijat. Sinne ei tavallisella ihmisellä ollut tarvetta eikä asiaa. Kaukaisuuden käsitteellistäminen oli epätasmoista ja mystistä. Kaukaisuus liittyi elinpiirin ulkopuolisuuteen kuten kuolleet, jumaluudet jne. Anna-Liisa Siikala on yhdistänyt tähän ”tuonilmaisuuksien” käsitteellistämiseen myös ajan ymmärtämisen. Myyttisessä historiassa ei ole selvää eroa tämän maailman ja tuonpuolisuuden välillä. Näinpä tila ehkä käsitettiin pikemmin monia tasoja kuin pitkiä etäisyyksiä.⁴⁰

Kontaktien kasvu lisäsi tietoa ulkopuolisesta maailmasta ja muutti tilakäsitystä, mutta myös pakotti määrittelemään oman identiteetin, jolla erotettiin vieraista. Lars Ivan Hansen ja Bjørnar Olsen ovat pohtineet saamelaisen ethnoksen syntyä päätyneet Siân Jonesin ja Pierre Bourdieun esitysten pohjalta siihen, että metsäalueen populaatioiden identiteetit olivat aluksi muodostuneet pienissä ryhmissä esi-isien ja kosmologisten symbolien ympärille. Lisääntyneet kontaktit ulkopuolisiin yhteisöihin johtivat itsemäärittelyn täsmeytymiseen ja lopulta identiteettieron rakentamiseen metsästäjäkalastajien (meidän) ja peltoviljelijöiden (muiden) välillä, joka edelleen jyrkkeni ja lopulta muodostui kulttuurien ja jopa kielten eroiksi.⁴¹

Tutkimus ei enää pitkään aikaan ole pitänyt kieltä mitenkään merkittävänä identiteetin muodostajana varhaishistoriassa. Uuden ajan alun kaupunkiyhteisöissäkin puhutaan ns. ”kielidomaineista” eli ihmiset

käyttivät yhtä kieltä kaupassa (alasaksa), toista kirkossa (latina) ja kolmatta sukulaisten kanssa (paikalliskieli) aivan kuten nykyihmiset vaihtelevat kirjakielen ja murteen välillä siirtyessään puhetilasta toiseen. Vibeke Wingen mukaan yleistä oli myös ns. ”semikommunikaatio”, jossa jokainen käytti vapaasti omaa kieltään. Ilmiö on nykyisin tavallinen pohjoismaisessa yhteistyössä, jossa puhutaan ruotsia, tanskaa, norjaa ja ”nordiskaa” sekaisin.⁴²

Valtiomuodostuksen eräs tärkeä aspekti olikin ylipaikallisen identiteetin muodostuminen paikallistasolla: se oli edellytys rajan todellistumiselle arkipäivässä ja keskusvalan raja-alueiksi ymmärtämien seutujen ja niiden asukkaiden liittymiselle valtakunnan yhteyteen. Tutkimuksen mukaan tietoisuus omasta (sukua laajemmasta) identiteetistä kasvoi huomattavasti keskusalueiden väestön eliitin keskuudessa 1500-luvulla ja alkoi muodostaa maakunnallista identiteettiä. Vähitellen kehitys jatkui alempiin kerroksiin ja lopulta syrjäseuduille. Tuloksena oli ympäri Eurooppaa kaksoisidentiteettien synty: käsitys maakunnallisesta yhteenkuulumisesta ja käsitys kuulumisesta tiettyyn valtakuntaan (*riksidentitet*). Tämä kehitys kuului kuitenkin uuden ajan alun valtiomuodostukseen, sen toteutuminen syrjäseuduilla oli hidasta ja identiteetin muodostus ei noudattanut murre- tai kansankulttuurirajoja vaan ensi sijassa valtakunnan muodostumisprosessia.⁴³

Kauppa ja kaupungistuminen olivatkin vierauden kohtaamisessa ja identiteetin muodostamisessa tärkeitä. Ne loivat sosiaalisen eriytymisen ja erikoistumisen eri ammatteihin, joiden menestyksen edellytyksenä olivat kaukaiset ostajat ja raaka-aineiden tuottajat. Turkikset, kala, suola ja kristityille viini olivat tällaisia jo keskiajan syrjäseuduilla. Sitä vastoin keskiajan yleisen tavallisten ihmisten matkustusmuoto eli pyhiinvaellukset eivät koskaan keskiajalla tavoittaneet Karjalaa ja Itä-Suomea aivan tärkeimpiä keskuksia lukuun ottamatta. Seurattaessa kansainvälisen tutkimuksen malleja onkin syytä pitää mielessä se, millaisen syrjäseudun keskiajan Itä-Suomi muodosti. Kun monessa periferiatutkimuksessa puhutaan

esim. Islannista, Färsaarista, Ruijasta, Jämtlandista tai Aunuksesta, on mm. niiden seurakuntamuodostus suurin piirtein Turun seudun aikataulussa.⁴⁴

Uusi maailma jakoi myös Itä-Fennoskandian aivan uudella tavalla. Vanha maailma oli kiistatta vesiteiden maailma ja siksi yhteyksissä vesireitistöjen kautta Laatokkaan, Ääniseen ja Vienanmereen. Uusi valta suosi maateitä ja organisoisi siksi myös uuden maailman maateiden mukaan Laatokkasuunnasta kohti etelää ja lounaista. Luodessaan ylipaikallista todellisuutta tämä muutti toteutuessaan myös paikallistason käsityksen yhteyksistä ja erottavista rajoista.⁴⁵

Valtakunnan ja rajan todellistuminen

Valtakunnan rajalla oli keskiajalla merkitystä vain kuninkuuden tasolla. Kiinnostus Itä-Fennoskandian maa-alueisiin syntyi, kun tarve verotuloihin kasvoi ja oppi valtakunnan alueellisesta suvereniteetista vakiintui. Suomen ja Karjalan alueella territorialisoituvat suvereenit valtakunnat kohtasivat toistensa intressit 1400-luvulla. Lista Pähkinäsaaren rajan rajapisteistä ja viittaukset maa-alueiden luovutukseen tunnetaan tässä vaiheessa laadituista käsikirjoituksista. Ei ole tietoa, mikä tilanne oli tätä ennen. On tunnettua, että keskiaikaisiin asiakirjoihin lisäiltiin asioita ja niiden sisältöä muutettiin tarpeiden mukaan. Pähkinäsaaren rauhansopimuksestakin tunnetaan ns. falsifikaattiteksti, joka myös on laadittu juuri tässä vaiheessa. Kuninkaan vallan kiinnostuksen kasvusta puolestaan kertoisi sekin, jos rauhansopimukseen liittyneet varhaisimmat dokumentit siirrettiin vasta nyt Linköpingin tuomiokirkosta Viipuriin eli kuninkaan käsiin, kuten Herman Schück esittää eräänä mahdollisuutena. Neuvottelut Moskovan ja Ruotsin välillä todistavat, että kummallakin osapuolella oli vain hatara käsitys siitä, missä rajan heidän välillään pitäisi kulkea. Moskovalaisetkin etsivät tosissaan ns. ”kajaaniens rajaa”. Ongelmat ratkaistiin vasta Täyssiinän 1595 ja Stolbovan 1617 rauhansopimuksilla.⁴⁶

Karjalan ristiretken ja Pähkinäsaaren rauhansopimuksen merkitysarvo näyttää kasvaneen kirjal-

lisesti myöhäiskeskiajalle. Ne mainitaan ensi kerran Moskovan kronikoissa vasta 1400-luvulla mutta saavuttivat pian keskeisen aseman. Novgorodissa 1400-luvun alussa kirjoitettiin ns. kuningas Magnus Erikssonin testamentti, joka sittemmin liitettiin moskovalaiskronikoihin vuoden 1352 kohdalle. Siinä kuningas tunnusti vuoden 1348 ristiretkensä katastrofin syyksi juuri sen, että hyökkäämällä Novgorodia vastaan hän loukkasi vuoden 1323 pyhää ristinsuutelta ja ikuista rauhaa. Testamentissaan kuningas vannotti seuraajiaan kunnioittamaan ristinsuudelmaa, jotta välttyisivät onnettomuuksilta. Tämä oli selkeä viesti Tukholman ekspansiolle ja Olavinlinnan rakentajille.⁴⁷ Ruotsissa kansallista historiaa muovattiin

40. L. Tarkka (2005) 168–169, 287, 300–302, 313–323, 328–329, A.-L. Siikala, 1992, 145.

41. L. I. Hansen – B. Olsen (2004) *Samenes historie fram til 1750*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 31–42.

42. V. Winge ”Language – Meands of Communication or National Treasure. *Vid gränsen 2006*, 46–54, H. Gustafsson, ”Att testa gränser. En inledande problematisering”, *Vid gränsen 2006*, 12–14.

43. H. Gustafsson, *Vid gränsen 2006*, 8–9, 14–15, S. G. Ellis ”Integration, Identities and Frontiers in the British Isles: A European Perspective”, *Vid gränsen 2006*, 26–42, St. Persson ”Riksgräns eller ”riskgräns”? Gränsinventering i Göingevid mitten av 1500-talet”, *Vid gränsen 2006*, 110–118.

44. M. Suhonen (Sari Mäkelä toim.) (2005) *Way of Life. A Useful Concept in Archaeology? Rituals and Relations*. Studies on the society and material culture of the Baltic Finns, Annales Academiae Scientiarum Fennicae, humaniora 336, Helsinki, 156–159, S. Imsen ”Det norske grenslandskapet Jemtland”, *Vid gränsen 2006*, 63–74.

45. J. Korpela (2005) *Aspects concerning communication and contact landscape of medieval North-Eastern European Subarctic forest zone. Vostočnaja Finljandija i Rossijskaja Karelija: tradicija i zakon v žizni karel*, Petrozavodsk, 23–42.

46. J. Korpela (2004) 102–108, J. Korpela ”Finland’s Eastern Border after the Treaty of Nöteborg: An Ecclesiastical, Political or Cultural Border”, *Journal of Baltic Studies* 33:4, 2002, 384–397, J. Korpela, Die Schwedische Ostgrenze (painossa), J. Gallén och J. Lind (1991) 243, 247, 368–370, 380–381, H. Schück (1976) 99.

47. Letopis’ po Voskresenskomu spisku. Polnoe sobranie russkih letopisej, VII, Moskva, 2001 6860 (1352), testamentista enemmän ks. J. Lind ”The Russian Testament of King Magnus Eriksson – A Hagiographic Text?”, *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe. A Collection of Essays in Honour of Tore Nyberg*, toim. Lars Bisgaard, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen and John Lind, Odense: Odense University Press, 195–212 ja A. Nakadzava (2003) 97–114 ja passim.

kertomaan ruotsalaiskuninkaiden roolista lännen kristillisenä etuvartiona itää vastaan, missä yhteydessä mm. pyhän Eerikin kulttilinen asema kasvoi valtakunnan suojelijaksi. Karjalan retkenkin päälähde eli Eerikin kronikka pääsi suosioon ja siitä tuli osa kansallista myyttiä. Kronikkaa laajennettiin ns. Förbindelsedikten-osalla, ja siihen tehtiin uusi johdanto ”Nya början”. Uudistustyö lienee tapahtunut useassa jaksossa 1300-luvun lopulta alkaen, mutta lopullisen muodon se sai 1400-luvun puolivälin jälkeen. Tällöin voimakkaassa kansallisessa hengessä luotiin myös kronikan jatko eli Kaarlen kronikka.⁴⁸

Pähkinäsaaren rauhan rajan ulottuminen paikallistason elämään oli osa tätä prosessia. Kyse on ylipaikallisen todellisuuden ja identiteetin muodostumisesta mikro-yhteisöihin, joita aiemmin kiinnostivat aivan toiset rajat. Uuden vallan toteuttamisessa oli kaikkialla Euroopassa keskeistä luoda heimo- ja kansakokonaisuuksia ja luoda viholiskuvaa toisen ruhtinaan valtakunnassa, rajan toisella puolella asuvia kohtaan. Käytännössä keskeistä oli seurakunta- ja hallintokeskusten rakentaminen ja verotuksen aloittaminen. Itä-Hämeen, Länsi-Karjalan ja Etelä-Savon orientoituminen Laatokan sijasta kohti lounasta aloitti kehityksen 1300-luvun alussa. Syynä oli Hämeen linnan ja Viipurinlinnan rakentaminen kuninkaanvaltan keskuksiksi ja näitä seurannut seurakuntamuodostus.

Uusi hallinto ei kuitenkaan heti ulottunut kaikkiin alueen asukkaisiin. Puolinomadien metsästäjä-kalastajaväestö eli jatkuvan sisäisen muuttoliikkeen maailmassa, jota eivät kuninkaiden rajat estelleet. Tämä tunnistetaan rajasopimuksissakin: eräät kalastusoikeudet ylittävät nämä rajat Karjalan kannaksella. Denis Kuz'min on esittänyt mielenkiintoisen paikannimianalyysin siitä, kuinka väestö muutti Valkeanmeren, Keski-Suomen ja Laatokan välisellä alueella täysin valtakunnista piittaamatta. Käkisalmen uezd'in ja Lapin varhaisin veromateriaali indikoi Ruotsin alueelta saapuneita asukkaita ja tsaari Boris Godunov antoi jopa verohelpotuksia ”latinalaisille suomalaisille ja ruotsalaisille” talonpojille. Samalla tavalla

asiakirjat Savosta todistavat ihmisistä, jotka olivat tulleet idästä. Tällaisia voisivat olla esim. juvalaiset Ihanus Rysszen ja Poul Russin.⁴⁹

Näkökulma tulee kiintoisasti esille tuomiossa Säämingin käräjillä 29.2.1559. Koszma Ukkonen tuomittiin hirteen, koska hän oli ollut Venäjällä (*Ryssze landt*) ja varastanut lehmän ja lampaan ja ”siten rikkonut rauhan kahden kuninkaan välillä”. Ukkonen on selkeä suomalainen nimi ja Koszma lienee ortodoksinen kastenimi. Sääminki ja Puruveden toisella rannalla olleet moskvalaiset verokylät sijaitsivat epäselvällä rajaseudulla, jonka asukkaille ”kahden kuninkaan” rauhalla tuskin oli mitään merkitystä, koska heidän oma pienoismaailmansa, sukulaissuhteiden, vuotuiskierron ja maailmankuvan puolesta perustui aivan muille seikoille.⁵⁰

Uuden ajan kuninkuus pyrki luomaan pysyvän ja lojaalin veroalamaisryhmän valtakuntaan ja siksi muuttamaan Itä-Suomessa ja Karjalassa perinteisen talousmuodon pysyväksi viljelyksi. Kustaa Vaasa kannusti tilojen perustamiseen ja yritti perustaa val-

48. C. Blom (1972) *Förbindelsedikten och de medeltida rimkrönikorna. Studier kring omarbetningen av Erikskrönikan och tillkomsten av förbindelsedikten samt dessa krönikedelars plats i den medeltida rimkrönike-traditionen*, Bibliotheca Historica Lundensis 28, Lund, 164–166, 138–139, 286–289, J. Korpela (2004) 308–309, S. Suvanto (1985) ”Keskiäika”, *Suomen historia II*, Espoo, 33.

49. Perepisnaja okladnaja kniga po Novgorodu Vot'skoj pjatinu 7008 goda. Vremennik Imperatorskago Moskovskago Obščestva Istorii i Drevnostej Rossijskih, kniga 12, Moskva, 1852, ss. 75, 127, 132, Piscovaja kniga Vodskoj pjatiny 1539 goda. AKH I, pp. 49 (l. 992ob.), 51 (l. 996), Piscovaja kniga Vodskoj pjatiny 1568 goda. AKH I, ss. 84, 141 (530ob., 659ob.), Vypiska iz piscovoj knigi Alaja Mihalkova 116, 117, 119 gg. Priloženie 2-e, teoksessa: N. Haruzin, Russkie lopari (očerki prošlago i sovremennago byta). Izvestija Imperatorskago obščestva ljubitelej estestvoznanija, antropologii i etnografii, tom LXVI. Trudy etnografičeskago otdela tom X, Moskva, 1890, s. 430 (cap. 78) ja s. 414 (cap. 19), Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565, pp. 3, 10, 29–31, D. Kuz'min, K voprosy o zaselenii territorii panozerskoj volosti v svete dannyh toponimiki. Panozero: serdce Belomorskoj Karelii. Juminkeko – Petrozavodskij gosudarstvennyj universitet, 2003, 345–361, E. Anttikoski ”Ryssii” ja venäläisiä: Käkisalmen Karjalan asutus 1500-luvun henkilönnimistön valossa, (Käsikirjoitus, Joensuun yliopisto: vieraiden kielten laitos, 2006), 5, 15–16, J. Korpela (2004) 135.

50. Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565, 10.

tion karjatiljoja. Peltoviljelijät oli helpommin kontrolloitavissa ja heillä oli omaa mielenkiintoa puolustaa viljelyksiään toisin kuin perinteisillä metsästäjä-kalastajilla. Tämä oli taustana Olavinlinnan rakentamiselle ja paikallishallintojärjestelmän pystyttämiseksi kuninkaankartanoineen. Kuningas kirjoitti Gripsholmasta Olavinlinnan vouti Gustaf Finckelle ja muille virkamiehille Suomessa 28.5.1550 ja käski, että erityisesti *rydze grentzenn* täytyy asuttaa. Parin vuoden päästä hän vielä käski aloittaa työt rakentamalla alueelle kuninkaan kartano. Kuningas ajattelikin jo 18.12.1555, että talonpojat puolustavat Olavinlinnan voutikunnassa ”omaa rajaansa” (*theris egenn grantz*). Eurooppalaisen kehityskulun mukaisesti varhainen kristikunnan ja pakana-alueen epämääräinen rintama-alue alkoi muuttua kahden valtakunnan sotilasrajaksi.⁵¹

Taloustalouden muuttuikin pysyväksi viljelyksi kuninkaan toivomalla tavalla 1500-luvun aikana yllättävänkin hyvin. Myös ryöstötretket ja levottomuudet kiihtyivät alueella 1400-luvulta lukien melkoisesti, mikä viittaa alkaneeseen vastakkainasetteluun paikallistasolla. Rajan ylittävä ryöstely onkin aikakauden uusi ilmiö, vaikka yleiset kulttuuriklisheet pitävät sitä historiamme perusolotuvuutena, Heikki Leskisen sanoin: ”Itä-Suomen kehityshistoria on useiden sotien ja väestösiirtojen vuoksi ollut monin verroin värikkäämpää kuin Länsi-Suomen”.⁵²

Viikinkiajalta tunnetaan novgorodilaisten ja jemien yms. sotaretkiä. Näitä ei kuitenkaan ollut erityisen paljon eikä niiden paikallistaminen ole juurikaan mahdollista. Sen jälkeen konfliktit sijoittuvat nimenomaan Kannakselle ja Itämerelle. Epämääräinen maininta linnan rakentamisesta jonkin Semidetskaja Korelaan 1375 ja 1300-luvulle ajoittuva fragmentaarinen tuohikirje, jossa puhutaan Kajaaninmeren alueen veroista, viittaavat mahdollisesti aktiivisuuteen Pohjanlahdella. Ne eivät ole kuitenkaan niin yksiselitteisiä kuin Julku ja Kirkinen luulevat. Kiistaton on sitä vastoin kertomus novgorodilaisten sotaretkestä ”muukalaisten linnaa” vastaan Oulujoen rannalla 1377. Sen tuntee myös vanhin eli Novgorodin ensimmäinen kronikka.⁵³

Varsinaisen Pähkinäsaaren rauhan rajan sisämaa-alueelle liittyy vain yksi varhainen konfliktikertomus. Ehkä jopa 1300- ja 1400-luvun taitteeseen ajoittuva tulkinnanvarainen tuohikirje viittaa mahdollisesti Saimaalla tapahtuneeseen kauppiaiden ryöstöön. Sitä vastoin erittäin pieni määrä aseita arkeologisen aineiston joukossa viikinkiajalta keskiajan loppuun kuten myös alueen nykyisen miesväestön poikkeuksellinen dna-perimä (y-kromosomi) indikoivat ryöstöjen ja sotien vähäisyyttä. Itse asiassa kiivaampi konfliktisuunta näyttää jopa olleen tämän alueen väestön ja lännen asukkaiden (eli kansallisromanttisesti ajatellen ”hämäläisten”) välillä. Todellisten konfliktien ajoittuminen ja kasvu kertookin hyvin valtiollisen rajan todellistumisen historiasta: ensin Kannaksella, sitten Pohjoisen rannikolla ja vasta myöhään itse sisämaa-alueella.⁵⁴

51. Konung Gustaf des förstes registratur med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af kongl. Riks-Archivet genom Victor Granlund, 1–29, Handligar rörande Sveriges historia, första serie. Norstedt & Söner: Stockholm, 1861–1916 (=KGIR), n:o 17, 585–586, n:o 21, 250–251, n:o 23, 260–261, n:o 25, 509, n:o 26, 16, 19, 227–228, 305, 306, 308–309, 797, I. Nummela (2003) ”Asutus, peltö ja karja”, *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*, Helsinki: SKS: Helsinki, 135–141, 146, ks. enemmän tästä rajan luonteen muuttumisesta eurooppalaisessa kontekstissa, S. G. Ellis, *Vid gränsen* 2006, 19–45.

52. H. Leskinen (1999) 368.

53. NIL (m) 6885 1377), Novgorodskaja četvertaja letopis’. Polnoe sobranie russkih letopisej, IV. Moskva, 2000, 6883 (1375), 6885 (1377), Novgorodskije gramoty na bereste: iz raskopok 1956–1957 goda, Moskva, 1963 (A. V. Archihovskij – V. I. Borkovskij), n:o 286, J. Gallén, 1991, 242, K. Julku (1987) 183, 185, H. Kirkinen (1963) *Karjala Idän kulttuuripiirissä. Bysantin ja Venäjän yhteyksiä keskiajan Karjalaan*. SHS: Historiallisia tutkimuksia 67, Helsinki, 150–153, 158. Pohjoisen yhteydet itään ovat melkoinen kompleks, johon ei välttämättä pidä sotkea karjalais-novgorodilaista territoriaalivaltaa. Rajaproblematiikka on erittäin sekavaa ja amatöörejä sokevaa, kuten J. Lind, *Suomen Museon* 95, 1988, 69–75 selkeästi osoittaa. Toisaalta novgorodilaisvaikutus oli varsinkin varhaisessa vaiheessa hyvin selkeää koko Pohjois-Skandinavian alueella: ks. esim. Th. Wallerström ”Hur och varför blev Norrbotten ”svenskt”?, *Populär Arkeologi* 1997:3, 24–26.

54. Novgorodskije gramoty na bereste: iz raskopok 1956–1957 goda, Moskva, 1963 (A. V. Archihovskij – V. I. Borkovskij), n:o 249. Käsittelen laajemmin dna-perimää kuin valtiollistumisen historiaa Itä-Fennoskandiassa tutkimuksessa ”The World of Ladoga”, J. Lind, 1991, 412.

Paikallisen väestön rekrytoituminen hallitsijan sotajoukkoon alkoi yleiseurooppalaisena ilmiönä 1500-luvulla, mikä on tärkeä indisio valtionmuodostuksesta, koska näin vastakkainasettelu toteutui ja metsiin tuli kuninkaan lojaaleja alamaisia. Talonpoikaisotilaita tunnetaan kummaltakin puolta rajaa vuosisadan puolivälistä. Esimerkkinä voisi pitää Rantasalmella 15.3.1564 mainittua ”Ritar-Airikainen”-nimistä miestä. Airikainen on tyypillinen suomalaisnimi, mutta etuliite ”ritari” mielenkiintoinen. Sehän on suora laina ruotsista, eikä sillä liene ollut paikallista merkitystä. Ehkäpä kyse oli liikatai pilkkanimestä, jonka Airikainen oli saanut paikallisyhteisöltä uransa takia. Ehkäpä hän oli paikallisenäkökuulmasta uuden vallan palveluksessa menestynyt ”kummajainen”.⁵⁵

Valtakuntien rajalinjat on merkitty yleisiin karttoihin ensimmäisen kerran vasta 1500-luvun lopulla. Joissakin hieman vanhemmissa mutta keskiaikaa nuoremmissa esityksissä Ruotsin ja Moskovan valtakunnan alueet erotetaan luonnollisella rajalla. Erittymisen kiintoisa on Anton Wiedin ja Ivan Ljackijn 1540-luvulla Vilnassa julkaissama venäläinen kartta. Siinä rajaksi on merkitty Polnajoki. Se näyttää olevan identtinen Vuoksen vesistön ja Saimaan kanssa, joka puolestaan muodosti viikinkiajalla Laatokkaan päättyneen kaupallisen reitistön. Sen pohjalta Ruotsin ja Novgorodin valtakunnat olivat alkaneet aikoinaan vähitellen luoda omaa valtakunnallista todellisuuttaan alueella.⁵⁶

Raja kolmessa tasossa

Keskiajan maailmassa Pähkinäsaaren rauhan rajaa on katsottava ainakin kolmesta perspektiivistä. Ensimmäinen näkökulma on perinteinen: raja kahden valtakunnan välillä kuten hallitseva eliitti sen ymmärsi. Erottavaa viivaa tuskin kukaan tarvitsi tai ajatteli 1323. Intressi rajoittui varmasti Karjalan Kannakselle ja mahdollisesti Pohjanlahden rannalle. Ajan tavan mukaan ei ollut ongelma, mitä välialueella tapahtui. Matkustamisen perspektiivistä nämä ääripäät sijaitsivat aivan eri suunnissa, kun asiaa tarkastellaan Skandinaviasta. Itse alueelta kysy-

mystä ei taas kukaan tarkastellut matkustamisen eli vuotuiskierron ja sisäisen muuton näkökulmasta. Viivan merkitys muodostui tärkeäksi, kun Ruotsin ja Moskovan valtakunnat alkoivat järjestäytyä nykyaikaisiksi suvereeniksi territoriaalivaltakunniksi. Näinpä rajasta alettiin käydä riitaa ja alueita jakaa todellisuudessa myöhäiskeskiajan lopulta lukien.

Toinen näkökulma on kulttuurillinen. Sitä kirjallisuus on käsitellyt mutta aivan kummallisella tavalla. Idän ja lännen kirkot eivät olleet todellistuneet alueella ennen uutta aikaa, minkä vuoksi niiden näkökulmasta Suomen ja Karjalan metsissä ei kulkenut mitään idän ja lännen kulttuuripiirien rajaa. Sitä vastoin pohjoisen ja etelän välillä kulki kristikunnan ja pakanamaan rinta. Sille taas vuoden 1323 sopimus ei ollut mitenkään tärkeä.⁵⁷

Kolmas näkökulma on paikallisten ihmisten todellisuus. Tämä lienee ainoa merkittävä asia 1300-luvun maailmassa. Heitä Pähkinäsaaren rauha ei koskenut, eivätkä he ymmärtäneet mitään maiden jakamisesta rajalla tai mistään valtakuntien rajoista. Raja merkitsi heille omassa kulttuurissaan koti-

55. KGIR, n:o 17, s. 575, KGIR, n:o 25, ss. 509, 534, KGIR, n:o 26, ss. 60–61, 65, 97–98, 106, 139–140, 437, KGIR, n:o 27, ss. 236–237, Letopisec Soloveckij na četyre stoletija ot osnovanija soloveckago monastyrja do nastojaščago vremena, to est' s 1429 po 1847 god. Izdanie četvertoe, vnov ispravlennoe i dopolnennoe iz arhivnyh monastirskih del i starinnyh dokumentov, trudami nastojatelja sego monastyrja, arhimandrita i kavaleria Dosifeja, 1847, 7101 (1593), Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565, ss. 3–19, 159, P. Puntanen – T. Särkkä (1995) *Nuijasota Savossa. Kaskiviljelijän kannanotto yhteiskunnan murrokseen. Mikkelin läänin maakuntayhtymä*, Julkaisuja 23, Mikkelä, 9, K. Pirinen (1982) *Rajamaakunta asutusliikkeen aikakauteina 1534–1617*, Savon historia 2:1, Pieksämäki: Kustannuskiila Oy, 215, St. Persson *Vid gränsen 2006*, 109–111, 117, S. G. Ellis *Vid gränsen 2006*, 29, 36–37.

56. Vanhoja Suomen Karttoja – Old Maps of Finland (1967), Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden kirjapaino, n:o 10, 34–35, B. A. Rybakov, *Russkie karty Moskovii XV – načala XVI veka*, Moskva, Nauka, 1974, s. 12/13 (n:o 2–3), J. Korpela (2003) *Vuoksa kak torgovyy put' Severo-Zapadnogo Priiadož'ja i Vostočnoj Finljandii. Ladoga i istoki Rossijskoj gosudarstvennosti i kul'tury posvjaščaeitsja 1250-letiju Staroj Ladogi* (otv. redaktor A. N. Kirpičnikov), Vestii Sanktpeterburg, 253–259.

57. J. Korpela ”Kristillisyyden Karjalassa ja Itä-Suomessa keskiajalla”. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja*, 54–70.

piirin ja myyttisen kaukaisuuden tai jokapäivän ja siitä erotetun pyhitetyn tai kielletyn eroa. Nämä väestöt jatkoivat omaa elämäntapaansa niin pitkään kuin muodostuvat valtakunnat eivät onnistuneet sitomaan heitä pysyviksi veronmaksajiksi ja assimiloimaan heitä kansakunnan uskollisiksi jäseniksi, jotka kokivat vierautta toisen valtakunnan jäseniin. Tämä prosessi alkoi 1400-luvulla ja päättyi 1930-luvulla. Sen tärkein

toteuttamismuoto oli linnojen, paikallishallinnon ja seurakuntien perustaminen ja niiden toiminnan aktivointi kontrollikeskuksina. Tämä toiminta loi rajan paikallistasolla, ja se loi ne kulttuurilliset tosiseikat, joihin nykyinen idän ja lännen ero Itä-Fennoskandiassa pitkälti nojaa. Kehityksen keskeisenä ohjaajana olivat taloudelliset edut ja sen lopullisena henkisenä toteuttajana kansakoululaitos.

JUHA MANNINEN

Anders Chydenius ja maailman ensimmäisen tietämisen vapauden lain synty

Anders Chydeniuksen nimi liitetään vapauden ja talouspolitiikan historiaan. Chydeniuksen muotoilujen pohjalta valtiopäivät hyväksyivät painovapauslain, ennen näkemättömän koko maailmassa. Siihen liittyi tietämisen vapaus, ”julkisuusperiaate”.

■ Tietämisen vapaus on yhdysvaltalaisen esikuvan mukaisesti maailmalla omaksuttu nimike vapaudelle päästä käsiksi viranomaisten hallussa olevaan asiakirjatietoon. Yhdysvalloissa sellainen laki hyväksyttiin vuonna 1966, käytännössä tehokkaaksi se tuli vuonna 1974 maan suuren kuohunnan aikana tehdyin lisäyksin. Voi sanoa, että siitä alkoi tietämisen vapauden lakien voittokulku maailmalla.

Kuitenkin tilanne on se, että jo tasan kaksisataa vuotta ennen lain hyväksymistä Yhdysvalloissa ja siis myös ennen Yhdysvaltain perustamista vastaava laki oli hyväksytty Ruotsissa, myrskyisien valtiopäivien 1765–66 päätteeksi, jolloin painotuotteiden poliittinen ennakkosensuuri lakkautettiin. *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Angående*

Skrif- och Tryck-friheten merkitsi sitä, että tietyin hallitsijanhuonetta, uskontoa ja hyviä tapoja koskevin varauksin viranomaistieto tuli julkiseksi. Sitä oli lupa julkaista painetuna. Se taas edellytti, että tieto tuli lain §:n 10 mukaisesti vapaasti saataville: ”Och bör til then ändan uti alla Archiver fri tilgång lemnas, at sådane Handlingar få in Loco afskrifwa eller i bewittnad afskrift utbekomma.” Jos vastuullinen ei näin menetellyt, häntä koski §:ssä 7 mainittu rangaistus: “[...] och thet vid förlust af Ämbetet för then som detta vägrar, eller sig i någor måtto häremot sätter[...]¹”

Julkisuus oli lähtökohtaisesti ensisijainen, salassa pidettävästä määrättiin erikseen. Tämä on täsmälleen se, mitä maailmalla nykyisin tarkoitetaan ”tietämisen vapaudella”. Vastaavaa rangaistusta ei ole maailmalla hyväksytty, mutta kenties sekin on hyvä muistaa puhuttaessa maailman ensimmäisestä tietämisen vapauden laista.

Joulukuun 2. päivänä 1766 annettu painovapauslaki kuuluu niihin tekijöihin, joiden seuraamuksena aikaisemmin toisenlaisesta Pohjolasta on tullut maailman vähiten korruptoitunutta ja samalla sosiaalisesti erityisen vastuullista ja demokratian periaatteisiin sitoutunutta aluetta. Oppineimmat osaavat ilmoittaa laille sen nimikkeen *offentlighetsprincipen*. Suomeksi tätä lainsäädäntöämme osaa nimitetään vastaavasti ”julkisuusperiaatteeksi”, jonka on viimeksi vahvistanut vuoden 2000 perustuslaki.

Periaate on hyväksytty lainsäädäntöön noin seitsemässäkymmenessä maassa Etelä-Afrikasta Uuteen Seelantiin ja Intiaan, vahvimmillaan perustuslakeihin. Tällaisen *Freedom of Information Actin* (lyhyesti FOIA:n)

omaksujista 35 on 1990-luvulla toteutuneen globaalien ”avoimuuskumouksen” tulosta. Joukko kasvaa, vaikka samantapaisia vaikeuksia tietämisen vapauden vaatimuksella on eri puolilla vastassaan kuin Ruotsissakin tuli olemaan. Se nähdään nykyisin vaikutusvaltaisissa kansainvälisissä organisaatioissa tehokkaimmaksi keinoksi torjua korruptiota kehityksissä. Se liittyy läheisesti oikeusturvaan. George Washington -yliopiston kansallisen turvallisuuden arkiston johtaja Thomas S. Blanton korostaa sen arvoa turvallisuuden edistämiseksi yleensä. Kansalaisten tietoisuus ja kyky toimia sen pohjalta on usein ylenpalttista salailua tärkeämpi turvallisuustekijä.

Tietämisen vapaus osataan yhdistää maailmallakin lain syntyyn keskeisimmin vaikuttaneen henkilön nimeen.² Anders Chydeniuksen (1729–1803) muotoilujen pohjalta valtiopäivät hyväksyivät painovapaussalin, joka oli ennennäkemätön, vailla vertauskohtaa missään maassa. Chydenius lähti siitä, että rajoitettu vapaus ei ole mikään vapaus ja että rajoitettukin pakko olisi täydellinen pakko. Niukoissa muistelmissaan vuodelta 1780 hän väitti: ”Minkään asian hyväksi en näillä valtiopäivillä niin ahkerasti työskennellyt kuin kirjoitus- ja painovapauden”.³

Kirjoittaminen valtioelämän perusteista oli ollut kiellettyä, kirjoittaminen myös yksinkertaisesti kynällä paperille, ei pelkästään ajatusten julkaiseminen painotuotteena. Ei auttanut, että oli kirjoittanut itseään varten tai kirjeessä toiselle. Jos joku vastustaja sai tekstin käsiinsä, saattoi seurata ankara rangaistus.⁴ Niinpä painovapaussalissa tuli esiintymään kaksoisluonnehdinta *skrif- och tryckfrihet*. Alkuperäisen lain elinikä tosin jäi kuudeksi vuodeksi, mutta se tuli silti piirtymään lievennetyissäkin muodoissaan pohjoiseen oikeustietoisuuteen. Siihen palattiin. Paljon myöhemmin se alkoi saada jalansijaa muuallakin maailmassa. Se ymmärretään nykyisin ilmaisunvapauden edellytykseksi. Sellaisena se on yhä laajemmin nähty ihmisoikeuksiin kuuluvaksi.

Chydeniuksen nimi liitetään taloudellisen vapauden ja talouspolitiikan historiaan. Talouden vapauttamista vaativat äänet oli-

vat lähtöisin valtakuntien periferioista. Ruotsia voi verrata tässä Britanniaan. Chydeniuksen valtiopäiväpamfletin *Den nationnale Winsten* (1765) ja Adam Smithin pitkään kypsyneen teoksen *Wealth of Nations* (1776) voi kumpaisenkin nähdä syntyneeksi samanlaisesta sosiaalisesta tilauksesta. Jakobiittikapinan kukistuttua Alamaan skotit riemuitsivat englantilaisten kanssa yhdenvertaisesti avautuneista mertentakaisen kaupan mahdollisuuksista.⁵ Vastaavasti Pohjanmaan ja Perämeren kaaren kaupungit pyrkivät Ruotsissa aikaisempaa suurempaan valtakunnalliseen yhtenäisyyteen, yhteiseen vapauteen.

Myös tietämisen vapauden puolustaminen oli luontevaa juuri periferioista tulleille ja vertailuun kykeneville. Asuminen valtakunnan periferiassa korosti syrjässä pidettyjen myssyjen yleistä tarvetta päästä perille hattuhallinnon salaisuuksista. Vanhojen sukujen mahtimiehet olivat ammoisista ajoista olleet kuninkaan ympärillä, missä heillä oli mahdollisuus saada nopeasti selvää asioista ja tulla kuulluiksi. Sama asema

1. Ks. (2006) *The World's First Freedom of Information Act – Anders Chydenius' Legacy Today*. Anders Chydenius -säätö, Julkaisuja 2, Kokkola.

2. Tähän on vaikuttanut erityisesti Stephen Lamble (2002) 'Freedom of Information, a Finnish Clergyman's Gift to Democracy', *Freedom of Information Review*, February, 2–8. Korjaan seuraavassa eräitä tämän internetjournalistin käsityksiä, jotka johtuvat kansainvälisillä kielillä julkaistujen lähteiden puutteesta. Valikoima Chydeniuksen kirjoituksia tullaan julkaisemaan englanniksi käännettynä, mikä on osa meneillään olevaa Chydeniuksen koottujen teosten täydellisen edition toimitustyötä. Antologia on ehdolla Pariisissa toimivan Institut international de philosophie maailmanklassikkojen sarjaan *Textes: Philosophie et communauté mondiale*, jossa on julkaistu mm. Asokan ediktit, John Locke, Anthony Collinsia, Spinozaa ja Johann Amos Comeniusta.

3. Anders Chydenius (1880) 'Till Göteborgs Kungl. Vetenskaps och Vitterhets Samhälle insända sjelfbiografi', teoksessa E.G. Palmén (toim.) *Politiska skrifter af Anders Chydenius*. Helsingfors: G.W. Edlunds förlag, 434.

4. Tämän vuoksi esimerkiksi vapaudenajan kirjeenvaihtoista ei tahdo löytää politiikkaa. Aikakauden lähdeilanteesta, ks. Ingemar Carlsson (1981) *Parti – partiväsen – partipolitiker 1731–43. Kring uppkomsten av våra första politiska partier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

5. Ks. Arthur Herman (2003) *The Scottish Enlightenment. The Scots' Invention of the Modern World*. London: Fourth Estate.

oli Tukholman uusrikkailla säätyvallan aikana. Keskuksissa suorat ja salailevat yhteydet vallan ytimiin toimivat, mutta periferioille oli tärkeää laajentaa yhteisiä asioita koskevan tiedon saatavuutta ja sitä kautta itsenäisen toiminnan edellytyksiä.

Painovapauden – ja samalla tietämisen vapauden – kohottamiseen perustuslakien arvoon Chydeniuksella ei voinut olla suoraa vaikutusta. Asian lopullisen hyväksymisen ajankohtana hänet oli jo erotettu valtiopäiviltä. Ei tiedetä, mistä ajatus näin korkeasta asemasta painovapaudelle oli lähtöisin, mutta Chydeniukselta voi löytää siihenkin vihjeen.

Kokkolan uhmakkaat maapäivät

Kokkolassa pidetty lääninkokous helmikuussa 1763 muodostui Chydeniukselle käännekohtaksi, poliittisen uran aluksi.⁶ Kokous tiivisti pohjalaisten pitkäaikaiset ponnistelut kaupankäyntinsä vapauksien puolesta. Tilanne palautui vuoden 1617 purjehdussääntöön ja sen asettamiin rajoituksiin. Määräys antoi oikeuden purjehtia alueelta vain kahteen tapulikaupunkiin, Tukholmaan ja Turkuun. Näiden kauppiat sitten välittivät pohjalaisten tuotteet ulkomaille. Tervan vienti oli monopolisoitu Tukholman suurkauppiaille ja sama koski tuontitavaroita, minkä Pohjanmaan porvarit ja talonpojat katsoivat loukkaavan oikeuksiaan ja tuottavan aiheettomia etuja pääkaupungille. Ehdotukset tilanteen muuttamiseksi oli kerta kerran jälkeen torjuttu.

Tapulioikeuksien puute vaivasi valtakunnassa käytännöllisesti katsoen vain Pohjanlahtea ympäröiviä alueita ja etenkin Pohjanmaata. Todelliseksi voimainkoitokseksi muodostuivat vuonna 1760 alkaneet valtiopäivät. Pohjanmaan talonpojat ehdottivat kolmen tapulikaupungin perustamista ja norlantilaisetkin vaativat itselleen kahta. Kokkolan raatimies Petter Stenhagen laati asiasta useita muistioita todistellakseen vääryydeksi sen, että Tukholma hyötyi ulkomaankaupasta maakunnan kustannuksella. Stenhagen oli löytänyt kannalleen yleisiäkin perusteluita. Talonpoikaissäädystä ehdotuksella uusista tapulikaupungeista oli vahva kannatus. Aateli ja pappissäätökin aset-

tuivat niiden kannalle. Tukholman porvaristo vastusti kuitenkin ehdotusta tiukasti ja nosti sen kaikkien säätyjen hyväksymistä edellyttäväksi säätyprivilegioitaan koskeva kysymykseksi.

Asia onnistuttiin lykkäämään. Se jäi selvitetäväksi valtaneuvostolle, joka siirsi sen kamari- ja kauppakollegioille, jotka puolestaan pyysivät siitä lausuntoa Pohjanmaan ja Norlannin läänien maaherroilta.

Tässä tilanteessa maaherran tehtäviä hoitanut pitkän linjan myssy Johan Mathesius päätti kutsua koolle Kokkolassa erityisen kokouksen, jota Chydenius nimittää muistelmissaan valtiopäivien välillä järjestetyksi ”yleiseksi maapäiviksi” tarkoituksenaan ”liittää Pohjanmaan kaupungit ympärillä olevaan maaseutuun”.⁷ Näin siksi, että seuraavilla valtiopäivillä voitaisiin työskennellä yhteisesti sekä ”ennen pyydetyn purjehdusvapauden puolesta että myös varustautua sitä vastarintaa vastaan, mitä Tukholman ja Turun kauppiat sitä vastaan voisivat tehdä”.⁸ Monitoimiseksi tunnetulta Chydeniukselta pyydettiin puhetta. Hän perehtyi aiheesta edellisillä valtiopäivillä syntyneeseen aineistoon ja kävi keskusteluja aihetta tuntevien kanssa. Jälkeenpäin hän kertoi: ”Kirjoitus oli rohkea, ja tahdoin pysyä tuntemattomana, mutta kukaan ei ollut maapäivillä kyllin uskalias sitä esittämään; sen vuoksi minun täytyi itse astua esiin ja luin sen koko kokouksen kuullen, yleisön osoittaessa mitä suurinta suosiotaan [...]”⁹

Chydenius muisteli, että puheen aiheuttaman kateuden johdosta hän oli samana iltana joutua vangituksi, minkä vain muutama hänen suosijansa hänen tietämättään saivat estetyiksi. Uhkatilannetta ei voi pitää mahdollisena. Mathesius oli jo yli kaksi vuosikymmentä aikaisemmin saanut maksaa karvaasti yhdessä silloisen kumppaninsa Johan Arckenholtzin kanssa harjoittamastaan hattujen sotapolitiikan vastaisesta toiminnasta.¹⁰ Sittenmin tuomitseva asenne oli vain jyrkentyneet tuollaisia pyrkimyksiä kohtaan, joilla haluttiin vaikuttaa alhaalta käsin valtiopäiviin. Valtiopäivämiesten vastuullisuus valitsijoilleen oli julistettu perustuslain vastaiseksi. Jyrkimmillään sellainen vastuullisuus, ”prinsipalaattioppi”, tarkoitti sitä,

että valitsijat voisivat vetää valtiopäivämiehensä pois, kun tämä toimi vastoin heidän tahtoaan.

Chydeniuksella näyttää eri vaiheissa olleen mielessään kansakunnan suorittama valtiopäivämiesten valvonta, lähelle prinsipaalaatioppia tullut näkemys, kuten ilmenee Chydeniuksen painovapausmuistion luonnoksesta: ”Vapaus tiettyssä kansakunnassa ei koostu siitä, että kaikkivaltaiset säädetyt saavat toimia mielensä mukaan, vaan siitä, että kansakunnan valo sitoo niiden kädet, jotta ne eivät pääse toimimaan mielivaltaisesti.”¹¹ Myöhemmässä painovapausvaliokunnalle esitettyssä versiossa kohta on lievennetty muotoon: ”Vapautta tiettyssä kansakunnassa ei ylläpidetä pelkästään laeilla, vaan kansakunnan valolla ja tiedolla niiden käytöstä.”¹² Valtiopäivät käsitettiin kaikkivaltaisiksi, sanamuotoa kannatti varoa.

Vuoden 1752 valtiopäivillä hatut olivat asettaneet kaupungeissa pidettäville julkisille kokouksille vakavia rajoituksia, jotka kumottiin vasta myssyjen päästyä valtaan. Vapaudenajan perustuslaki ei tuntenut muinoin esiintyneitä, paikallisia etuja ajamaan kutsuttuja maapäiviä. Sellaisesta Kokkolan kokouksessa oli kysymys. Siellä olivat edustajat Pohjanmaan eri kaupungeista, papistoa, talonpoikaistoa, Pohjanmaan rykmentin päällystöstä ja joitakin itäsuomalaisiakin, kaikkiaan monia entisiä ja tulevia valtiopäivämiehiä. Se oli eräänlainen ”paikallisparlamentti”, joka uhmasi kaikkivaltaisiksi katsottujen valtiopäivien päätöksiä.¹³

Chydeniuksen puheesta ei ole mainintaa Johan Mathesiuksen kollegioille laatimassa kokouksen pöytäkirjassa. On voitu päätellä, että Mathesius harkitusti salasi Kokkolan kokouksen Pohjanlahden kauppavapautta ajaneen luonteen.¹⁴ Mathesius järjesti kokouksen tietoisena siihen liittyvistä vaaroista, antoi sille mahdollisimman viattoman muodon ja suojeli Chydeniusta.

Chydeniuksen selostus lähteistään

Myssyjen saavuttama vaalivoitto nosti Chydeniuksen vuosien 1765–66 valtiopäiville Pohjanlahden kaupunkien kaupankäynnin vapauden puolustajaksi Tukholman ja myös Turun nauttimia etuoikeuksia vastaan. Tar-

koitustaan ajaakseen Chydenius perehtyi vallitsevien säädösten historiaan ja kirjoitti valtiopäivämiehiin ja suurempaan yleisöön vetoavia pamfletteja. Käytännön intresseistä hän päätyi yleistämään näkemyksensä teoreettisesti.

Jo maastamuuton syistä kirjoittaessaan vuoden 1763 lopulla Chydenius painotti sitä, että vapaissa valtioissa tarvitaan laajaa tietopohjaa, koska sellaisissa enemmistön on ratkaistava asiat.¹⁵ Vapaa kansa ei voinut uskoa asiaansa harvojen käsiin. Mitä monilukuisempia hallitsevat ovat, Chydenius ajatteli, sitä paremmin he edustavat yhteiskuntaa. Sitä vähemmän he ovat myös uh-

6. Käytän seuraavassa hyväkseni edelleen perustavimmaksi katsottavaa teosta Pentti Virrankoski (1986) *Anders Chydenius. Demokraattinen poliittikko valistuksen vuosisadalta*. Helsinki: WSOY. En kuitenkaan näe maapäiviä hänen tapaansa ”tavallisiksi”.

7. Chydenius (1880) 429.

8. Chydenius (1880) 430.

9. Chydenius (1880).

10. Juha Manninen (2005) ’Suomalaisuutta kreivi Arvid Hornin nimipäiviltä Bohusin linnoituksen vankeuteen’, *Faravid* 29, 93–112.

11. Anders Chydenius (1908) ’Ödmiukt Memorial’ [ylivedetty alkuperäinen otsikko ’Oförgripeliga tanckar om sätter at befodra en läflig tryckfrihet’], teoksessa G. Schauman, *Biografiska undersökningar om Anders Chydenius jämte otruckta skrifter af Chydenius*. Helsingfors: SSSL LXXXIV, 515.

12. Palmén (1880), CVIII. Muistio esitettiin porvoolaisen lehtorin Anders Kraftmanin nimissä, mutta Chydenius ilmoittautui muistelmassaan sen tekijäksi, ks. Chydenius (1880), 435. C.G. Malmström tyytyi 1800-luvun puolella toteamaan, että muistio kuuluu olevan Chydeniuksen tekemä, ja suoran epäilyn Chydeniuksen tekijyydestä Kraftmanin hyväksi on esittänyt Matti Klinge, ’Republikaner redan i unga år. Gymnasiekamraterna från Borgå’, teoksessa Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (toim.) (2003) *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*. Stockholm: Atlantis, 126–128. Mahdollisuuden Kraftmanista muistion tekijänä poistaa kuitenkin muistiosta säilynyt, korjauksineenkin Chydeniuksen omakätinen aikaisempi luonnos, ks. Schauman (1908), 158–159.

13. Nimitystä ”paikallisparlamentti” on käyttänyt Michael Roberts (1995) *Sverige under frihetstiden, 1719–1772*. Falun: Tiden, 154–155. Vrt. myös mt., 102–103, 218–219, 230.

14. Virrankoski (1986) 113.

15. Kirjoitus tunnetaan 1765 julkaistuna versiona *Svar På den af Kgl. Vetenskaps Academiens förestälta Frågan: Hwad kan wara orsaken, at sådan myckenbet Swenskt folk årligen flytter utur Landet? Och genom hwad Författningar den kan bäst förekommas? Inlemnät År 1763; Men nu allmänhetens granskning underkastadt*, Chydenius (1880), 1–48.

kauksilla vaiennettavissa, sitä vaikeammin lahjottavissa. Tästä piti päätellä: ”Jotta se [että enemmistö määrää asiat] voisi tapahtua, on kansakunnan itsensä oltava valistunut, mutta siihen tarvitaan järkeä; se harjaantuu parhaiten, kun laitamme ajatuksemme paperille. Mutta siihen ei ole suurtakaan yllykettä olemassa, jollei kirjapaino tee sitä yleiseksi.”¹⁶

Mistä valtiopäivämies oppisi järkeä? Chydenius vastasi: ”Kaikenlaisista puolesta ja vastaan ilmestyvistä kiistakirjoituksista isänmaamme menestystä ja onnettomuutta koskevilla asioilla, sillä siten totuus parhaiten selviää. Sen vuoksi on kirjoitus- ja painovapauden luvallisuus vapautemme lujimpia ajateltavissa olevia puolustuskeinoja. Mutta jollei mitään muita kuin yksipuolisia perusteita ja oikaisuja pääse päivänvaloon, korkeat asianomaiset itse pysyvät pimeydessä. Korkeimman vallan tulee siis hellin ja valvovin silmin katsella vapautemme tätäkin puolta.”¹⁷

Sellainen ”hellä ja valvova silmä” saattoi vielä tarkoittaa korkeinta valtaa edustavaa sensoriakin tai miksei myös Nordencrantzin ehdottamaan tapaan säätyjä. Tuon ajan sensori Niklas von Oelreich ymmärsi itsensä tosiasiallisesti painovapauden edistäjäksi. Voi toisin sanoen todeta, että korkeimman vallan painovapautta valvovaa tehtävää, poliittista sensuuria, Chydenius ei tässä vaiheessa päättänyt kiistämään.

Puhuessaan muistelmissaan kiitollisuudentuloistaan painovapausasiassa Anders Chydenius mainitsi vain kaksi nimeä. Kumpikaan näistä ei ollut valtiopäiville esitettyjen painovapausmuistioden tekijä. Kysymyksessä olivat jo iäkkäät myssyt, myrskyissä ajankohtaiskirjoittaja kauppaneuvos Anders Nordencrantz¹⁸ ja kansliakollegiossa palvellut, mielipiteidensä vuoksi erotettu Johan Arckenholtz.

Nordencrantzin kirjoitukset olivat tärkeitä Chydeniukselle: ”Päpiksi tullessani en tuntenut mitään aluetta heikommin kuin politiikkaa, mutta vuoden 1756 valtiopäivien aikana ilmestyneet Valtiopäivälehdet avasivat silmäni ensimmäisen kerran ajattelemaan jotakin ruotsalaisesta hallitsemistavasta ja poliittisista perustuslaeistamme ja

kun herra kauppaneuvos Nordencrantz vuoden 1761 valtiopäivillä esitti seikkaperäisen muistionsa valtakunnan säädyille ja se tuli pian käsiini samoin kuin hänen muita kirjoituksiaan vaihtokurssista innostuin menemään pitemmälle sellaisissa aiheissa.”¹⁹

Chydeniuksen ensimmäisenä mainitsema vuoden 1756 *Riksdagstidningar* oli pelkästään tiedotuslehti, joka sisälsi informaatiota valtiopäivien päätöksistä. Sellaisena siihen ei sisällynyt poliittista analyysiä eikä myöskään kritiikkiä. Se oli silti merkittävä kertomuksena siitä, mitä valtiopäivät olivat ja mitä niillä tapahtui.

Jo edellisten valtiopäivien yhteydessä Nordencrantz oli saanut luvan julkaista kaksi aikaisemmin kirjoittamaansa kirjaa, joissa arvosteltiin ankarasti hattuja ja puolustettiin pitkälle menevää painovapautta. Englantia Nordencrantz ei kuitenkaan esitellyt painovapauden esikuvaksi, koska hän ei hyväksynyt siellä hallitsevaa Whig-puoluetta. Sen sijaa hän nosti malliksi tuolloin laajasti ihalun Kiinan, josta hän poimi ranskankielisin sitaatein tietoja Jean-Baptiste Du Halden neliosaisesta kirjasta *Description géographique et historique de l'empire de la Chine et de la Tartarie chinoise* (1735), 1700-luvun Kiinan tuntemuksen perusteoksesta. Vaikka Nordencrantz puhui laveasti painovapaudesta ja vastusti salailua, hän ei vaatinut sensuurin lakkauttamista. Hän kyllä edellytti julkista keskustelua politiikasta, pitkälle menevää painovapautta. Hän salli jopa kapinalliset kirjoitukset, joista ei olisi tullut rankaista, vaan tyytyä julkisesti oikaisemaan niiden käsitykset. Kirkollisen sensuurin hän oli valmis säilyttämään entisellään. Poliittisen sensuurin hän vaati siirrettäväksi sensorilta ja kansliakollegiolta säätyjen alaisuuteen.

Painovapausasian yhteydessä Chydenius mainitsi Nordencrantzista muistelmissaan vain tämän: ”Nordencrantzin kirjoitukset olivat jo avanneet silmäni siten, että pidin sitä [painovapautta] vapaan valtakunnan silmäteränä.”²⁰ Usein käyttämänsä metaforan painovapaudesta kansan vapauden tai perustuslain ”silmäteränä” Chydenius olikin saanut Nordencrantzilta.²¹

Ylistystä kiinalaiselle mielipiteen-vapaudelle

Tapahtumia muistellessaan Chydenius ei maininnut julkaisemaansa pientä pamflettia, joka ilmestyi keväällä 1766 hänen tanskan-kielestä kääntämäänsä, hänen allekirjoittamallaan johdannolla varustettuna sekä omistettuna kruununprinssi Kustalle, tulevalle Kustaa III:lle. Tanskalainen fysiokraatteihin perehtynyt talouskirjailija F. C. Lütken oli julkaissut Du Halden kirjasta Kiinan Tang-dynastian (618–907 AD) aikaista sensoraattia koskevan otteen.²² Sen Chydenius oli kääntänyt otsikolla *Berättelse om Chinesiska Skrif-Friheten*, Nordencrantzin Kiinan ihailua seuraten.²³

Kirjoituksen alussa viitattiin muinaiseen tapaan ripustaa palatsin seinään tauluja, joihin alamaiset saivat kirjoittaa käsityksiään. Sitten esitys siirtyi joukkoon viisaita keisareita, jotka olivat asettaneet itselleen sensoreita muistuttamaan velvollisuuksista, varoittamaan virheistä ja kertomaan kaikesta valtakunnan hallintoon kuuluvasta. Mistään heidän esille tuomastaan ei pahastuttaisi, joten he voisivat tehdä tämän avoimesti ja ilman pelkoa. Viisaat keisarit osoittautuivat vastaanottavaisiksi kaikenlaisille huomautuksille ja korjasivat menettelyjään. Siinä oli selitys Kiinan menestykselle ja pitkäikäisyydelle.

Johdannossaan Chydenius yhti tähän käsitykseen. Samat menettelytavat toisivat kaikkialla samat tulokset, niin myös Euroopassa. Menettely oli syntynyt jo yksinvaltion oloissa, mutta se soveltuisi ruotsalaiseenkin asuun, ”kalliin Vapauden nimen suojassa”. Valon ja totuuden tuli johtaa ihmisiä, mutta syntyessään ei kenelläkään niitä ollut. Kansakunnasta vastaavien oli ne hankittava. Usein hallitsijan istuimelle loistonsa antavat valot häikäisivät hallitsijoita näkemästä ”etäisten alamaistensa kohtaloita”. Sen sijaan hallitsijat, joiden sydän syytti myötätunnosta, kun he ”astuvat alas vähäisimpien majoihin ja kuulevat Kansakunnan äänen”, suorittivat kansan siunauksella ikimuistoisia kunnian tekoja.

”Etäiset alamaiset”, ”vähäisimpien majat” ja ”Kansakunnan ääni” olivat kaunopuheisessa johdannossa aitoa Chydeniusta. Tosi-

asiassa Chydenius oli pamfletin ilmestyessä jo toiminut radikaalimman ratkaisun hyväksi kuin pamfletista saattoi päätellä. Jos olisi tarpeen tehdä arvaus Chydeniuksen painovapausmuistion ensimmäisen, hävinneen luonnoksen sisällöstä, ei ehkä olisi kaukaa haettava olettaa siinä esiintyneen kiinalais-teemoja.

Chydenius kertoi muistelmassaan vuonna 1765 alkaneiden valtiopäivien ajasta, että hänen ajamansa asia oli ”aivan sen puolueen maun mukainen, joka oli ollut pitkään alakynnessä ja nyt istui ensimmäistä kertaa ohjaksissa haluten saada avata ne salaisuuksien kätököt, jotka edellinen puolue oli luonut ja jonka vallan alle ne olivat niin pitkään olleet painettuina”.²⁴

Säilyneiden asiakirjojen perusteella saa sen vaikutelman, että Chydenius on tässä hieman virtaviivaistanut tilanteen kuvausta. ”Salaisuuksien kätköjen” avaaminen, oikeus asiakirjajulkaisuuteen ei ollut puheena painovapausmuistion vanhimmassa säilyneessä versiossa. Varmaan Chydenius kuuli sellaisia vaatimuksia, jotka olivat tilanteessa mitä luontevimpia, mutta niistä hän ei lähtenyt liikkeelle. Kiina-kirjoitus saattaa kuvastella hänen varhaisimpia tuntojaan. Se sisälsi ajatuksen kuninkaasta ja kansasta ja siihen sisältyi piikki aristokratiaa kohtaan. Kirjanen vakuutti, että hallitsijat tarvitsivat neuvoja ja että viisaat hallitsijat tervehtisivät

16. Chydenius (1880) 31.

17. Chydenius (1880) 46.

18. Nordencrantzista ks. Virrankoski (1986), useissa kohdin.

19. Chydenius (1880) 427.

20. Chydenius (1880) 434.

21. Virrankoski (1986) 187.

22. Tanskalaisia lähteitä kannattaisi selvittää myös Chydeniuksen talouspolitiikan yhteydessä, sillä ilmeisesti Kiinan Chydeniuksella ei ollut ranskan kielen taitoa. Fysiokraattien ajatukset olivat päässeet jo F.C. Lütkenin Kööpenhaminassa 1756–61 ilmestyneeseen kirjaan *Oeconomiske Tanker til boiere Efter-Tanke*. Juuri tämän teoksen seitsemänteen osaan Du Halden kirjoitus kiinalaisesta kirjoittamisen vapaudesta sisältyi.

23. Tämä Lars Salviuksen painama 23-sivuinen vihkonen ei sisälly Palménin eikä Schamanin julkaisemiin Chydeniuksen kirjoituksiin eikä Virrankosken luetteloon Chydeniuksen kirjoituksista. Se on kyllä tunnettu, ks. Clas Zilliacus & Henrik Knif (1985), *Opinionens tryck. En studie över pressens bildningsskede i Finland*. Helsingfors: SSLF 526, 27–28.

24. Chydenius (1880) 434.

suopeasti kriittisiäkin huomautuksia. Ehdotukseksi sensuurin lakkauttamiselle esitystä on vaikea nähdä.

Arckenholtzin ateljeekritiikin merkitys

Chydenius jatkoi muistelmassaan, ilmeisen luotettavasti: ”Tein sen vuoksi siitä [painovapaudesta] muistion, jonka annoin tiedoksi edesmenneelle herra piispa Sereniukselle, joka johdatti minut tuttavuuteen niihin aikoihin äskettäin Tukholmaan tulleen edesmenneen herra hovineuvos Arckenholtzin kanssa ja kehoitti neuvottelemaan muistiosta tämän kanssa. Monien keskustelujen ja pohdintojen jälkeen kirjoitin muistioni uudelleen [...]”²⁵

Chydenius siis kävi kertomansa mukaan painovapausmuistionsa kadonneesta varhaisimmasta versiosta ”monia keskusteluja” nimenomaan Johan Arckenholtzin kanssa. Ne johtivat muistion uuteen, mutta ei vielä lopulliseen, todella esitettyyn versioon. Voi kysyä, miksi muistion varhaisin versio ei ole säilynyt. Mahdollisesti siihen tuli niin olennaisia muutoksia, ettei sitä maksanut vaivaa säilyttää.

Ruotsin politiikan eri vaiheet sisältä käsin tiukasti kokenut myssy, vanha kettu Jakob Serenius osoittautui Chydeniukselle tässä kysymyksessä pettymykseksi. Serenius kylä luki muistion ja lyhensi sitä, ”mutta näpätty vapaussuunnitelman lopussa, että ei ollut luvallista kirjoittaa mitään valtiota koskevaa, mikä tyrmistytti mieltäni kovasti, koska näillä muutamalla sanalla oli jo myönnetty kaikki, mitä pakon ja salailun ystävät saattoivat vaatia, ja minä irtisanouduin mukanaolosta kaikessa sellaisessa. Hän valitti, että asia oli hyvin arkaluonteinen ja kohdannut vastarintaa, mutta pyysi minua sitten kirjoittamaan omissa nimissäni mieleni mukaisesti, minkä myös tein [...]”²⁶

Serenius ei tohtinut ryhtyä Chydeniuksen muistionsa muokatussa versiossa ilmaismien ajatusten julkituojaksi. Sellaisen nämä ajatukset saivat porvoolaisesta lehtori Anders Kraftmanista, jonka nimissä muistio esitettiin, Chydeniuksen mukaan Kraftmanin edes tietämättä kirjoittajaa. Vähäpätöinen Chydenius piiloutui tai piilotettiin ko-

keneemmän valtiopäivämiehen taakse. Tämälleen oikeassa Serenius oli ollut siinä, että valtion olemuksesta kirjoittaminen oli tuohon aikaan kiellettyä, perustuslakeja tuli vain noudattaa.

Muistion lopullinen esitetty versio on säilynyt. Sitä on hieman lyhennetty verrattuna keskimmäiseen versioon. Tämän selitykseksi sopii Chydeniuksen viittaus joihinkin Sereniuksen tekemiin poistoihin. Lopullisesta versiosta oli hävinnyt esimerkiksi – Virrankosken sanoin – ”myrkylliset viittaukset säätyjen kaikkivaltaisuuteen ja mielivaltaiseen menettelyyn sekä kansalaisten oikeuksiin, jotka on poljettu magnaattien jalkoihin”.²⁷

Chydenius on vaitelias siitä, miksi hän kirjoitti luonnoksensa uudelleen Arckenholtzin kanssa käymiensä keskustelujen jälkeen. Näiden kahden kohtaamisesta ole säilynyt aikalaistodisteita. Aihetodisteiden perusteella asetelmasta voi kuitenkin tehdä päätelmiä. Arckenholtz oleskeli Tukholmassa keväällä 1765 helmikuun puolivälistä toukokuun loppupuolelle. Tälle välille hänen ja Chydeniuksen keskustelujen on täytynyt sijoittua. Arckenholtz oli ylen kiinnostunut entisen ja nykyisen ajan politiikasta. Chydeniuksen muistelman ei liitä Arckenholtziin sellaista vastakkainasettelua kuin Sereniukseen, vaan kuvaa tapaamiset hyödyllisiksi.

Arckenholtzin voi olettaa esittäneen erinomaisen Euroopan olojen tuntemuksensa perusteella konkreettisia ehdotuksia samoin kuin kertoneen henkilökohtaisesta historiastaan. Salailukäytäntöihin hän ei ollut mukautunut. Englantiin ihastunut Arckenholtz oli jo varhain käsikirjoituksessaan Ruotsin eduista päätenyt siihen, että salailu oli jääne itsevaltiuden ajoilta.²⁸ Tuolloin Arckenholtz oli kirjoittanut, että lakien säätäjät eivät voineet luoda järjestynyttä valtiota kerralla, utopian toteutuksena. Työ jou-

25. Chydenius (1880).

26. Chydenius (1990) 434–435.

27. Virrankoski (1986) 193.

28. Juha Manninen (2000) 'Johan Arckenholtz Eurooppa-politiikan luonnostelijana 1732', Jussi Kuusanmäki & Kauko Rumpunen (toim.) *Snellmanin ja Mannerheimin välissä. Kirjoituksia sodasta, raubasta ja isänmaan historiasta*. Helsinki: SHS, 57–92.

Anders Chydenius. Emanuel Almin maalaama muotokuva (1800) Kaustisen kirkossa. Museovirasto.

duttiin tekemään vähä vähältä. Aineksia vanhasta sisältyi uuteenkin. Vaikka onnistuttiin poistamaan itsevaltainen hallitsemistapa, jäljelle saattoi jäädä julkisiin asioihin kohdistunut tarpeeton salailu, kiello kirjoitusta ja julkaista painosta ajatuksiaan. Sellaisia itsevaltiuden jäänteitä vapaan kansakunnan tuli kavahtaa. Mikään ei viittaa siihen, että jääräpäinen Arckenholtz olisi tässä muuttanut mieltään.²⁹

Painovapauden valmisteluissa vedottiin Englantiin toistuvasti esikuvana. Kysymys oli idealisoidusta esikuvasta, ei kuitenkaan katteettomasta, kun verrattiin eri maiden oloja. Poliittinen sensuuri oli Englannissa lakkautettu, vaikka siellä ei ollutkaan erityistä painovapauslakia. Samanlaista viittaamista esiintyi eri puolilla Eurooppaa. Arckenholtz oli yksi suuremmassa kuorossa. Ajatus saattoi olla peräisin muualtakin kuin häneltä, mutta kovin laajaa kirjallisuuden tuntemusta ei Chydeniukselta voi edellyttää. Eikä Chydenius ollut laveita yhteyksiä luonut salonkileijona. Miksi vanhaa maailmanmiestä oli tarpeen mainita, jos hänellä ei ollut erityistä antia? Selkeä, varmasti Arckenholtzin näkemystä vastaava maalaus saarivaltakunnan esikuvallisuudesta on painovapausvaliokunnan välimietinnön johdannossa: ”Olenaisen hyödyn sellaisesta vapaudesta ovat kaikki valtiot riittämiin kokeneet, ja Englanti, jonka painovapauden turvaaminen on maksanut verta, lukee sen perustuslakinsa vahvimpiin etuvarustuksiin.”³⁰

Nimenomaan Arckenholtzilla oli edellytykset ja motivaatio vakuuttaa Chydenius siitä, että katse oli suunnattava Kiinan asemesta Englantiin.³¹ Häneltä saattoi myös saada neuvoja siitä, mistä merkityksellisiä asiakirjoja olisi löydettävissä. Hän oli aikoinaan reistraattorina vastannut kansliakollegion asiakirjoista ja viettänyt pääosan myöhemmästä elämästäänkin historiallisia asiakirjoja etsimällä, kokoamalla, järjestämällä ja julkaisemalla, tunnetuimpana hänen massiivinen Voltairenkin suuttanut kirjansa Kristiina-kuningattaresta.³² Kantansa oikeutuksesta jatkuvasti vakuuttunut Arckenholtz oli katkera siitä, että hän oli joutunut hattujen hyökkäysten kohteeksi ja lopulta käytännössä pakolaiseksi Kasseliin, maakreivin,

silloisen Ruotsin kuninkaan kirjastohoitajaksi kylläkin. Hän etsi nyt Tukholmasta hyvitystä, eläkettä, josta hattuvallan romahdus antoi toivoa. Siinä määrin häntä painoi hänen ”onnettomuutensa”, että on mahdoton kuvitella, ettei hän olisi purkanut siitä mieltään Chydeniuksellekin. Puhe säätyjen mielivallasta ja oikeuksien polkemisesta oli hänen asenteidensa mukaista.

”Kynien kilpailu” omintakeisena perusteluna

Arckenholtz vastusti salailua, mutta tuskin on perusteltua väittää häntä lähteeksi tärkeimmälle Chydeniuksen varhaisimman säilyneen muistion korostukselle, visiolle eri tavoin ajattelevien kirjoittajien vapaasta kirjallisesta kilpailusta totuuden saavuttamisen menetelmänä. Korostus erotti Chydeniuksen ajattelua hattujen tiedotuspolitiikasta, julkisuuden valikoivasta käytöstä säätyjen valtaa vakauttavasti, hallitsevan puolueen valtiopäiväpropagandan tarpeisiin. Se erotti häntä myös Arckenholzista, joka aina uskoi olevansa oikeassa ja muiden väärässä. Sen sijaan siinä voi nähdä yhteyden siihen, että Chydenius oli aikaisemmin osallistunut maan asioita parantaakseen tiedeakatemian kirjoituskilpailuun.

Kantava ajatus on myöhemmissä kommentaareissa jäänyt varjoon, kun on käyty keskustelua siitä, kummalle vastuun painovapausasetuksessa määriteltävistä rikkomuksista tulisi kuulua, kirjan painajalle vai tekijälle. Chydenius käsitti asian aluksi siten, että Englannissa vastuu oli kirjanpainajilla, mitä hän myös suositteli. Käsitteilyn kuluessa hän muutti kantaansa ensin mainitun vastuusta jälkimmäiselle, tosin alun alkaenkin hän piti silmällä molempia mahdollisuuksia.

Ydinkysymys, painovapauden päätavoite oli Chydeniuksen mukaan kuitenkin muualla. Vapaus synnytti ”kynien kilpailun”. Sitä täytyi rohkaista. Sen vaikutukset olivat muistioluonnoksen mukaan mitä arvokkaimmat:

”Eikä mitään linnoitusta voi ylistää enemmän kuin sitä, joka on kestänyt vaikeimmat piiritykset. Jos päämäärä on epäselvä, niin

totuutta täytyy etsiä kirjoitusten vaihdolla. [...] Mikään ei kunnioita viattomuutta enempiä kuin saada asettaa perustelunsa yleisön silmien eteen. En todellakaan löydä vähäisintäkään syytä sille, miksi painamisen tulisi olla ankaramman sensuurin alaisena kuin puheemme. [...] Valhekirjoitukset häpäisevät tekijänsä mutta hyödyttävät kansakuntaa siinä, että totuus perustellaan ja juurtuu paremmin. Jos taas me erehdymme emmekä kestä sen paljastamista, ilmennämme ylpeyttä, joka ei kuulu kristitylle...³³

Chydenius nosti ohjelmaksi totuuden tavoittelun erilaisia kantoja esittäville puheenvuoroilla, *genom skrift växlingar*. Sama julkisuus kuului sekä väitteille että niiden kumoamisille. Väärätkin väitteet olivat kansakunnalle hyödyksi, jos ne panivat liikkeelle kumoamisyhteykset ja kumoamiset taas toivat esiin aikaisemmin tunnettuja paremmat perustelut. Vahvimpia olivat sellaiset väittämät, jotka olivat kestäneet ankarimman kritiikin. Tällainen ajatus keskinäisestä, itse itsään korjaavasta vuorovaikutuksesta syntyvästä ja siihen perustuvasta totuudesta oli enemmän kuin yleistys Du Halden kuvailemasta Kiinan mallista, oikeudesta ilmaista hallitsijoille mielipiteensä, jotta nämä voisivat valita. En menisi päättelemään, että Chydenius ”oli [...] löytänyt julkisuusihanteensa Kiinasta [...]”.³⁴ Julkisuus itsessään oli hänellä totuuden tuottamisen ja samalla hallitsevassa asemassa oleviin kohdistuvan ohjaamisen väline.

Chydeniuksen perustelu oli merkittävä totuutta tavoittelevan yhteisön painoarvon esiin nostanut oivallus. Se ei tarkoittanut pelkkää hallitsijoille tuotua mielipidetarjontaa, vaan kansakunnan valistuneisuuden kasvattamista ja siihen nojautuvaa hallitsevassa asemassa olevien kontrolloimista. Tänä tosin ymmärrämme, että politiikka ei ole pelkistettävissä tietämiseen, vaan edellyttää erilaisia arvoja ja päämääriä. Chydeniuksen valistusajattelussa yleiseen tapaan korostama politiikan tietopuoli ei silti koskaan menetä merkitystään.

Kolme painovapausmuistiota

Kauppanvapauspamfletteja valmistellessaan Chydenius oli valtiopäiväasemansa vuoksi saanut luvan perehtyä vanhoihin, usein yllätyksiä sisältäviin asiakirjoihin, jotka olivat merkityksellisiä myös ajankohtaisia kannanottoja muotoiltaessa. Sellainen työtapa loi osaltaan pohjaa asiakirjajulkisuuden vaatimukselle.

Ryhdyttäessä käsittelemään painovapausasiaa keväällä 1765 säädyille esitettiin kolme muistiota. Ensimmäiset kaksi olivat tehneet valtakunnanhistorioitsija Anders Schönberg ja tykistön aliluutnantti Gustaf Cederström, kumpainenkin toukokuun puolivälissä. Kolmantena ja viimeisenä tuli kulkautta myöhemmin Chydeniuksen laatima esitys. Näistä kolmesta Chydenius tuli pääsemään ainoaksi, joka suorasti itse osallistui painovapauslain valmisteluun.

Schönberg perusteli yksityiskohtaisesti kaiken se, mikä tuli olla kiellettyä, mutta

29. Kun Ruotsissa oli kiellettyä julkaista ulkopoliittikan dokumentteja, Arckenholtz teki sen Alankomaissa ystävänsä Jean Rousset de Missyn nimen taakse kätkeytyen, ks. *Recherches sur les alliances et les intérêts entre la France et la Suède, relativement aux circonstances présentes des affaires du Nord & de l'Empire par Mr Rousset*. Pour servir de supplément aux tome XVIII du Recueil historique. Amsterdam 1745. 2. painos, Amsterdam ja Leipzig 1756. Tämä oli pitkän aikavälin kooste sellaisia Ruotsin ulkopoliittikan asiakirjoja, joiden tendenssinä oli puolustaa Ruotsin liittoutumista ennemminkin Englannin kuin Ranskan kanssa. Kysymys oli lähdejulkaisusta, mutta se oli tarkoitettu murentamaan hattujen Ranskaan suuntautuneen politiikan perusteita.

30. Palmén (1880) CXIV.

31. Virrankoski (1986) 194, arvelee nähdäkseni väärin: ”Vanhemman säilyneen version viittaus Englannin oloihin kannattaa myös panna merkille. Näissä seikoissa voi olla laajalti matkustelleen ja valistuksen aatteisiin tutustuneen Arckenholtzin vaikutusta.” Uskottavimpana Virrankoski pitää kuitenkin sitä, että Arckenholtz on Sereniuksen tavoin ”taivutellut Chydeniuksen mielipiteitä lähinnä maltillisempaan suuntaan eikä entistä radikaalimpaan”.

32. Juha Manninen & Daniel Attias (2003) 'Kristiinankirjan hiillostus valistuksen Euroopassa – Johan Arckenholtzin teoksen ensimmäiset 37 arvostelua', *Fa-ravid* 27, 111–157.

33. Schauman (1908) 518–519. Sama perustelu esiintyi Kraftmanin nimissä esitetyssä varsinaisessa muistiossa, ks. Palmén (1880), CX.

34. Henrik Knif (2003), 'Den farliga staden. Anders Chydenius och Stockholm', teoksessa Skuncke & Tandefelt (toim.), 369. Maailmalle sellaista käsitystä on levittänyt Lamble (2002).

tämä ei ollut pääasia. Schönbergin muistio kertasi hänen jo edellisille valtiopäiville esittämänsä muistiot. Se käsitteli laajasti ja myönteiseen sävyyn viranomaisten asiakirjojen julkaisemisesta. Jo hatut olivat aloittaneet valtiopäiväasiakirjojen julkaisemisen, eivät kylläkään mielipidevapauden ja kriittisen väittelyn edistämisen nimissä, vaan levittääkseen valtansa hedelmistä tietoa ja siten vahvistaakseen asemiaan, siis harjoittaen valikoivaa valtiopäiväpropagandaa. Käytäntö vallitsi ennen vuosien 1765–66 valtiopäiviä, hattuvallan aikana. Asiakirjajulkisuus sinänsä ei siis saanut alkuaan painovapauslaista, vaan oli tässä rajoitetussa mielessä osa siihen johtanutta kehitystä. Näennäisesti vapaamielisyydestään huolimatta Schönberg kannatti muistiossaan sensuuria.

Cederström puolestaan ehdotti kokonaan uutta aatetta, eräänlaista vapaaehtoista, neuvoa antavaa sensuuria.³⁵ Myös hän esitti Schönbergin tavoin pitkän luettelon julkaistavaksi sallittavista asiakirjoista.

Chydenius vaati ainoana sensuurin lakauttamista kokonaan, luopumista ylipäänsä poliittisesta sensuurista. Kirkolliseen sensuuriin hän ei sentään ulottanut vaatimustaan.

Juuri Chydeniuksen ohjelma tuli toteutumaan vuoden 1766 painovapauslaissa. Samalla on todettava, että tuota ohjelmaa ei ollut vielä kokonaisuudessaan esitetty Chydeniuksen muistiossa säädyille. Se täydentyi olennaisesti myöhemmässä valiokuntatyöskentelyssä, joka teki siitä ainutlaatuisen kattavan. Muutkin kuin yksi henkilö vaikuttivat lain lopulliseen muotoon ja ylipäänsä sen syntyyn, kuten valtiopäivillä on tapana. Edeltävä valtiopäiväkeskustelu ei ollut käsitellyt täydellistä poliittisesta sensuurista luopumista, vaikka yksittäisiä sellaisia mielipiteitä oli esiintynyt, kuten Peter Forsskålin tähdenlennoksi jääneessä loisteliaassa tiivistyksessä valistuksen ohjelmalle.³⁶

Tarvittiin uusi painokas ajatus, kuten Chydeniuksen ”kynien kilpailu”. Kukaan ei voinut olla sen yläpuolella valvojana, oikeuden käsittelyyn kuuluvia tapauksia lukuun ottamatta. Julkisuus tuli Chydeniuksen mukaan vapauttaa ohjailusta siinä kuin talouskin, avata kilpailulle. Ainoalaatuista tuli

olemaan se, että lakiin sisällytettiin Ruotsissa kirjoitus- ja painovapauden lisäksi asiakirjajulkisuus, kansalaisten oikeus saada vapaasti tietoa viranomaisten hallussa olevista asiakirjoista. Se ei ollut päällimmäinen asia, mutta se tuli kuvaan siksi, että totuutta tavoitteleva julkinen kirjoittaminen edellytti arkistotietojen avaamista.

Myssyjen saavutettua valta-asemansa ehdotettiin valtiopäiväasiakirjojen julkaisemista. Sellaista pidettiin tarpeellisenä yleisen luottamuksen herättämiseksi ja epäluulojen torjumiseksi, itse asiassa samasta syystä kuin hatutkin olivat raottaneet asiakirjajulkisuutta. Kiisteltiin kyllä siitä, tulisiko julkaista valtiopäiväkeskustelut kaikkina päivänvaloon tuovia pöytäkirjoja vaiko vain erityisiä muistioita. Pöytäkirjojen julkistamista vastustettiin esimerkiksi sillä, että valtiopäivämiehillä olisi suurempi vapaus ilmaista ajatuksensa, jos olisi tiedossa, ettei pöytäkirjoja julkaista.

Kannanotossaan asiaan suuressa deputaatiossa Chydenius oli jo 3. huhtikuuta 1765 yksiselitteisesti sitä mieltä, että yhtä hyvin pöytäkirjat kuin muistiot tulisi voida julkaista vapaasti. Samaa vaatimusta hän puolusti useassa yhteydessä. Se vastasi hänen näkemystään tarpeesta valvoa valtiopäiviä, joita hän ei perinteestä poiketen pitänyt kaikkivaltiaana elimenä. Tulokseksi tuli vastoin Chydeniuksen kantaa se, että muistiot julkaistaisiin, ei pöytäkirjoja. Kannanotto osoittaa Chydeniuksen olleen varsin pian valtiopäivien alun jälkeen laajan asiakirjajulkisuuden kannalla. Sitä hän ei vielä tuolloin ainakaan julkisesti yhdistänyt painovapauskysymykseen.

Tietämisen vapaus Anders Schönbergin tapaan

Schönbergin muistio oli itse asiassa jo edellisillä valtiopäivillä valmisteltu säätyjen suuren deputaation asettamassa valiokunnassa. Sensuurin säilyttämisestä huolimatta muistio puolusti laajaa asiakirjajulkisuutta ikään kuin uskoen mahdollisuuden yhdistää tuli ja vesi. Tuolloisilla valtiopäivillä painovapausasia raukesi.

Muistiossa käsiteltiin ensin oikeudenkäyntiasiakirjojen painamista:

”Niin pian kuin tuomioistuimet, kollegiot, konsistorit tai muut julkiset laitokset ovat julkistaneet joitakin kirjattuja päätöksiä, tuomioita tai asiakirjoja, olipa niiden laatu sitten mikä hyvänsä, olivatpa ne vanhemmilta tai myöhemmiltä ajoilta, deputaatio ei näe mitään perustetta kieltää niiden painamista sellaisina kuin ne ovat, ainoana tarkistuksena se, että ne ilmoitetaan sensorille (jonka sen jälkeen on kirjoitettava nimensä, sillä mikään sensuurihan ei voi muuttaa laillisesti luotua asiakirjaa)...”³⁷

Vain sellaista voitaisiin poistaa, mikä koskee ”karkeita, vähemmän tunnettuja rikoksia” tai ”tai jotain muuta säädyllisyyden kanssa vähemmän yhteensopivaa”.³⁸ Kaikkei eri oikeusasteissa käsiteltyä ei olisi tarpeen painaa. Kirjeenvaihtoista tulisi kylläkin painaa molempien osapuolien kirjoitukset tuomioistuimille. Kaikkien äänestysten mukaan luettuina äänestäjien nimet piti tulla julki sekä luovutettaessa hovioikeuksien ja korkeiden kollegioiden päätöksiä kuninkaalle että jonkin osapuolen halutessa julki äänestyspäätöksen tai virkamiehen muistion, joka koskee yksilön oikeuksia, oli se sitten peräisin mistä hyvänsä tuomioistuimesta, kollegiosta tai julkisesta laitoksesta. Vain ylintä valtaa koskisi entiseen tapaan rajoitus: “[...] poikkeuksen muodostavat kuitenkin valtaneuvoston äänestyspäätökset, jotka ainoastaan valtakunnan säädöt saavat tarkastaa...”³⁹

Julkisuudella arveltiin muistiossa voitavan edistää virkamiesten ja tuomareiden tarkkaavaisuutta äänestyksissään samoin kuin virkamieskasvatusta, koska ”näin saavutetaan se verraton etu, että kansalaisten oikeuksia käsitteleviä virkoja eivät hakisi ketkään muut kuin kypsät ja taitavat miehet, koskapa ei tule olemaan yhtä helppoa altistua harkitsemattoman äänen vaikutukselle kuin sen säilyessä vahingollisen vaihtelun piilossa [...]”⁴⁰

Ja muistio pani vieläkin paremmaksi:

”Deputaatio arvioi samoin tarpeelliseksi sallia painatuksen kaikille kuninkaan, hovioikeuksien, kollegioiden, ja virkamiesten virkakirjeille, tuomioille ja päätöksille,

välipäätöksille, käskykirjeille, ohjeille, asetuksille, säännöksille ja etuoikeuksille olipa näiden laatu tai luonne sitten mikä hyvänsä; samoin kaikkien yksittäisten henkilöiden tai yksittäisten yhteisöjen ja laitosten kuninkaalle tai valtakunnan säädöille, hovioikeuksille, kollegioille tai valtakunnan virkamiehille esittämien muistioden, hakemusten, projektien ja ehdotusten ja muun sellaisen painatuksen samoin kuin kaikkien hovioikeuksien, kollegioiden ja virkamiesten muistioden, hankkeiden, virka- ja palvelussuhde-ehdotusten, niitä koskevien valitusten ja vastineiden samoin kuin kuninkaalle tai valtakunnan säädöille annettujen valtiopäiväkertomusten sekä kertomusten kaikkien virkamiesten todistetavista yhtä hyvin laillisista kuin laittomista tekemisistä sekä asioiden hoidosta olipa se hyödyllistä tai vahingollista. Lyhyesti sanoen, kaikki mikä ei ole ristiriidassa yllä esitettyjen sensuurin perussääntöjen kanssa on sallittua painaa asianmukaisen sensuurin alaisena.”⁴¹

Hengästyttävä luettelo jatkoi valtiopäiväasiakirjojen painamisesta:

”...kuitenkaan deputaatio ei ole voinut asettua sille kannalle, että estettäisiin säätyjen tekemien päätösten ja deputaatioiden pöytäkirjojen sekä muistioden painaminen; deputaatio ei myöskään näe mitään estettä sille, että valtiopäivämuistioita voidaan painaa sen jälkeen kun säädyn sihteerin on allekirjoituksellaan vahvistanut sellaisen olevan säädössä luettu ja muistion tekijän saatua joko säätynsä luvan luovuttaa muistion toisille säädöille

35. Cederstömistä lähemmin, ks. Thomas von Vege-sack (1995) *Smak för frihet. Opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*. Stockholm: Natur och kultur, 31–34.
36. [Peter Forsskål] (1759) *Tankar om Borgerliga Friheten*. Stockholm: Lars Salvius. Kansliakollegio määräsi tämän yliopiston torjuman mutta sensorilta painoluvan saaneen kirjaseen takavarikoitavaksi. Se ei onnistunut täysin. Kirjasta oli jo jaettu. Salvius oli myös Chydeniuksen kirjanpainaja.

37. Palmén (1880) XCVII.

38. Palmén (1880).

39. Palmén (1880) XCVIII.

40. Palmén (1880).

41. Palmén (1880).

tai muistio on tullut heti hyväksytyksi tai toimitetuksi edelleen jollekin toiselle deputaatiolle.”⁴²

Seurasi kuitenkin tärkeä varaus:

”Samoin deputaatio katsoo, että kaikki päätökset ja asiakirjat, joita valtiopäivillä syntyy ja jotka voivat toimia hyödyllisenä valistuksena, voidaan painaa, koska niiden ei pidä olla salaisia ja vaitiolon piirissä, kuitenkin niin, että tähän kaikkeen tarvitaan sensorin allekirjoitus...”

Vaikka siis valtiopäiväasiakirja ei olisi salaiseksi määritelty, sen painamisen oli palveltava ”hyödyllistä valistusta” ja saatava sensorin hyväksyntä. Sensorin tehtäväksi jäi toisin sanoen ratkaista saamiensa ohjeiden perusteella, mikä oli hyödyllistä. Tämä jätti sensuurille rajattomat poliittisen ohjailun mahdollisuudet.

Muistio ei nähnyt asiakirjajulkisuuden olevan ristiriidassa sensorin viran säilyttämisen kanssa. Pitkään yhden puolueen valtaan tottuneet henkilöt eivät osanneet kuvitella sellaista tilannetta, jossa julkisen mielipiteen suosiosta kilpailisivat erilaiset, keskenään ristiriitaiset kannanotot – eivätkä varsinkaan nähdä sellaista hyödylliseksi tuuden etsinnän menetelmäksi.

Jos kuitenkin totuus olisi saavutettavissa parhaiten väittelyn avulla, kuten Chydenius ajatteli, mikä tehtävä silloin jäisi sensuurille? Chydeniuksen muista muistioista poikkeava vastaus oli se, ettei mitään. Sensorin virka ja ylipäänsä viranomaisten harjoittama poliittinen sensuuri piti lakkauttaa.

Painovapauden käsittelyprosessissa oli kysymys muustakin kuin hyvin perustelluista vakuutteluista. Kansliakollegiolla oli ollut vaikeuksia sensuurin ylläpitämisessä. Chydenius ei olisi päässyt tavoitteeseensa, jos ei olisi koettu poliittisten suhdanteiden muutosta, myssyjen vaalivoittoa, mutta myös uusia ajatustapoja ja uusia henkilökoostumuksia myssyjen piirissä, samoin kuin joitakin onnekkaita sattumia. Aikaisempien valtiopäivien asiakirjajulkisuuden perintöä voi luonnehtia tärkeitä aineksia sisältäneeksi ja kuitenkin juuttuneeksi sol-

muksi, jonka Chydenius onnistui aukaisemaan sensuuriin kohdistuneella iskulla.

Lopulliset päätökset

Painovapautta selvittämään asetettiin valtiopäivien suuressa deputaatiossa 26. elokuuta 1765 erityinen valiokunta. Siihen Chydenius nimettiin. Se hankki käyttöönsä painovapaudesta laaditut muistiot ja perehtyi asian historiaan. Tässä vaiheessa Chydeniukselle selvisi tietämisen vapauden periaate koko laajuudessaan. Se sopi yhteen hänen omaksumiensa ajatustapojen kanssa. Hänestä tuli sen paperille panija. Käsiteltyään painovapautteen tarvittavat rajoitukset valiokunta otti saman vuoden lopulla, 9. joulukuuta 1765, kantaa asiakirjojen julkisuuteen näin:

”Kaikki kollegioiden ja hovioikeuksien päätökset, ehdotukset ja virkakirjeet, alemmista virastoista puhumattakaan, olisivat vapaasti julkaistavia, ja kansalaisten tulisi halutessaan päästä arkistoihin jäljentämään niitä. Sama koski kaikkien virastojen, jopa itse valtaneuvoston istuntojen pöytäkirjoja ja edelleen tuomioistuimien asiakirjoja, joskin tässä haluttiin jättää tietty yksityisiä henkilöitä koskeva intymiteettisuoja. Haluttiinpa säätää, että viranomaisten piti erottamisen uhalla luovuttaa pyydettyä asiakirjat julkaistavaksi. [...] Kaikista laeista ja muista säädöksistä tuli saada esittää huomautuksia ja ehdotuksia, olivatpa säädökset jo lainvoimaisia tai vasta suunnitteilla. Myös ulkopolitiikasta olisi lupa kirjoittaa, ja ulkovaltojen kanssa tehdyt sopimukset olisivat julkisia, ellei niitä ollut erityisesti julistettu salaisiksi. Valtiollista historiaa, kotimaista ja yleistä, piti saada vapaasti julkaista ja kommentoida.”⁴³

Enää ei edes valtaneuvostoa, siis maan hallitusta, haluttu jättää yleisen julkisuuden ulkopuolelle. Monet edellisillä valtiopäivillä esitetyt ja silloin toteuttamatta jääneet vaatimukset kertautuivat, mutta linja oli terävöitynyt. Salailun kieltäminen virasta erottamisen uhalla oli viittaus ennen näkemättömään voimakeinoon. Sitä oli myös puuttuminen diplomatiaa verhonneeseen salai-

suuksien maailmaan. Seuraavissa vielä joulukuun aikana pidetyissä kokouksissa Chydenius hoiti valiokunnan sihteerin tehtäviä. Ehdotuksiksi tuli, edelleen Virrankoskea lainaten: "[...] että valtiopäiville jätetyt muistiot voitaisiin julkaista asianomaisen säädyn luvalla ja muistion tekijän vastuulla. Valiokunta halusi lisäksi tehdä julkisiksi deputaatioiden mietinnöt sekä niiden ja säätyjen täysistuntojen pöytäkirjat."⁴⁴ Englannin esimerkki osoitti myös sen, että julkistamalla valtiopäivien asiakirjat koulutettiin tehokkaasti niitä, jotka tulivat ensi kertaa valtiopäiville. Julkisuus oli keino siihen, että saattoi tarkata, ajoivatko valtiopäivämiehet valitsijoidensa ja valtakunnan hyvää, koska – Chydeniuksen sanoin – ”korkeimman vallan haltijoita ei muutoin voida saattaa miinkään vastuuseen”.⁴⁵

Suuri deputaatio käsitteli ehdotukset sisältävää välimietintöä seuraavan kevään ulottua jo pitkälle, 7. huhtikuuta 1766. Epäilyjä kohdistettiin siihen, että ehdotukset johtaisivat valtiopäivämiesten alistamiseen valitsijoidensa valvontaan. Chydenius onnistui puolustamaan välimietintöä. Se hyväksyttiin vähäisin varauksin. Kamppailu poliittisen sensuurin lakkauttamiseksi oli monipolvinen ja täpärä. Chydeniuksen lopulta laatima 21. huhtikuuta 1766 päivätty mietintö tuli kuitenkin painovapausvaliokunnan kannaksi.

Asiantuntijana mietinnön valmistelussa kuultu sensori Niklas von Oelreich pyrki esittelemään näkemystä sensuurin säilyttämisestä uudelta pohjalta. Hän myönsi tarpeen havaittujen puutteiden korjaamiseen ja luonnosteli monien virkailijoiden virastoa ohjaamaan poliittista kirjoittelua arkaluonteisista hyödyllisiin aiheisiin, auttamaan kirjoittajia aina kielellisistä ongelmista alkaen. Chydenius selvitti, että luopumalla sensorin virasta von Oelreich saisi nimelleen vielä suuremman kunnian kuin Englannissa vuonna 1649 vastaavasta virastaan eronnut ja sen vahingolliseksi todennut Gilbert Mabbott. Ehdotus virastosta vaikutti valiokuntaan päinvastaisella tavalla kuin von Oelreich oli oletanut. Tärkeinä sensorin lausunnossa on pidettävä perusteita, joilla hän asettui vastustamaan kouluttamattomille kir-

janpainajille säilytettävää vastuuta ja samalla Chydeniuksen aikaisempaa kantaa. Chydenius muuttikin mielensä. Hän katsoi, että jos teoksessa oli tuomioistuimessa rikolliseksi katsottavaa, vastuu oli tekijällä.

Ehdotus painovapauksiksi lähetettiin suuren deputaation nimissä edelleen käsiteltäväksi. Aatelittomien säätyjen yleiskokoukset hyväksyivät sen. Enempää ei valtiopäiväjärjestyksen mukaan tarvittu. Vaikka Chydenius toisen asian, rahapoliittisen kannanottonsa vuoksi erotettiin valtiopäiviltä – painovapauslaki ei ollut vielä astunut voimaan –, hänen muotoilemansa kannat esiteltiin suurelle deputaatiolle ja ne myös kirjautuivat annettuun painovapausjärjestykseen.

Viime vaiheessa asialle päädyttiin antamaan perustuslain järkkymätön turva. Kiina-pamflettinsa johdannossa Chydenius oli puhunut ilmaisunvapaudesta ”perustuslain silmäteränä”, mutta ei ole tiedossa, ketkä viime hetken lisäykset ovat tehneet. Arvonkohotus itse asiassa koitui joidenkin vuosien kuluttua kohtalokkaaksi, kun Kustaa III vuoden 1772 vallankaappauksensa seuraamuksena lakkautti vanhat perustuslait. Kunniasijan perustuslaeissa asia sai aikanaan takaisin.

Vähäinen historia, suuri painoarvo

Lain tultua voimaan monet kirjoittajat olivat edelleen varovaisia. Vastuu oli nyt heillä. Alkoi esiintyä salanimillä harjoitettua varjonyrkkeilyä, akateemiset kirjoittajat eivät oikein ehtineet mukaan. Kirjanpainajat hyötyivät, lehdet ja pamfletit kukoistivat, ensimmäiset päivittäiset uutislehdet aloittivat uransa. Laki loi poliittista julkisuutta.

Lakiin itseensä tuli kuitenkin rajoituksia. Kolmessa ensimmäisessä pykälässä määriteltiin, mitä ei saanut arvostella, nimittäin kirkollista oppia ja perustuslakia sekä kuningasta, valtaneuvostoa ja säätyjä. Käytännössä oikeudenkäynti oli uhkaamassa helposti esimerkiksi seuraavan kiellon vuoksi: ”Älköön kukaan käyttäkö yleisiä kirjoituksia halventaviin lausumiin kruunupäistä tai hei-

42. Palmén (1880)., XCIX.

43. Virrankoski (1986) 195.

44. Virrankoski (1986) 196.

45. Virrankoski (1986). .

dän lähimmistä verisukulaisista eikä oman ajan hallitusmahdeista.” Tämä määräys oli myöhäisessä vaiheessa tullut lisäys.⁴⁶ Joitakin kuukausia lain astuttua voimaan annettiin kuninkaallinen julistus ja varoitus ”to-tuudettomien huhujen levittämisestä”.⁴⁷ Niinkin pian kuin maaliskuussa 1767 annettiin myssyjen käsissä olevan valtaneuvoston toimesta kielto kirjoittaa liian vapaasti hallitusasioista.⁴⁸ Rajoitukset vahvistavat epäilyä, että painovapaus on voinut olla osa sitä motiivitaustaa, joka johti Chydeniuksen kar-kioittamiseen valtiopäiviltä.⁴⁹

Luultavasti rajoitusten vuoksi Chydenius käänsi tanskasta ja julkaisi ne perustelut sensorin virasta eroamiselle ja sensuurin tarpeettomuudelle, joita sanottiin Gilbert Mabbottin esittämiksi. Eräässä kirjeessään vuodelta 1768 Chydenius vakuutti: ”Nyt valitetaan yleisesti, että painovapaus tuottaa vain tietämättömyyttä ja juoruilua. [...] py-syn kuitenkin siinä ajatuksessa, että sen avulla voitettava hyvä, nimittäin kansakun-nan valistus, ylittää pahan, ja kaikki saavat läksynsä ja tulevat varovaisemmiksi, minkä ansiosta kaikkein parhaiten säilytetään hal-litsemistapa ja vapaus.”⁵⁰

Huomio oli tosin Ruotsissa kiinnitetty vain kirjalliseen esitykseen, kun oikeutta puheeseen oli pidetty itsestään selvänä. Sel-laista rajoitusta ei tullut olemaan Yhdysval-tain perustuslaissa, jossa suorasti liitettiin toisiinsa kaksi asiaa, puhuttu ja painettu sana: *the freedom of speech, or of the press*. Salaisesti toimilla laillista hallitusvaltaa vas-taan luodun Yhdysvaltain perustuslaissa jäi vaille huomiota Ruotsin valtakunnassa to-teutettu erikoisuus, ”tietämisen vapaus”, kattava virallisten asiakirjojen julkisuus. Se

tosin ei estänyt maan historiassa pitkää käy-tännön avoimuuden kautta.

Englanti oli Chydeniuksen esikuvana sensorin viran lakkauttamisessa ja painova-paudessa, ei Kiina. Hänen tietonsa Englan-nin lainsäädännöstä eivät tosin olleet asian-mukaiset. Tietämisen vapauden laki, FOIA, astui nimittäin siellä voimaan vasta vuoden 2005 alussa.

Chydeniuksen yhteen punomat langat ovat kokeneet jatkuvasti toisiaan seuraavia uudistusten ja vastaiskujen kausia. 1990-lu-vun avoimuusmullistus on tehnyt asiasta nyttemmin maailmanlaajuisesti peruuttamat-toman. Globaalissa maailmassa kaikki alkavat olla vähän samassa asemassa kuin Alavetelin vaivaisten kolmenkymmenenkuuden savun kappalainen. Valta on jossakin etääl-lä ja sen ytimiä varjostavat salaisuudet. Yhä useammat ymmärtävät tarvitsevansa sellais-ta tietoa, jonka puolesta Chydenius puhui. Lieneekö Suomi tiennäyttäjä tasan 240 vuot-ta painovapauslain jälkeen? Voi lainata Eu-roopan unionin oikeusasiamiehenä toimi-neen avoimuuden puolustajan Jakob Söder-manin tiivistelmää: ”Chydeniuksen vakau-mus ja päättäväisyys taistella avoimuuden ja sananvapauden puolesta on – valitetta-vasti – edelleen ajankohtainen. Emme elä avoimuuden ihmemaassa, vaan pikemmin-kin salailusta on tullut viranomaisten toi-minnassa lähes maan tapa.”⁵¹

46. von Vegesack (1995) 45.

47. von Vegesack (1995) 42.

48. Anders Burius (1984) *Ömbet om fribeten. Studier i fribetstidens censurpolitik*. Uppsala: Institutionen för idé- och lärdoms historia, 284–285.

49. Vrt. Virrankoski (1986), 505.

50. Schauman (1908) 251–252.

51. Helsingin Sanomat 19.11.2006.

PANU PULMA

Kuka keksi pohjoismaisen hyvinvointivaltion?

Minervan pöllö taitaa huhuilla mailleen menevän ”pohjoismaisen hyvinvointivaltion” iltaruskossa, kun historioitsijat ovat kokoon-tuneet kuin kuolinvuoteen äärelle analysoimaan ja muistelemaan niin rakastetun kuin inhotunkin ilmiön eri puolia. Onko ”pohjois-mainen hyvinvointivaltio” olemassa enää pelkästään poliittisessa retoriikassa, uskon-tunnustuksen omaisena hokemana? Vai oliko sitä oikeastaan koskaan olemassakaan? Mistä pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa oikein oli kysymys?

Yksi vai viisi mallia?

■ Pohjoismaisen hyvinvointimallin analysoiminen alkoi kiinnostaa historioitsijoita 1990-luvun puolivälissä, tilanteessa jossa hyvinvointivaltion kehittämisen offensiivinen vaihe oli jo aikoja sitten päättynyt ja selvät merkit hyvinvointivaltiollisten järjestelmien purkamisesta olivat näkyvissä. Network for Nordic Welfare History syntyi ja toimii aktiivisesti, mukana on nykyisin yli 300 tutkijaa eri Pohjoismaista ja laajempaa-kin. Vuonna 1999 syntyi virallisesti tutkimusprojekti, joka on esitellyt tuloksiaan yhteispohjoismaisesti mm. Scandinavian Journal of Historyn (vol. 26, No 3, 2001) palstoilla sekä Århusissa pidetyssä Pohjois-

maisessa historioitsijakokouksessa samana vuonna. Hankkeeseen on ollut kiinnittyneinä enemmän tai vähemmän tiiviisti kymmeniä historiantutkijoita eri maista. Suomesta kantavina voimina ovat olleet Pirjo Markkola ja Pauli Kettunen, joiden panos myös projektin loppujulkaisuna ilmestyneessä artikkelikokoelmassa on merkittävä.¹

Pirjo Markkola on yhdessä Niels Finn Christiansenin kanssa kirjoittanut kirjaan johdantoluvun, joka antaa hyvän kuvan niistä historiallisen kehityksen piirteistä, jotka antavat aihetta puhua yhteisestä pohjoismaisesta perinteestä. Huolimatta kaikista yhteiskuntakehitykseen liittyvistä väistämättömistä erilaisuuksista Markkola ja Christiansen ovat sillä kannalla että yhteiset tekijät ovat riittävän vahvoja ja samalla muusta Euroopasta erottuvia, että pohjoismaisesta mallista on oikeutettua puhua. Kirjoittajat kiinnittävät huomiota yhteisiin piirteisiin yhteiskuntarakenteessa, uskonnon, paikallisyhteisöjen ja valtion välisissä suhteissa (eritoten köyhäinhoidon ja filantropian merkityksissä) sekä, varsin mielenkiintoisesti, yllättävään samanaikaisuuteen kehityskulkujen periodisaatioissa. Pohjoismaat vaikuttivat toisiinsa, usein kilpailun merkeissä, mutta myös yhteistyön ja vertailujen kautta. Erityisen merkillepantavaa on ollut yhteistyön monitasoisuus, poliittisesta yhteistyöstä virkamiesyhteistyöhön, kansalaisjärjestöjen läheisiin suhteisiin ja mikä tärkeintä, Pohjoismaiden kansalaisten kasvaneeseen

1. Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling, Per Haave (toim.) (2006) *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen. 432 s.

pohjoismaiseen identifikaatioon. Pohjoismaisuus on siis myös ideologinen historiallinen konstruktio.

Eräs keskeisistä yhteisistä (ja muusta Euroopasta erottuvista) piirteistä on naisten sosiaalisen, taloudellisen ja juridisen, sanalla sanoen kansalaisaseman rooli. Kun kansalaisoikeudet laajenivat poliittisista sosiaalisiksi oikeuksiksi (universalismi on yksi keskeisimmistä pohjoismaisen sosiaalivalttiollisuuden tunnusmerkki), vahvistui naisten asema poliittisina ja sosiaalisina kansalaisina. Yhteispohjoismaisesti valmisteltu avioliittolakireformi 1920-luvulla oli tässä tärkeä muurinmurtaja. Markkola ja Christianen antavat siis jokseenkin positiivisen vastauksen kysymykseen yhteisestä hyvinvointiyhteiskuntamallista.

Kannanotto on välttämätön, koska projektin yhtenä johtajana toiminut professori Klas Åmark on esittänyt tässä suhteessa suuria epäilyksiä. Åmark on lanseerannut tunnukseen ”mallista, josta on viisi poikkeusta”, Åmarkin mielestä ”mallin” tunnukset ovat riittävät vain Ruotsissa. Sosiaalidemokratian keskeinen rooli hyvinvointivaltion rakentamisessa on Åmarkille erityisen tärkeä asia, hän polemisoi runsaasti mm. Peter Baldwinin esittämiä tulkintoja vastaan. Baldwin kiistää kirjassaan *Politics of Social Solidarity* (1990) erityisesti Ruotsissa hellityn näkemyksen hyvinvointivaltiosta sosiaalidemokraattisena ”projektina”. Baldwin nostaa esiin agraari- ja liberaalipuolueiden merkityksen ja korostaa ”tapahtumien logiikkaa”, kerran tehdyt ratkaisut ohjaavat seuraavien suuntaa ja vähentävät näin päätöksentekijöiden valinnan mahdollisuuksia (*path dependence*). Åmarkille on tärkeää vastustaa tätä näkemystä. Koska Åmarkin mukaan Ruotsissa sosiaalidemokraatit olivat erityisen reformikykyisiä, hyvinvointivaltiokehitys oli Ruotsissa ennen muuta sosiaalidemokraattien työn tulosta. Tästä näyttää seuraavan, että koska muissa pohjoismaissa sosiaalidemokraattien rooli oli vähäisempi, ne eivät voineet kuulua ikään kuin samaan ”malliin”. Tämä kanta tulee erityisen voimakkaasti esille Åmarkin ja Klaus Peterseinin yhteisartikkelissa eläkejärjestelmien kehityksestä (erit. s. 185–188). Nämä äänen-

painot ovat kuitenkin ennen muuta Åmarkin ja nähtävissä myös hänen erinomaisen mielenkiintoisessa vertailussaan naisten työelämään osallistumisesta eri Pohjoismaissa (s. 299–325).

”Mallia” voidaan pohtia monilta kannoilta. Tilastolliset vertailut edellyttävät yhteisiä muuttujia ja selkeitä yhteisiä sopimuksia tilastokategorioista. Näihin on pohjoismaisella tasolla myös pyritty. Tästä syystä maiden välinen vertailu keskittyy helposti sellaisiin järjestelmiin, jotka ovat selkeästi tilastoituja ja yhteismitallisia. Tämän kvantifioitavan mallin korostumisen negatiivinen puoli on se, että erilaiset sosiaaliset palvelujärjestelmät ja niiden merkitys niin luokka-, perhe- kuin gendernäkökulmastakin jäävät taka-alalle, koska niiden vertailu ei ole aivan yksinkertaista. Näin on käynyt tässäkin projektissa, mutta ei kai kukaan voi edellyttääkään että yhden projektin voimin voitaisiin ratkaista kaikki ongelmat.

Hyvinvointivaltion alku ja loppu

Kaikkiaan kirjassa on yhdeksän tutkimusartikkelia, johdanto- ja yhteenvetoartikkeleiden lisäksi. Osa artikkeleista on selkeästi vertailevia, joko kahden tai useamman pohjoismaan välillä (erit. Nils Edling, ”Limited Universalism: Unemployment Insurance in Northern Europe 1900–2000”; Per Haave, ”The Hospital Sector: A Four-Country Comparison of Organisational and Political Development”; Klas Åmark, ”Women’s Labour Force Participation in the Nordic Countries During Twentieth Century”), osa pitäytyy yhden maan kokemukseen, kuten Riitta Oittisen artikkeli ”Welfare, Health and the Working Class Woman in Early 20th Century Finland” tai Inger Elisabeth Haavetin ”Milk, Mother and Marriage”.

Eryyksen mielenkiintoisia ovat mielestäni pohjoismaista yhteistyötä käsittelevät artikkelit, Klaus Peterseinin ”Constructing Nordic Welfare? Nordic Social Political Cooperation 1919–1955” sekä Urban Lundbergin ”A Leap in the Dark. From a Large Actor to a Large Area Approach: The Joint Committee of the Nordic Social Democratic Labour Movement and the Crisis of the Nordic Model”. Peter-

senin artikkeli kuvaa erityisesti sosiaaliviranomaisten yhteistyön tiivytystä ja sen poliittisia ulottuvuuksia. Petersen avaa mielenkiintoisella tavalla sitä jännitettä joka on vallinnut ”sosiaalitekologisten” asiantuntijuuden ja kansallisten poliittisten intressien välillä ennen Pohjoismaiden neuvoston aikaa (ja varmaan sen jälkeenkin). Pohjoismainen virkamies- ja asiantuntijayhteistyö on ollut koko 1900-luvun erittäin tiivistä monilla aloilla, ja tarjoaa paljon hyviä tutkimusaiheita tulevaisuudessa. Esimerkiksi Pohjoismaiden neuvoston toiminta ja sen poliittinen merkitys eri aloilla on vielä jokseenkin tutkimaton aihe.

Urban Lundbergin artikkeli kertoo siitä, kuinka sosiaalidemokraattisten puolueiden pohjoismaisessa yhteistyössä reagoitiin hyvinvointivaltiokehityksen murrokseen ja kansainvälisen järjestelmän mullistuksiin 1980–1990-luvuilla. Sosiaalidemokraatit pitivät itsestään selvänä, että hyvinvointivaltio oli heidän keksintönsä ja aikaansaannoksensa, luomus joka kohotti pohjoismaat Kylmän sodan järjestelmävertailussa niin jenkkipitalismin kuin neuvostokommunisminkin yläpuolelle. Pohjoismainen malli oli jotakin jota voitiin maailmalle tarjota vaihtoehdoksi, ja sitä myös tehtiin, aivan tietoisesti jo 1950-luvulla. Kuitenkin 1970-luvulla ”mallia” jouduttiin jo puolustamaan (vaikka Suomessa sitä vasta täyttää häkää luotiin) ja Tanskassa sitä alettiin purkaa. Lundbergin mukaan 1980-luvun liberaalisoitiprosessi ja järjestelmäkritiikki ja eritoten 1990-luvun alun talouskriisi johti siihen, että Pohjolan sosiaalidemokraattiset puolueet luopuivat ”pohjoismaisen mallin” politiikasta jo vuonna 1992, mikä on selkeästi luettavissa puolueiden yhteistyöorganisaation SAMAKin papereista. Tilalle tuli ”vaihtoehdottoman politiikan” oppi, johon suomalaisia kovalla kädellä opetti erityisesti Paavo Lipponen. Vaihtoehdottoman politiikan opin kaksoisveli oli nimittäin EU-politiikka, josta tuli pohjoismaisen sosiaalidemokratian johtotähti. Kun norjalaiset ja islantilaiset torjuivat EU-jäsenyyden, meni yhteiseltä politiikalta pohja. Yhteistä EU-politiikkaa ei kai ole edes yritetty, mutta yhteistä on ollut antautuminen sille argu-

mentille, että kilpailukyvyyn parantaminen, siis elinkeinoelämän vaatimusten tyydyttäminen, on hyvinvoinnin ylläpitämisen ehto. Lundbergin kuvauksen jälkeen on syytä uskoa, että sosiaalidemokraattien puhe ”pohjoismaisen hyvinvointivaltion” puolustamisesta on pelkkää silmänlumetta ja vaalitalkkaa.

Vertailun politiikka

The Nordic Model of Welfare tarjoaa artikkelikokoelmana tavallisen tapaan moneen suuntaan avautuvan ja tasoltaan hieman epätasaisen lähestymistapojen kavalkadin. Monet artikkeleista ovat aivan erinomaisen tärkeitä, esim. Nils Edlingin työttömyysartikkeli ja Klas Åmarkin naisten työntekoaikartikkeli ovat sellaisia joita näihin aiheisiin suuntautuva ei jatkossa voi olla noteeraamatta. Artikkelien avaama kuva osoittaa mielestäni sen, että on oikeutettua puhua ”pohjoismaisesta hyvinvointivaltiosta”, mutta siitä on turha yrittää tehdä kaavaan mahduttavaa ”mallia”, niin moniulotteisia kansalliset poikkeamat ovat olleet. Tärkeämpää onkin ehkä ollut niiden mekanismien luominen jotka ovat tehneet yhteispohjoismaisesta kanssakäymisestä arkipäiväistä ja ideologinen ”nordismi”, joka pohjoismaiden kansalaisia tuntuu kuitenkin yhdistävän. Kanssakäymisen arkipäiväisyys tekee myös keskinäisestä vertailusta ”jokamiehen oikeuden” ja sitä paitsi vertailijana pätevän.

Onkin viimeiseksi aihetta nostaa esille artikkelikokoelman metodisesti mielenkiintoisin artikkeli, Pauli Kettusen ”The Power of International Comparison – A Perspective on Making and Challenging of the Nordic Welfare”. Kettunen pohti siinä niitä konteksteja joissa kansallinen asettuu vertailuun ja niitä merkityksiä joita tästä vertailun politiikasta (ja tieteestä) seuraa. Juuri vertailun kautta kansallinen määritellään, ja juuri kansainvälisessä kontekstissa määriteltiin ne erityispiirteet, jotka on haluttu tunnustaa erityisen ”pohjoismaisiksi”. Kettunen käyttää tässä aineistonaan erityisesti Kansainvälisen työjärjestön ILO:n aineistoja. Hänen johtopäätöksensä mm. siitä kuinka ”yhteiskunta” on tullut määritellyksi näissä vertailuproses-

seissa, ei ole vailla merkittäviä poliittisia seurauksia siinä tilanteessa kun ”meidän” kilpailukykyämme globalisoituvassa maailmassa vaatii poliittisia (vaihtoehdottomia?) ratkaisuja. Pohjoismaisen (hyvinvointi)valtion määrittelyn erityinen piirre nimittäin on ollut yhtenäisen kansan ideaali, joka näkyy selkeänä konsensuspolitiikan painotuksena. Hiukan liioitellen hyvinvointiyhteiskuntaidemaalini voisi tiivistää sloganiin ”yksi kansa, yksi hyvinvointivaltio, yksi politiikka”. Joka tapauksessa Kettusen artikkeli pakottaa

miettimään kriittisesti myös historian tutkimuksen metodiikkaa – mitä oikeastaan tehdään kun vertaillaan?

The Nordic Model of Welfare on, kaikessa heterogeenisyydessään ja aukollisuudessaan, erittäin tärkeä näkökulma 1900-luvun pohjoismaiseen yhteiskuntahistoriaan, sosiaalisen, taloudellisen ja poliittisen historian keskeisiin kehityspiirteisiin. Ja mikä tärkeintä, avartava teos siihen, miten yhteiskuntaelämän eri puolet ovat vaikuttaneet toisiinsa.

Virkaura Rooman keskushallinnossa

Pauli Sivonen: Being a Roman Magistrate. Office-holding and Roman Identity in Late Antique Gaul. Bibliotheca Historica 101. SKS 2006 Helsinki. 178 s.

■ Pauli Sivosen ammattitaitoisen väitöskirjan aiheena on myöhäisantiikin gallialaissyntyisen ylimystön identiteetti, tarkemmin sanoen heidän käsityksensä virkaurasta Rooman keskushallinnossa. Vaikka Gallian valintaa tutkimuksen aiheeksi ei perustella itse kirjassa, syy on ilmeinen: sieltä on selvästi enemmän kirjallisia lähteitä kuin muista läntisistä provinseista. Sivosen tärkeimpänä lähdemateriaalina ovat muutamats tunnetut gallialaiset kirjoittajat, jotka nousivat huomattaviin keisarillisiin virkoihin, nimittäin Ausonius, Rutilius Namatianus ja Sidonius Apollinaris, sekä joukko gallialaissyntyisiä panegyriikkoja eli ylistyspuheiden kirjoittajia.

Nämä lähteet kattavat parinsadan vuoden ajan 200-luvun lopusta 400-luvun lopulle, jolloin Gallia jäi germaanikuninkaiden käsiin.

Vaikka poliittinen tilanne mullistui erityisesti 400-luvulla, Sivosen työn rakenne on epä-kronologinen: hän ei erityisemmin etsi eikä ainakaan havaitse muutoksia gallialaisaristokratian ajattelussa. Mahdollisiin muutoksiin palataan vasta viimeisessä luvussa, jossa Sivonen tarkastelee kristinuskon leviämisen ja germaanivalloitusten seurauksia.

Sivonen toteaa tutkivansa Gallian aristokraatteja eli keisarillista eliittiä (7–9). Hän myöntää aristokratian käsitteen olevan laaja ja heterogeeninen. Siihen sisältyy perinnöllistä ylimystöä, virkojen avulla valtakunnan keskeisiin tehtäviin nousutta paikallista yläluokkaa ja esimerkiksi armeijan kautta valtaan päässeitä barbaareja. Jotkut Sivosen siteeraamista lähteistä, kuten Sulpicius Severus ja Salvianus, eivät koskaan kuuluneet edes laajasti ymmärrettyyn valtakunnalliseen senaattoriluokkaan. Siihen nähden hän olisi voinut määritellä tutkimuskohteensa, aristokratian, hieman selvemmin. Käytännössä onkin niin, että kaikki kirjallista aineistoa

itsestään jättäneet myöhäisantiikin gallialaiset kuuluvat työn lähdemateriaaliin ja luetaan siis tavalla tai toisella aristokratiaan.

Sivosen tutkimus ei jätä epäselväksi, että roomalaisella virkauralla menestyminen oli tutkijalle kirjoittajille tärkeää vähintään retoriikan tasolla. He mielsivät itsensä tasavallan roomalaisten sankarien henkisiksi perillisiksi, vaikka heillä samaan aikaan oli vahva paikallinen identiteetti. Heidän ihailemansa hyveet perustuivat vanhaan roomalaiseen kaanoniin. Nämä johtopäätökset on hyvin dokumentoitu ja selkeästi esitetty. Ne eivät varsinaisesti mullista sitä kuvaa, mikä meillä on aiemminkin ollut. Näin tyhjentävää ja tarkkaa tutkimusta juuristä näkökulmasta ei kuitenkaan aiemmin ole julkaistu.

Kirja on muodollisesti korkeatasoinen. Englannin kieli on luistavaa ja helppolukuista. Sivosen tulkinnat lähdemateriaalistaan ovat järkeviä ja uskottavia, eikä asiallisia virheitä ole kirjasta helppo löytää. Sen sijaan keskustelua kannattaa herättää niistä laajemmista kysymyksistä, joihin työn tulokset voisivat liittyä. Se on siten aiheellisempaa, kun Sivosen lähestymistapa on pikemmin kuvaileva kuin selittävä.

Tärkeää olisi esimerkiksi tietää, voidaanko Sivosen käyttämistä lähteistä yleistää johtopäätöksiä koko gallialaiseen ylimystöön ja laajemmin Rooman valtakuntaan. Koska kaikki päälähteet olivat itse uralaan menestyneitä miehiä, ei voi pitää yllättävänä, että he kirjoituksissaan korostivat virkauran merkitystä. Tämän ongelman Sivonen hyvin tiedostaa ja muistuttaa siitä tekstissä; itse hän kuitenkin päätyy siihen tulkintaan, että hänen tutkimansa kirjoittajat olivat yhteiskuntansa mielipidejohtajia ja heijastivat vallitsevaa ajattelua, vaikka muunkinlaisia mielipiteitä esiintyi: ”Mikään ei mielestäni estä meitä uskomasta, että heidän ajattelutapansa oli heidän yhteiskunnassaan laajemmassakin mitassa merkityksellinen” (136–39, 158). On totta, ettei sitä mikään varsinaisesti estä, mutta toisaalta Sivonen ei mielestäni työssään ole edes pyrkinyt erityisen tehokkaasti todistamaan väitettä oikeaksi. Monet gallialaiset tyytyivät paikalliseen vaikutusvaltaan tai leveään elämään tiluksillaan, puhumattakaan niistä kristityistä askeeteista, jotka kokonaan hylkäsivät maallisen elämäntavan (143–50). Näiden suhteellisia osuuksia on mahdotonta arvioida.

Yleisemminkin kannattaa pohtia, kuinka paljon tutkittujen kirjoittajien henkilökohtaiset asenteet vaikuttavat tuloksiin. Sivonen päättelee, että Ausonius painottaa virkoihin liittyvää kunniaa enemmän kuin niihin liittyviä velvollisuuksia ja tämä saattaa liittyä siihen, että hänellä ei ollut – päin vastoin kuin esimerkiksi Sidoniuksella – perittyä ase-

maa (63). Sivonen siis ainakin hiljaisesti pitää mahdollisena, että ns. vanhan rahan ja uuden rahan välillä voi olla suhteessa yhteiskunnallisiin velvollisuuksiin tiettyä asenne-eroa.

Toisaalta esimerkiksi Syyrian Antiokiassa 300-luvun lopulla vaikuttanut Libanios suhtautui vihamielisesti ihmisiin, jotka lähtivät roomalaiselle virkauralle laiminlyöden paikallisia velvollisuuksiaan. Hänen näkökulmansa asiaan oli siis päinvastainen kuin Sivosen tutkimuskohteiden. Miten Sivosen tutkimus olisi muuttunut, jos hänellä olisi 300-luvun Galliasta sattunut olemaan lähteenään Ausoniuksen sijasta Libanioksen kaltainen kirjoittaja? Onko kyse vain persoonallisuudesta, vai olisivatko Libanioksen mielipiteet olleet Galliassa mahdottomia? Tämä heijastaa sitä ongelmaa, että kun tutkittuja henkilöitä on kovin vähän, on vaikea päätellä, johtuvatko heidän eronsa sosiaalisesta taustasta, historiallisesta kehityksestä vai puhtaasti persoonallisuudesta. Ja koska Sivonen ei käytännössä lainkaan tarkastele Gallian ulkopuolista maailmaa, ei eri provinssien mahdollisista eroista päästä käymään varsinaista keskustelua. Siitä syystä Sivosen arvio erojen puuttumisesta vaikuttaa liiankin rohkealta (104).

Kirjan viimeisessä luvussa Sivonen tarkastelee historiallisia muutoksia. Ensinnäkin kristillisen kirkon päästyä voitolle osa yhteiskunnan johtavista miehistä hakeutui sen hierarkiaan ja saavutti tätä kautta valtaa jatkaen itse asiassa maallista valtapeliä uudella areenalla. Germanien tulo taas johti

monet gallialaiset hankkimaan ansioita kuninkaiden palveluksessa. Tämä houkuttelee kysymään, mikä on Sivosen tutkimuksen perussanoma. Hakiko Gallian eliitti valtaa ja kunniaa aina sieltä, missä sitä oli luontevimmin saatavissa? Onko Sivosen analysoimalla roomalaisen virkauran ylistyksellä itsenäistä historiallista selitysvoimaa vai onko se puhtaasti sekundaarinen ilmiö? Jos gallien kirjoituksissaan esiin tuomat aatteet eivät tosiasiaa selitä heidän käyttäytymistään, onko työ pikemmin kirjallisuushistoriallinen?

Sivonen ei kirjassaan esitä esimerkkejä yhteiskunnista, joissa eliitti ei olisi ihannoinut niitä korkeimpia virkoja, joita se itse saavutti. Olisivatko gallialaiset aristokraatit ylipäänsä voineet toimia toisin kuin Sivonen kuvaa, vai onko kyseessä itsestäänselvyys? Lopullista vastausta vaille jää myös kysymys, oliko velvollisuuksien ja hyveiden korostaminen tyypillisesti roomalainen piirre, joka yhdisti valtakunnan yläluokkaa (56, 103).

Sivonen löytää vastaukset siihen, mitä on lähtenyt tutkimaan. Olen kuitenkin sitä mieltä, että laajemmalla tarkastelulla aiheesta olisi voinut saada irti merkittävämpiäkin tuloksia. Kirja saa uskomaan, että Sivonen olisi hyvin pystynyt suoriutumaan vaativammin muotoillusta tutkimustehtävästä. Hän onkin selkeästi tuonut esiin tulosten yleistettävyyteen kohdistuvat epäilykset, joten lukija liikkuu koko ajan varmallalla pohjalla. Minkä kirja menettää yllätyksellisyydessä, sen se voittaa luotettavuudessa.

Antti Arjava

Rälssisuvun rakenteissa

Tuula Hockman: Kolmen polven perilliset. Ingeborg Aakentytär (Tott) ja hänen sukunsa (n. 1460–1507). Bibliotheca Historica 19. SKS, Helsinki 2006. 285 s.

■ 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun alussa Pohjola oli muodollisesti valtiollisesti yhtenäinen, mutta vakauden sijasta aikakaudta leimasivat poliittiset ja yhteiskunnalliset jännitteet ja väkivaltaiset välienselvittelyt paitsi eri eliittiryhmien kesken myös eri yhteiskuntaryhmien välillä. Tätä Kalmarin unionin ajaksi kutsuttua historiallista epookkia ovat jo käsitelleet lukuisat tutkijat – Suomen ja Ruotsin sekä muun Pohjolan keskiajan historian yleisesitysten laatijoiden ohella muiden muassa Aksel Christensen, Helge Pohjolan-Pirhonen, Sepo Suvanto, Poul Enemark, Jens E. Olesen, Vivian Etting ja Lars O. Larsson.

Aikaisempien suomalaisten tutkijoiden Pohjolan-Pirhosen ja Suvannon tavoin myös Tuula Hockman keskittyy väitöskirjassaan unioniajan loppukauteen, jolloin Ruotsin kuningaskunta suomalaiset maakunnat mukaan lukien oli useimmiten tosiasiallisesti irtaantunut unionista ja jolloin suurmiehet ja vaikutusvaltaiset suvut kamppailivat valta-asemasta ja sen perustuksista eli maaomaisuudesta ja läänityksistä. Hockmanin tutkimuksessa Kalmarin unionin valtapo-

liittiset tapahtumat on kuitenkin tarkoitettu vain kehykseksi, jonka keskiössä on skoonelaista alkuperää oleva korkearvoinen Tott-suku. Hockmanin tarkoituksena on tarkastella Tott-suvun toimintastrategioita ja verkostoja ennen muuta yhden suvun naispuolisen jäsenen, Ingeborg Åkesdotterin elämänvaiheiden kautta. Näin selittyy väitöskirjan nimi *Kolmen polven perilliset – Ingeborg Aakentytär (Tott) ja hänen sukunsa (n. 1460–1507)*. Hockman nostaa esiin muitakin Tott-suvun jäseniä – miehiä ja naisia – käsitellessään yksilöiden toimintaa niin suvun pyrkimyksiä kuin laajemmin koko myöhäiskeskiaikaisen yhteiskunnan arvoja ja käytäntöjä vasten.

Tutkimuksen lähtökohdat ovat siten hyvin kunnianhimoisia: kirjoittaja pyrkii selvittämään korkea-arvoisen myöhäiskeskiaikaisen rälssisuvun vaiheita unionikauden valtapoliitikassa, mutta siten, että tarkastelun pääpaino ei ole poliittisessa tapahtumahistoriassa, jota on jo paljon tutkittukin, vaan suvun ja yksilön toiminnassa ja suhteissa muuhun yhteiskuntaan. Myös pyrkimys selvittää verkostoja ja strategioita on näkökulmana tuore – tutkimalla tapahtumahistorian taustalla piilleitä rakenteita on mahdollista saada uuttakin tietoa jo moneen kertaan kalutuista lähteistä. Samoin tuomalla esiin naisen roolit valtapoliitikassa on mahdollista tuoda lisävalaistusta myöhäiskeskiaikaisen rälssin sukupuolittuneisiin käytäntöihin. Suomalaisessa historiantutkimuksessa verkostotutkimusta on harvemmin tehty keskiaikaisel-

la lähdepohjalla, joskin uuden ajan ensimmäisten vuosisatojen osalta tutkimusta on ollut enemmän.

Hockmanin esiin nostama yhdeksän veljeksensä ja näiden jälkeläisten muodostama Tott-suku antaa tutkimukselle oivat mahdollisuudet ja liittyy elimellisesti myös Suomen historiaan mm. sen vuoksi, että Ingeborg Åkesdotterista tuli leskivuosinaan Hämeen linnan valtiatar ja hänen setänsä Erik Axelsson oli sitä ennen kunnostautunut Viipurin kaupunginmuurien ja Olavinlinnan rakennuttajana.

Hockmanin väitöskirja ei kuitenkaan aivan kaikilta osin lunasta johdannossa ja takakannessa ilmoittamia tavoitteita. Asia käy ilmi jo, kun teoksen nimeä vertaa sisällysluetteloon ja sisällysluetteloa edelleen johdannon tutkimuskysymyksen esittelyyn. Ensimmäiset kaksi käsittelylukua ovat pitkiä ja suurimmaksi osaksi enimmäkseen jo tunnetun tapahtumahistorian kronologista kertaamista. On tietysti paikallaan taustoittaa oma tutkimus ja täsmentää aikaisempien tutkijoiden tulkintoja, mutta väitöskirjaa olisi jätettävä jätettäväksi ja käsitteilyä selkiytetty, jos tapahtumahistorian käsitteilyä olisi tiivistetty ja kehoitettu kiinnostunutta lukijaa hakemaan sotatapahtumien kuvausten osalta lisätietoja esim. Helge Pohjolan-Pirhosen tutkimuksista. Nyt käy paikoin niin, että Tott-suku ja varsinkin Ingeborg vaipuvat sotien ja valtapoliittisten tapahtumien vyörytyksessä taka-alalle. Lisäksi teoksen nimi lupaa kolmen sukupolven toiminnan käsitteilyä, mutta käytännössä

kolmannen polven edustajista kerrotaan kovin vähän. Ensimmäiset kaksi päälukua eivät myöskään etene Ingeborgin vaan pikemminkin hänen miehensä Sten Sture vanhemman elämänvaiheiden mukaisesti.

Kolmannelta pääluvusta – tai oikeastaan jo toisen pääluvun viimeisestä alaluvusta alkaen – käsittely on onneksi systemaattispainotteista. Tutkimuskysymystä ja siihen vastaamista olisikin palvellut enemmän, jos teoksen rakenne olisi koottu kauttaaltaan systemaattisesti – joko Ingeborgin naisseuden ja elämänkaaren tai sitten tiukemmin Tott-suvun strategioiden ja kolmen eri sukupolven (yhdeksän Tott-veljeksen, sitten serkusten ja lopulta pikkuserkusten toiminnan ja vuorovaikutuksen) ympärille. Kummassakin tapauksessa strategioiden ja verkostojen analyysiä olisi kannattanut syventää hakemalla vastausta esimerkiksi kysymyksiin, kuka tai ketkä päättivät suvun toimintalinjoista, miten yhtenäinen tai epäyhtenäinen Tott-suku itse asiassa oli ja mitä vaihtoehtoja (esimerkiksi mahdollisia sulhas- tai morsiänkandidaatteja) kullakin kriittisellä hetkellä olisi ollut tarjolla – strategiat selkiytyvät ymmärtääkseni parhaiten silloin, kun tutkitaan myös sitä, mitä vaihtoehtoja olisi ollut tarjolla eikä vain sitä, mitä tehtiin. Myös Ingeborgin ja hänen naispuolisten serkkujensa Birgitta Olofsdotterin ja Mette Ivarsdotterin toiminnan vertailu olisi varmasti ollut hedelmällistä naisten roolien selvittämisen kannalta.

Toki Hockman käsittelee kaikkia edellä mainittuja tär-

keitä asioita väitöskirjassaan, mutta näkökulmaa olisi kannattanut täsmentää ja pitää siitä kiinni. Väitöskirja sisältää melkoisen määrän mielenkiintoisia havaintoja, joita kuitenkin olisi voinut työstää enemmän tiukemmin määritellyn teoreettisemmän tai rakenteellisemmän näkökulman puitteissa. Näkökulman terävöitymistä olisi varmastikin auttanut syvällisempi perehtyminen myöhäiskeskiajan perherakenteita ja sukupuolittuneita käytäntöjä koskevaan tutkimukseen. Myös verkostoja ja strategioita koskevan teoreettisen kirjallisuuden soveltaminen olisi voinut auttaa näkökulman terävöittämisessä. Nyt tarkastelu etenee paikoin, varsinkin väitöskirjan alkupuolella, turhan paljon makrotason poliittisen viitekehyksen ehdoilla.

Väitöskirjan vahvuuksina näyttäytyvät sisällön monipuolisuuden ja kerronnan selkeyden ohella vankka lähdepohja ja varsinkin Ingeborg Åkesdotterin ja Sten Sturen maaomaisuudesta samoin kuin Ingeborgin ja hänen ympäristönsä välisestä vuorovaikutuksesta kertovat osuudet. Kirjoittaja on selvästikin joutunut urakoimaan hakiessaan ja yhdistäessään hyvin erityyppisiä ja toisistaan irrallisia lähdetietoja toisiinsa. Korkea-arvoisen pariskunnan maaomaisuuden kartoittaminen ja kartallistaminen suhteessa myöhäiskeskiajan Ruotsin valtakunnan infrastruktuuriin, talousalueisiin ja poliittiseen maantieteeseen on ansiokkaasti suoritettu ja antaa historiantutkimukselle arvokasta uutta tietoa. Samoin Ingeborg Åkesdotterin omaa toimintaa ja verkostoja käsitte-

levät osuudet ovat kiinnostavia ja tieteellisesti arvokkaita, koska niissä pääsemme seuraamaan korkea-arvoisen rälssirouvan esiintymistä myös alempien yhteiskuntaryhmien suuntaan. Käsittelyä havainnollistavat kaaviot ja liitteet erityistermejä koskevine selityksineen ovat nekin kiitoksen arvoisia.

Ansiokasta maanomistusta käsittelevää lukua olisi voinut täydentää kaupunkikiinteistöjen merkityksen tarkastelulla – paitsi taloudellisen hyödyn tavoittelua myös verkostoja ja eri yhteiskuntaryhmien välistä vuorovaikutusta ajatellen. Se, että Sten Sture ja Ingeborg Åkesdotter hankkivat talon myös Tukholman keskeisistä osista, kertonee halusta asua kaupunkivierailujen aikana mahdollisimman lähellä kaupungin valtaporvaristoa, jonka tuki oli valtionhoitajalle tärkeä ja jonka kirkkoon pariskunta pystytti Brunkebergin taistelun muistoa ja pariskuntaa itseäänkin glorifioivan muistomerkin. Tukholman kaupunginraadin pöytäkirjoja olisi voinut hyödyntää laajemmin myös Ingeborg Åkesdotterin verkostoja tarkastellessa – nyt kirjoittaja on suotta keskittynyt hämäläiseen tuomiokirja-aineistoon ja korostaa turhan paljon eristäytymistä, mikä heijastuu otsikointiinkin ("Ylhäisessä yksinäisyydessä"). Jo Ingeborg Åkesdotterin katunujakassa vuonna 1483 kokema epäasiallinen kohtelu ja mahdolliset kolhut kertovat fyysisestä läheisyydestä, ja tukholmalaisella oikeudellisella aineistolla voidaan rekonstruoida – tosin vaatimattomassa määrin mutta kuitenkin – sosiaalisia verkos-

toja, jotka liittävät ylhäisen rälssirouvan yhtäältä rikoksista syytettyihin yksilöihin, yhtäältä niihin kunniallisiin miehiin ja naisiin, jotka anoivat armoa hänen kerallaan, samoin kuin niihin asiakirja-aineistossa tuntemattomiksi jääviin ”puuttuviin lenkkeihin”, joiden kautta hän sai tietoa esimerkiksi raatihuoneella käsiteltävistä asioista.

Puutteistaan huolimatta Tuula Hockmanin piirtämä kuva korkea-arvoisesta rälssisuvusta, sen vaiheista ja yksilöiden toimintamahdollisuuksista valtapoliitiikan kentillä tukeutuu vahvasti aikalaislähteisiin ja vaikuttaa uskottavalta. Vaikka Hockman ei olekaan kiinnostunut sukupuolirooleja ja patriarkaalisuutta käsittelevästä teoreettisesta viitekehystä, Ingeborg Åkesdotterin ja ehkä vielä havainnollisemmin hänen serkkunsa Birgitta Olofsdotterin elämänvaiheiden käsittely tuo konkreettisesti esiin ne vaikeudet, joita korkea-arvoinen rälssirouvakin saattoi kohdata yrittäessään toimia miehisten arvojen ja sukulaisten itsekkäiden pyrintöjen kyllästävässä ympäristössä.

Marko Lamberg

Painavia rahoja ja ylhäisten elämää

Mirkka Lappalainen: Maailman painavin raha. Kirjoituksia 1600-luvun Pohjola-ta. WSOY 2006. 239 s.

■ Historiallinen essee on ollut muodissa läntisessä naapurissa jo jonkin aikaa. Genren tunnetuin ruotsalainen edustaja on tietenkin Peter Englund, jolta on suomennettu esseekokoelmat ”Kirjeitä nollapisteestä” (1998) ja ”Hiljaisuuden historia” (2004). Myös Englundin kirjoittamat massiiviset kaksi Erik Dahlbergin elämäkerran osaa ”Suuren sodan vuodet” (1996) ja ”Voittamaton” (2001) rakentuvat oikeastaan lukuisien Ruotsin suurvalta-ajan elämää valottavien oppineiden esseiden varaan.

Lukiessa Ruotsin suurvalta-ajasta kertovaa Mirkka Lappalaisen esseiden kokoelmaa *Maailman painavin raha* tulevat Englundin työt väistämättä mieleen. Mukaansa tempaavat aloitukset, oivaltava tekstistä poimittu otsikointi sekä osuvasti ja värikkäästi kuvaileva tyyli ovat molempien kirjoittajien tavaramerkkejä. Lappalainen antoi ensimmäisen näytteenä tyylieläjänsä kyvyistään Creutzin suvusta kirjoittamassaan väitöskirjassa ”Suku, valta, suurvalta” (2005).

Plagioinnista ei kuitenkaan ole kyse. Lappalaisen tyyli on aivan omaa, jollakin tapaa fe-

miniinisen hienostunutta verrattuna Englundin usein verta ja suolenpätkiä tirsuviin kuvauksiin. Lappalainen kuvaa suurvalta-ajan virkamiesten, ylhäisön, aatelin ja aristokratian elämää: nuoruutta, avioitumista, aktiivisen elämänvaiheen juonitteluja ja myös kuolemaa, mutta taistelukentille hän ei Englundin tapaan aatelisinaan marssita.

Lappalaisen ansiot kirjoittajana ovat eittämättömät, aloittelijalle tyyppillisiä tyylin horjahduksia tai ylilyönöjä ei tapahdu. Historiantutkimusten nuivahkoon asiatyyliin tottunut lukija tosin voi mielessään puntaroida, liikutaanko asiatyylin rajoilla, kun Lappalainen esseidensä lopussa etäännyttää lukijansa 300 vuoden takaisesta maailmasta usein lähes runolliseen tapaan, esimerkiksi sulkee oven Botvid Hanssonin maailmaan tai lähettää Urban Hjärnen mielen tuulten mukaan. Esseisiin ei kuitenkaan ulotu kuivan tutkimustyylin mahti, esseillä on esseiden tahti.

Suomessa uudempi suurvalta-ajan tutkimus on paneutunut enimmältään rahvaan tai kaupunkien asukkien olojen, asenteiden, maailmankuvan tai toiminnan selvittämiseen. Tällä valinnalla on omat juurensa sekä 1980-luvulta lähtien Suomessakin vaikutusta saaneessa historiaa alhaalta -näkökulmassa että mikrohistoriassa ja mentaliteettien historiassa. Aatelin olojen selvittely on näyttänyt tässä kontekstissa jotenkin vanhanaikaisena ja konservatiivisena.

Monesti lukiessa kirjoituksia maan ylhäisistä virkamiehistä ja aatelisista havaitsee, kuinka hienot aatelinimet ja

upeat titelit ovat vieneet tutkijan kriittisyyden mennessään. Kreivejä, kreivittäriä, marsalkkoja ja kenraaleja vyöryy silmille katkeamattomana jonona ikään kuin näistä nimistä ja titteleistä tarttuisi tutkimustuloksiin jotain lisäarvoa. On hyvin ärsyttävää, kun tutkimuksen onttoisuus kuorrutetaan piiloon "vonien" ja "affien" marengilla.

Lappalainen näyttää esseisään, kuten teki jo väitöskirjassaan, ettei aatelin ja säätyläisten tutkimisen suinkaan tarvitse olla upeilla titteleillä hienostelua tai aatelinimillä kokeverausta. Hänen tarkastelemissaan ihmisten raadollisuus, inhimillinen heikkous, juonikkuus, mutta myös hyvyys, lujuus ja uskollisuus omille periaatteille on pääosassa ja saa esseissä oikeudenmukaisen ja uskottavan kuvauksensa. Hienostelusta ei ole jälkeäkään.

Lappalainen on poiminut monet aiheet esseisiinsä arkielämän asiakirjoista kerätessään aineistoa väitöskirjaansa varten. Esseet osoittavat, että hänellä on silmää inhimillisesti kiinnostaville tapauksille ja anekdooteille, jotka sijoitettuna tutkimukselliseen kontekstiinsa voivat kertoa paljonkin ajastaan ja ihmisten jokapäiväisestä elämästä.

Aivan pelkkää suitsutusta Lappalaisen kirjalle ei kuitenkaan voi antaa, sen erinomaisesta tyylistä ja asiantuntevasta tekstin yleisilmeestä huolimatta. Jokunen pieni asiavirhe on päässyt pujahtamaan joukkoon, ei tosin kovin monta. Toinen, vakavampi huomautukseni koskee ilmeisesti orientoivan kirjallisuuden ja kenties retorisen iskevyyden

tavoittelun mukanaan tuomaa historiallisten muutosprosessien yksilökeskeistä selitystapaa. Otan tässä esiin vain pari esimerkkiä, vaikkapa keskustelun virittämiseksi aiheesta.

Anjalan kapinallisen talonpojan Matti Sihvon teloitamisesta Lappalainen toteaa, että Elimäen kartanon emännän Gertrud von Ungernin kädet tahrattiin siinä vereen. Gertrudia ei kuitenkaan tästä hirmutyöstä syytetty, sillä hän oli ollut itse tuolloin jo mullan alla viitisen vuotta. Matin teloituksesta sai talonpoikien silmissä vastuun kantaa Gertudin poika, Svean hovioikeuden asessori Carl Wrede. Tästä talonpojat myös kirjoittivat kuninkaalle.

Vaikka Carl Wrede oli se, jonka syyksi talonpoikien marttyyri Matti Sihvon kuolema pantiin, ei tämäkään osoite ole itse asiassa oikea. Matin tuomitsi kuolemaan historian tutkimuksen silkkihansikkain käsittelemä ja aristokratian pilalle lellimä juonipussi, kuningatar Kristiina. Todellista valtaa valtakunnassa käyttelleen aristokratian ohjaamana Kristiina allekirjoitti Turun hovioikeudelle määräyksen ensin tutkia Matti Sihvon tapaus ja tuomita Matti sitten kuolemaan. Tutkinta määrättiin suoritettavaksi pelkästään aatelin ja aristokratian pakkovallan peiteoperaationa!

Toinen seikka, jossa katson aateliin keskittyneen ja henkilökeskeisesti historiaa selittävän tutkimuksen johtaneen Lappalaisen tulkintoja harhaan, on kysymys reduktion toimeenpanosta. Lappalainen selittää sekä neljännesreduktion että ison reduktion synnyn hy-

vin henkilökeskeisesti, lähes tulkoon Herman Flemingin ja Johan Gyllenstiernan yksityisoperaatioina.

Mielestäni reduktiopäätösten syntyä ei voi selittää kuvauttamalla aatelittomien säätyjen parissa vallinnutta laajaa tyytyväisyyttä aristokratian maanomaisuuteen perustuvaan mahdittasemaan ja niiden lähes koko vuosisadan käymää kamppailua reduktion aikaansaamiseksi. Sitä, kuka esityksen isosta reduktiosta muotoili ja pani kasaan, ei tarkkaan tiedetä, mutta sen esitteli kuninkaalle valtiopäivillä talonpoikaissäätö, ei Johan Gyllenstierna. Samalla tapaa väitän, etteivät Urban Hjärnen sinänsä aikanaan tärkeät näkemykset selitä 1660- ja 1670-luvun noitahysterian nopeaa taittumista, taustalla on nähtävissä tätä paljon laajempia yhteiskunnallisia prosesseja.

Lappalaisen kirja *Maaailman painavin raba* on virkistävää luettavaa kaikille vanhempien aikojen historiasta kiinnostuneille. Se sopii niin historian ammattilaisille, opiskelijoille kuin myös harrastajille. Paikoin teoksessa toki kerrataan aikauteen perehtyneille kovin tuttuja asioita, mutta se on välttämätöntä "suurta lukijakuntaa" silmälläpitäen.

Tällaisia historian tutkimusta popularisoivia esseekokoelmia soisi ilmestyvän enemmänkin. Ne ovat tärkeitä paitsi uudemman historian tutkimuksen näkökulmien ja tulosten tunnetuksi tekemisessä, myös siksi, että pienimuotoisissa esseissä voi asiansa monesti tiivistää kirikkaammaksi kuin massiivisissa lähdeviitteitä pursuilevissa tutkimuksissa.

Kimmo Katajala

Uusi Juslenius-käännös

Daniel Juslenius: Suomen onnettomuus. De miseriis Fennorum. Suomentanut ja toimittanut Juhani Sarsila. Tampere 2004. 172 s.

■ Daniel Juslenius (1676–1752) on tullut tunnetuksi Suomea ja suomalaisuutta puolustavista kirjoituksistaan, erityisesti itse kirjoittamastaan harjoitusväitöskirjasta *Aboa vetus et nova* (Vanha ja uusi Turku). Juslenius laati myös suomi-ruotsi–latina-sanakirjan, *Suomalaisen sana-lugun coetus*. Hänen jo vuonna 1703 ilmestynyt maisteriväitöskirjansa *Vindiciae fennorum* on tullut paremmin nyky-yleisön tietoisuuteen kymmenisen vuotta sitten, jolloin dosentti Juhani Sarsila julkaisi siitä suomenoksen.

Juhani Sarsila on asialla myös uuden Juslenius-suomenoksen ilmestyessä. Tällä kertaa kyse on maanpaossa olleen Jusleniuksen vuonna 1715 Västeråsin kymnaasissa pitämästä puheesta *De miseriis Fennorum* (suomalaisten onnettomuus, Sarsila tosin kääntää teoksen jostain syystä Suomen onnettomuudeksi), jossa tekijä kuvaa suomalaisten ja koko Suomen surkeaa kohtaloa ison vihan myllerryksessä. Kirjoittaja on ahdistunut kotimaansa kohtalosta eikä omien sanojensa mukaan sen vuoksi kykene korkealentoisiin retorisiin ilmauksiin. Hän arvostaa

turvapaikkaansa Västeråsissa ja sieltä saamaansa elantoa, mutta kaipaa palavasti Suomeen. Kyseisellä hetkellä paluu on kuitenkin mahdotonta. Vihollinen on maassa ja tekee tuhojaan kaikilla elämänalueilla. Uhattuna ovat niin itse isänmaa kuin sen asukkaat, uskonto ja elinkeinot. Puheeseen sisältyy laaja kuvaus venäläisten suomalaisiin käyttämistä kidutuskeinoista ja erilaisista väkivallanteoista raiskauksineen, pakkokäännytyksineen ja ryöstelyineen. Juslenius korostaa, että Suomi on tehnyt sotaponnistusten eteen kaiken voitavansa ja enemmänkin, enemmän kuin kukaan kohtuudella olisi voinut siltä odottaa.

Latinankielisen alkutekstin ja kommentoidun suomenkielisen käännöksen lisäksi Sarsilan julkaisuun sisältyvät hänen kirjoittamansa laaja johdanto Jusleniuksen elämänvaiheista siihen asti, jolloin tämä piti puheensa Västeråsin kymnaasissa, epilogi Jusleniuksen myöhemmistä vaiheista ja liitteinä viisi puheen mukana kulkenutta, alun perin ruotsinkielistä kirjettä, jotka Harry Lönnroth on tätä julkaisua varten suomentanut.

Kommentaarissaan Sarsila toteaa Jusleniuksen puheen, kuten tämän muidenkin tekstien, seuraavan barokin ihannetta – siihen sisältyy liioittelua, tekstuaalisia yliheittoja ja vahvaa dramatiikkaa ja visuaalisointia. Samaa voisi sanoa Sarsilan johdannosta ja epilogista. Kenties hän on pyrkinytkin yhdenmukaistamaan oman tekstinsä Jusleniuksen tyylilajin kanssa. Johdanto ja epilogi ovat esseemäisiä, kielenkäytöl-

tään ja monilta ilmaisuiltaan jopa pakinamaisia (”sooloilu”, ”tuli turpiin” jne.). Fennofiliaan viitaten hän jakelee Pro Finlandia -mitaleita milloinkin 1700-luvun suomenmieliselle vaikuttajalle. Lieneekö ruotsinmaalaisista Gezeliuksista käytetty kansallinen, suoma-laistettu Juhana-etunimikin viittaus aiheen fennofiliaan vai tahaton lipsahdus. Danielia ei ole kuitenkaan suomennettu Taneliksi eikä muita Johannesia Juhanoiksi tai Janneiksi. Pakina on aivan kelvollinen kirjallinen laji, mutta sen kohdalla, lähdeviitteettömässä tekstissä, historiantutkija jää kaipaamaan tietoa siitä, mitkä esitetyistä tiedoista ja tulkinnoista pohjautuvat lähteisiin, mitkä taas kirjoittajan lennokkaaseen ajatuksenjuoksuun. Koska tietomme 1600–1700-luvun historiasta ovat kaikesta huolimatta valitettavan vähäiset, jokainen uusi, ennen kuulematon yksityiskohta herättää näet uteliaisuuden.

Kirkkohistoriallisesti Sarsilan teksti ei ole kovin vakuuttava ja antaa jopa harhaanjohtavaa tietoa. Upsalan kokouksen (1593) jälkeen, jolloin luterilaisuudesta tuli Ruotsin valtakunnan virallinen tunnustus, Kuninkaallinen Majesteetti ei voinut olla Jusleniukselle katolisen pyhimyksen vastine. Vaikka kyseessä olisikin kieli-kuva, se on anakronistinen. Sitä paitsi oppisääty ylipäätään nojautui kuninkaaseen säätyaistelussa aatelia vastaan. Juslenius ei siis ollut säädys-sään jyrkin monarkisti. Jusleniuksen viittauksen ateisteihin ja pietisteihin Sarsila tulkitsee kommentaarissaan tarkoittavan järkeä ja mystiikkaa. En osaa

sanoa, voidaanko ateismi ja järki rinnastaa, mutta pietismiä ja mystiikkaa ei ainakaan voi pitää yhteismitallisina. Pietismiin sisältyi myös mystiikkaa, mutta niin sisältyi myös ortodoksiaan eikä mystiikka suinkaan ollut ensisijainen syy, jonka vuoksi luterilainen ortodoksia karsasti pietismiä. Lie-neekö ajatuksen taustalla jo vanhentunut idea ”kuolleesta ortodoksiasta”?

Ortodoksisen kirkon jäsenistä käytettiin meillä vanhassa tutkimuksessa nimitystä kreikkalaiskatolinen, mutta nykyään se on korvattu ortodoksilla – kreikkalaiskatolisuus kun viittaa tavallisesti uniaatteihin. Se, että Juslenius ei lämpene ortodoksisten pyhimysten kunnioittamiselle, ei ole ihme, vaikka Sarsila tätä menettelyä arvosteleeekin kommentaarissaan. Stolbovan rauhassa 1617 Ruotsin valtakuntaan jääneitä ortodokseja koski uskonnonvapaus, mutta näidenkään ei ollut lupa levittää uskontoaan luterilaisten keskuuteen. Jusleniuksen ”epäekumeeniset” ilmaukset ortodoksien perversseistä jumalanpalveluksista ja kauhistelu Nikolauksen, Simonin ja Antoniuksen kumartamisesta tulevat ymmärrettäviksi tästä käsin. Olivathan väärää tunnustusta levittävät vielä kaiken lisäksi muutakin tuhoa aiheuttaneita vihollisia. Todennäköisesti hän ei puheessaan tässä tai muissakaan kohdin pyrkinyt erityisesti objektiivisuuteen.

Objektiivisia eivät ole myöskään Jusleniuksen selkäpiitä karmivat kuvaukset venäläisten kidutuskeinoista. Kuten Sarsila kommentaarissaan toteaa, ison vihan kauhuista on säilynyt

runsaasti aikalaismateriaalia, mutta myös paljon perimätietoa. Itse asiassa Jusleniuksen kuitenkin melko lyhyet, vaikkakin tyrmistyneet maininnat, ovat ison vihan aikaista venäläisten toiminnan kuvauksessa vain jäävuoren huippu. Tuoreessa Kustaa H. J. Vilkun teoksessa *Viba. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavibasta* lukija törmää valtavaan määrään Jusleniukseltakin tuttuja kuvauksia raiskauksista, seisvästyksistä, ihmisten paistamisesta ja lukemattomista muista kidutuskeinoista. Epäilemättä kertomuksilla on taustallaan joukko todellisiin historiallisiin tapahtumiin pohjautuvia tarinoita. Kuinka paljon kertomukset ovat eri tavoin muuttuneet: värityneet, paisuneet ja lisääntyneet, on vaikea sanoa. Pakostakin niitä joudutaan tarkastelemaan myytinmuodostuksen ja muuttuvan kansanperinteen näkökulmista.

On hyvä, että *Suomen onnettomuus. De miseriis Fennorum* on nyt saatu Juhani Sarsilan suomennostyön ansiosta laajemman lukijakunnan tietoisuuteen. Se täydentää omalta osaltaan tähänastista Juslenius-kuvaa. Jokaista hanketta, joka tähtää Suomen 1600- ja 1700-luvun latinankielisen kirjallisuuden julkaisemiseen ”kansankielellä”, on tervehdittävä ilolla!

Tuija Laine

”Pahat saaret” kuriin 1700-luvulla

Yrjö Kaukiainen: Rantarosvojen saaristo. Itäinen Suomenlahti 1700-luvulla. SKS 2006 Helsinki. 264 s.

■ Itäisen Suomenlahden saaristossa asui vielä 1800-luvun alussakin vaarallista väkeä – ainakin merenkulkijoiden hupuheiden mukaan. Hylyt kuulemma ryöstettiin, ja haaksirikkoisikin kenties kohdeltiin kaltoin.

Huhut olivat kuitenkin vain kaikuja menneisyydestä, siitä todellisuudesta, jota *Rantarosvojen saaristo* tutkii 1700-luvun osalta. Olivatko tuon ajan saaristolaiset olleet huonon maineensa veroisia rantarosvoja? Ja mitä rantarosvouksesta oikeuslähteisiin jääneet tiedot voivat kertoa esivallan ja alamaisten suhteesta tai itäisen Suomenlahden sosiaalisista verkostoista?

Rekonstruoiden hylynryöstöä koskevia oikeusjuttuja Yrjö Kaukiainen on kirjoittanut rikassisältöisen mikrohistoriallisen tutkimuksen, joka lopussa vielä laajenee kiinnostavaksi tulkinaksi uskonnollisen murroksen vaikutuksista. Luki ja voi halutessaan nauttia tutkimuksesta myös historiallisena salapoliisiromaanina: kuka rosvoisi, mitä ja miksi?

Rantarosvouksella oli pitkä historia pohjoisilla vesillä: ikivanhan germaanisen ranta-oi-keuden mukaan rannan omistaja tai valtias sai pitää kaiken

rannalleen ajautuneen, ajo-
puista hylkyihin ja haaksirik-
koisten tavaraan. Meren anta-
man lahjan talteenotto oli ajan
mittaan juurtunut kansankult-
tuuriin niin vahvasti, etteivät
rannikon asukkaat osanneet
pitää arjen käytäntöjään rikok-
sina.

Vastakkainasettelu olikin
valmis, kun 1600-luvun tiukke-
neva lainsäädäntö paransi
haaksirikkoisten oikeusturvaa
ja kaappasi kruunulle valta-
osan ”ranta-oikeuden” aineelli-
sistä tuotosta. Merenajon ke-
rääminen myös sanktioitiin
kovalla kädellä: vuoden 1697
kuninkaallisen plakaatin mu-
kaan hyllynryöstöstä ja jopa
hylkytavarain ostamisesta saat-
toi seurata hengen ja omaisuus-
menetyksen.

Saaristolaisten kannalta oli
erityisen hankalaa, että viran-
omaiskontrolli tiukkeni samaan
aikaan kun houkutus hyllynryöstöön kasvoi. Pietarin
perustamisen jälkeen itäisestä
Suomenlahdesta tuli yksi Euroo-
pan vilkkaimpia meri-
väyliä.

Vanhan Suomen rannikon
ja ulappasaarten tuntumassa
saattoi Kaukiaisien arvion mu-
kaan sattua pari kolmekin
vuotuista haaksirikkoa. Saaris-
tolaisten saatavilla siis oli kel-
po lailla leivänlisää: hamppua,
puutavaraa, metallia ja arvok-
kaita juhtinahkoja, joita epäon-
nisiin laivoihin oli Pietarissa
lastattu.

Lähteisiin on tietenkin tal-
tloitunut vain jäävuoren huip-
pu hyllynryöstöistä, mutta se
riittää hyvin tarjoamaan ”mie-
lenkiintoisia tirkistysreikiä
vanhaan rahvaan kulttuuriin”
(s. 35). Suuri osa Kaakkois-
Suomen hyllynryöstö-jutuista

löytyy yhdestä arkistosta – Vi-
ron, Liivimaan ja Suomen oi-
keuskollegion aktit vuosilta
1744–82 sisältävät runsaan tu-
sinan tapauksia – ja lisäksi
Kaukiainen käyttää myös muita
oikeuslähteitä.

Oikeudenkäyntejä tarkastel-
laan kahden kilpailevan nor-
mijärjestelmän välisenä ristiriitana,
jossa tammiolaiset, kuor-
salolaiset ja muu saariston väki
neuvokkaasti vastusti viran-
omaiskontrollia.

Saaristolaisilla oli useita puo-
lustautumistaktiikkoja. Aluksi
kiellettiin kaikki. Pakon eteen
jouduttua vaiettiin mahdollisim-
man paljosta, seliteltiin
asioita parhain päin ja tunnus-
tettiin vain niitä rikkeitä, joille
oli ulkopuolinen havainnoit-
sija. Erityisen tehokasta oli
paikallisyhteisön linnoittautu-
minen yhteisen vaikenemisen
muurin taakse – tuomioon kun
olisi tarvittu kahden jäävittö-
män todistajan yhtäpitävät lau-
sunnot.

Lukijaa hykerryttää myös
syytteesen joutuneiden tapa
vedota yksinkertaisuuteensa.
Koska Kaukiaisien teksti raken-
taa meren kansasta täsmälleen
päinvastaisen kuvan, syytetyt
siis käyttivät häikäilemättä hy-
väkseen viranomaisten stan-
dardikäsitteitä rahvaan hen-
genlahjoista.

Oli kruunullakin toki kei-
nonsa. Varsinaisen oikeusko-
neiston tärkeimpänä käsikas-
sarana toimi 1700-luvun puo-
livalistia lähtien Pietarin sukel-
luskomppania – yhtiö, jolle oli
annettu yksinoikeus nostaa
hylkyjä ja pelastaa hylkytava-
roita. Komppania asetti Viipu-
riin ja Haminaan sukellusko-
missaarit, joiden ilmiantojen
perusteella haaksirikkojen oi-

keudellinen tutkintakin usein
alkoi.

Itäisen Suomenlahden saaris-
tossa sukelluskomissaarina
ja saaristolaisten vastavoimana
oli Haminan toimielias luotsi-
inspehtori Märten Sommar
apujoukkoineen. Ensimmäis-
ten voittojen sukelluskomis-
saarin ja saaristolaisten välisissä
oikeudellisissa yhteenotoissa
voi kuitenkin katsoa päätyneen
saaristolaisille.

Syylisiä ei oikein löydetty
sellaisissakaan huomiota he-
rättäneissä tapauksissa kuin
peräti kahdeksan laivan haaksir-
ikkoutuminen Suursaaren
rantaan 1758 tai *St. Nicholauksen*
haaksirikko 1763. Tilanne
kuitenkin muuttui, kun Viipurin
kuvernementtihallinto alkoi
aktiivisemmin puuttua hyllynryöstöjen
tutkintaan.

1770-luvun Perkeleenkarin
ja *Catharina die Groten* haaksir-
ikoissa kotietsinnät olivat
poikkeuksellisen kattavia, tut-
kijoiden otteet kovakätisiä,
laintulkinta virkavaltaista ja
syyllisiksi todettujen sakkotuomiot
huikeita. Rantarosvouden
selkäranka oli nyt murret-
tu.

Mutta miksi Sommarin avuk-
seen nimittämä rantavouti Nils
Jesperinpoika Pitkänen Tam-
miosta pantiin oikeusjuttujen
jälkeen viralta? Ja kuinka kum-
massa tuomitut saivat sakkovelkojensa
takaajiksi vauraita porvareita?
Hyvän salapoliisiromaanin
kaikkia yllätyksiä ei tietenkään
sovi kirja-arvostelussa paljastaa.

Rantarosvojen saaristossa
Kaukiainen palaa tutkijanjuurilleen –
hän toteaa törmänneensä
aiheeseen ensimmäisen kerran
jo 1960-luvulla kirjoittaessaan
Virolahden histo-

rian ykkösosaa. Itäiselle Suomenlahdelle sijoittuu myös hänen oman koivistolaisen sukunsa historia.

Samalla tuore tutkimus jatkaa edeltäjänsä *Laiva Toivon* vanavedessä. Yhteistä on tapahtumakulun rekonstruointi analyysin pohjana, samoin kirjojen vetävät aloitukset ja kausi lopetukset. Kirjoja yhdistää myös niiden erinomainen, kivan huumorin ryydittämä kirjoitustyyli, tutkimuksellinen loisto sekä ajatuksella tehty kuvitus. *Rantarosvojen saaristo* on edeltäjänsä tavoin yksi Suomen merihistorian perusteoksia.

Tuore tutkimus on kuitenkin myös *Laiva Toivoa* monimutkaisempi ja sellaisena vaikealukuisempi teos. Vanhan Suomen oikeussysteemissä on omat kiemuransa ja oikeudenkäynneissä moninaiset mutkansa, eikä itäisen Suomenlahden paikannimien keskellä välttämättä osaa suunnistaa, ellei tunne aluetta.

Toisaalta Kaukiainen kirjoittaa oikeustapauksista taidolla ja eloisasti, tunteet ja todennäköisyydet tapahtumahistorian takaa hyvin tavoittaen. Tutkijan analyttisen silmän ja lajissaan ylittämättömän merellisen asiantuntemuksen ansiosta mennyt elämä avautuu lukijalle lähes läsnäolevana todellisuutena.

Erityisen antoisaa on, että lukija pääsee seuraamaan salapoliisi Kaukiaisen ajatuksien juoksua hänen tehdessään johdopäätöksiä. Päätely on joka kohdassaan ihailtavan loogista ja tutkimusote tasapainoinen.

Lievä tasapaino-ongelma sen sijaan tuntuu kirjan loppupuolen saumakohdassa, kun

analyysitaso ja sen myötä kirjoitustapa vaihtuu oikeusjuttujen kronologiasta makrotason pohdintoihin. Kirjan valtaosaan verrattuna voi sivumääräisesti huomattavasti lyhyempi loppupuoli aluksi tuntua hieman heiveröisemmältä osalta kokonaisuutta.

Kuitenkin juuri kirjan loppuosassa on sisällöllisesti teoksen tärkein anti, jonka tutkimuksellinen merkitys ei rajoitu merihistoriaan.

Rantarosvoilussa tapahtui 1780-luvun mittaana selvä muutos – rikostyyppi poistui oikeuslähteistä ja varmasti hiipui piilorikollisuutenakin. Spesifien paikallisten syiden lisäksi Kaukiainen katsoo muutoksen johtuneen ennen kaikkea murroksesta saaristolaisien omassa normijärjestelmässä.

Aiemmin syytetty olivat surutta kertoneet oikeudessa ”sielunsa autuuden kautta” ilmeisen muunneltua totuutta. Asenne uskontoon kuitenkin muuttui, kun Kymenlaakson voimakas, pietistissävyinen herätysliike teki uskonnosta omakohtaisesti sisäistetyin ohjeiston.

Kun merkittävä osa saaristolaisista alkoi pitää ainakin avointa hylynryöstöä syntinä, hylynryöstö menetti elintärkeän yhteisöllisen tukensa. Rantarosvovus ei enää yhdistänyt naapureita, vaan veti rajoja heidän välilleen.

Itäisen Suomenlahden huonomaineiset ”pahat saaret” oli oikeuskoneiston lisäksi saanut kuriin aiemman yhteisöllisyyden mureneminen. Merenajon kerääjien todellisuus jatkaa kuitenkin elämäänsä Kaukiainen hienossa tutkimuksessa.

Merja-Liisa Hinkkanen

Mikrohistoriaa makromiehestä

Raimo Savolainen: Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä. Opetusministeriö/Edita 2006. 1126 s.

■ Raimo Savolainen on kirjoittanut monumentaalisen elämäkerran J.V. Snellmanista.

Teos on tilausteos juhlavuotta varten ja sellaiseksi myös ulkonaaisesti tehty: kuvitus ja muu ulkoasu on laadukasta työtä eikä painovirhepaholainenkään ole päässyt iskemään muutamaa kertaa enempää. Osoituksena siitä, että teosta on kirjoitettu hyvin kauan ja osittain perustuu jo vuosia sitten tehdyille arkistotyölle, on varmaankin se, että viitteissä asiakirjojen sijoituspaikka on välillä Valtionarkisto ja välillä Kansallisarkisto.

Lähdeluettelo on jonkin verran epäortodoksisesti laadittu: siinä ei ole erikseen kategorioita ”Julkaistut alkuperäislähteet”, jonka alle mielestäni ehdottomasti olisivat ainakin Snellmanin kootut teokset kuuluneet sen sijaan, että ne nyt on sijoitettu Kirjallisuusotsikon alle. Ovathan Snellmanin kootut teokset olleet merkittävä alkuperäislähde tälle tutkimukselle ja sen vuoksi kuuluisivat muun kuin tutkimuskirjallisuuden joukkoon. Viittaus-tekniikka on pääosin kunnossa, joissakin kohdin tosin jäin viitettä kaipaamaan ja pohti-

maan, mistä kirjoittaja asian tietää.

Kuten kirjan laajuudesta voi päätelläkin, se sisältää paljon yksityiskohtia ja on osin jopa kaunokirjallisesti kirjoitettu. Kaunokirjallisesta ilmaisusta kertokoon lause: ”Tuoreen männyn ja tervan tuoksu siivitti Johan Vilhelm Snellmanin syntymää Patience-laivan kaajuutassa, Tukholman satamassa 12.5.1806.” Teoksen pikkutarkkaa esittämistyylillä kuvaa esimerkiksi lause ”Illan hän vietti yksinään kylpylässä nauttien oluttuopillisen.” (s. 243). Kulttuurihistoriallisesti teoksen monet detaljit ovat varmasti mielenkiintoisia, mutta lukijana toivoisi kyllä, että ainakin osa niistä olisi säästetty jossakin muussa yhteydessä esitettäväksi. Tällaisenaan kirjaa lukiessa välillä tulee väistämättä mieleen, ettei kirjoittaja tahdo oikein päästä ”varsinaiseen asiaan” kiinni.

Mikä teoksen ”varsinainen asia” sitten on? Kun on kysymys tieteellisestä tutkimuksesta, teoksen paha puute on, ettei se sisällä minkäänlaista johdantolukua, jossa tutkija selvittäisi tutkimuskysymyksiään, – motiivejaan ja -metodejaan ja analysoisi käyttämiään lähteitä. Viimeksi mainittua problematiikkaa käsitellään jonkin verran viimeisessä luvussa ”Aina ajankohtainen Snellman”. Huolimatta siitä, että jo kirjan nimikin ”Sivistyksen voimalla” antaa viitteen tutkimuksen punaisesta langasta, olisi sen eksplikointi ollut tarpeen tehdä. Tutkimuksen edetessä nousee esille kaksi varsinaista ns.punaista lankaa. Toinen on jo mainittu sivistysidea, se, miten Snellma-

nin sivistysajattelu nuoruudesta vanhuuteen kehittyi ja toinen on Snellmanin suhde uskoon sekä näiden kietoutuminen yhteen. Swedenborgilais-böhmeläisestä perheestä tulleen Snellmanin suhde uskoon ja hengellisyyteen oli koko hänen elämänsä ajan ristiriitainen. Snellmanin elämässä vallitsi ristiriita julkisen tiedemiehen ja yksityisen hengenmiehen välillä (alun perin hän Snellmanin oli tarkoitus valmistua papiksi). Uskonnollisuus oli silti hänen ja hänen seuraajiensa, Yrjö-Koskisen ja Meurmanin aikana tärkeä suomalaiskansallisen liikkeen käyttövoima. Nämä kaksi päälinjaa, sivistys ja uskonnollisuus, hengellisyys, ovat tutkimuksen keskeiset punaiset langat, joiden suhteen Snellmanin ajattelun kehittymistä nuoruudesta vanhuuteen teoksessa erityisesti valotetaan.

Savolainen perehdyttää lukijan perin pohjin Snellmanin filosofisen ajattelun kehittymiseen ja siihen, miten siitä muotoutui käytännön poliittinen ohjelma, suomalaiskansallinen liike. Valitettavaa mielestäni on, että Snellman – tutkimuksen perusteella kuva Snellmanin johdolla lähestulkoon jyrän lailla etenevästä suomalaiskansallisesta liikkeestä säilyy, kun sen sijaan muun viimeaikaisen tutkimuksen (esim. Katja Huumon väitöskirja ”Perkeleen kieli”. Suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla, Suomen tiedeseura 2006, jota Savolainen ei näytä tuntevan, sekä Irma Sulkusen tutkimus Suomalaisen kirjallisuuden seurasta) perusteella on pystytty osoittamaan tuon liikkeen heterogeenisyys samoin

kuin se, että oli myös muita kehitysvaihtoehtoja ja henkilöitä, jotka pyrkivät suomalaisuutta määrittelemään ja kehittämään. Ei ollut mitenkään itsestään selvää, ketkä saivat ja voivat määrillä suomalaisuutta ja mitä siihen kuului. ”Pää-ukko” Snellman oli tietysti vahva hahmo, mutta vaihtoehtojakin oli. Tutkimuksessa kyllä käsitellään ”liikkeen” sisäisiä mielihipe-eroavaisuuksia, mutta käsittelytavasta tulee tunne, että Snellmanin ajattelutapa ja hänen käsityksensä olivat ainoita oikeita ja siten hänen johtamansa fennomaaniliikkeen voitokas kehitys oli väistämätöntä. Ehkä nimenomaan tähän ongelmaan liittyy muutama tulkinnallinen ristiriita muun tutkimuksen kanssa: Irma Sulkunen esittää SKS:n historiassaan, että Snellman ei lainkaan arvostanut Lönnrotin Kalevalaa ja suhtautui siihen kriittisesti. Savolainen esittää asian täsmälleen päinvastoin kirjoittaen, että Snellman ”oli innostunut kansalliseepoksen syntymisestä ja antoi sen kirjoittajalle Lönnrotille suuren arvon” (s. 151).

Edelliseen liittyy myös se, että teoksesta vääjäämättä tulee sellainen tunne, että lähes kaikki hyvä ja positiivinen, mitä 1800-luvun jälkipuoliskolla tapahtui, oli lähtöisin Snellmanista. Tämän osoittavat jo teoksen eräiden päälukujen otsikot: Maailmalta Kuopioon kansakunnan herättäjäksi; Professoriksi ja isänmaallisuuden virittäjäksi; Keisarin uudistusohjelman käsikirjoittaja; Uudistusten tehokas toimeenpanija. Savolaisen tutkimuksen perusteella Snellmanista tulee myös toinen Suomen kansakoulujen

isä Uno Cygnaeuksen lisäksi ja vieläpä tätä tärkeämpikin (alaluku Kansakoulujen isyyttä jakamassa). Tuleepa Snellmanista tämän tutkimuksen perusteella Suomen rautateiden kokonaissuunnitelman laatijakin (s. 568) sekä valtiopäivien pelastaja Puolan kapinan olosuhteissa (s. 709).

Tämä ei ole uskottavaa. Savolainen kyllä osoittaa Snellmanin kirjoittaneen mitä moninaisimmista kysymyksistä ja olleen monessa mukana, mutta ei hän toki ollut ainoa toimija. Tämänkaltaisen ongelma on kuitenkin yleinen elämäkertatutkimuksen ongelma: kohdehenkilöstä kasvaa usein tarkoitettua suurempi primus motor.

Teoksen teksti on hyvää ja pääosin neutraalia kieltä, mutta muutamissa kohdin tekstistä tulee liian selvästi ilmi kirjoittajan suhtautuminen käsiteltävään asiaan tai henkilöön. "Varhaisempien fennofiilien heikkoutena oli se, että kielikansallisuuskysymystä ei osattu yhdistää valtioaatteeseen" (s. 96). Kenen mielestä heikkoutena, lukija kysyy. J. J. Nervanderista Savolainen kirjoittaa (s. 173), että "hän laskelmoi enemmän henkilökohtaisten etujensa varmistamiseksi kuin antautui vakaumuksen viettäväksi". Nämä muutamit esimerkit ovat hyvin arvottavia, mutta suurin osa kirjan tekstistä on neutraalia ja elävää yleis-kieltä.

Näistä kriittisistä kommentista huolimatta teos on merkittävä ja tarpeellinen lisä suomalaiseseen historiankirjoitukseen ja se valottaa kattavasti niin Snellmanin elämänvaiheita ja uran kehittymistä halli-

tuksen arvostelijasta professoriksi ja senaattoriksi kuin hänen filosofisen ajattelunsa kehitymistäkin. Tutkimuksesta piirtyy kiitettävällä tavalla ehyt ja perusteellinen henkilökuva yhdestä Suomen historian suurmiehistä, ja vieläpä inhimillinen kuva: Savolainen kuvaa niin nuoren miehen lemmentuskaa kuin aviomiehen ja -vaimon suhdetta toisiinsa ja perheen merkitystä Snellmanille: "Eheytynyt suhde ja toimiva perhe-elämä loivat perustan Snellmanin julkiselle toiminnalle". Savolainen on inhimillistänyt Snellmanin mutta ei pudottanut kansakunnan kaapin päältä.

Nykyajan historiantutkijoillekin kelvannee Snellmanin ohje, ettei historioitsija saa vetäytyä kuoreensa vaan hänen tulee tuoda menneisyydestä esiin sellaista, mikä puhuttelee nykyajan ihmistä. "Historian äänen kuullessaan filosofikin vaikenee."

Kristiina Kalleinen

Hieno- varainen analyysi kolmen sisaren kirjallisesta maailmasta

**Maarit Leskelä-Kärki: Kirjoit-
taen maailmassa. Krohnin
sisaret ja kirjallinen elämä.
SKS:n toimituksia 1085, SKS
2006 Helsinki. 685 s.**

■ Maarit Leskelä-Kärjen väitöskirja *Kirjoitteen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä* on kunnianhimoisen tutkimus, jossa terävä kulttuurihistoriallinen analyysi yhdistyy poikkeuksellisen herkäväireiseen ja huolella eriteltyyn aineiston tulkintaan. Käsitteilyä sävyttää lisäksi ymmärätävä ja kunnioittava suhde tutkimuskohteisiin, oman tulkitsijanroolin jatkuva tarkkailu sekä koko työn läpäisevä eettinen pohjavire. Leskelä-Kärjen väitöskirja on poikkeuksellinen myös laajuudeltaan, mikä sinänsä ei ole mikään ansio, mutta tässä tapauksessa ei myöskään kovin suuri rasite. Tekijän tarvitsemille lähes 700 sivulle löytyy näet hyviä syitä, joista useimmat liittyvät tutkimuksen olennaisiin vahvuksiin.

Tutkimuksen kohteena on Krohnien kulttuurisuvun kolme 1800-luvulla syntynyttä ja 1900-luvun alkupuolella kirjallisessa elämässä vaikuttanutta sisarusta. Tunnetuin ja tutki-

tuin näistä on epäilemättä Aino Kallas, mutta kirjallisuuden kenttiä arvottomasta lähtökohdastaan tekijä onnistuu nostamaan kiinnostavuudessaan vähintäänkin Kallaksen veroisiksi myös sisarusarjan kaksi muuta jäsentä, Helmi Setälän ja Aune Krohnin. Sisarkolmikosta Helmin elämä ja kirjailijaidentiteetti näyttytyy erikoisimpana, tutkijaa itseäänkin hämmentävänä. Etenkin hänen myöhäisimpien vuosiansa spiritualistista kirjallista toimintaa on vaikea arvioida yleisten kirjallisten kriteereiden mukaan. Myös persoonallisuudeltaan Helmi kätkeytyy ja jättää tutkimuksen jälkeenkkin auki monia haastavia tulkintalinjoja. Yhtä uraa uurtavaa Leskelä-Kärjen tutkimuksessa on sisarusarjan nuorimman, Aune Krohnin persoonan, elämäntavan ja kirjallisen työn valottaminen. Äitinsä uhratun hoitajan ja maaseudulle elämäkumppaninsa kanssa vetäytyneen syvästi uskonnollisen naisen kuva muuttuu, kun tekijä kuorii näkyviin hänen kirjallisen tuotantonsa koko kirjon. Aune osoittautuu myös aktiiviseksi saarnaajaksi, opettajaksi ja seurakunnalliseksi vaikuttajaksi Hattulan Parolan kylässä. Sukuklaaniin sopimattomaksi itsensä tuntevan ja elämänvalinnoillaan siitä erottautuvan Aunen kirjeiden kautta valottuvat tarkkanäköisesti myös sisarusten väliset suhteet ja Krohnieen itsestään vaaliman sukuidentiteetin piirteet.

Tutkimusasetelmansa Leskelä-Kärki rakentaa huolellisesti, askel askeleelta edeten. Ensin hän ilmaisee tavoitteekseen ”analysoida naisten kir-

joittamisen kulttuurisia, historiallisia ja sosiaalisia ehtoja kolmen kirjoittavan naisen kohdalla” – tarkemmin ottaen hakevansa ”vastauksia siihen, millaisia toiminnan muotoja kirjoittaminen tarjosi Krohnin sisarille 1900-luvun alun suomalaisessa kulttuurissa ja yhteiskunnassa ja miten he itse ymmärsivät kirjoittamisen merkityksen.” (s. 30) Tämän jälkeen näkökulma täsmentyy sukupuolispesifiksi, jonka premissit lasketaan monen muun naishistorioitsijan tavoin Joan Scottin teoreettisen työskentelyn varaan. Tulkinnaalliseksi juonteiksi nostetaan lisäksi Krohnin perheen fennomaaninen aatetausta, suomalaisen kirjallisuuden ja kirjallisten kenttien modernisoituminen sekä ehkä kiinnostavimpana sisaruuden merkityksen pohtiminen kunkin tutkimuskohteen kirjaillijaidentiteetin rakentumisessa. Sukupuolispesifin tavoitteenasettelun tekijä muotoilee jo tuloksia ennakkoivasti: ”Tarkastelemalla heidän (sisarten IS) kirjoittamista tavoitteenani on osoittaa naisten moninainen aktiivisuus modernisoituvan suomalaisen kirjallisuuden kentällä sekä analysoida, mitä naisten kirjoittaminen merkitsi erityisemmin heille itselleen oman identiteetin rakentamisessa ja laajemmin kulttuurissa.” (s. 56)

Analyysin kohdentaminen saman perheen kolmen sisaren elämänhistoriaan, kirjalliseen toimintaan ja keskinäiseen vuorovaikutukseen tarjoaa mielenkiintoisen tarkastelukulman niin modernisoituvaan kirjallisuuden kenttään kuin kunkin sisaren kirjaillijaidentiteetin rakentumiseen. Helmi Setälän

runsaiden käännösten ja usein automaattikirjoituksena laadittujen spiritualististen julkaisujen sekä Aune Krohnin niin ikään merkittävän käännöstoiminnan ja uskonnollisten julkaisujen huolellisella erittelyllä Leskelä-Kärki vetää näkyviin kokonaisen piiloon jääneen, paljolti naisisen kirjoittamisen maailman. Ei-julkiseen kirjoittamisen alueeseen kuuluvat myös päiväkirjat ja kirjeenvaihto, jonka merkitys puolivirallisenä tiedonvälityksenä, keskusteluforumina ja identiteetin määrittämisen paikkana oli vielä sata vuotta sitten olennaisesti toinen kuin nykyään. Aino Krohnin päiväkirjat ja sisarten välinen laaja kirjeenvaihto muodostavat myös tutkimuksen keskeisimmän lähteaineiston, jonka käsittelyyn ja tulkintaan liittyvää problematiikkaa sekä aineiston käyttöön liittyviä tutkimuseettisiä ongelmia tekijä esittelee esimerkillisesti. Leskelä-Kärki painottaa muun muassa kirjeiden dialogisuutta ja muistuttaa päiväkirjojen performatiivisuudesta, jonka hän – hieman yllättäen – katsoo mahdollistavan niiden tutkimuksellisen käytön tekijän intimitteettiä rikkomatta.

Valitsemallaan tarkastelutavalla Leskelä-Kärki kutoo Krohnin kolmen sisaruksen ympärille tiheän ja moneen suuntaan avautuvan merkitysten kudelman, jonka säikeiden erittelevällä tarkastelulla hän samalla suorittaa tutkimuskohteensa monitasoisen historiallisen kontekstualisoinnin. Tämä kaksisuuntainen ratkaisu on toimiva, vaikka sen toteutus synnyttääkin hieman toisteista vaikuttavan disposition.

Toistoa syntyy myös tutkijan tavasta sanoa silloin tällöin sama asia kahteen kertaan, hieman eri tavoin muotoiltuna. Samoin sitaattit selvennetään usein lukijalle ilman tulkinnallista lisäarvoa. Paikoittaisesta toistosta huolimatta tutkimus pysyy kuitenkin hyvin koossa ja tekijä onnistuu avaamaan lukijalle todellisen kulttuurihistoriallisen runsaudensarven, jossa yksityinen solmiutuu vaivatta yleiseen ja yleinen tekee yksityisen ymmärrettäväksi.

Tutkimuksen sivumäärää ei kuitenkaan pienistä toistoista huolimatta voi kovin paljon moittia. Sen ansiosta lukija voi näet hyvin seurata Leskelä-Kärjen tutkimus- ja tulkintaprosessin spiraalimaista etenemistä lähtien yleisestä ja päätyen syvästi intiimiin ja henkilökohtaiseen. Toista esitarkastajaa lainaten: ”Leskelä-Kärki on onnistunut tutkimuksessaan *näyttämään*, mihin hänen päättelynsä perustuvat. Nivelteässään kirjailijasisarten kirjeiden ja kaunokirjallisten teosten tekstejä toisiinsa ja aikaansa ja vertailemalla heidän eri foorumeille kirjoittamiaan tekstejä Leskelä-Kärki kutsuu lukijan mukaan arvioimaan, kuinka osuvasti tai uskottavasti hän tutkimuksessaan hahmottelee Helmi Krohnin, Aune Krohnin ja Aino Kallaksen kirjailijuutta, kuvaa ja tulkitsee heidän vaikutustaan toistensa kirjailijaidentiteetin muovautumiseen sekä käsittelee heidän asettumistaan aikansa kirjalliseen elämään ja mielipideilmaistoon.” (Katarina Eskola)

Vaikka jokainen kolmesta sisaresta saa Leskelä-Kärjen käsitteilyssä hienovaraisen, tasa-

puolisen ja ymmärtävän kohdelun, pientä huomautettavaakin löytyy. Muun muassa Aunen uskonnollisen ominaislaadun tutkimuksellisessa kontekstualisoinnissa tekijän naispesifi lukutapa näyttää johtaneen tulkintaa niin, etteivät tutkimuskohteen kaikki äänenpainot pääse välttämättä kuuluviin. Nähdäkseni Aunen uskonnollinen identiteetti ja radikaali elämäntavan muutos olisivat saaneet lisää syvyyttä, jos myös suomalaisen mallisyhteisön hengellinen perinne herätysliikkeineen olisi huomioitu yhtäläisesti naisten suosiman yhdistyskristillisyyden rinnalla. Myös Helmin hengellisen ympäristön ja kokemusmaailman analyysille olisi ollut eduksi, jos tulkintaa ei olisi niin voimakkaasti ohjannut naisten keskinäisten suhteiden jäljittäminen vaan tilaa olisi jäänyt myös nais erityisyyttä painottavan sukupuolijaon ylittävälle uudelleenarvioinneille. Krohnien fennomaanisen aatetaustan hienosyisempi erittely samoin kuin laajempi perehtyminen suomalaisen nationalismin sisäisiin eroihin olisi puolestaan tuonut lisäymmärrystä sisarkolmikron kirjalliseen toimintaan ja heidän luonteeseen liikkumiseensa niin intiimeillä kuin julkisillakin elämänavalueilla. Nämä ovat kuitenkin pieniä huomautuksia tutkimuksen merkittävien ansioiden rinnalla. Ansiosta vähäisimpiä ei ole Maarit Leskelä-Kärjen kyky tuottaa kiehtovaa tekstiä, jossa huolellinen argumentointi ja analyttinen erittely yhdistyvät ilmaisulliseen selkeyteen. Esitys tihenee loppua kohden siinä määrin, että lukija tuntee pienoista hai-

keutta joutuessaan laskemaan teoksen käsistään.

Tieteelliselle keskustelulle on hyödyksi, jos myös onnistunut tutkimus jättää tilaa kysymyksille ja jatkopohdinnoille. Leskelä-Kärki nostaa niitä itsekin esiin tutkimuksessaan. Hän pohtii muun muassa omia tyytymättömydentunteitaan kun Krohnin sisaret eivät vastaa hänen toivomallaan tavalla nais erityisyyttä painottaviin kysymyksenasetteluihin. Tutkimuksellisenä reflektiona pohdinta on loistavaa, mutta olisin toivonut sen johtavan hieman pidemmälle. Tekijän ansiokaista perusteluista huolimatta en näet tullut vakuuttuneeksi siitä, että Joan Scott diskursiivis-tekstuaalisine tutkimuskemiyksineen tarjoaa parhaan mahdollisen teoreettisen taustoituksen voimakkaasti toimintaa ja kokemusta painottavalle hermeneuttis-empaattiselle lukutavalle. Scottiin tukeutuminen on yllättävää myös siksi, että häntä on arvioitu kriittisesti nimenomaan historiallisen subjektin kadottamisesta ja kokemuksen paikantamisesta pelkästään käsitteellisen analyysin tasolle, kun taas Leskelä-Kärki itse pyrkii hermeneuttis-empaattisella lähestymistavallaan kunnioittavaan vuoropuheluun tutkimuskohteiden omien kokemus- ja tunnemaailmojen kanssa.

Avoimeksi jääkin, miksi tekijä on halunnut pitäytyä teoreettiseen lähtökohtaan, joka näyttää ajavan hänet tutkimuskohteen itseymmärryksen kannalta rajoittuneisiin tulkintoihin sen sijaan että hän olisi todennut ongelman ja arvioinut teoreettiset premissit uudelleen. Tämä valinta olisi ehkä

nostanut esiin myös sen vaikean kysymyksen, miten tutkimuksen metodologia pitäisi rakentaa, että se hyväksyisi nykyhetkestä nousevat kysymykset käsitteellisine jäsenystapoineen, mutta tekisi samalla oikeutta niille historian toimijoille, joilla ei ollut mitään tietoa lingvivistisestä käänteestä.

Maarit Leskelä-Kärki lopettaa poikkeuksellisen onnistuneen tutkimuksensa viisaisiin pohdintoihin tutkimuseettisistä kysymyksistä. Kaunis ja syvälinen lopetus osoittaa, että väittelijä on päässyt pitkälle sillä tiellä, jolla me kukin osaltamme joudumme kohtaamaan sen vaikean kysymyksen, miten ja millä perustein oikeuttamme toimintamme historian-tutkijoina.

Irma Sulkuinen

Suomalainen muinaisuus ja kansallinen historiakuva

Derek Fewster: Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History. Studia Fennica. Historica 11. Finnish Literature Society, Helsinki, 2006. 555 s.

■ Suomalaisen historiakuvan tärkeä muokkaaja Zachris Topelius kirjoitti vuonna 1845 kiinnostavan runon ”Turun tuomiokirkko”, jossa hän ku-

vasi kokemuksiaan vanhan katedraalin hämärässä. Ympäri oli menneisyys – mutta hiljaisena ja puhumattomana. Topelius kirjoittaa:

*Ja korkeiden, polveilevien
holvien alla
elon päivät menneet hautovat
muistojansa.
Tääll' lepää Suomen
menneisyys siki-untaan,
ovat paasien alla tääll',
unohdettuina melkein,
varuksitta urhot maatuneet,
kuningattaret kruunutta,
piispat myös
kaavuuttaan.*

(suom. *Uuno Kailas*)

Topelius kirjoitti runonsa suomalaisen kansallisen projektin alkuvaiheessa. Menneisyys nukui vielä ”siki-untaan”, mutta tulevina vuosikymmeninä niin maatuneet urhot kuin kruunutomat kuningattaret ja kaavuttomat piispatkin nostettiin esiin paasien alta, puettiin uudelleen ja asetettiin historialliselle näyttämölle, yhteisten kuvitelmien kohteeksi, niin historiankirjoituksessa kuin kaulokirjallisuudessa ja kuvataiteessakin.

Derek Fewster on tutkimuksessaan *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History* ottanut vastaan haasteen analysoida sitä prosessia, jossa Suomen menneisyyttä käsiteltiin, tulkittiin ja kuviteltiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Teema on ilman muuta keskeinen ja tärkeä. Jos Topeliuksen runon tarjoamaa analogiaa käyttää hyväkseen, voi todeta, että myös suomalaisen historiakuvan tutkimus on elänyt ”siki-untaan”. Kansallisuus-

aatteen ylevä henki ja fenomanian pitkä, vahva ote myös historian tutkimuksesta ovat vaikeuttaneet historiakuvan nostamista ”paasien alta” kriittisen tarkastelun kohteeksi. Tässä työssä Fewster jatkaa sitä perinnettä, jonka jo Matti Klinge aloitti kansallisuusaatteen merkityksiä analyysoivissa ja purkavissa tutkimuksissaan.

Derek Fewsterin tutkimus käsittelee sitä, miten suomalaiset kuvittelivat Suomea, mutta se ei väitä, että suomalainen kehitys olisi jollakin tapaa aikutlaatuinen. Teema voidaan asettaa osaksi kahta modernin historian tutkimuksen suuntausta. Toisaalta työ ankkuroituu siihen kansainvälisen nationalismin tutkimuksen linjaan, jota ovat 1980- ja 1990-luvulla edustaneet mm. Benedict Anderson, Miroslav Hroch ja Anthony D. Smith. Benedict Andersonin kirja *Imagined Communities* (1983) on Fewsterin tutkimuksessa vähäisemmän viittauksen kohteena kuin Hroch tai Smith, mutta koko työn ydinajatus siitä, että kansakunta perustuu yhteisiin sopimuksiin ja yhteisiin kuvitelmiin, on andersonilainen. Tässä mielessä Fewsterin työ jatkaa sitä nationalismin tutkimuksen linjaa, joka on ollut erityisen vaikutusvaltainen kulttuurintutkimuksessa mutta myös historian tutkimuksessa.

Kuten Fewster kirjassaan toteaa, suomalaista nationalismia ei aiemmassa tutkimuksessa ole aina osattu nähdä kansainvälisen tutkimuksen kontekstissa. Tätä kuvastaa sekin, että on mieluummin puhuttu kansallisuusaatteesta kuin nationalismista. Kansallisuusaatte

on käsitteenä väritynyt positiivisesti, ylevänä ja elähdyttävänä aatteena, kun taas nationalismi on nähty kriittisenä käsitteenä. Ehkä juuri tässä käsitteellisessä suhteessa onkin ollut mielekästä kirjoittaa tutkimus englannin kielellä: samalla teemaa on ollut helpompi katsoa ulkoapäin.

Toinen kansainvälisen tutkimuksen konteksti, johon Derek Fewsterin työ voidaan liittää, on historiakulttuurin tutkimus. Jo vuonna 1990 Wolfgang Hardtwig julkaisi kirjan *Geschichtskultur und Wissenschaft*, jossa hahmoteltiin ajatusta siitä, ettei menneisyyden läsnäolo nykypäivässä ole vain historiantutkijoiden yksinoikeus. Menneisyyttä käsitellään hyvin laajassa kulttuurintuotteiden ja kulttuuristen käytäntöjen kirjossa. Saksalainen historiakulttuurin tutkimus, jota sittemmin on edustanut esimerkiksi Jörn Rüsen, on nostanut analyysin kohteiksi muun muassa oppikirjat, monumentit, juhlapäivät, mainokset, kuvataiteen ja kaunokirjallisuuden. Erityisen vilkasta keskustelua kansainvälisessä tutkimuksessa on viime vuosikymmeninä käyty 1900-luvun ehkä vaikutusvaltaisimman median, elokuvan, tavoista käsitellä menneisyyttä ja samalla on taitettu peistä siitä vaikutusvallasta, joka populaareilla kertomuksilla on historiakäsitykseen.

Kokonaisuutena Derek Fewsterin työ sitoutuu teoreettisesti ja metodologisesti enemmän nationalismiin tutkimukseen, eikä historiakulttuuriin tai historiapolitiikkaan liittyvää teoreettista pohdiskelua juuri-kaan tuoda esiin, vaikka tähän

epäilemättä olisi ollut mahdollisuuksia. Oikeastaan jo koko työn perusidea, ajatus siitä, että yhdessä tutkimuksessa analysoidaan niin tutkijoiden kuin kirjailijoidenkin historianäkemyksiä, on historiakulttuurinen.

Derek Fewsterin tutkimuksen keskeisenä tavoitteena on tutkia käsityksiä suomalaisesta muinaisuudesta osana kansallista projektia ja suomalaisen etnisyyden rakentamista. Pääpaino on 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Kirjan laajin luku käsittelee suomalaisen medievalismin huippuvuosia 1890–1918, mutta viimeinen pääluku ulottuu toiseen maailmansotaan asti. Kirjan takakansi toteaa käsittelyn lähtevän liikkeelle jo 1500-luvulta.

Visions of Past Glory -teoksen kysymyksenasettelu on tiivistetty takakannessa: tavoitteena on tutkia, miten modernia suomalaista etnisyyttä rakentanut kansallinen projekti edisti ja aktiivisesti kehitti ajatusta kaukaisesta, loisteliaasta menneisyydestä. Tehtävä on haastava jo pelkästään siitä syystä, ettei suomalaisuuden konstruoiminen liity vain tarkasti määriteltävän yhteiskunnallisen toiminnan alueeseen, sillä nationalismi oli ilmiönä kattava ja rajoja rikkova. Tämän vuoksi Fewster ei ole rajannut tutkimustaan aineistolisesti vain esimerkiksi historiantutkimuksen, arkeologian ja kansatieteen rooliin suomalaisen muinaisuuden muotoilijana. Epäilemättä tällaisenkin rajauksen olisi perustellusti voinut tehdä, mutta Fewster on laajentanut näkökulmaa pohtimalla myös menneisyyden representaatiota esimer-

kiksi oppikirjoissa, kaunokirjallisuudessa, teatterissa, oopperassa ja pilalehdissä. Tässä on myös kirjan innovatiivisuus: mikään aiempi tutkimus ei Suomessa ole kuljettanut yhtä tiivistä yhdessä tieteen ja taiteen historiakuvien analyysia.

Työ osoittaa, että ratkaisu on ollut hedelmällinen, sillä esimerkiksi patalakki suomalaisuuden symbolina tulee esiin niin tutkimuksellisissa kuin fiktiivisissäkin aikalaislähteissä, eikä merkityssuhteiden verkosto avautuisi yhtä rikkaana ilman tätä ristiinlukemisen, ja ristiintulkittamisen, tavoitetta. Käsitteilytapa avaa suomalaisen kansallisuusaatteen tutkimusta kulttuurihistorialliseen suuntaan.

Tästä erittäin kiinnostavasta ja haasteellisesta tavoitteesta huolimatta tutkimuksen lähtökohdat olisivat toki voineet olla selkeämmät, varsinkin kun teema johtaa potentiaalisesti erittäin laajoihin aineistoihin ja käsitteilyihin. Tutkimuksella on hakemistoinen mittaa 555 sivua, tosin varsinaista analyysia on noin 400 sivua, sillä loppuosa koostuu liitteistä. Työn johdannossa on lähtökohdaksi asetettu neljä teesiä (s. 21), joita työ tutkii ja puolustaa. Olisiko työstä tullut koherentimpi, jos ongelman olisi asettanut selkeän tutkimuskysymyksen kautta? Samassa yhteydessä olisi voinut miettiä aikarajaus- ta kahdessa mielessä: sitä aikaväliä, jota historialliset aikalaisaineistot kuvaavat, ja sitä aikaväliä, jolta aineisto on koottu.

Ensin mainittuun rajaukseen viittaa työn otsikon ilmaus "early Finnish history", varhainen Suomen historia,

joka kattaa sekä esihistoriaan että keskiaikaan liittyvät kertomukset ja kuvitelmat. Työssä puhutaan paljon myös ”Suomen muinaisuudesta”. Missä mielessä muinaisuus edustaa molempia painotuksia, vai olisiiko työn voinut rajata vain esihistoriallisen ajan representaatioihin? Toinen aikarajauskysymys liittyy tutkittavaan aikaväliin. Tutkimuksen aikajänne kattaa keskustelun Suomen muinaisuudesta 1800-luvun puolestavälistä aina toisen maailmansodan päättymiseen asti. Tätä varhaisempaa vaihetta on tutkittu primäärilähteiden avulla laajassa taustaluvussa, joka lähtee Jusleniuksen ja Porthanin päivästä. Varsinainen käsittely on jakaantunut kolmeen pääluukuun, joista ensimmäinen analysoi nationalismia ennen vuotta 1890, toinen pääluuku vuosisadan vaihdetta ja viimeinen vuoden 1918 ja toisen maailmansodan välistä aikaa.

Eric J. Hobsbawm on puhunut siirtymästä mazzinilaisesta nationalismista poliittiseen valtionationalismiin: kulttuuriliitin ylläpitämästä kansallisuusaatteesta siirryttiin nationalismiin eräänlaisena kansalaisuskontona, jolloin esimerkiksi koululaitoksen ja joukkotiedotuksen merkitys korostui. Tutkittavalla lähes sadan vuoden aikavälillä tapahtui myös merkittäviä mediakulttuurisia muutoksia, jonka ääripäässä ovat esimerkiksi radiotoiminnan ja elokuvatuotannon käynnistyminen. Miten historiakuvan rakentaminen suhteutui tähän mediamaisemaan?

Yksi mahdollisuus olisi ollut jättää viimeisin vaihe, itenäisen Suomen aika, seura-

vaan tutkimukseen ja keskittyä vaiheeseen, jolloin – saksalaisen nationalismin tutkijan Friedrich Meinecken sanoin – Suomi oli *Kulturnation* mutta ei *Staatsnation* ja jossa historian kautta Suomelle nimenomaan rakennettiin kulttuurikansakunnan asemaa. Mielestäni työn neljä teesiä tulevat osoitetuksi jo ennen viimeistä pääluukua, joka oikeastaan tuo uuden aspektin viimeisen teessin käsittelyyn (suomalaisen ja ruotsalaisen historianäkemyksen kilpailuasetelman laajeneminen poliittisella kahtiaajolla). Ehkä työn rajauksen ongelmallisuus on noussut myös halusta dokumentoida pitkän tutkimusprojektin aikana löydetty kiehtovat aineistot ja niihin liittyvät oivallukset.

Tällä kritiikillä en halua sanoa, ettei tutkimuksessa voisi ja kannattaisi ottaa isoja haasteita. Laaja aikaväli ja aineisto johtavat helposti siihen, että analyysin syvyys jää välillä saavuttamatta, mutta toisaalta tutkija saa näkyviin laajempia muutoksia, joita ei suppeamassa asetelmassa saisi esiin. Juuri tässä on Derek Fewsterin tutkimuksen vahvuus: se on perusteellinen inventaario kansallisesta muistista ja historiakuvasta, sen kerrostumista, jotka ovat osittain unohtuneet, osittain arkipäiväistyneet. Kuka olisi esimerkiksi 1970-luvun suosittua tv-ohjelmaa *Patakakkonen* katsoessaan osannut nähdä, miten pitkän symbolisen perinteen Jaakko Kolmosen ja Veijo Vanamon päätä koristaneet patalakit edustivat?

Visions of Past Glory perustuu uuteraan lähdetyöhön, joka tekee kirjasta ohittamatto-

man työn suomalaisen nationalismin ja historiakulttuurin tutkimuksessa. On selvää, että kirjan laajat liitteet tarjoaisivat aineiston useille väitöskirjoille ja jatkotutkimuksille. Derek Fewsterin työ herättää roppakaupalla kiinnostavia jatkokysymyksiä: missä määrin suomalainen muinaisuus oli saanut vaikutteita saksalaisen varhaisromantiikan kulta-aikamyytistä, miten akateeminen historiantutkimus suhtautui käsitteisiin kaukaisesta, etäisestä menneisyydestä, missä määrin historia nähtiin katkoksien ja missä määrin jatkuvuuksien kautta, merkitsikö historia tiettyssä tilanteessa symboleita, kertomusta, kansallisia hyveitä vai utopiaa. Toivottavasti Fewsterin työ saa jatkajia, ja suomalaisen historiakulttuurin tutkimus ulottuisi viime vuosien historiallisiin elokuviin ja tv-sarjoihin saakka.

Hannu Salmi

Uusittu ja uudelleen painettu

Sana ei mennyt perille

Kim Groop: With the Gospel to Maasailand. Lutheran Mission Work among the Arusha and Maasai in Northern Tanzania 1904–1973. Åbo Akademis Förlag 2006. 353 s.

■ Kim Groopin luterilaista lähetystyötä maa-kielisten kansojen parissa Pohjois-Tansaniassa käsittelevä väitöskirja

heittää heti ensimmäisillä sivuillaan (s. 11) lukijalle herkkupalan todetessaan, että vuosikymmenten lähetystyön jälkeen vuonna 1969 maasaiden parissa oli vain noin 300 aktiivista luterilaista. Tulos on lähetystyön kannalta huonon ja surkean välillä. Tämän perusteella voisi kysyä, miksi tulos oli tällainen? Oliko tarjottu hyödyke (kristinusko) sellainen, etteivät potentiaaliset kuluttajat katsoneet sen tarjoavan itselleen mitään, vai markkinoitiinko hyödykettä niin huonosti, ettei sitä pidetty tavoiteltavana?

Tekijä ei rakenna tutkimustaan tämän kysymyksen selittämisen varaan. Sen sijaan hän lähestyy aihettaan varsin perinteisen organisatorisen kirkkohistorian näkökulmasta selvittäen mitä toimintamuotoja ja -tapoja lähetysaarnajilla missäkin vaiheessa oli kristinuskon levittämiseksi. Silti tämä työ ei ole lähetystyön historiaa sen perinteisimmässä muodossa, sillä Groop tekee eräänlaisia älyllisiä sivuhypäyksiä, joissa hän tarkastelee lähetystyötä ja siihen vaikuttaneita tekijöitä osittain myös vastaanottavan kulttuurin kontekstissa. Nimenomaan nämä sivuhypäykset ovat ei-kirkkohistorioitsijan kannalta väitöskirjan kaikkein mielenkiintoisinta antia. Niinpä esimerkiksi Groopin analyysi lähetysaarnajien nuihasta suhtautumisesta maasaiden sosiaalisen järjestelmän kannalta keskeiseen miesten ympärileikkaukseen ja tämän suhtautumisen lähetystyölle aiheuttamista ongelmista on monilta osin varsin nautittavaa luettavaa.

Yleisesti ottaen Groop lä-

hestyy aihettaan kuitenkin varsin selkeästi lähetysaarnajien näkökulmasta ja kronologisesti. Hän onkin jakanut työnsä neljään päälukuun lähetystyössä selvästi erottuvien ajanjaksojen mukaan. Ensimmäinen osa käsittelee saksalaisten lähetysaarnajien työtä Arushan alueella vuosina 1904–22, toinen osa heidän toimintaansa maasaiden parissa vuosina 1922–40 ja kolmas yleisluterilaista lähetystyötä Maasaimaalla vuosina 1940–63. Viimeisessä osassa eletään jo itsenäistyneen Tansanian luterilaisen kirkon aikaa ja kuvataan miten lähetysaarnajat toimivat afrikkalaisen johdon alaisuudessa tribalismin ja nationalismin ristipaineissa. Koska lähetysaarnajat eivät tässä vaiheessa olleet enää samalla tavalla lähetystyön johdossa kuin aikaisemmin, voi tämän osion sanoa menevän tavallaan tutkimuksen teeman ulkopuolelle. Tästä huolimatta sen mukaan ottaminen on perusteltua ainakin sikäli, että siinä afrikkalaiset näytetään itsenäisinä toimijoina selkeämmin kuin aikaisemmissa luvuissa.

Lähetystyöntekijöiden toimintaa tekijä analysoi kolmen käsitteen kautta. Näistä ensimmäinen on ”holismi”, jolla Groop tarkoittaa ennen muuta sitä, että pelkän evenkelioimisen ohella lähetys ajoi asiaansa myös koulu- ja sairaanhoitotyön avulla. Toiset kaksi käsitettä ovat ”kontekstualisoiminen” ja ”kotimaistaminen” (*indigenisation*), joilla viitataan lähettien pyrkimykseen esittää viestinsä siten, että se oli afrikkalaisille mahdollisimman ymmärrettävä, ja heidän pyrkimyksensä antaa afrikkalaisille

itselleen suuri rooli kristinuskon levittämisessä osin nimenomaan ymmärrettävyyden parantamiseksi. Groopin johtopäätös on, että sekä holismi, kontekstualisoiminen että kotimaistaminen olivat koko tutkitavalla ajalla luterilaisten lähetysaarnajien toiminnan punaisena lankana (s. 320). Tällainen johtopäätös epäilemättä voidaan vetää, jos käytetyt termit määritellään siten kuin Groop on sen tehnyt.

Ongelmana on, että hän määrittelee nämä termit pelkästään lähetystyön tavoitteiden toteuttamisen kannalta, jolloin erityisesti kontekstualisoiminen ja kotimaistaminen tulevat määriteltyiksi kovin kapeasti. Niihin voisi sisällyttää esimerkiksi sellaisia ilmiöitä kuin lähettien halukkuus hyväksyä afrikkalaiset kulttuuri-piirteet kristittyjen keskuudessa tai lähettien halukkuus antaa afrikkalaisille päätösvaltaa lähetystä ja seurakuntia koskevissa asioissa. Jos termit määriteltäisiin tällä tavalla laajemmin, ei johtopäätös välttämättä olisi noin yksiselitteinen, sillä afrikkalaisen kulttuurin moniin aspekteihin ainakin saksalaiset lähetysaarnajat näyttävät suhtautuneen kovin kielteisesti. Tältä osin lähetysaarnajien toiminnasta olisikin luultavasti saatu monipuolisempi kuva, jos sitä olisi tarkasteltu enemmän ulkoapäin ja rohkeammin lähetystyön näkökulmasta irrottautuen.

Mielenkiintoiseen kysymykseen siitä, miksi kristinusko ei levinnyt maasaiden keskuudessa, tekijä on lähteistään löytänyt paljon selityksiä, jotka allekirjoittaneen tulkitsemina olivat suurin piirtein seuraavat:

lähetyksen resurssipula, kieli-ongelmat, lähettien alentuva suhtautuminen afrikkalaisiin, lähettien kielteinen suhtautuminen eräisiin maasaiden kulttuurin kannalta keskeisiin tapoihin, maasaiden haluttomuus luopua monivaimoisuudesta, yhteisön johtomiesten kielteinen suhtautuminen kristinuskoon, maasaiden nomadinen elämäntapa ja kääntymistä haluavien pelko joutua hylkiöiksi omassa yhteisössään. Näillä kaikilla epäilemättä oli merkitystä ja Groopin analyysi on hyvä siinä mielessä, että se osoittaa kääntymätömyyden syitä löytyvän sekä läheteistä että afrikkalaisista. Mutta perimmäinen syy löytyy ehkä kuitenkin muualta. Tekijä tuo useaan otteeseen esiin sen, että kristinuskon ja maasaiden uskonnon välillä oli huomattavaa samankaltaisuutta, todeten sitten ihmetellen (s. 85) miksi niin harvat kääntyivät kristinuskoon näistä yhtäläisyyksistä huolimatta. Ehkä se ei ollut ”näistä yhtäläisyyksistä huolimatta” vaan ”näistä yhtäläisyyksistä johtuen”. Suurten joukkojen voi olettaa kiinnostuvan uudesta uskonnosta, jos se tarjoaa uudenlaisen maailmanselityksen sellaisessa tilanteessa, jossa tällaiselle maailmanselitykselle on tarvetta yhteisön elinpiirin rajun muuttumisen takia. Maasaiden tapauksessahan kristinuskon ei tarjonut tällaista selvästi uudenlaista maailmanselitystä, eikä sellaiselle olisi ollut tarvettakaan, koska heidän ”perinteinen” kulttuurinsa ei näytä olleen mitenkään rajun muutoksen kourissa. Näin ajatellen lähetyssaarnaajien tavoite maasaiden kristillistämisestä oli ehkä jo

alun alkaen tuomittu epäonnistumaan.

Väitöskirjan lähteistö on laaja ja kiitettävän monikielinen. Tulkintojen kannalta ongelmallista on, että muutamia haastatteluja lukuun ottamatta työ perustuu puhtaasti lähetyssaarnaajien materiaaliin, joka erityisesti tarkasteltavan ajanjakson alkupuolen osalta on varsin yleisluonteista ja osin selvästi lähetypropagandaa. Lähetyssaarnaajien toimintaa ei tutkimuksessa ole siis voitu tarkastella, tavalla tai toisella, myös ulkopuolisten silmin. Ilmeisenä vaarana tällöin on, että lähettien näkemykset siirtyvät turhan suoraan tutkijan näkemyksiksi. Groop onnistuu kuitenkin välttämään tämän sudenkuopan enimmäkseen varsin mallikkaasti ja näkemään joitain asioita myös maasaiden näkökulmasta lähetyssaarnaajien aineistoa käyttäen. Paikoitellen väistämätön kuitenkin tapahtuu ja näkyy esimerkiksi lähetypropagandan huolettomana käyttönä tai asioiden tulkitsemisena lähetyksen kannalta suopealla tavalla. Lähteisiin liittyen huomiota kiinnittää myös se, että tämän tutkimuksen lähdeluku on pelkkä lyhyt lähteiden luettelo ilman minkäänlaista lähdeanalyysiä. Jostain syystä väitöskirjan tekijä on siis tietoisesti päättänyt jättää oppineisuutensa osoittamatta yhdellä tutkimuksen tekemisen keskeisimmällä osa-alueella.

Kaiken kaikkiaan Groopin tutkimuksen näkökulmaa ei voi pitää erityisen innovatiivisena ja sen analyysi jää monelta osin varsin pinnalliseksi. Jälkimmäinen seikka johtuu tarkasteltavan ajanjakson pi-

tuuden lisäksi luultavasti myös väitöskirjatyön tekemiseen käytettävissä olevien resurssien rajallisuudesta. Tämänkaltaisen aiheen syvälinen selvittäminen vaatisi vuosien työn, mutta sellaiseen väitöskirjan tekijä tuskin saisi rahoitusta. Resurssien asettamat reunaehdot huomioon ottaen voidaan sanoa Groopin tehneen hyvän yleisen tason selvityksen aiheestaan. Tutkimus sisältää paljon mielenkiintoista tietoa, joka lisää tietämystämme luterilaisesta lähetytyöstä ja luterilaisten tavoista toimia vierassa kulttuurissa. Työ luo hyvän pohjan, jolta muiden aihepiiristä mahdollisesti kiinnostuneiden tutkijoiden on hyvä ponnistaa eteenpäin kohti rajatumpien aiheiden syvälisempää analyysiä.

Kari Miettinen

Juutalais-emansipaation asialla

Satu Matikainen: Great Britain, British Jews, and the International Protection of Romanian Jews, 1900–1914: A Study of Jewish Diplomacy and Minority Rights. Jyväskylä Studies in Humanities 56 Jyväskylä 2006. 237 s.

■ Satu Matikainen on ottanut juutalaisten emansipaation historiaan – ja tätä kautta myös

antisemitismin historiaan – liittyvässä tutkimuksessaan tarkastelun kohteeksi Ison-Britannian juutalaisten järjestöjen ja vaikuttajien Romanian juutalaisten hyväksi 1900-luvun alussa harjoittaman toiminnan Romanian juutalaisten pyrkinessä saamaan heiltä tuolloin vielä puuttuvat kansalaisoikeudet. Ison-Britannian juutalaisjärjestöjen osalta kysymys oli ns. juutalaisdiplomatiasta, Ison-Britannian jo kansalaisoikeudet saaneen juutalaisen poliittisen ja taloudellisen eliitin pyrkimyksistä edistää uskonveljiensä emansipaatiopyrkimyksiä maissa, joissa he olivat vielä kansalaisoikeuksia vaila.

Eräs juutalaisen diplomatian merkittävimmistä painopistealueista oli 1900-luvun alussa ns. Romanian juutalaiskysymys, ongelma Romanian juutalaisten asemasta ja heidän puuttuvista kansalaisoikeuksistaan: Romaniassa eli 1900-luvun alussa ilman kansalaisoikeuksia eräs Euroopan suhteellisesti suurimmista juutalaisvähemmistöistä, noin 4,5 % maan väestöstä. Täysin poikkeuksellista juutalaisten kansalaisoikeuksien puuttuminen ei 1900-luvun alun Itä-Euroopassa tuolloin ollut, harvinaista kylläkin. Romanian tapauksessa oman lisädimensionsa Romanian juutalaiskysymykseen toi myös vuoden 1878 Berliinin sopimus ja Romanian siinä kansainväliselle yhteisölle antamat lupaukset juutalaisvähemmistönsä aseman parantamisesta.

Antisemitismi on ollut viime vuosikymmeninä kansainvälisestikin hyvin vilkkaan tutkimuksen kohteena, tosin tutki-

muksen keskiössä on ollut ennen kaikkea holokausti sekä maailmansotien välisen kauden antisemitismi. Tässä yhteydessä myös Romanian antisemitismi on kuulunut tutkimuskohteisiin. Romanian juutalaiskysymystä on tutkittu aiemmin jossain määrin myös 1800-luvun viimeisten vuosikymmenten osalta, mutta 1900-luvun alku on jäänyt alan tutkimuksessa vain varsin kursorisen huomion kohteeksi. Romanian juutalaisten historialla on oma keskeinen paikkansa Euroopan 1900-luvun juutalaisten historiassa, ei vähiten siksi, että Romaniassa on kyseenalainen kunnia olla Euroopan valtioista vuonna 1923 viimeisenä juutalaisille kansalaisoikeudet myöntänyt valtio. Romanian juutalaiskysymyksen keskeisyydestä huolimatta aihepiiri on saanut tutkimuksen kentässä tähän mennessä yllättävän vähän huomiota osakseen. Siten voi syystä sanoa, Satu Matikaisella on ollut selvä tutkimuksellinen aukko täytettävään.

Tutkimuksessaan Matikainen pyrkii toisaalta selvittämään, miten Ison-Britannian juutalaiset harjoittivat diplomaattiansa romanialaisten uskonveljien olojen parantamiseksi, ketkä henkilöt ja mitkä järjestöt olivat tässä keskeisessä asemassa, mitkä olivat ko. diplomatian kulloisetkin tavoitteet ja miten hyvin tavoitteisiin päästiin. Toisaalta Matikainen pyrkii tarkastelemaan, millainen suhde Ison-Britannian ulkoministeriöllä oli juutalaisen diplomatian harjoittajiin, teki-kö Iso-Britannia mitään Romanian juutalaisten hyväksi ja miten Romanian juutalaiskysy-

mykseen liittyvät mielipiteet erosivat ulkoministeriön sisällä. Matikaisen tutkimus keskittyy myös ko. politiikan taustalla olleisiin motiiveihin niin Ison-Britannian juutalaisten kuin ulkoministeriönkin osalta. Matikainen haluaa selvittää, missä määrin ja miten päätöksentekoon vaikuttivat milloinkin aikakauden näkemykset vähemmistön oikeuksista ja niiden kansainvälisestä suojelusta tai juutalaisemansipaation toteutumisesta tai toisaalta ajankohtaiset poliittiset kysymykset, kuten siirtolaisuuteen liittyneet ongelmat ja Balkanin alueen poliittinen tilanne.

Matikainen pohjaa tutkimuksensa sekä viralliseen brittiaineistoon että Ison-Britannian juutalaisyhteisöä edustavien instituutioiden ja yksittäisten vaikuttajien tuottamaan materiaaliin. Edellä mainitusta materiaalista keskeisimmällä sijalla on ulkoministeriön arkistosta löytyvä aineisto ja jälkimmäisestä Ison-Britannian juutalaisten juutalaisjärjestöjensä ulkopoliittikkaa vuonna 1878 koordinoimaan perustaman toimielimen, *Conjoint Foreign Committee*n tuottama aineisto. Arkistomateriaalin ja erilaisten virallisten julkaisujen ohella tutkimuksessa on keskeisessä asemassa myös aikakauden lehdistö – ennen kaikkea lontoolainen *The Jewish Chronicle* – sekä aikalaiskirjallisuus, mm. erilaiset Romanian juutalaiskysymykseen paneutuneet pamfletit.

Rakenteeltaan Matikaisen tutkimus on suurimmalta osaltaan kronologinen. Matikainen käsittelee tutkimuskysymystään 1900-luvun alun osalta Romanian juutalaisten Iso-

Britanniaan suuntautuneen siirtolaisuuden kontekstissa jatkaen myöhemmän tarkastelu- jaksos osalta Romanian ja Balkanin alueen yleisemmin- kin luomassa viitekehyksessä. Keskeiseen asemaan nousevat tällöin Romanian vuoden 1907 talonpoikaiskapina sekä vuosien 1912–13 Balkanin sodat ja niiden rauhankonferenssit.

Matikainen osoittaa tutkimuksessaan, että Romanian juutalaisten asema näytteli keskeistä osaa Ison-Britannian juutalaisyhteisöjen harjoittamassa diplomatiassa 1900-luvun alun ja ensimmäisen maailmansodan syttymisen välisenä aikana. Erilaisten yhteydenottojen, parlamenttipuheenvuorojen, lehdistön ym. vaikutuskanavien kautta Ison-Britannian juutalaisyhteisö painosti ulkoministeriötä puuttumaan Romanian juutalaisten kohteluun. Matikaisen mukaan brittihallitus oli maansa juutalaisyhteisön kanssa periaatteessa samaa mieltä siitä, että Romanian juutalaispolitiikkaan tulisi puuttua, mutta se oli kuitenkin haluton ryhtymään tähän tähtääviin toimiin yksin. Ulkoministeriö olisi halunnut, että Euroopan suurvallat olisivat olleet Romanian juutalaisten asiassa liikkeellä yhdessä. Tämä ei taas toteutunut osan suurvalloista suhtautuessa kielteisesti Romanian tilanteeseen puuttumiseen.

Romanian juutalaisten kansalaisoikeuksia ajaessaan ulkoministeriön politiikan vaikuttimena toimi Matikaisen mukaan vuoden 1878 Berliinin sopimus ja siinä Romanian juutalaisille luvatut vähemmistöoikeudet, joskin oma merkityksensä oli myös suurvaltasuhteilla sekä

Isoon-Britanniaan kohdistu- neen juutalaissiirtolaisuuden vaikutuksella. Näistä viimeksi mainitulla oli Matikaisen mukaan oma osansa myös Ison-Britannian juutalaisyhteisön toimissa Romanian juutalaispolitiikkaan muuttamiseksi, mutta että tietoisuus Romanian juutalaisten puuttuvista kansalaisoikeuksista ja brittijuutalaisten halu auttaa tässä yhteydessä sorrettuja uskonveljiään, oli kuitenkin merkittävin vaikutin.

Matikainen arvioi Ison-Britannian vuosien 1900–14 juutalaisdiplomatian jääneen suorien vaikutustensa puolesta varsin vähäiseksi. Romania tosin suostui tekemään vuosien mittaan tiettyjä myönnytyksiä säätämiensä juutalaisvastaisten lakien soveltamisessa, mutta Matikaisen mukaan näitäkään myönnytyksiä ei voi pitää juutalaisdiplomatian suoranaista seurauksina. Matikainen katsoo, että Romanian juutalaisten sorretun aseman tässä yhteydessä saama kansainvälinen huomio saattoi kuitenkin vaikuttaa Romanian juutalaispolitiikkaa hillitsevästi. Epäonnistumisestaan huolimatta Ison-Britannian juutalaisten ponnisteluja voi pitää merkittävinä siinä mielessä, että ne toivat kansainvälisen vähemmistöjen suojelun näkyvästi esille. Juutalaisjärjestöjen 1900-luvun alun harjoittamalla diplomatialla voi siten katsoa olleen merkittävä sijansa vähemmistöjen suojelun historiassa. Ne pohjasivat myös ensimmäisen maailmansodan jälkeen aktualistunutta työtä kansainvälisen vähemmistön suojelun standardien luomiseksi. Myös tässä työssä juutalaisjärjestöt näyttelivät keskeistä osaa.

Matikaisen tutkimuksessa on paljon kiitettävää, mutta se antaa myös aihetta kritiikkiin. Työn suurimmat heikkoudet liittyvät sen tutkimusalalliseen kapeuteen. Matikainen hallitsee kyllä aiheensa hyvin siltä osin, kun toimijoina ovat Ison-Britannian juutalaisjärjestöt tai ulkoministeriö. Juutalaisdiplomatiaa ei voi kuitenkaan irrottaa juutalaisemansipaatiosta, ja tämä olisi puolestaan edellyttänyt juutalaisemansipaation vastavoiman, antisemitismin voimakkaampaa huomioon ottamista. Nyt niin brittiläisen kuin romanialaisenkin antisemitismin merkitys jää työssä varsin vähälle huomiolle. Matikaisen mukaan antisemitismi ei ollut ratkaiseva vaikutin Ison-Britannian ulkoministeriön toiminnassa, ei ainakaan Romanian tapauksessa.

Yksittäiset virkamiehet saattoivat tosin esittää hieman epäasiallisiäkin kommentteja juutalaisista ja ajoittain Romaniasa asemapaikkaansa pitäneet diplomaatit saattoivat omaksua romanialaisten selityksiä ja asenteita sellaisenaan, mutta että ulkoministeriön virkamiehet esittivät ylemmydentuntoisia ja halventavia kommentteja myös romanialaisista. Matikaisen mukaan antisemitismi ei saavuttanut Isossa-Britanniassa koskaan intellektuaalista arvostusta. Näin varmasti olikin julkisen antisemitismin osalta, mutta tämä ei sulje pois piilevää juutalaisvastaisuutta. Voi syystä kysyä esimerkiksi, missä määrin päätöksentekoon ulkoministeriön sisällä vaikutti se, kuinka täydellä sydämellä ministeriön virkailijat ajoivat eteenpäin juutalaisjärjestöjen esiin nostamia asioita? Matikai-

sen olisi ollut syytä problematisoida myös tätä työssään. Ison-Britannian 1900-luvun alun ulkoministeriö oli joka tapauksessa virasto, jonka virkamieskuntaan juutalaisia ei juuri ollut.

Mitä romanialaisen antisemitismin osuuteen tulee, niin Matikainen tuo kyllä Romanian antisemiittisyyttä esille tutkimuksensa taustaluvun useammassakin alaluvussa, mutta tämä puoli jää työssä silti varsin ohueksi. Taustan keskeisin anti on tältä osin Romanian juutalaisvastaisen lainsäädännön esittely. Romanian antisemiittinen lehdistö, antisemiittinen järjestö- ja puoluetoiminta ym. brittien juutalaisdiplomatian tietoisena romanialaisena vastavoimana toiminut puoli jää puoli jää sitä vastoin lähes huomiotta. Romanian antisemitismin kontekstuaalisen merkittävyyden huomioiminen olisi tehnyt myös ymmärrettäväksi sen, miksi työssä tarkastelun kohteena olleen juutalaisdiplomatian konkreettiset saavutukset jäivät sittenkin niin vähäisiksi kun jäivät.

Työn suurimmat ansiot liittyvät tutkimuksen mittavaan lähdepohjaan ja siitä nousevaan johtopäätösten tekoon. Matikainen on hyödyntänyt niin Ison-Britannian kuin Ison-Britannian juutalaisyhteisönkin osalta tutkimukseensa kaiken olennaisen arkistoaineiston. Tätä hän on täydentänyt huomattavalla määrällä erilaista painettua alkuperäisaineistoa. Matikainen on myös tavoittanut aihepiiriin liittyvästä aiemmasta tutkimuskirjallisuudesta kaiken keskeisimmän. Aihepiirinsä hyvin hallitseva Matikainen käyttää laajaa aineistoaan

asiantuntevasti. Hän hallitsee lähde- ja tutkimustieteen ja pohjaa päätelmänsä perustellusti käyttämäänsä alkuperäisaineistoon. Kysymyksenasettelultaan selkeä ja looginen tutkimus tarjoaa uutta verifioitua tietoa Britannian juutalaiseliitin yrityksistä parantaa 1900-luvun alussa Romanian juutalaisten yhteiskunnallista asemaa. Matikaisen ensimmäisenä suomalaisena yleisen historian väitöskirjana alan kansainväliseen keskusteluun tarkoitettua työtä on pidettävä ansiokkaana lisänä juutalaisemansipaation historian tutkimukselle.

Eero Kuparinen

Vuoden 1918 sodan rintamataisteluiden henkilötappiot

Aapo Roselius: Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2006. Edita. 167 s.

■ Aapo Roseliuksen kirja on osa Suomen sotasurmat 1914–1922-projektia.

Tavanomaisin tieto sodassa kaatuneiden lukumäärästä on valkoisia 3 233 ja punaisia 3 371. Roselius päätyy lukuihin 3 458 ja 5 717. Tuntematto-

mia ja ei kumpaakaan osapuoleen kuuluneet mukaan luettuna taistelutappiot ovat hänen mukaansa yhteensä 9 538 suomalaista.

Sanomalehdetkin reagoivat tutkimukseen helmikuussa: etenkin punaisia kaatuneita oli huomattavasti tähän asti oletettua enemmän. Tämä on totta, jos puhutaan tilanteesta ennen projektia.

Tutkimuksesta ei löydy selvää vastausta siihen, mikä määrä Roseliuksen 5 717 kaatuneista sisältyy projektin muiden kuolleiden määriin. Tutkimuksen pohjana oleva nimitiedosto löytyy Internetistä osoitteesta vesta.narc.fi ja Google-haulla yksinkertaisesti ”Suomen sotasurmat”.

Valkoisten kaatuneiden tiedot olivat oikeastaan käytettävissä jo 1920-luvulla (H. J. Borström, Sankariemme muisto, 1927). Punaisten tiedot vaihtelevat, ja tutkimuksen kannalta hankalaa on vaihtelu toisaalta eri taisteluissa kaatuneiksi väitettyjen ja punaisten kokonaistappioiden välillä.

Lukija ei ylläty Roseliuksen ratkaisuista. On hyvin helppo uskoa, että punaisten puolella tiedot ovat kohdittain puutteellisia, kohdittain päällekkäisiä ja eräin kohdin ne puuttuvat. Tutkimus antaa lukijalle, joka on vailla kosketusta primaariaineistoon, sängen luotettavan kuvan. Lähteet on käyty läpi, niiden uskottavuutta ja täydellisyyttä on punnittu ja tutkijan tekemät ratkaisut ja johtopäätökset on selitetty.

Tämäkään teos ei voi olla lopullinen totuus, mutta se on selvästi viimeinen tai viimeisin sana vuoden 1918 taisteluissa ja niiden yhteydessä kaatu-

Sotasurmat-projektin 19.5.2004 päivitetyn yhteenvedon mukaan kokonaistappiot olivat:

Kuolintapa	Punaiset	Valkoiset	Muut	Yhteensä
Kaatonut	5 199	3 414	790	9 403
Teloitettu, ammuttu, murhattu	7 370	1 424	926	9 720
Kuollut vankileireillä	11 652	4	1 790	13 446
Kuollut vankileireiltä vapauduttuaan	607	–	6	613
Kadonnut	1 767	46	380	2 193
Muut kuolintavat	443	291	531	1 265
Kaikki yhteensä	27 038	5 179	4 423	36 640

neista. Teos on ilmestynyt Valtioneuvoston kanslian julkaisusarjassa (1/2006) eikä taida olla omiaan tulemaan sieltä laajemmin tietoon. Sietäisi tulla, koska vastedes tästä asiasta ei pidä kirjoittaa tarkastamatta, mitä Roselius on sanonut asiasta.

Kirjalla on toinen keskeinen käyttö, joka ylittää historian ammattilaisten piirin. Selvittäessään eri taisteluja ja niissä kaatuneita Roselius on laatinut hyödyllisen yhteenvedon sota-tapahtumista.

Niinkin iso ja hurja tapahtuma kuin Syrjäntaan taistelu – tai Hauhon Alveltula – ovat kadonneet yleisestä tietoisuudesta. Tavallaan ne ovat tuttuja kaikille Linnan ”Pohjantähden” kautta. Vuoden 1918 tapahtumien ongelmallisuus näkyy esimerkiksi siitä, ettei Tampereen kaupungissa ole mitään itsestään selviä apuneuvoja henkilölle, joka haluaisi perehtyä tuolloisiin tapahtumiin tai esimerkiksi tietää, millaisella paikalla nykyinen yliopisto ja Tampere-talo ovat.

Roselius ei ole ainakaan kirjoittanut näkyviin historiantutkimuksen metodin kannalta kiinnostavaa ongelmaryhmää. Suomessa vaikutti ainakin

1960-luvulle ja ehkä paljon pidemmällekin metodisesti hyvin tiukka, lähteisiin tukeutuva ja tulkinnoissa varovainen perinne. Aikoinaan puhuttiin ”weibullismista”. Toisaalta etenkin ranskalaisten annalistien perustellusti epäilemä ”tapahtumien historia” oli meillä käypä, joillekin professoreille ainoa käypä historia.

Aapo Roseliuksen kirja on näennäisesti kuivan asiallinen, voimakkaasti nimitieteisiin ja niiden ryhmittelyyn ja arviointiin perustuva raportti. Mutta on se muutakin – ihmisten historiaa. Puhuttaessa muodikkaan makuisesti ”arjen historiasta” unohdetaan helposti, että myös sota on arkea.

Luultavasti emme saa koskaan tietää, ketä olivat nämä lukemattomat Niemiset ja Rantaset, jotka kansoittavat kaatuneiden rullat. Vastakkaisesta tulokulmasta asiaa on selvitetty Viljo Rasilasta alkaen ja vuodesta 1918 etenkin Jaakko Paavolaisen toimesta vuodesta 1966. Ainakaan punaisten taustoihin emme pääse helposti käsiksi. Joka tapauksessa tässäkin kirjassa, sen aineistossa, näkyy mielenkiintoinen jatko-tutkimuksen mahdollisuus – oliko ”punakapina” kenties

ensimmäinen nuorisoliike ja nuorisokulttuurin ilmentymä?

Sekä taisteluissa kaatuneet että valtiorikos oikeuksissa tuomitut, joista on täsmälliset tilastot, ovat kovin nuoria. Surman viemien kohdalla se on luonnollista. Ihminen on parhaassa tappeluässä vain lyhyen ajan. Mutta kysymys Roseliukselle ja lukijoille on ehkä paikallaan: oliko isien sukupolven arvovalta jo murtunut, kun sodan surmaamat, sekä punaiset että valkoiset, olivat niin johdonmukaisesti molemmilla puolilla 17–24-vuotiaita?

Ja tämä johtaa vielä vaikeampiin kysymyksiin – talvisodan helmi-maaliskuun ja jatkosodan viimeisen kesän alaja yli-ikäiset vainajat. Miten kuolemaan valikoidutaan? Nykyisetkin tapaturmatilastot selittävät nuoret, mutta entä vanhat?

Jukka Kemppinen

Savolaista lapualaisuutta

Esa Ruuskanen: Viholliskuviin ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot. Kuinka Pohjois-Savon Lapuan liike sai nimitykset ja maaherran sulkemaan 59 kommunistista työväentaloa Pohjois-Savossa vuosina 1930–1932. *Jyväskylä studies in humanities* 6363. Jyväskylä 2006. 248 s.

■ Vanha totuus on, että lyhyt dramaattinen kriisi kiinnostaa niin suurta yleisöä kuin tutkijoita enemmän kuin pitkätkin rauhallisen kehityksen ajat. Värikkäät episodit nähdään jälkikuvissakin painavampina kuin aikakaudet. Usein tämä asenne johtaa rakenteellisten selittäjien ja arjen tapahtumien, tavallisuuden voimalla etenevän poliittisen kulttuurin ja sosiaalisen todellisuuden tarkastelun laiminlyömiseen. Toki pitää paikkansa, että kriisi on usein käyttökelpoinen prisma. Mobilisoihan se uinuvatkin mielikuvat, stereotyyppit, aggressiot ja puolustusmekanismit, joista ei rauhallisina aikoina jää lähteisiin jälkiä.

Tuskin Esa Ruuskanenkaan – tai kukaan muukaan – olisi ruvennut tutkimaan pohjoissavolaista paikallista poliittista kulttuuria, ellei tämä olisi kokenut omaa kliimaksiaan 1930-luvun alussa. Ruuskanen on kuitenkin onnistunut väitöskirjatyössään Lapuan liikkeestä

Pohjois-Savossa monessa mielessä yhdistämään kriisin tutkimisen ja rakenteellisen selittämisen parhaat puolet sekä samalla tuonut esille paikallisuuden. Siltalan, Huttulan ja Perälän jälkeen itse kriisistä onkin ollut kartoittamatta ensi sijassa sen paikalliset variaatiot; valtakunnallisella tasolla voi olla vaikeaa löytää vielä tuoreita näkökulmia. Kuitenkin ilmiö, joka etenkin huipultaan ja julkikuvaltaan tunnetaan jo hyvin, avautuu aivan toisenlaisessa valossa, kun se nähdään toisesta suunnasta – tässä tapauksessa paikallisuuden ja sen mentaliteetin kautta.

Ruuskanenkin tekstistä käy lisäksi hyvin havainnollisesti ilmi, että Lapuan liike ei koko olemassaolonsa ajan ollut leimallisesti vain äärilaitaa. Se oli vähintäänkin liike, jonka tavoitteilla oli laaja yleishyväksyttävyyys, vaikka taistelukeinojen suhteen mielipiteet alkoivat hajota nopeasti myötämiehistenkin keskuudessa. Poliittisen establishmentin arvovalta ei tiettyinä aikoina ollut itsestään selvä, joskin tämän pelkistäminen kysymykseen ”oikeistokaappaus vai ei”, ”fasismia vai ei”, olisi vuosien 1930–1932 todellisuuskirjon melkoista yksinkertaistamista. Tähän Ruuskanen ei syyllistykään. Hän tutkii, miten lapualaisuus – ja myös kommunismi – näyttäytyi niiden näkökulmasta, joiden osaksi tuli ennemminkin toteutus, sopeutuminen tai tarttuminen mahdollisuuksiin kuin toimiminen kehityksen varsinaisena keskuksena ja vetäjänä. Tämä ei tietenkään sulje pois kyseisen paikallistason omia tavoitteita ja niiden merkittävyyttä.

Pohjois-Savo oli Lapuan liikkeen kannalta monessa suhteessa erikoinen alue. Se oli kommunistien vahvin tukialue, ja se poikkesi sosiaalisilta oloiltaan ja traditioiltaan liikkeen läntisistä ja eteläisistä ydinalueista. Monissa kunnissa jyrkkä vasemmisto – sanotaan sitä sitten suoraan kommunistiseksi tai ei – oli johtava poliittinen voima, Kuopiota mainittiin ”Suomen Moskovaksi”. Savolaiseksi erikoisuudeksi muodostui viranomaiskeskeisyys: suoran väkivallan sijaan onnistuttiin painostamaan kommunistit pois kunnanvaltuustoista ja maaherra sulkemaan kommunistisina pidetyt työväentalot. Vahvan vastapuolen lähes kivuton alistuminen lienee ollut seurausta valtakunnallisista tapahtumista, koska sama lopputulos oli toteutettu muuallakin, ja väkivaltaisemmin.

Ruuskanen selviytyy tutkimustehtävästään erittäin hyvin. Luultavasti vain väitöskirjan paikallinen luonne voi käytännössä estää sitä tulemasta yhtä tunnetuksi klassikoksi kuin Siltalan, Huttulan ja Perälän väitöskirjat ovat. Ruuskanen onnistuu löytämään ilmiöstä pohjoissavolaiset erikoispiirteet: maakunnan sosiaaliset olot, paikallistason kommunismin erikoinen, komplisoitu ja osittain yhteiskuntaan integroitu luonne, oikeistolaisen sivistyneistön määrällinen ohuus ja keskiäätisyys, maalaisliittolaisuuden erilainen luonne kuin puolueen sydänmailla Pohjanmaalla ja Karjalassa, nuorsuomalaisen mentaliteetin perinne. Kaikki nämä selittävät myös edellä mainitun toiminnan erikoispiirteet.

Ruuskanen ansioksi on

myös mainittava, että hän ei ole tyytynyt tapahtumahistoriaan. Tutkimusote on koko ajan erinomaisen lähdekriittinen ja analyttinen. Metodien osalta retoriikka, viholliskuvat ja identifikaatio kulkevat avainkäsitteinä läpi tutkimuksen, eivätkä vain näytteinä, vaan todella toimivina instrumentteina, joita sovelletaan. Tosin ehkä Kenneth Burke tai Chaim Perelmann eivät ole kaikkein uusimpia teoreetikkoja, ja ehkä Quentin Skinnerin jotkin toteamukset ovat lähdekritiikkinsä tuntevalla historioitsijalle itsestään selviä, mutta yleisesti ottaen tekijän metodiset ratkaisut ovat valaisevia ja ne toimivat. Lisäksi hän ei tuputa niitä liikaa eikä ole niiden näkemysten vanki, vaan osaa nimenomaan soveltaa niitä. Teoria ei ole rajaava ja silmiä sulkeva ratkaisu, vaan sovelletta- va työkalu.

Ruuskanen näyttää yhtyvän varsin pitkälle siihen näkemykseen, että lapualaisten osalta kyse oli väistyvän tai jo väistyneen maailman ja elämäntavan säilyttämispyrkimyksistä sekä reagoimisesta modernin maailman esiin murtautumista vastaan. Monille tämä näyttäytyi vaarallisena yhteiskunnallisen tietämyksen ja vastuuntunnon tasonlaskuna. Ruuskasen tutkimustulokset ovat kauttaaltaan hyvin perusteltuja ja uskottavia, ja detaljeissa hän on tarkka ja tunnollinen.

Huomauttamisenkin varaa toki jää – alkaen tutkimuksen pitkästä, koukeroisesta ja osin tautofonisestakin pääotsikosta. Myös tapa käyttää alaotsikoita on erikoinen: ovatko ne sitaatteja vai eivät. Luultavasti ovat, tai tiivistyksiä sellaisista. Mutta

kun niissä ei ole lainausmerkkejä, niin silloin menevät tekijän omaan tiliin sanamuodot ”Työväentaloilla lymyävät piirut”, ”Jos näitä paheen pesiä ei suljeta, maamme kohtalo on onneton”, ”Etelä-Pohjanmaalla naulattiin, mutta meillä vedotaan ensin maaherraan” – vaikka sellainen ei varmastikaan ollut tarkoitus.

Lisäksi varsinaisen lapualais-toimijan ohella korostuu sen kohde – jopa liikaakin. Kaikki yksityiskohdat paikallisen kommunismin todellisesta olemuksesta tuskin ovat kiinnostavuu- dessaankaan välttämättömiä itse tutkimuskohteen kannalta, koska tähän toimi sen mukaan, mitä se *oletti* kommunistien olevan ja tekevän. Tiukasti tulkittuna Ruuskanen viipty johdantomaisissa ja perehdytävissä osissa turhan pitkään.

Kokoomusproblematiikkaa olisi voinut pohtia enemmänkin, etenkin kun kokoomuslaisuus näytti tekijän mukaan olevan paikallisille suomenlukkolaisille jopa suojeluskuntalaisuutta selvempi yhteinen nimittäjä. Todennäköisesti näille henkilöille oli tärkeintä itse ”liike” – kokoomuslaisuus oli aiemmin vain ollut ainoa kanava niille, joilla oli mielestään ylevät tavoitteet, mutta ei parempaa foorumia ajaa niitä. Juuri näiden henkilöiden myöhempi joukkopako IKL:ään viittäisi samaan suuntaan. Kokoomuspuolueen sinänsä valitettavan vähäisestä materiaalista löytyykin merkkejä, että lapualaisinnokkuutta selitti suurelta osin frustraatio ja puolittain oikeistopopulistinen, lähes ”herravihaa” henkivä asenne: kansanliikkeen saavutukset olivat uhattuina, vasemmistolais-

keskustalaisesta keskusvallasta lähtenyt suuri koneisto oli lähtenyt kukistamaan liikettä, joka edusti kansaa, ja se teki tämän kieroin, juonittelevin ja epärehellisin keinoin.

Tosin kun katsoo puolueen piiritoimikunnan jäsenlistoja, niin varsinaisesta ”herravihasta” ei voine puhua – titelit kun vaihtelivat pormestarista eläinlääkäriin. Nämä henkilöt edustivat vähintään keskiluokkaa, itäsuomalaisissa osissa luultavasti jopa yläluokkaa. Mutta kaava oli sama kuin ”herravihan” toiseudessa: ”paha” projisoihin johonkin, joka oli kaukana, erilainen ja voimakas. Tätä voimaa olivat edustaneet nimenomaan hallitus, äänestäjien ja kansanedustajien määrillä mitattuna suuret vasemmisto- ja keskustavoimat – ja jonkin aikaa jopa oman puolueen johto.

Tämä on kuitenkin mainittava lähinnä potentiaalisena lisänäkökulmana, ei sinänsä Ruuskasen tekstin puutteena, saati virheenä. Valtaosin suoritus on todella monipuolinen ja vakuuttava, etenkin ottaen huomioon vaikean lähdetilanteen. Analyysit ja tulokset vaikuttivat hyvin uskottavilta, tekstistä heijastui yksityiskoh- tia myöten suuri asiantuntemus, metodit olivat ansiokkaita ja niitä käytettiin luovasti. Erityisenä ansiona mainittakoon vielä tekijän kyky asettaa Lapuan liikkeen historiografia ja liikkeen jälkimaineessa tapahtuneet muutokset aikakausiensa kontekstiin – ja olla uskomatta sellaisenaan niistä yhtäkään, sen enempiä Lapuan lain mahtipontisia julistuksia kuin Lapualaisoopperan stereotyyppioiteja. Viime aikoi-

na kun on julkisuudessa näky-
nyt oireita paluusta 1920–30-
lukujen kontekstin tuntemuk-
sen taantumiseen, ja yksipuo-
lisuus tuntuu myös saavan
entistä enemmän vastaanottoa
mediassa ja yleisessä historia-
kuvassa.

Vesa Vares

Eva Braunin elämä

Angela Lambert: Eva Braunin elämä. Alk. The Lost Life of Eva Braun. Suom. Anja Metsäpirtti. WSOY 2006. 579 s.

■ Adolf Hitleriä käsittelevä tutkimus- ja muu kirjallisuus on jo paisunut valtaisiin mittoihin eikä loppua näy. Odottamattoman hyvin se myy. Hitlerin monivuotisen rakastetun ja viimeisten tuntien laillisen puolison Eva Braunin historioitsijat kyllä noteeraavat mutta tyytyvät kuitenkin toteamaan tämän olleen tavallisen, melko sievän ja miellyttävän nuoren naisen, jolla ei ollut vaikutusta 23 vuotta vanhemman diktaattorin politiikkaan ja joka tuskin paljoakaan tiesi tuon politiikan mukanaan tuomista kauheuksista. Eva Braun oleskeli enimmäkseen Münchenissä ja Hitlerin Berchtesgadenin asunnossa, myöhemmässä Berghofissa, ”kultaisessa häkissä”, niin kuin hän sanoi, ja vain harvat tiesivät hänen olemassaolostaan. Jo aineiston puutteesta johtuen hänestä on il-

mestynyt vain pari-kolme suppeaa luotettavuudeltaan epävarmaa elämäkertaa.

Miten enemminkin romaanikirjailijana toiminut englantilainen, äitinsä puolelta saksalaissyntyinen Angela Lambert sitten on saanut Eva Braunista kokoon lähes 600-sivuisen opuksen semminkin kun hän joutuu päätymään jo kauan oikeiksi tunnustettuihin johtopäätöksiin tämän merkityksestä? Kirjassa esitellään laveasti Hitlerin elämää ja toimintaa sekä yleensä Saksan historiaa, kuvataan Hitlerin hengenheimoisia ja harjoitetaan sivukaupalla erilaista kvasifilosofista ja -psykologista pohdintaa, fiktiotakin on hiukan mukana. Jonkin verran omalaatuisesti Lambert selvittelee myös oman perheensä historiaa pitäen lähtökohtanaan sitä, että hänen saksalainen äitinsä syntyi 5.3.1912 Eva Braunin synnyttyä 6.2.1912. Ehkä se on puolustettavissa sillä, että näin avarretaan kuvaa tuonaikaisen saksalaisen keskiluokan elinolosuhteista.

Ensikäden uusia lähteitä Lambertilla on hyvin vähän. Hiukan huvittavaa on, että Lambert pitää erityisen antoisana ja arvokkaana sitä, että hän on saanut Yhdysvaltain kansallisarkistossa tarkastella alkuperäisenä 22 Eva Braunin päiväkirjan lehteä vuodelta 1935 (niiden sisältö on jo kauan tunnettu). Keskustelut Eva Braunin iäkkään serkun kanssa saavat kirjassa tärkeän sijan (serkku näyttäisi 1944 olleen jonkin aikaa Eva Braunin seurana Berghofissa). Eva Braunin ja Hitlerin kirjeenvaihtoa ym. aineistoa saattaa vielä olla jossain, mutta niitä Lam-

bert ei ole onnistunut jäljittämään. Eva Braunin ottamia valokuvia on säilynyt parituhatta ja kaitafilmejä noin kahdeksan tunnin verran. Niitä Lambert aika mielenkiintoisesti analysoi ja käyttää kirjan kuvituksessa.

Mutta mittavasta Hitleriä ja hänen Kolmatta valtakuntaansa koskevasta kirjallisuudesta ainesta kirjaan on joka tapauksessa ollut ammennettavissa kosolti. Muutamat avainteokset näyttävät silti jääneen Lambertilta huomiotta, esim. Pickerin ”Tischgespräche” tai Brigitte Hamannin korkealuokkainen ”Hitler in Wien”. Ian Kershawin melko tuoretta mutta jo klassikoksi muodostunutta Hitler-elämäkertaa Lambert käyttää aika paljon, tosin hiukan huolettomasti. Hitlerin yksityissihteerin Traudl Jungin tunnettua muistelmateosta, johon elokuva ”Der Untergang” suurelta osin perustuu, hän usein melkein vain jäljentää. Pienempiä ja vähän suurempiakin asiavirheitä löytyy.

Lambertin kirjalla ei voine olla suurempaa merkitystä historiantutkimuksen kannalta. Myös mauttomuuksiin, naiiviukuksiin ja joskus suorastaan sivistymättömyyksiin Lambert silloin tällöin lankeaa, mitä sinänsä hyvä suomennoskaan ei pysty peittämään. Mitä on sanottava esim. siitä, että Lambert otaksuu Joseph Rothin ”Radetzky-marssin” käsittelevän Hitlerin-Saksan historiaa!

Mutta romaanikirjailijan sujuvuutta kirjassa on ja kyllä sen sivumäärästä huolimatta ikävystymättä lukee. Ja historian kurioositeeteista kiinnostunutkin saa siitä tietää monia asioita – esim. että Eva Braunin äiti

kuoli vasta 1976 ja isä 1964 tai että sota-aikana Hitler soitti päämajastaan Rastenburgista Berghofissa odottelevalle rakastetulleen joka ilta kello 10.

Pekka Harttila

Suomi Neuvosto- liiton ulko- politiikassa

Aappo Kähönen: The Soviet Union, Finland and the Cold War. The Finnish Card in the Soviet Foreign Policy, 1956–59. SKS, Bibliotheca Historica 103, Helsinki 2006. 195 s.

■ Suomen ja Neuvostoliiton välisiä suhteita ja Neuvostoliiton poliittisia pyrkimyksiä Suomessa on käsitelty vuosien varrella uscamman hyllymetrin verran. Tässä suhteessa Aappo Kähösen väitöskirja ei tee uutta avausta, vaan sen kirjoittamisen oikeutus löytyy hänen valitsemastaan näkökulmasta. Perinteinen ”Suomi-avaimenreikä” -perspektiivi on käännetty toisin päin ja Suomi asetettu omalle paikalleen osaksi suurvalta Neuvostoliiton maailmanlaajuista ulkopoliittikkaa.

Väitöskirja kuuluu kylmän sodan tutkimuksen kansainväliseen genreen ja erityisen luontevasti se voidaan määrittellä osaksi Suomessa harjoitettua uudempaa, neuvostotarkistojä hyödyntävää Suomen ja Neuvostoliiton välisten suh-

teiden tutkimusta. Kähösen painopiste on Suomen ja Neuvostoliiton kahdenvälisissä suhteissa, jotka hän on asettanut laajempaan kylmän sodan ja Neuvostoliiton ulkopoliittikan kehikkoon. Hyvistä aineksista huolimatta keskustelu kansainvälisen kylmän sodan tutkimuksen kanssa, tutkimussuuntien ja konseptien vertailu sekä tutkimuksen tulkinnoista käytävä keskustelu on jäänyt hieman ohueksi. Tämä on harmi, sillä mahdollisuuksia siihen tekijällä olisi ollut. Siitä kertoo pelkästään jo se, mitä Kähönen on jo nyt saanut irti sivutessaan Saksan, Unkarin, Puolan ja Itävallan tapahtumia.

Osaltaan tähän lienee syynä Kähösen tiukka tutkimusrajaus, jonka ansiosta luettavanaamme on lukijaystävällisen kompakti teos. Kähönen on valinnut tarkastelujaksokseen vaativan minimalistisesti neljän vuoden ajanjakson 1956–59. Vaikka tiukalla rajauksella on kiistämättömät perusteensa, voi myös kysyä eikö olisi ollut kuitenkin syytä aloittaa Stalinin kuolemasta 1953. Tämä olisi tuonut käsittelyyn myös Neuvostoliiton sisäpoliittiset muutokset sekä sen etupiiirissä tapahtuneet ja sen politiikkaan oleellisesti vaikuttaneet tapahtumat kuten Itä-Saksassa puhjenneet työläismielenosoitukset, Länsi-Saksan hyväksymisen Naton jäseneksi ja Varsovan liiton perustamisen 1955. Näiden tapahtumien analysointi olisi antanut tekijälle mahdollisuuden syventää Neuvostoliiton poliittista kehitystä ja ideologisia prosesseja koskevaa argumentaatiotaan.

Tutkimuksen kiistattomiin

ansioihin kuuluu se, että Kähönen on jäsentänyt tutkimuksensa valitsemansa teoreettisen viitekehyksen mukaisesti aina työn rakennetta myöten. Kansainvälisen politiikan tutkimuksessa käytetty liberaalin konstruktivismin paradigma ja Robert D. Putnamin teoria kahden tason pelistä (ulko- ja sisäpolitiikan vuorovaikutus) toimii hyvin. Se antaa tilaa hahmottaa eri toimijoita useammassa roolissa: ulko- ja sisäpolitiikan keskinäisyyttä, ideologian, yksilöiden ja kauppalitiikan roolia.

Kähösen analyysi suomalaisten poliitikkojen ja Kekkonen roolista nostaa monta kertaa mieleen ajatuksen, että juuri tuosta syystä ja noin se on mennyt. Siksi vain korostuu, että Neuvostoliiton analyysissä ei ole päästy yhtä syvälle. Vaikka Kähönen on nimenmennyt ideologian merkittäväksi tekijäksi Neuvostoliiton politiikassa, on sen ja Neuvostoliiton ulkopoliittikan ja ideologian muotoutumiseen vaikuttaneiden keskeisten toimijoiden, henkilöiden ja instituutioiden sekä poliittisten ryhmittymien analysoinnissa jääty yleiselle tasolle.

Lähdemateriaali on tutkimuksen kannalta relevanttia ja Kähönen on hyödyntänyt laajasti saatavilla olevaa neuvostotarkistojen ja suomalaisten arkistojen aineistoa. Neuvostoliiton uudemman ajan puoluearkiston (RGANI) ja ulkoministeriön arkistot (AVP RF) ja Suomessa Kekkonen arkisto ovat osoittautuneet erityisen hedelmällisiksi. Tosin neuvostotarkistot eivät ole olleet myöskään Kähösen vapaasti käytettävissä niin kuin tällais-

sa tutkimuksissa yleensä tilanne on.

Hruštševin 1956 aloittamalla stalinismin purkamisella ja hänen lanseeraamallaan "rauhanomaisen liennytyksen politiikalla" oli laajat vaikutukset paitsi Itä-Eurooppaan, myös Neuvostoliiton ja Kiinan väliin poliittisiin suhteisiin. Maat ajautuivat eri linjoille erityisesti ideologisissa, mutta myös praktisemmissa liittolaisyhteistyön kysymyksissä, jotka 1958 puhjennut Taiwanin kriisi nosti pintaan. Samaan aikaan kiristivät myös Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton suhteet, kun Yhdysvallat päätti sijoittaa keskimatkan ydinohjusten tukikohtia Länsi-Saksaan ja muualle Keski-Eurooppaan. Vuonna 1955 Natoon liittyneestä Länsi-Saksasta oli tulossa Euroopan taloudellinen moottori ja poliittinen vaikuttaja, joka kykenisi haastamaan myös Neuvostoliiton turvallisuusintressit. Skenaario, jota varten Suomen ja Neuvostoliiton välille oli 1948 solmittu YYA-sopimus. Kähönen osoittaa selkeästi kuinka keskimatkan ohjustukikohtien rakentaminen ja Yhdysvaltojen pyrkimys sijoittaa ohjuksia myös Tanskaan ja Norjaan vaikuttivat välittömästi Neuvostoliiton arvioihin Skandinavian poliittisen tilanteen kehittymisestä.

Neuvostoliiton halusi erityisesti kansainvälisten kriisien varalta lisätakuut siitä, että Suomi pysyy sen etupiirissä. Tämä taas edellytti sitä, että Neuvostoliitto kykeni kontrolloimaan Suomen sisäpolitiikkaa ja taloussuhteita riittävän vahvasti. Siksi henkilöillä, poliittisilla linjoilla ja ideologioilla oli merkitystä. Presidentti

Kekkonen poliittinen painoarvo mitattiin sen mukaan, miten hyvin hän kykeni ohjaamaan sisä- ja ulkopoliitikasta syntyvää Suomen kokonaislinjaa. Siten sekä Kekkonen oman vallassa pysymisen että hänen sisä- ja ulkopoliittisen liikku- matilansa kannalta oli elintärkeää, että K-linja johti maalaisliittoa ja että SDP:ssä oli yhteistyöhaluinen skogilainen ryhmä. Tässä yhtyivät Kekkonen ja häntä tukeneiden Suomen uutta ulkopoliittikkaa ajaneiden sisäpoliittiset ja Neuvostoliiton ulkopoliittiset intressit kommunisteja lukuun ottamatta. Kommunistit tukivat Kekkonen ulkopoliittikkaa, mutta heidän sisäpoliittista vaikutustaan muut pyrkivät heikentämään.

Kähösen mukaan Neuvostoliitto koki Fagerholmin hallituksen perustamisen 1958 vakavana takaiskuna ainakin kahdella tavalla. Ensinnäkin Neuvostoliitto arvioi hallituksen pyrkivän vähentämään Neuvostoliiton vaikutusvaltaa Suomen sisäpolitiikassa ja voimistamaan maan länsisuhteita. Tätä vaikutelmaa vahvisti myös Kekkonen oman puolueen K-linjan jääminen tappiolle puolueen sisäisessä taistelussa.

Toiseksi Neuvostoliitto koki Fagerholmin hallituksen perustamisen ideologiseksi takaiskuksi siksi, että vaalien voittaja SKDL jätettiin hallituksen ulkopuolelle samalla kuin kokoomuksesta tuli hallituspuolue. Neuvostoliitto päätyi heti hallituksen perustamisen jälkeen jo elo-syyskuussa siihen, että sen intressit vaativat hallituksen mahdollisimman nopeaa kaatamista. Marraskuussa 1958 puhjennut Ber-

liinin kriisin merkitys tapahtumille oli Kähösen mukaan se, että se teki painostustoimet Neuvostoliitolle helpommiksi.

Yöpakkaskriisin seurauksena Suomen ja Venäjän suhteet "stabilisoitiin uudelle tasolle", kun presidentti Kekkonen ja pääsihteeri Hruštšev tapasivat tammikuussa 1959 Leningradissa. Neuvostoliiton vaikutusvalta suomalaisessa sisäpolitiikassa kasvoi uudelle tasolle siksi, että osa Suomen poliittista johtoa ryhtyi aiempaa tiiviimpään yhteistyöhön Neuvostoliiton edustajien kanssa, molempien yhteisten intressien pohjalta. Neuvostoliiton kannalta oli merkittävää se, että Suomeen syntyi ensimmäistä kertaa tilanne jossa Suomen presidentti piti "välttämättömänä toimia läheisessä yhteistyössä oman maansa hallituksen kaatamiseksi". Neuvostoliitto pääsi määrittelemään ulkopoliittisiin suhteisiin vedoten ja presidentti Kekkonen tuella, että SKP/SKDL:ää ei voida jättää ainoana suurista puoleista hallituksen ulkopuolelle, ja että eräät puolueet ja puolueiden suuntaukset eivät olleet hallituskelpoisia. Tämä asetti tietyt ehdot Suomen politiikalle ja vaikutti voimakkaasti sen poliittiseen kulttuuriin

Ehkä parhaimmillaan Kähönen on käyttäessään Robert D. Putnamin kahden tason pelin käsitettä kun hän tulkitsee presidentti Kekkonen ja pääsihteeri Hruštševin henkilökohtaista roolia Leningradin neuvotteluissa. Kansainvälisellä tasolla molemmilla oli yhteinen intressi päästä sopimukseen. Hruštševille Suomi oli Berliiniin kriisin kiristämässä

maailmanpoliittisessa tilanteessa muuttumassa jälleen käyttökelpoiseksi rauhanomaisen rinnakkainelton esimerkiksi. Kekkoselle taas maiden välisen kriisin päättäminen tarjosi tilaisuuden saavuttaa Suomen suvereeniuudelle uskottavuutta länessä.

Kotimaanpolitiikassa Kekkonen toimintaa rajoitti vahvasti maalaisliiton hajoaminen kahteen kilpailevaan suuntaukseen. Hruštševilla sen sijaan ei ollut Suomen politiikan suhteen samanlaisia ongelmia. Hänen oli vain pyrittävä välttämään "tahattomia tappioita", varottava tilannetta jossa Kekkonen olisi ollut halukas sopimukseen Neuvostoliiton kanssa, mutta jossa hänellä ei olisi poliittista voimaa toteuttaa sopimaansa. Kekkonen uskottavuus ja arvo määräytyi sen mukaan, mikä oli hänen kykynsä toteuttaa tehtyjä sopimuksia.

Tässä tilanteessa Kekkonen erityisenä intressinä oli "kopla" ulko- ja sisäpolitiikka yhteen niin, että ulkopoliittikan saavutukset vahvistavat hänen ja häntä tukevien poliittisten voimien asemaa kotimaan politiikassa. Tämä oli myös Hruštševin intressi. Neuvostoliiton tavoitteena oli strukturoida Suomen poliittinen kenttä uudelleen siten, että Suomen ulkopoliittisen johdon ja Neuvostoliittoon myönteisesti suhtautuvien tuki lavenisi. Ei Neuvostoliitto kuitenkaan ilmaiseksi tätä saanut. Sen hintana olivat Suomelle tarjotut edulliset kauppasopimukset ja luotot.

Suomi-kortti oli kuitenkin käyttökelpoinen Neuvostoliitolle. Sen avulla Neuvostoliitto

pyrkii heikentämään Norjan ja Tanskan Nato-jäsenyyttä ja pitämään Ruotsin sotilaallisesti liittoutumattomana tai puolueettomana. Suomea käytettiin myös esimerkkinä muille Skandinavian maille siitä, mitä hyötyä oli hyvistä suhteista Neuvostoliiton kanssa "rauhanomaisen rinnakkainelton" periaatteiden mukaisesti. Suomi oli myös Neuvostoliitolle "viestinviejä" muiden maiden suuntaan ja Suomella oli Neuvostoliiton kannalta rooli eräiden sen ulkopoliittisten tavoitteiden edistäjänä, joista voidaan mainita muun muassa Pohjolan puolueettomuusliitto aloite 1952 ja Pohjolan ydinaseeton vyöhyke aloite 1960-luvulla.

Suomettumisena tunnettu ilmiö ei ollut Kähösen mukaan kansainvälisten suhteiden näkökulmasta kuitenkaan mikään erityistapaus, vaan melko tyyppillinen hallitsevan ja alistetussa asemassa olevan valtion välisestä suhteesta muodostunut sisäpoliittinen kulttuuri.

Tämän lisäksi kyse oli myös kahdensuuntaisesta politiikasta, jossa molempien maiden "pelimiehet" pyrkivät hyötymään yhteisten intressien toteuttamisesta. Tähän voi tietenkin lisätä, että toisella pelaajista vain oli suuremmat resurssit edistää omia intressejään kuin toisella.

Markku Kangaspuro

Arkielämän visuaalinen murros

Tiina Huokuna: Vallankumous kotona! Arkielämän visuaalinen murros 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa. Yliopistopaino 2006. 223 s.

■ Tiina Huokunan tutkimus lähtee teesistä, jonka mukaan suomalaisten kodeissa tapahtui 1960- ja 1970-luvun vaihteessa väri- ja muotomaailman murros, jota hän luonnehtii vallankumoukselliseksi. Tutkimus pyrkii yhdistämään muotoiluhistoriaa ja arjen historiaa. Vallankumousta lähestytään kuvaamalla muotoilumaailman toimijoita, taideteollista korkeakoulua, muutamia suunnittelijoita, sisustuslehti Avotakkaa sekä kahta yritystä, Marimekkoa ja Arabiaa. Lisäksi työssä kuvataan 1960-luvun tulevaisuuden materiaalia, muovia, ja sen vaikutuksia väri- ja muotomaailmaan. Arkea edustavat tutkimuksessa Anttilan luettelot ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran avulla kerätty Kotikutoista-aineisto, jossa noin 70 vastaajaa kertoo ensimmäisestä omasta kodistaan, pääosin 1960-luvulla.

Huokunan tutkimuksen alaosikko on arkielämän visuaalinen murros. Tällainen otsikko kiinnittää tutkimuksen moneen eri tutkimusperinteeseen. Jo otsikosta nousee kytkös arjen historiaan. Otsikossa viitataan myös visuaaliseen muutokseen, jolla tarkoitetaan väri-

ja muotokielen voimakkaita muutoksia kyseisenä ajanjaksona. Ennen kaikkea kysymys on kuitenkin esinemaailman historiasta. Kiinnostus esineisiin on pitkään ollut kansatieteen ja taidehistorian erikoisalaa, mutta sama paradigman murros, joka on nostanut arjen historian tutkimuksen kohteeksi, on mullistanut myös esinetutkimusta. Typologisointi ja auteur-keskeinen lähestymistapa eivät enää tunnu riittävältä. Perinteisten esinetieteiden rinnalle ovat nousseet taidehistorialähtöinen brittiläinen muotoiluhistoria, *design history*, ja postmoderni hybriditiede *material culture studies*, joka yhdistelee esimerkiksi antropologiaa, sosiologiaa, uskontotiedettä ja museologiaa. Muotoiluhistoria haluaa tarkastella taideteollisuustuotteita ja niiden tekijöitä osana prosesseja, joiden toimijoita ovat tuotanto, tavaroiden jakelu ja kulutuskulttuuri. Aineellisen kulttuurin tutkimuksen kohteena on puolestaan esineiden käyttöympäristö, niihin liittyvät arvostukset, aatteet ja rituaalit. Klassinen esimerkki on Marcel Maussin tutkimus lahjojen antamisesta ja saamisesta *Essai sur le don* (1950). Esineet on alettu nähdä ikään kuin toimijoina, jotka muokkaavat elämää ja luovat merkityksiä ja rajoja. Keskiöön nousee sen vuoksi esineiden käyttäjä ja hänen strategiansa.

Uudelle esinetutkimukselle on siis leimallista kiinnostus käyttäjä-kuluttajaan ja hänen kauttaan esinetutkimus linkittyy arkielämän tutkimukseen. Kulutuksen määrällinen ja laadullinen lisääntyminen leimaa voimakkaasti juuri Huokunan

käsittämään ajanjaksoa. Kulutuskulttuuri on läntisissä teollisuusmaissa ollut keskeinen osa toisen maailmansodan jälkeistä arkielämää, mikä näkyy myös tutkimuksessa. 1960-lukua on Suomessakin viime aikoina lähestytty paljon juuri kulutushistorian näkökulmasta, esimerkkeinä Visa Heinosen ja Mika Pantzarin tutkimukset modernin kuluttajan mentaalista rakentumisesta. Tiina Huokunan tutkimus istuu luontevasti tähän valtaviirtaan. Muotoilututkimuksen ja arkielämän yhdistäminen on kiinnostava ajatus, ja tutkimus tulee varmasti löytämään lukijoita. 1960-luvun kotien visuaalista ilmettä ei oikeastaan ole aikaisemmin tutkittu. Tutkimuskysymys on siis uusi ja arjen historian näkökulmasta relevantti.

Suomalaisen muotoilun yhteiskunta- tai sosiaalishistoria on melko tutkimatonta. Tarkoitan tällä yhtäältä suunnittelijan ja yritysten kytköksiä ympäröivään yhteiskuntaan ja käyttäjiin, ja toisaalta niitä tapoja, joilla kuluttajat käyttävät muotoilutuotteita. Muotoilu on nähty omaksi, puhtaaksi maailmakseen, enemmän taiteeksi kuin vaikkapa taloudelliseksi toiminnaksi. Suomalaiseen muotoilukeskusteluun liittyy myös kansakuntaa rakentava elementti. Muotoilu mielletään usein yhdeksi suomalaisen identiteetin ja imagon osaksi, jolla on merkitystä esimerkiksi vientikaupassa. Muotoilukeskustelua leimaa lisäksi tähtikeskeinen lähestymistapa, jota voisin tässä kutsua esimerkiksi ”kauniin kodin paradigmaksi”. Painopiste on ollut 1950-luvun taideteollisuustuotteissa, Kaj

Franckissa ja Arabian tuotannossa ylipäänsä. Marimekko on jatkuvasti noussut tutkimustekstien aallonharjalle. Muotoilijoita ja yrityksiä on tutkimuksessa ja julkisuudessa kohdeltu arvostettuina luovina tähtinä, irrallaan oman aikakautensa kontekstista. Tätä hegemoniaa on toistaiseksi rikottu hyvin vähän.

Tällainen fiksoituminen etujoukkoon on tavallista muotoilujulkisuudessa. Huokuna viittaa itse eliittikertomuksen hallitsevuuteen. Hän tuntee edellä mainitun brittiläisen muotoiluhistorian pyrkimyksen irti suurmies- ja avant garde -paradigmasta, ja mainitsee sen jopa koko tutkimuksen lähtökohdaksi. Valitettavasti irrottautuminen ei täysin onnistu. Syynä on nähdäkseni se, että valitun tutkimusotteen mahdollisuuksia ei ole käytetty täysimääräisesti hyväksi.

Tutkimuksen hyvin moniaineksisen aineiston hallinta edellyttää monipuolista perehtymistä yhteiskuntatieteelliseen ja humanistiseen laadulliseen tutkimukseen. Huokuna on valinnut tutkimuskehikseen narratiivisen lähestymistavan, joka sallii yhdistää hyvin monenlaisia tutkimusaineistoja, ennen kaikkea tekstiä ja kuvaa. Tämä on mielestäni hyvin perusteltu valinta. Tutkimuksen käsittelemät kertomukset ja niiden tuottamat merkitykset jäävät kuitenkin avoimiksi. Saamme tietää, että puhetta murroksesta on paljon, mutta se, miten murros todella toteutui arjessa tai keitä puhe murroksesta palveli, jää auki. Kertomuksen, tai kertomusten, toimijoiden asemien tarkempi analysoiminen olisi selkeyttä-

nyt koko tutkimusta. Erityistä hyötyä olisi ollut hegemonian ja habituksen käsitteiden pohittamisesta. Visuaalisen kulttuurin murros, kertomus tästä murroksesta, ja se kenen asema murroksessa on vahvin, on ollut kauan 1960-lukulaisen muotoilu eliitin hallinnassa. Arkielämän visuaalisuus ja banaaliksi mielletty esinemaailma ovat olleet muotoilukeskustelun ja -tutkimuksen katveessa. Valitettavasti tämäkin tutkimus uusintaa intentioistaan huolimatta pitkälti Marimekon, Arabian ja Avotakan asemaa tulkintaoikeuden haltijoina sen sijaan että se avaisi aseman muodostumista ja niitä keinoja, joita hegemoniataistelussa on käytetty. Harri Kalhan tutkimus Arabian 1950-luvusta on erinomainen esimerkki herkemmästä lähestymistavasta ("Muotopuolen merenneidon pauloissa", 1997). Syvällisempi perehtyminen valittuihin kohdeyrityksiin, varsinkin Arabiaan ja Sarvikseen, ja muut tutkimusaineistot olisivat mielestäni antaneet mahdollisuuksia paradigman räjäkömpään rikkomiseen.

Sama puute koskee myös varsinaisia tutkimusaineistoja, Anttilan postimyyntiluettelo ja kansatieteellistä keruuaineistoa. Valitut aineistot ovat tutkimuksen kannalta erittäin relevantteja ja oivaltavia. Anttilan luettelo ja kyselyaineisto ovat lisäksi aivan uusia materiaaleja, joita ei ole ennen käytetty. Ne ovat kaikki mitä tyypil-

lisimpiä avaimia arjen maailmaan. Valitettavasti analysointi on jätetty puolitiehen eikä mahdollisille vastakertomuksille ole annettu sitä tilaa, jota aineistovalinnat näyttäivät lupaavan. Työkaluja olisi sentään ollut tarjolla, sillä ihmisten esinesuhteita, median käyttötapoja ja makudiskursseja on tutkittu runsaasti. Erityisesti sosiologi Mike Featherstonen ajatukset arjen estetisöitymisestä koko postmodernia kulutusyhteiskuntaa leimaavana piirteenä olisivat olleet käyttökelpoinen työkalu. Tutkimuksessa kaipaa myös laajempaa keskustelua kotimaisen kulutustutkimuksen kanssa. Rinnakkaismateriaalia olisi löytynyt esimerkiksi omasta 1960- ja 1970-luvun olohuoneita käsittelevästä tutkimuksestani ja laajemmin pohjoismaisista kansatieteellisistä tutkimuksista. Mahdollisuudet jatkotutkimuksiin ovat kuitenkin hyvät. Erityisesti Anttilan luetteloiden tarkastelu visuaalisen murroksen näkökulmasta tuntuisi lupaavalta.

Väittelijä toteaa johdantoluvussaan, että 1960- ja 1970-luvun vaihteen suomalaista esine- ja kulttuuria on muotoilun sosiaalishistorian näkökulmasta tutkittu vielä hyvin vähän. Se on totta. Uusien aineistojen ja kysymysten tuominen tutkimuskeskusteluun on tämän tutkimuksen ansio. Esineiden, kuvien ja tekstien käsitteleminen saman kertomuksen osina on myös oivaltava ja uusia

mahdollisuuksia avaava tutkimusote.

Huokunan tutkimus osuu ajanjaksoon, jossa ajan luonne muuttui. Arkielämän historia käsitetään usein kuuluvaksi Fernand Braudellin hitaan keston, *la longue durée*, alueeseen. Juuri 1960- ja 1970-luvun vaihteessa arki tuntuu kuitenkin muuttuneen niin nopeasti, että hidas kesto lähestyy tapahtumien nopeaa historiaa. Jotakin tästä nopeudesta ja fragmentaarisuudesta on tallentunut tähän tutkimukseen, joka heijastelee hyvin ajan henkeä. Tekijää voi onnitella kustantajan kiinnostuksesta, joka näkyy näytävässä taitossa ja runsaissa värikuviissa. 1960-luvun arjen visuaalinen murros aukeaa niissä lukijalle.

Synteettinen kuva 1960-luvun visuaalisesta maailmasta on haasteellinen ja vaikea tehtävä. Muotoilukaanonin tähtien sulauttaminen samaan kertomukseen Anttilan luetteloiden kanssa ei ole helppoa. Huokunan tutkimus ei rakenna yhtenäistä, lineaarista kertomusta, eikä se liene tarpeellistakaan. Arki on luonteeltaan fragmentaarista ja fragmentaarisuus on sen vuoksi hyväksyttävä myös arjesta kertovan tutkimuksen rakenteeksi ja tuloksiksi. 1960-luvun visuaalisuudesta ja esinemaailmasta jää silti vielä monta kiinnostavaa tarinaa kerrottavaksi.

Minna Sarantola-Weiss

Aira Kemiläinen ja hänen jälki-vaikutuksensa

■ Aira Kemiläinen oli lähes kahdenkymmenen vuoden ajan ainoa naispuolinen historian professori Suomessa. Hän teki elämänuransa Jyväskylän yliopistossa. Hän taisteli kansainvälisen tutkimuksensa oikeutuksesta silloin, kun professuurien asiantuntijoina käytettiin pääasiassa Suomen historian spesialisteja ja kun ulkomaisista opponenteista voi vain haaveilla.

Kun Kemiläinen monien vaikeittenkin vaiheiden jälkeen nimitettiin Jyväskylän yliopiston apulaisprofessorin ja myöhemmin professorin virkaan, hänen oli vakiinnutettava oppialansa, hankittava lähdemateriaalit ja kasvatettava tutkijajoukko. Tässä hän onnistui.

Hän sitoutui työyhteisöönsä, ohjasi ja kannusti oppilaitaan. Hän kasvatti ”Aira Kemiläisen koulukunnan”, jonka vaikutus näkyy niin tutkijakunnassamme kuin yhteiskuntamme johtavilla paikoilla. 1970-luvulle tultaessa Kemiläinen oli saavuttanut neljällä kirjal-

Aira Kemiläinen.

laan kansainvälistä mainetta, ja hän oli kuuluisampi ulkomailta kuin kotimaassa. Tutkimusinto sai uutta tuulta 1980-luvulla. Suomalaisten rodullista alkuperää selvittävän projektin ansiosta ja sitä seuranneiden teosten kautta Kemiläinen avasi monia uusia ikkunoita suomalaiselle ja kansainväliselle tutkijajoukolle.

Kemiläinen tutki ja julkaisi elämänsä loppuun asti. Viimeisissä artikkeleissaan *Kanavas*a ja *Tieteessä tapabuu* -lehdessä hän oikoi niitä vääristyneitä käsityksiä, joita ulkomaisessa tutkimuksessa esitetään Suomen asemasta toisessa maailmansodassa ja sen jälkeen.¹ Kemiläisen havainnot virheistä ja vääristymistä ulko-

maisessa tutkimuskirjallisuudessa olivat sitä luokkaa (esim. Suomen miehitys, Suomi Neuvostoliiton satelliittina), että hän ehdotti systemaattisen tutkimuksen aloittamista Suomen maineen palauttamiseksi. Artikkeleista syntyneitä runsasta palautetta, jota löytyy lehdistä ja internetin sivustoilta, hän ei itse ehtinyt enää nähdä.²

Aira Kemiläinen kuoli 10. heinäkuuta 2006 sairauskohtaukseen Vesannon Harinkaalla. Hän oli syntynyt 4.8.1919 Kuopiossa pohjoissavolaiseen sukuun, jonka jäsenistä moni hankki korkeakoulusivistyksen jo 1800-luvun lopulla. Aira Kemiläisen kasvuympäristö oli suomenmielinen. Hänen isänsä Arvi Kemiläinen toimi Savo-

1. Aira Kemiläinen, Suomi puolusti läntisiä arvoja, mutta väärään aikaan, *Kanava* 4–5/2006; Aira Kemiläinen, Toinen maailmansota ja Suomen maine ”lännen” arvioimana, *Tieteessä tapabuu* 5/2006.

2. Yksi mielenkiintoisimpia on professori Jukka Kemppisen vetoamus poliittisille päättäjille sen jälkeen, kun hän oli lukenut Aira Kemiläisen artikkelin *Tieteessä tapabuu* -lehdessä. Kemppinen esittää, että nämä ryhtyisivät pelastamaan Suomen mainetta ja oikaisisivat väärinkäsitykset, virheet ja suurvaltanäkökohtien värittämät painotukset, joita esiintyy arvostuimmissakin lähteissä (Gilbert, Hobsbawm). Jukka Kemppinen, <http://kemppinen.blogspot.com/2006/07/suomen-syylisyyss.html>

laisessa osakunnassa ja kuului Suomalaisuuden Liiton perustajajäseniin. 1930-luvulla Kemiläisten kodissa toimitettiin *Aitosuomalainen*-lehteä ja isän suomalaisuus- ja kansansivistysharrastuksista tuli osa perheen arkipäivää. Lukuharrastus tarttui Aira Kemiläiseen jo varhain. Perheen ainoana lapsena hän pääsi arvokkaisiin juhliin ja tapasi lapsuudenkodissaan merkittäviä suomalaisuusmiehiä.

Aira Kemiläinen pantiin ensin Allin Nissisen valmistavaan koulun ja sen jälkeen Suomalaiseen yhteiskouluun, jossa painotettiin kulttuuria ja joka oli hengeltään suvaitsevainen ja epäpoliittinen. Ruotsin kielin lisäksi Kemiläinen opiskeli saksaa, ranskaa ja englantia. Laajasta kielitaidosta oli hänelle hyötyä niin historian tutkimuksessa kuin myöhemmin yliopisto-opetuksessa. Hän luki kaunokirjallisuutta alkuperäisillä kielillä, erityisesti hän oli mieltynyt ruotsinkielisiin dekkareihin.

Tultuaan ylioppilaaksi 1937 Aira Kemiläinen aloitti Helsingin yliopistossa yleisen historian, valtio-opin ja kansantalouden opinnot ja valmistui vuonna 1943 filosofian kandidaatiksi.

Talvisodan puhkeaminen vaikutti sekä opintoihin että perheeseen. Isä haavoittui talvisodan ensimmäisen päivän pommituksissa työpaikallaan Teknillisen korkeakoulun kirjastossa ja kuoli kaksi vuotta myöhemmin 1941. Aira Kemiläinen toimi syksyllä 1939 tilapäisissä lottatehtävissä Helsingissä, vuonna 1941 Sisä-Suomen suojeluskuntapiirin esikunnassa ja Helsingin suoje-

luskuntapiirin ilmavalvontatoimistossa, kesällä 1943 Ilmatorjuntarykmentin puhdetyötoimistossa ja kevästä 1944 huoltotoimistossa Lotta Svärd-järjestön lakkauttamiseen saakka syksyyn 1944.

Taloudelliset ja yksityiset syyt pakottivat siirtämään väitöskirjan kirjoittamista. Aira Kemiläinen työskenteli arkistovirkailijana Valtionarkistossa sekä historian opettajana Käpylän yhteiskoulussa ja Töölön yhteislyseon vanhempana lehtorina 1957–62. Aira Kemiläisen analyttinen ote innosti monia Töölön yhteislyseon oppilaita valitsemaan yliopistossa pääaineekseen historian tai jonkin valtiotieteen (esimerkiksi Juhani Suomi, Tauno Huotari, Riitta Suolahti, Aulikki Litzen).

Tutkijaksi Kemiläinen kouluttautui professori Arvi Korhosen johdolla, joka antoi oppilailleen laajoja kansainvälisiä aiheita. Vain tutkimalla kansainvälisesti merkittäviä tutkimusongelmia, suomalaiset tutkijat pääsisivät mukaan tieteelliseen keskusteluun.

Tieteellinen ura

Aira Kemiläisen tieteellistä uraa vauhditti Helsingin yliopiston myöntämä Nuorten tieteenharjoittajien apuraha, jonka hän sai väitöskirjaansa varten. Se käsitteli saksalaisten ajattelijoiden tulkintoja saksalaisuudesta. Hän matkusti vuonna 1951 Göttingeniin, joka tuolloin vielä oli brittien miehittämä, ja opiskeli vuosina 1954–55 Johann Gottfried Herder Instituutin apurahan turvin Göttingenissä ja Marburgissa. Väitöskirjaan tarvittavaa aineistoa löytyi myös Zürichistä, Pa-

riisista ja Lontoosta. 1950-luvun lopulla Aira Kemiläinen oli Asla-stipendiaattina Yhdysvalloissa Columbian yliopistossa. Tuolloin hän oli yhteydessä nationalismin tutkijaan John H. Wuoriseen ja loi yhteyksiä eri maista tulleisiin tutkijoihin.

Aira Kemiläinen puolusti vuonna 1956 väitöskirjaansa *Auffassungen über die Sendung des deutschen Volkes um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts*. Hän oli ensimmäinen yleisestä historiasta väiteltyt suomenkielinen nainen. Väitöskirjassaan hän toi esiin, että saksalaiset tunsivat ensin alemmuudentunnetta suhteessa ranskalaisiin ja englantilaisiin, mutta löysivät sitten perusteita ylemmydentunteeseen. Tämän Kemiläinen tulkitsi vaikuttaneen myöhemmin yhdistyneen Saksan imperialistiseen nationalismiin.

Aira Kemiläinen keskittyi varhaistuotannossaan aate- ja mielipidehistoriaan. *Nationalism: Problems Concerning the Word, the Concept and Classification* (1964) oli hänen tuotantonsa siteeratuin tutkimus. Kemiläisen määrittelyjä ja käsitteitä ovat käyttäneet tutkimuksissaan useat nationalistimin tutkijat (esimerkiksi Eric Hobsbawm, Anthony D. Smith, Benedict Anderson ja Miroslaw Hroch). Kemiläisen tarkoituksena oli laatia uusi laitos tästä klassikoksi muodostuneesta teoksesta, mutta aika loppui kesken. Hän seurasi uusinta kirjallisuutta ja oli viimeiseen saakka sähköpostiyhteydessä nationalismin tutkijoihin eri puolilla maailmaa. Kemiläinen korosti, että kansallistietoisuus ei ollut vain kuviteltua yhteenkuuluvaisuutta (*imagined com-*

munities) kansan keskuudessa ja kansa-käsite luotu, kuten Benedict Anderson osoittaa, vaan sillä oli syvemmät juuret.³ Kemiläinen väitti, että niin kutsutun modernin nationalismin tutkijat ovat kieltäneet aidon kansallismielisyyden. Hän sai tukea väitteeseensä esimerkiksi Jonas Nordinilta, joka väitöskirjassaan *Ett fattigt folk* tutki Ruotsin kansan kansallista identiteettiä ennen 1800-lukua. Tällöin hän löysi todistuksia kansallisesta ajattelusta.⁴ Myös Miroslaw Hroch on huomauttanut, että tiettyä valmiutta tuli kansassa olla ottaa vastaan kansallismielistä innostusta.⁵

Yhteinen ystävämme, Helsingin yliopistossa Bicentennial professorina toiminut Robert Bannister, kiitti osanottokirjeessään heinäkuussa 2006 Aira Kemiläisen uurastusta ja intohimoa tutkimukseen. Hänen mielestään Aira Kemiläinen oli ihailtava siinä mielessä, että hänen tulkintaansa nationalismin synnystä ei käsitteistä johtuvista tulkintaerimielisyyksistä huolimatta horjuttanut mikään.⁶

Ranskan vallankumouksen ja valistusajan käsitysten tuntijana Kemiläinen kävi debattia *Historiallisessa Aikakauskirjassa* suomalaisten historian tutkijoiden kanssa *nation*-sanan merkityksestä Porvoon valtiopäivillä.⁷ Toisen maailmansodan jälkeen nationalismin tutkimus oli varsin vaikeaa, sillä arkikielessä nationalismilla tarkoitettiin usein kansalliskiihkoa. Kemiläisen teos osoitti miten monimerkityksellinen oli nationalismin käsitteistö. Hän totesi, että ranskalaisella ja englantilaisella alueella määrittelyissä nousivat esiin valtion tuntomerkit. Saksalaisella

alueella määriteltiin kansakunta (die Nation) jonkin maan syntyperäiset asukkaat, ja saksaksi nimitettiin kansaa tai maata (*Volk oder Land*), jolla oli oma kieli, oikeudet, tavat ja tottumukset. Kirjassaan hän arvioi kriittisesti Hans Kohnin dikotomiaa ”läntinen” ja ”itäinen nationalismi”,⁸ Hans Kohn esitti ”läntiselle nationalismille” ominaiseksi demokraattisuuden, universaalisuuden ja ihmisrakkautta, ja syytti ”eikäntistä nationalismia”, siis etenkin saksalaista, vain kansallisesta itsekkyydestä ja vihamielisyydestä vieraita kohtaan. Kemiläisen mukaan pohjalla oli ”nation” ja ”peuple” sanojen erilainen merkitys eri kielissä. Kohnin dikotomian takana Kemiläinen näki toisen maailmansodan kokemukset ja sen jälkiselvittelyt.

Vuonna 1968 ilmestynyt Leopold Rankea koskeva tutkimus (*Die historische Sendung der Deutschen in Leopold Ranke's Geschichtsdanken*) jäi vähemmälle huomiolle, käsitteihän se Ranken esittämiä näkemyksiä saksalaisten historiallisesta lähetystehtävästä. Niin väitöskirjan kuin tämänkin tutkimuksen teema ajankohtaistui toden teolla vasta niin kutsutun *Historiker Streit*-keskustelun aikana, jolloin etsittiin kansallissosialismin johtaneita tekijöitä ja aatteita.

Monipuolisen kielitaitonsa ansiosta saksankielisen kulttuurialueen tutkijana aloittanut Kemiläinen pystyi liikkumaan monilla alueilla. 1960-luvun lopulla hän tutki Ranskassa Avignonin kaupungin liittämistä Ranskaan vallankumouksen jälkeen (*L'affaire d'Avignon*, 1971) sekä Englannissa ja Län-

si-Saksassa 1700-luvun nationalismissa ja patriotismissa.

Vaikeuksien kautta voittoon

Mahdollisuudet saada yliopistovirka parantuivat 1960-luvulla, jolloin osin aluepoliittisista syistä perustettiin uusia yliopistoja. Yleisen historian tutkijat saattoivat hakea paitsi yleisen historian virkoja myös historian professuureja, jotka perustettiin Oulun ja Joensuun yliopistoihin. Suomen historian tutkijat hallitsivat kuitenkin 1970-luvun lopulle asti tieteellistä kenttää Suomen Historiallisessa Seurassa, Historiallisessa Aikakauskirjassa ja kansainvälisissä historiakonferensseissa.

3. Benedict Anderson (1986) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso 1986. (1 p. 1983).

4. Jonas Nordin (2000) *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm: Bokförlag Symposion.

5. Miroslaw Hroch (1985) *Social Preconditions of National Revival in Europe*. London-New York: Cambridge University Press. Saksankielinen laitos ilmestyi 1968. Myöhempiä artikkeleita mm. Miroslaw Hroch (1996) ”From National Movement to the Fully-formed Nation. The Nation-building process in Europe” teoksessa *Becoming national: a reader*. Geoff Eley and Ronald Grigor Suny (toim), New York: Oxford University Press.

6. Robert Bannister Marjatta Hietalalle 7.8.2006.

7. Aira Kemiläinen, ”Nation”-sana ja Porvoon valtiopäivien merkitys, *Historiallinen Aikakauskirja* 4/1964; *Underrättelser; Historiallinen Aikakauskirja, Historisk tidskrift för Finland* 1965, p 47–48.

8. Hans Kohn (1944) *The Idea of Nationalism: A Study of Its Origins and Background*, New York: Macmillan.

Aira Kemiläinen siirtyi 1962 Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun historian lehtoriksi. Kun korkeakoulusta tuli Jyväskylän yliopisto, Kemiläinen nimitettiin yleisen historian apulaisprofessoriksi 1965, ja monien vaiheiden jälkeen professoriksi 1971. Tästä virasta hän jäi eläkkeelle vuonna 1986. Helsingin yliopiston dosenttina hän toimi vuosina 1961–86.

Jyväskylän yliopiston Historian laitoksella vieraili useita merkittäviä eurooppalaisia ja amerikkalaisia tutkijoita, mm. Miroslav Hroch. Kemiläinen osallistui säännöllisesti historian tutkijoiden maailmankongressseihin, Wienin kongressista 1965 Stuttgartin kongressiin 1985, useimmiten omalla kustannuksellaan. 1990-luvulla hän oli läheisessä yhteistyössä *History of European Ideas* (myöhemmin *The European Legacy: Toward New Paradigms*) aikakauskirjan julkaisijoiden Ezra ja Sascha Talmorin kanssa, kirjoitti kirja-arvosteluja ja osallistui alan seminaareihin. Monilla kongressimatkoillaan Kemiläinen hankki myös laajan diakuva-kokoelman, jonka avulla hän johdatteli oppilaitaan niin antiikin Kreikan kuin Intian historiaan.

Yliopiston hallinnonuudistus ja taistelu tutkinnonuudistuksesta vei 1970-luvulla ajan luovalta kirjoitustyöltä. Kemiläisellä oli runsaasti hallinnollisia tehtäviä, hän toimi dekaanina ja laitoksen esimiehenä. Hän on eräässä lehtihaastattelussaan todennut, että tutkimukset syntyvät yötyönä.

Aira Kemiläisen oppilas Ossi Päärnilä arvioi nekrolo-

gissaan 23.7.2006 Kemiläisen jälkivaikutusta osuvasti:⁹

”Professorina Aira Kemiläinen oli kannustava, korostaen jo gradun tekijöilleen ulkomaisen tutkimus- ja opintomatkojen tärkeyttä, varsinkin kun arkistomateriaaleja oli Jyväskylässä aluksi niukalti tarjolla. Kemiläisen kansainvälinen, aatehistoriaan keskittyvä suuntautuneisuus synnytti yliopistossa mittavan jälkikasvun, ja hänen ansiostaan yleinen historia nousi täysimittaiseksi ja tasavertaiseksi tieteenalaksi humanistisen tiedekunnan vanhempien oppiaineiden rinnalle.”

Omalla esimerkillään Aira Kemiläinen rohkaisi oppilaitaan tieteelliseen työhön ja hän valitsi assistenteikseen myös nais-tutkijoita. Kemiläisen kaudella Jyväskylän yliopiston historian laitoksella syntyi jatkokoulutettavien ryhmä, joka tutki Saksan aatehistoriaa ja Ranskan vallankumousta ja valistusaatteita. Jyväskylän yliopistoon Aira Kemiläinen hankki mikrofilmitutkimusaineistoja ja kirjallisuutta. 1700-luvun aate- ja mielipidehistoriaa tutkittiin valistuksen aatehistoriallisesta kirjallisuudesta, saksalaisista aikakauskirjoista sekä lehdistä. Yhdysvaltojen ulkopolitiikkaa ja diplomatiaa tutkiva saattoi käyttää lähteenään Yhdysvaltain valtionarkistosta tilattuja mikrofilmejä, joihin Kemiläinen oli Asla-stipendiaattina Yhdysvalloissa tutustunut.

Saksan 1700-luvun aatehistoriasta sekä valistusajan aiheista ilmestyi väitöskirjoja ja lisen-siaatintöitä, niin että puhuttiin

jopa eräänlaisesta koulukunnasta. Tästä aihepiiristä väittelivät Kari Hokkanen ja Sisko Haikala.¹⁰ Aihepiiriin liittyivät Kaija Ronkosen (Nygård), Jukka Marjakosken ja Leila Lehtisen lisen-siaatintyöt.¹¹ Tuulikki Tuomainen väitteli Saksan aatehistoriasta.¹² Kansallisuuskysymyksiin, rotuteorioihin ja rasismiin keskittyvän Suomen akademian projektin pohjalta syntyi neljä väitöskirjaa (Tapani Huovila, Kaija Tiainen-Anttila, Ossi Päärnilä, Anssi Halmesvirta).¹³ Pohjois-Amerikan tutkimussuuntaus tuotti Kemiläisen johdolla kolme väitöskirjaa (Hillevi Toivainen, Olli Kaikkon-

9. Ossi Päärnilä, Moraalisen historian opettaja, *Keskisuomalainen* 23.7.2006.

10. Kari Hokkanen (1975) *Krieg und Frieden in der politischen Tagesliteratur Deutschlands zwischen Baseler und Lüneviller Frieden*, *Studia Historica Jyväskylänensia*; Sisko Haikala (1985) *”Britische Freiheit” und das Englandbild in der öffentlichen deutschen Diskussion im ausgehenden 18. Jahrhundert*, *Studia Historica Jyväskylänensia* 32.

11. Kaija Ronkosen (Nygård) (1971) *Oikeusoppineiden rikosoikeudellisten käsitysten subde valitukseen 1700-luvun loppupuolen Saksassa*, lisen-siaatintyö, Jukka Marjakoski (1981) *Ranskan perustuslakia säättävän kansalliskokouksen (1789–1791) poliittisten ryhmittymien synty*, lisen-siaatintyö; Leila Lehtinen (1988) *Ranskan kansalliskokousten ideologinen subde naapurimaihin ja Amerikkaan vuosina 1789–1793*, lisen-siaatintyö.

12. Tuulikki Tuomainen (1988) *Versailles’ista maailmanherruuteen. Versailles’n rauhansovimusjohdattavien kansallissosialistien propagandassa 1919–23 ja Hitlerin ulkopoliittisessa konseptiossa*, *Studia Historica Jyväskylänensia* 39.

13. Tapani Huovila (1987) *Germanisuus Ranskan poliittisessä historiankirjoituksessa 1800-luvulla*, *Studia Historica Jyväskylänensia* 36; Kaija Tiainen-Anttila (1994) *The Problem of Humanity*.

nen, Kalevi Ahonen).¹⁴ Helsingin yliopistossa Kemiläinen johti aatehistorian lisensiaattiseminaaria, josta valmistuivat Marjatta Hietalan¹⁵ ja Vappu Tallgrenin¹⁶ aatehistorian alaan kuuluvat väitöskirjat. On todettava, että Kemiläisen Yhdysvalloista hankkimalle mikrofilmiaineistolle on ollut runsaasti käyttöä myös laudaturtoissa. Jatko-opiskelijoista useimmille järjestyi myös stipendi Länsi-Saksaan, Englantiin tai Yhdysvaltoihin.

Oikeutusta Suomi-kuvalle

Aira Kemiläinen sai 1970-luvun lopussa Suomen Akatemi-

The Blacks in the European Enlightenment, Suomen Historiallisen Seura, Studia Historica 50; Ossi Päärnilä (1998) *Race, Religion and History in the One-Ireland and Partition Arguments 1833–1922*, Studia Historica Jyväskyläänsia 56; Anssi Halmesvirta (1990) *The British Conception of the Finnish 'Race', Nation and Culture*, Suomen Historiallinen Seura, Studia Historica 34.

14. Hillevi Toiviainen (1986) *Search for Security: United States Citizens in the Far East 1890–1906*, Studia Historica Jyväskyläänsia 33; Olli Kaikkonen (1980) *Deutschland und die Expansionspolitik der USA in den 90er Jahren des 19. Jahrhunderts: mit besonderer Berücksichtigung der Einstellung Deutschlands zur spanisch-amerikanischen Krise*, Studia Historica Jyväskyläänsia 20; Kalevi Ahonen (2005) *From sugar triangle to cotton triangle trade and shipping between American and Baltic Russia 1783–1860*, Jyväskylä studies in humanities 38.

15. Marjatta Hietala (1975) *Der neue Nationalismus in der Publizistik Ernst Jüngers und des Kreises um ihn 1920–1933*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser B, Tom 194, Helsinki, 274.

16. Vappu Tallgren (1981) *Hitler und Helden. Heroismus und Weltanschauung*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Dissertationes humanarum litterarum 29.

alta rahoituksen projektille ”Suomen väestön rodullinen alkuperä ja kansallinen identiteetti suomalaisessa ja muussa eurooppalaisessa ajattelussa 1800- ja 1900-luvuilla”. Projektin tuloksena syntyi teos *Mon-goleja vai germaaneja* (1985) ja neljä väitöskirjaa. Kirjasta otettiin kaksi nopeasti loppuun myytyä painosta. Jäätyään eläkkeelle Kemiläinen jatkoi saman aihepiirin tutkimuksia. *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa* (1986) teoksesta tuli niin ikään hyvin suosittu, ja sen jatkotutkimus, ulkomaa-laista lukijakuntaa palveleva *Finns in the Shadow of Aryans* ilmestyi 1998.

Aira Kemiläisen teos *Toisen maailmansodan paineessa* (2001), joka perustuu hänen omaan päiväkirjaansa sekä kirjeenvaihtoonsa toi esiin uuden näkökulman Suomen historiaan. Historianopiskelijana ja lottatehtävissä Kemiläinen tarkkaili maailmanpolitiikkaa ja pohti Suomen kohtaloita oman perheen traagisten vaiheiden keskellä. Talvisodan kynnyksellä Aira Kemiläinen luonnehtii itseään lähinnä englantilaismieliseksi ja Helsingin Sanomien lukijana lähinnä edistysmieliseksi ja liberaaliksi.

Aura Kemiläisen teokset eivät ole menettäneet ajankohitaisuuttaan. *Finns in the Shadow of Aryans* teosta tervehdittiin mielihyvällä, koska se pureutui kysymyksiin, jotka tänäänkin ovat Euroopan integraation esteenä.¹⁷ Suureksi ansioksi ulkomaisissa kirja-ar-

17. Esimerkiksi Michael Biddiss, *The English Historical Review* 463, Sept. 2000; George Maude, *The Slavonic and East European Review* 4/1999.

vosteluissa laskettiin myös se, että Kemiläinen on valinnut merkittävän, mutta vähän tutkitun aihealueen. Hänen tutkimuksensa osoittavat, miten vahvasti olemme mielikuvien varassa ja miten kauan tietyt stereotypiat elävät. Tämä on tänäänkin arkipäivää. monelle erilaisesta kulttuuripiiristä läheneelle maahanmuuttajalle.

Aira Kemiläinen oli innostunut loppuun saakka tutkimuksesta, hän osallistui aktiivisesti Suomalaisen tiedeakatemian ja Suomen Historiallisen Seuran kokouksiin. Aira Kemiläinen valittiin Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi 1975 ja vuonna 2003 hänelle myönnettiin Suomalaisen Tiedeakatemian kunniapalkinto. Suomen Historiallisen Seuran kunniajäseneksi hänet kutsuttiin vuonna 2000.

Marjatta Hietala

Palkittuja

■ Tieteentekijöiden liitto on valinnut akatemiaturkija, dosentti *Marjo Kaartisen* vuoden 2006 tieteentekijäksi. Liiton mukaan Kaartinen on arkoihinkin aiheisiin tarttuva aktiivinen tutkija ja yhteiskunnallinen keskustelija, joka on vaikuttanut naisten asemaan yliopistossa ja tiedeyhteisössä.

Kaartinen toimii Suomen Akatemian tutkimusprojektin (Difference and Corporeality. Experiences of Bodily Otherness in Premodern English Culture) vastuullisena johtajana. Parhaillaan hän itse tutkii uuden ajan alun sukupuolihistoriaa, erityisesti ruumiiseen,

tilaan ja tunteisiin liittyviä kysymyksiä ja kirjoittaa englantinkielistä monografiaa rinta-syövän historiasta.

Edistääkseen sotahistoriallista tutkimusta Suomen Marsalkka Mannerheimin perinnesäätiö on perustanut joka toinen vuosi myönnettävän sotahistorian palkinnon. Ensimmäinen palkinnon saaja on dosentti *Lasse Laaksonen* kirjastaan *Eripuraa ja arvovaltaa. Mannerheimin ja kenraalien henkilösubteet ja johtaminen* (Ajatus Kirjat).

Laaksonen tutkimus kohdistuu talvi- ja jatkosodan historian kannalta hyvin keskeiseen, mutta tähän mennessä varsin hajanaisesti käsiteltyyn aihepiiriin. Tutkimuksessa eritellään niitä ylimmän päällystön henkilösuhteita, joissa ilmeni ristiriitoja, syvällisesti ja objektiivisesti ja otetaan kriittisesti perustellen kantaa aiemman tutkimuksen käsityksiin.

Valintatoimikuntaan kuuluvat säätiön hallituksen edustajina kenraaliluutnantti Heikki Tilander (pj) ja kenraalimajuri Sami Sihvo sekä historiatutkimuksen asiantuntijoina professori Jouko Vahtola ja professori, everstiluutnantti Pasi Keselli.

Vuoden kristilliseksi kirjaksi on valittu *Seikko Eskolan* teos *Historian kuolema ja kulttuurien taistelu* (Edita Publishing Oy). Eskola kirjoittaa esseissään historiasta eri näkökulmissa. Teos ei ole hartauskirja, mutta se valinnan tehneen oopperalaulaja Esa Ruutusen mukaan haastaa elämäntarkastukselliseen sekä kristillisen uskon ja oman henkilökohtaisen uskon merkityksen pohdintaan.

Oulun Historiaseura on myöntänyt dosentti *Hanna Snellmanille* Olaus Magnus -palkinnon historian tutkimuksen ja harrastuksen edistämisestä Pohjois-Suomessa.

Väitöksiä

■ Jessica Parland-von Essen on väitellyt Helsingin yliopistossa 9.2.2005 (*Behagets betydelse. Dötrars edukation i det sena 1700-talets adelskultur*). Vastaväittäjä oli FD Angela Rundqvist.

Vesa Mauriala on väitellyt Helsingin yliopistossa 28.5.2005 (*Uutta aikaa etsimässä. Individualismi, moderni ja kulttuurikritiikki Tulenkantajien elämässä 1920- ja 1930-luvulla*). Vastaväittäjä oli prof. Juhani Niemi.

Eila Linnanmäki on väitellyt Helsingin yliopistossa 10.9.2005 (*Espanjantauti Suomessa. Influenssapandemia 1918–1920*). Vastaväittäjä oli Jouko Vahtola.

Pekka Lund on väitellyt Helsingin yliopistossa 21.1.2006 (*Kuilun reunalla. Suomen Lähetysseura Kiinassa 1926–1929*). Vastaväittäjä oli dos. Ilkka Huhta.

Katja Huomo on väitellyt Helsingin yliopistossa 21.1.2006 (*”Perkeleen kieli” – suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla*). Vastaväittäjä oli prof. Maija Kallinen.

Laura Hollsten on väitellyt Åbo Akademiassa 27.1.2006 (*Knowing Nature: Knowledge of Nature in English and French Travel Accounts from*

the Seventeenth Century Caribbean). Vastaväittäjä oli Dr. Richard Grove.

Tuomas Hoppu on väitellyt Tampereen yliopistossa 25.2.2006 (*Historian unohtamat suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansodassa 1914–1918*). Vastaväittäjä oli prof. Jouko Vahtola.

Hannu Valtonen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 24.3.2006 (*Tavallisesta kuriositeetiksi – kahden Keski-Suomen Ilmailumuseon Messerschmitt Bf 109 -lentokoneen museoarvo*). Vastaväittäjät olivat fil. tri Pasi Keselli ja dos. Juhani Kostet.

Derek Fewster on väitellyt Helsingin yliopistossa 25.3.2006 (*Visions of Fast Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*). Vastaväittäjä oli prof. Hannu Salmi.

Ilona Kemppainen on väitellyt Helsingin yliopistossa 31.3.2006 (*Isänmaan ubrit – sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*). Vastaväittäjä oli dos. Pirjo Markkola.

Pauli Sivonen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 1.4.2006 (*Being a Roman Magistrate. Office-holding and Roman Identity in Late Antique Gaul*). Vastaväittäjä oli dos. Antti Arjava.

Petri Nummivuori on väitellyt Helsingin yliopistossa 21.4.2006 (*Nuori konservatiivi. Tuure Junnila ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1956*). Vastaväittäjä oli dos. Vesa Vares.

Jari Hanski on väitellyt Helsingin yliopistossa 22.4.2006 (*Juutalaisvastaisuus suomalais-*

sisä aikauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918–1944). Vastaväittäjä oli dos. Eero Kuparinen.

Carina Nynäs on väitellyt Åbo Akademiassa 13.5.2006 (*Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i 1900-talets svenska biografier*). Vastaväittäjä oli prof. Eva Österberg.

Hanna Seija Kaarina Elomaa on väitellyt Turun yliopistossa 20.5.2006 (*Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärrys ruotsinkielisessä sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle*). Vastaväittäjä oli fil. tri Teppo Sintonen.

Kim Groop on väitellyt Åbo Akademiassa 22.5.2006 (*With the Gospel to Maasailand – Lutheran Mission Work among the Arusha and Maasal in Northern Tanzania 1904–1973*). Vastaväittäjä oli prof. Ruth Franzen.

Aappo Kähönen on väitellyt Helsingin yliopistossa 3.6.2006 (*The Soviet Card in the Soviet Foreign Policy, 1956–1959*). Vastaväittäjä oli prof. Markku Kangaspuro.

Anna Kristiina Sivula on väitellyt Turun yliopistossa 3.6.2006 (*Kysymyksiä ja voimaviivoja: March Blochin historian-tutkimuksellisen tuotannon metodologinen perintö*). Vastaväittäjä oli prof. Matti Peltonen.

Mari Isoaho on väitellyt Oulun yliopistossa 17.6.2006 (*The Image of Aleksandr Nevskiy in Medieval Russia: Warrior and Saint*). Vastaväittäjä oli prof. Ludwig Steindorff.

Heini Hakosalo on väitellyt Oulun yliopistossa 12.8.2006 (*On Speaking Terms: Scientific Boundary Work and the Dis-*

covery of Aphasia, 1861–1874). Vastaväittäjä oli prof. Thomas Söderqvist.

Satu Matikainen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 18.8.2006 (*Great Britain, British Jews, and the International Protection of Romanian Jews, 1900–1914: A Study of Jewish Diplomacy and Minority Rights*). Vastaväittäjä oli dos. Eero Kuparinen.

Tiina Huokuna on väitellyt Helsingin yliopistossa 9.9.2006 (*Vallankumous kotona! Arkielämän visuaalinen murros 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa*). Vastaväittäjä oli fil. tri Minna Sarantola-Weiss.

Sanna Maarit Leskelä-Kärki on väitellyt Turun yliopistossa 9.9.2006 (*Kirjoitaen maailmassa. Krobnin sisaret ja kirjallinen elämä*). Vastaväittäjä oli prof. Irma Sulkunen.

Tuula Hockman on väitellyt Tampereen yliopistossa 30.9.2006 (*Kolmen polven perilliset. Ingeborg Aakentytär (Tott) ja hänen sukunsa (n. 1460–1507)*). Vastaväittäjä oli fil. tri Markku Lamberg.

Raisa Maria Toivo on väitellyt Tampereen yliopistossa 7.10.2006 (*Mother, Wife and Witch: Authority and status in Court Record Narratives in early modern Finland*). Vastaväittäjä oli prof. Brian P. Levack.

Markku Hokkanen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 14.10.2006 (*Quests for Health in Colonial Society. Scottish Missionaries and Medical Culture in the Northern Malawi Region, 1875–1939*). Vastaväittäjä oli Senior Research Fellow John McCracken.

Taru Salmenkari on väitellyt Helsingin yliopistossa 14.10.2006 (*Democracy, Participa-*

tion, and Deliberation in China – The discussion about democratic centralism in the official Chinese press, 1978–1981). Vastaväittäjä oli prof. Stephen Angle (Wesleyan University).

Joni Krekola on väitellyt Helsingin yliopistossa 21.10.2006 (*Stalinismen lyhyt kurssi. Suomalaiset Moskovan Lenin-kouluissa 1926–1938*). Vastaväittäjä oli prof. Jukka Paastela.

Esa Ruuskanen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 21.10.2006 (*Vibolliskuiuin ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot: Kuinka Pohjois-Savon Lapuan liike sai nimismiehet ja maaherran sulkemaan 59 kommunistista työväentaloa Pohjois-Savossa 1930–1932*). Vastaväittäjä oli dos. Vesa Vares.

Marina Vituhnovskaja on väitellyt Helsingin yliopistossa 24.10.2006 (*Rossijskaja Karelija i karely v imperskoi politike Rossii, 1905–1917*). Vastaväittäjä oli prof. Markku Kangaspuro.

Martti Hölsä on väitellyt Joensuu yliopistossa 3.11.2006 (*On uuden huomenen saava. Suomalainen kansakoulu Itä-Karjalan sotilashallinnon kasvatustavoitteiden toteuttajana miehityssajan aunukselaiskylässä 1941–1944*). Vastaväittäjä oli prof. Martti T. Kuikka.

Teemu Keskisarja on väitellyt Helsingin yliopistossa 17.11.2006 (*”Secoituxesta järjestömain luondocappaiden kanssa” – Perversiot, oikeuselämä ja kansankulttuuri 1700-luvun Suomessa*). Vastaväittäjä oli dos. Olli Matikainen.

Sari Katajala-Peltomaa on väitellyt Tampereen yliopistossa 25.11.2006 (*Gender and*

Spheres of Interaction. Devotional Practices in Fourteenth-Century Canonisation Processes). Vastaväittäjä oli prof. Didier Lett.

(Luettelon laatinut *Veikko Kallio*)

Tieteen päivät 2007

■ Tieteen päivät järjestetään 10.–14.1.2007 Helsingissä, keskuspaikkana on Helsingin yliopiston päärakennus. Tieteen päivät on maamme merkittävien kaikkien tieteenalattava suu- relle yleisölle tarkoitettu tiede- tapahtuma, jossa eturivin tut- kijat eri aloilta ja eri puolilta Suomea kertovat ja keskuste- levat tieteestä ja tutkimuksesta sekä tieteen mahdollisuuksista ja rajoista. Aiheet kattavat niin humanistisen ja luonnontie- teellisen tutkimuksen kuin tait- teen ja teknologian tutkimuk- seen.

Tieteen päivien 2007 yleis- otsikkona on *Rajalla*. Se sopii kuvaamaan tiedettä, joka pyr- kii jatkuvasti laajentamaan tie- tämyksemme rajoja. Teeman puitteissa esitellään erityisesti raja-aitoja ylittävää tutkimusta, mutta myös sekä konkreetti- siin että aineettomiin rajoihin liittyviä aiheita. Valtiot varjele- vat mustasukkaisesti rajojaan, eikä Euroopan integraatio ole niitä poistanut, vaikkakin ma- daltanut. Myös ihmisyksilöllä on omat fyysiset ja henkiset rajansa, eivätkä niidenkään loukkaukset jää vaille seurauk- sia.

Tieteen päivien teemoja ovat muun muassa: Rajat ja konfliktit, Historialliset rajat, Historian periodisoinnit, Val- tioiden suvereniteetista sivilisa- saatioiden sotaan, Kielikontak- tit, Hyvän kielen rajat, Elinta- sorajat, Taloudellisen kasvun rajat, Uskontojen rajat, Hyvän ja huonon maun rajalla, Yksi- tyisyyden rajat, Henkisen ja fyysisen suorituskyvyn rajat, Raja-arvoja ja -hyötyjä, Elämän ja kuoleman rajalla, Terveyden ja sairauden rajat – originelli vai häiriintynyt? Ihmisen ja koneen rajalla – tietoisia koneita, ihmisen varaosia? Sukupuuton rajalla, Fysiikaalisen maailman rajoilla, Fysiologisia rajapin- toja, Maailmankaikkeuden tuol- la puolen, Sukupuoli – raja- tapauksia, Rajansa kaikella.

Joka toinen vuosi pidettävi- en Tieteen päivien järjestäjinä ovat Tieteellisten seurain val- tuuskunta, Suomen Tiedeaka- temia ja Valtuuskunta ja Suo- men Kulttuurirahasto.

Kasvatuksen historian päivät 2007

Kasvatuksen historian verkos- to on vuonna 2005 perustettu alan tutkijoiden ja opiskelijoi- den valtakunnallinen ja moni- tieteellinen verkosto, jonka tavoitteena on edistää kasva- tuksen historian tutkimusta ja opetusta sekä tutkijoiden väli- stä yhteistyötä. Verkosto järjes- tää vuosittain kansalliset kak- sipäiväiset *Kasvatuksen histo- rian päivät*.

Helsingin yliopistossa 4.– 5.6.2007 pidettävien päivien otsikkona on ”Rajoja ja siltoja kasvatuksen historian kentil- lä”. Järjestäjinä toimivat Kasva- tuksen historian verkosto, His- toriallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja ke- hittämiskeskus sekä Suomen Kouluhistoriallinen Seura.

Päivien teemat ovat aatehis- toria, kadonneet koulut, elä- mäkertatutkimus, työväki ja kasvatus, kasvatuksen koke- mukset, lapsuuden historia, kansalaisvaikuttaminen, kirkko ja kasvatus sekä oppivelvolli- suus ja lasten työnteke. Ohjel- massa on myös kasvatuksen historian graduseminaari ja oppikirjaseminaari.

Valintoja

Professori *Riitta Hjerppe* on valittu taloushistorian maail- manjärjestön (International Economic History Association) puheenjohtajaksi kaudelle 2006–2009. Hjerppe tunnetaan kansainvälisesti erityisesti ta- loudellisen kasvun ja kansan- talouden historiallisten tilinpi- tolaskelmien eturivin asiantun- tijana.

Helsingin yliopiston Kristii- na-instituutin johtaja, naistut- kimuksen professori (mvs.) *Kirsi Saarikangas* on valittu eurooppalaisen naistutkimus- järjestö AOIFE:n (Association of Institutions for Feminist Education and Research in Europe) puheenjohtajaksi kau- delle 2006–2009.

Oikaisu

■ Arvostelussani, joka koski Esko Salmisen kirjaa *Viestinnällä vallankumoukseen* (Historiallinen Aikakauskirja 3/2006, s. 357) toisessa kappalessa mainitsin Suomen Sanomalehtimiesten Liiton sijasta Suomen Sanomalehtien Liiton. Lauseen olisi pitänyt kuulua ”Vielä vuonna 1983 Suomen Sanomalehtimiesten Liiton periaateohjelmaan sisältyi käsitys, jonka mukaan kaiken radio- ja televisiotoiminnan oli oltava yhteiskunnan valvonnassa eikä mainonnan katsottu kuuluvan niiden toimenkuvaan.”

Sinikka Wunsch

Suomen Sanomalehtimiesten Liiton/Journalistiliiton jäsen 1972–2005

Kirjoittajat

■ Antti Arjava on Helsingin yliopiston klassillisen filologian dosentti. Hän on tutkinut erityisesti antiikin naisen asemaa ja myöhäisantiikin yhteiskuntaa.

Heini Hakosalo on oululainen filosofian tohtori. Hän tutkii varhaisia naislääkäreitä Suomessa ja muissa maissa.

Minna Harjula on Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti. Hän tutkii kansalaisuuden muotoutumista vuoden 1905 suurlakon jälkeen.

Pekka Harttila on helsinkiläinen suurlähettiläs ja varatuomari.

Marjatta Hietala on akateemiaprofessori ja Tampereen yliopiston yleisen historian professori.

Merja-Liisa Hinkkanen on yleisen historian ja merihistorian dosentti. Hän toimii tutkijana Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa.

Kaisa Huttunen toimii tutkijana Helsingin yliopiston rahoittamassa Kuluttajayhteiskunnan muutos-tutkijakoulussa. Tutkijakoulu on maatalousmetsätieteellisen tiedekunnan kuluttajaekonomian oppiaineen ja valtiollisen tiedekunnan talous- ja sosiaal historian oppiaineen yhteishanke. Huttunen tarkastelee tekeillä olevassa väitöskirjatyössään kulutuksen ja kuluttajan representaatioita osuuskauppaliikkeiden kuluttajavalistuksessa.

Kristiina Kalleinen on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti. Hänen tutkimusaiheensa on Suomen 1800-luvun ylimmän virka-aristokratian kansakunta-, isänmaa- ja Venäjäsuhde.

Markku Kangaspuro on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti. Hän toimii Aleksanteri-instituutin tutkimuspäällikkönä ja tutkii historian poliittista käyttöä eurooppalaisuuden rakentamisessa Suomessa ja Venäjällä.

Kimmo Katajala on Joensuun yliopiston Suomen historian professori.

Jukka Kempainen on Lappeenrannan teknillisen yliopiston informaatio-oikeuden professori ja Turun yliopiston kulttuurihistorian dosentti.

Jukka Korpela on Joensuun yliopiston yleisen historian professori.

Eero Kuparinen on Turun

yliopiston yleisen historian dosentti.

Tuija Laine on Helsingin yliopiston kirkko- ja kirjainhistorian dosentti.

Marko Lamberg on Jyväskylän yliopiston yhteisöhistorian dosentti. Hänen tutkimustensa erityisala on pohjoismainen sosiaali- ja kulttuurihistoria myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa.

Jyrki Loima on Helsingin yliopiston Viikin normaalikoulun johtava rehtori ja Joensuun yliopiston aate- ja vähemmistöhistorian dosentti.

Jan Löfström Helsingin yliopiston Historian didaktiikan yliopistonlehtori ja Jyväskylän yliopiston historiallisen antropologian dosentti.

Juha Manninen on Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori.

Satu Matikainen on filosofian tohtori ja toimii yliassistenttina Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksessa. Hän tutkii vähemmistökysymyksiä kansainvälisissä suhteissa.

Kari Miettinen on filosofian tohtori. Hän toimii tutkijana Joensuun yliopiston historian laitoksessa. Hän tutkii suomalaisten lähetyssaarnaajien afrikkalaisten kouluttamiseen liittyneitä tavoitteita ajanjaksolla 1900–70.

Ville Pernaa on valtiotieteiden tohtori ja toimii erikoistutkijana Turun yliopiston poliittisen historian laitoksessa.

Panu Pulma toimii Helsingin yliopiston Suomen ja pohjoismaiden historian vs. professorina.

Anu Pylkkänen on oikeustieteen tohtori. Hän toimii akatemiatutkijana Helsingin yli-

opistossa. Hänen tutkimushankkeensa on ”Näkyviin oikeuden henkilöinä. Naisten oikeudellisen henkilöiden konstruktioit Suomen oikeushistoriassa”.

Hannu Salmi on Turun yliopiston kulttuurihistorian professori.

Minna Sarantola-Weiss on filosofian tohtori ja Helsingin kaupunginmuseon tutkimuspäällikkö.

Irma Sulkunen on Tampereen yliopiston Suomen historian professori.

Vesa Vares on dosentti ja yliassistentti Turun yliopiston poliittisen historian laitoksessa.

Notes on the contents

■ The theme of the *Historical Journal* 4/2006 is With or without rights.

In her article “Kelvoton valtiokansalaiseksi? Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja äänioikeusanomukset Suomessa 1906–17” (An unsuitable citizen? Restrictions to general suffrage and petitions for the right to vote in Finland 1906–1917), Minna Harjula examines the grounds for refusing suffrage, and who were those people denied a vote. She asks how general the general suffrage, enacted a hundred years ago, really was. Ville Pernaa’s column “Punaisesta viivasta vaalikoneisiin” (From the red line to voting machines) discusses the nature of democracy on the occasion of the Finnish jubilee year of general and equal suffrage.

In her article “Naisten oikeudet maatiloilla – suomalaisen modernisaatiokehityksen pitkä historia” (Women’s rights on farms – the long history of Finnish modernisation), Anu Pykkänen treats modernisation most of all as a historical process, the key characteristics of which are individual rights and formal equality. By her choice of topic, Pykkänen does not actually take a stand on feminist criticism of modernisation, rather her aim is also to analyse how modernisation is built on similarity on the one hand and difference on the other.

Heini Hakosalo’s article “Kivuton murros? Naisten oikeus akateemisiin opintoihin 1800–1900-luvun taitteen Suomessa” (The painless revolution? Women’s right to academic studies in late 19th and early 20th century Finland) takes a comparative view of the beginnings of women’s academic studies in Finland. She asks how smoothly did women’s university studies begin at the turn of the 19th and 20th centuries.

Kaisa Huttunen takes consumer rights as the theme of her article “‘Sinäkin olet kuluttaja’. E-liikkeen poliittisesta etujärjestötoiminnasta konsensushakaiseen kuluttajapolitiikkaan” (‘You too are a consumer’. From the cooperative movement’s political interest group activities to consensus-seeking consumer policy). Today, all political parties are interested in consumer rights and safeguarding consumer interests, and the task of creating consumer policy rests mainly with the Ministry of

Trade and Industry. However, as late as in the 1950s, the term “consumer” referred to wage earners who were politically inclined to the left.

Jyrki Loima’s article “Lain ja aatteen voimin vähemmistöä vastaan? Venäläisen maanomistuksen muutokset Viipurin läänissä 1917–1927” (Law and ideology against a minority? Changes to Russian land ownership in the Viipuri Province in 1917–1927) deals with land ownership issues in the Viipuri Province. In summer 1917, Russians registered titles to properties in the Karelian Isthmus. During the 1918 war, the Karelian commander of the White Guards ordered that Russian properties could be confiscated “without further ado”. Loima takes a look at the change in which legislation expedited by nationalistic factions also increasingly transferred Russian properties into Finnish hands after the war. The goal was a province with homogenous land ownership where foreign population and land ownership were felt to be a hindrance.

Satu Matikainen discusses European minorities in her article “Vähemmistöt ja vähemmistöoikeudet maailmansotien välisessä Euroopassa” (Minorities and minority rights in inter-war Europe). As a consequence of the First World War, the old empires in Central and Eastern Europe disintegrated and were replaced with new nation states. However, up to a third of the population in any given area constituted minority populations in their states of residence. Minority rights were addressed in mi-

minority agreements, which new and expanded states had to sign. A new international organisation, the League of Nations, guaranteed the minority agreements.

Dozens of heads of state and religious leaders have recently apologised and expressed regret for tragic historical events. What kind of problems could such symbolic reparations possibly have from the perspective of defining the terms of citizenship? Jan Löfström attempts to find answers to this question in his article "Historialliset anteeksipyyntöt eksklusion välineenä? Symboliset hyvitykset ja kulttuurisen kansalaisuuden politiikka" (Historical apologies as an instrument of exclusion? Symbolic reparations and the politics of cultural citizenship).

The boundary defined in the Pähkinäsaari Peace Treaty (1323) is a key boundary in Finnish national history and it is used for explaining culture, identity and the present world. Earlier research has concentrated on identifying the boundary stones, which, however, is irrelevant from the medieval perspective, as Jukka Korpela points out in his article "Keskiaikainen itäraja läpi itäisen Fennoskandian metsävyöhykkeen – mikä se on! (The medieval eastern boundary through the eastern Fennoscandian forest zone – What does this mean?). However, more relevant questions are how the boundary was originally understood in the multi-layered medieval world, how it changed as a result of nation building and how it eventually

came to be imbued with anachronistic super-historical meanings, which have been used to legitimise various political and cultural views.

In his article "Anders Chydenius ja maailman ensimmäisen tietämisen vapauden lain synty" (Anders Chydenius and the creation of the world's first law on the freedom of knowledge), Juha Manninen discusses the concepts of freedom and freedom of knowledge as expressed by the 18th century Finnish economist Anders Chydenius. Chydenius's formulations were the basis for the freedom of the press laws enacted by the Swedish Diet, which were unprecedented anywhere at the time.

(Translation: *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 0 0 6

104. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Kimmo Rentola, Marko Tikka

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Heikki Talvitie (vpj.), Pauli Kettunen, Tuomo Lappalainen,

Katariina Mustakallio, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kallioma

Suuntaviivoja

<i>Pirjo Markkola</i> , Historiantutkimuksen ajan- kohtaisuus	1
<i>Pirjo Markkola</i> , Lapset, sota ja historiantut- kimus	113
<i>Pirjo Markkola</i> , Tiede, tieto ja valta	233
<i>Pirjo Markkola</i> , Kansalaisuus, oikeus ja oi- keudettomuus	365

Teemat

Historian totuus	30
Lapset ja sota	117
Oikeus ja oikeudettomuus	368
Pähkinäsaaren rauhan raja	454
Rintamamiehen psyyke	235
Snellman	5
Suomalaiset sotilaat maailmalla	38
Tiede, tieto ja valta	233
Tietämisen vapaus	470

Kolumnit

<i>Sirpa Käbkönen</i> , Naisten ja lasten jatko- sota – erillistä vai yhteistä?	36
<i>Harri Siiskonen</i> , Häpeä ja syrjäytyminen Afrikan AIDS-orpojen painolastina	174
<i>Heini Hakosalo</i> , Valta ei ole abstraktio	253
<i>Ville Perna</i> , Punaisesta viivasta vaaliko- neisiin	452

Katsauksia

<i>Arto Nevala</i> , Korkeakouluhistorian linjoja	306
<i>Matti Peltonen</i> , Sata vuotta protestanttista etiikkaa ja kapitalismin henkeä	70
<i>Jukka Rantala</i> , Kasvatustiede on vaarassa menettää historiallisen näkökulmansa	176
<i>Singa Sandelin Benkö</i> – <i>Nina Santavirta</i> – <i>Barbara Mattsson</i> – <i>Merja Keinänen</i> ,	

<i>Silja Järventausta</i> , Lapsi myrskyn sil- mässä – sotalapsi silloin ja nyt. Suomen lähihistorian avaamaton lehti	181
<i>Raimo Savolainen</i> , J. V. Snellman kansa- kunnan käsikirjoittajana	20
<i>Irma Sulkunen</i> , Mikä historiassa on totta? Kansallisen historian myytit ja todelli- suus	30

Tutkimuksia

<i>Heini Hakosalo</i> , Kivuton murros? Naisten oi- keus akateemisiin opintoihin 1800- 1900-luvun taitteen Suomessa	397
<i>Minna Harjula</i> , Kelvoton valtiokansalai- seksi? Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja äänioikeusanomukset Suomessa 1906 –17	368
<i>Tuomas Hoppu</i> , Lojalisuus Venäjää koh- taan ensimmäisen maailmansodan ai- kana	56
<i>Kaisa Huttunen</i> , ”Sinäkin olet kuluttaja”. E-liikkeen poliittisesta etujärjestötoimin- nasta konsensushakuihin kuluttaja- politiikkaan	408
<i>Setja Jalagin</i> – <i>Marianne Junila</i> , Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena	117
<i>Marja Jalava</i> , Kansakunnan miestä muok- kaamassa	5
<i>Jussi Jalonen</i> , Magersfonteinin miehet. Skan- dinaviska Kären -komennuskunnan suo- malaisvapaaehtoiset buurisodassa 1899 –1902	38
<i>Marko Junkkarinen</i> , Maailmankuvatutkimus historian ”aputiiteenä”	273
<i>Ilona Kemppainen</i> , Isät, äidit ja isänmaan toivot – käsityksiä lapsista ja vanhem- mista sotavuosien Suomessa	163

- Ville Kivimäki*, Psykiatrien paperisota. Suomalaisotilaiden psyykkisten vammojen diagnoosit ja hoito toisen maailmansodan aikana 235
- Jukka Korpela*, Keskiaikainen itäraja läpi itäisen Fennoskandian metsävyöhykkeen – mikä se on! 454
- Oiva Kuisma*, Henrik Gabriel Porthanin estetiikka 282
- Pauliina Latvala*, "Lapsuuteeni kuuluivat sota, siirtolaiset ja sankarihautajaiset". Suomeen jääneiden lasten muistoja sota-vuosien arjesta 142
- Jyrki Loima*, Lain ja aatteen voimin vähemmistöä vastaan? Venäläisen maanomistuksen muutokset Viipurin läänissä 1917–27 419
- Jan Löfström*, Historialliset anteeksipyyntöet eksluusion välineenä? Symboliset repaaraatit ja kulttuurisen kansalaisuuden politiikka 443
- Juba Manninen*, Anders Chydenius ja maailman ensimmäisen tietämisen vapauden lain synty 470
- Satu Matikainen*, Vähemmistöt ja vähemmistöoikeudet maailmansotien välisessä Euroopassa 433
- Seija-Leena Nevala-Nurmi*, Nuoria maanpuolustajia vai suomalaisia lapsisotilaita? 153
- Riikka Nisonen*, Politiikkaa ja piilolinsejä – akateemikko Otto Wichterlen toiminta Prahan kevään ja normalisoinnin aikana 293
- Antti Oikarinen*, Kreikkalaistuva Rooma – Rooman tasavallan aikaiset kirjasot ja kreikkalaisen kirjallisuuden leviäminen 255
- Anu Pylkkänen*, Naisten oikeudet maatioilla – suomalaisen modernisaatiokehityksen pitkä historia 382
- Heikki Salminen*, Lapset sodankäynnin uhreina. Sotalapset ja lastensiirrot 1900-luvulla 132
- Keskustelua*
- Joban Bäckman*, Miten venäläinen kirjoittaa talvisodan? 312
- Tiina Kivinen*, Opettaako historia mitään? 66
- Marko Paavilainen*, Nuoria maanpuolustajia vai suomalaisia lapsisotilaita? 314
- Kari Selén*, Itsenäisen sotilaspoikajärjestö? 313
- Reijo Solantie*, Maataloutta pakkaspirun maassa 185
- Timo Vibavainen*, Naisten erillissota 191
- Arvosteluja*
- Giuseppe Acerbi, *Il viaggio in Svezia e in Finlandia (1798–1799)*, Giuseppe Acerbi sul cammino di Capo Nord I (*Eero Saarrenbeimo*) 217
- Kalevi Ahonen, *From Sugar Triangle to Cotton Triangle: Trade and Shipping between America and Baltic Russia, 1783–1860 (Auvo Kostiaainen)* 87
- Tapio Bergholm, Sopimussyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon. SAK 1944–1956 (*Aarne Mattila*) 101
- Peter Burke, *What Is Cultural History? (Hannu Salmi)* 199
- Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling, Per Haave (toim.), *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal (Panu Pulma)* 485
- Dorrit Cohn, *Fiktion mieli (Matti Peltonen)* 205
- Jared Diamond, *Romahdus: Miten yhteiskunnat päättävät tuhoutua tai menestyä (Kimmo Korteniemi)* 202
- Derek Fewster, *Visions of past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History (Hannu Salmi)* 503
- Gerrard Graig, *The Foreign Office and Finland 1938–1940. Diplomatic sideshow (Pekka Harttila)* 100
- Kim Groop, *With the Gospel to Maasailand. Lutheran Mission Work among the Arusha and Maasai in Northern Tanzania 1904–1973 (Kari Miettinen)* 505
- Lars Gyllenhaal – Lennart Westerberg, *Svenskar i krig. 1914–1945 (Mauno Jokipti)* 95
- Anssi Halmesvirta & Heino Nyssönen (toim.), *Bridge Building and Political Cultures: Hungary and Finland 1956–1989 (Pekka Harttila)* 353
- Jussi Hanska, *Kristuksen sijaiset maan päällä? Paaviuden historiaa apostoli Pietarista Johannes Paavali toiseen (Jukka Korpela)* 75
- Jari Hanski, *Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918–1944 (Eero Kuparinen)* 341

- Jari Hanski: Juutalaisviha Suomessa 1918–1944 (*Eero Kuparinen*) 341
- Esko Hartikainen, Heränneitä ja nukahtaneita. Kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä (*Irma Sulkunen*) 326
- Tuomas Heikkilä, Pyhän Henrikin Legenda (*Sari Katajala-Peltomaa*) 206 Simo Heininen, Ihmistä suurempi. Paaviuden historia (*Jukka Korpela*) 75
- Timo Herranen, Uusiin aseisiin. 1950-luvun lopulta 1990-luvun puoliväliin. Rautatie-
läisten liiton historia 3 (*Erkki Vasara*) 349
- Marjatta Hietala (toim.), Tutkijat ja sota. Suomalaisen tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana (*Seppo Hentilä*) 317
- Tuula Hockman, Kolmen polven perilliset. Ingeborg Aakentytär (Tott) ja hänen sukunsa (n. 1460–1507) (*Marko Lamberg*) 491
- Tuomas Hoppu, Historian unohtamat. suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansodassa 1914–1918 (*Jouko Vahtola*) 339
- Tiina Huokuna, Vallankumous kotona! Arkielämän visuaalinen murros 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa (*Minna Sarantola-Weiss*) 517
- Tapio Hämynen – Jukka Partanen – Yury Shikalov, Family Life on the North-western Margins of Imperial Russia (*Kari Matti Piilabti*) 210
- Marja Jalava, Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealisisessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914 (*Marja Tuominen*) 88
- Daniel Juslenius, Suomen onnettomuus. De miseris Fennorum. Suomentanut ja toimittanut Juhani Sarsila (*Tuija Laine*) 495
- Marjo Kaartinen & Anu Korhonen, Historian kirjoittamisesta (*Markku Hyrkkänen*) 196
- Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén ja Saara Tuomaala (toim.), Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa (*Antero Heikkinen*) 91
- Pirkko-Leino Kaukiainen, Tunteeton sotilas Turkin sodassa: sotamies S. A. Wallinin elämänvaiheet (*Teuvo Laitila*) 328
- Yrjö Kaukiainen, Rantarosvojen saaristo (*Merja-Liisa Hinkkanen*) 497
- Catriona Kelly, Conrade Pavlik. The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero (*Sirkka Abonen*) 192
- Ilona Kemppainen, Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana (*Pirjo Markkola*) 224
- Jouni Keskinen, Jarmo Peltola ja Sami Suomenjoki, Tampereilaiset. tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen (*Marjatta Rabikainen*) 347
- Jukka Kortti, Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit: 60-luvun suomalainen televisiomainonta (*Hannu Nieminen*) 227
- Jukka Koivisto, Etulinjasta Etelärantaan. Päiviö Hetemäen poliittinen toiminta vuoteen 1962 (*Vesa Vares*) 103
- Mia Korpiola, Between Betrothal and Bedding. The making of marriage in Sweden, ca. 1200–1610 (*Marko Lamberg*) 208
- Christian Krötzel, Pietarin ja Paavalin nimissä. Paavit, lähetystyö ja Euroopan muotoutuminen (*Jukka Korpela*) 75
- Antti Kujala, Paperiliiton historia. Paperiteollisuuden työmarkkinasuhteet ja suomalainen yhteiskunta (*Pekka Kaarninen*) 336
- Ritva Kylli, Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886 (*Hannu Mustakallio*) 83
- Aappo Kähönen, The Soviet Union, Finland and the Cold War. The Finnish Card in the Soviet Foreign Policy, 1956–59 (*Markku Kangaspuro*) 515
- Angela Lambert, Eva Braunin elämä (*Pekka Harttila*) 514
- Mirkka Lappalainen, Maailman painavin raha. Kirjoituksia 1600-luvun Pohjolasta (*Kimmo Katajala*) 493
- Kimmo Lehtimäki, Verner Lehtimäki – Puna-
päälikkö (*Jukka Nevakivi*) 222
- Maarit Leskelä-Kärki, Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä (*Irma Sulkunen*) 500
- Jari Leskinen – Antti Juutilainen (toim.):
Jatkosodan pikkujättiläinen (*Ville Kivimäki*) 226
- Eila Linnanmäki, Espanjantauti Suomessa: influenssapandemia 1918–1920 (*Minna Harjula*) 93
- Tarja-Liisa Luukkanen, Säätö-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön. Ju-

maluusopin ylioppilaiden sukupolvikehitys ja poliittisyhteiskunnallinen toiminta 1853–1918 (<i>Ilkka Liikainen</i>)	330	tuksen' aika 1960-luvulta 1980-luvulle (<i>Stikka Wunsch</i>)	357
Markku Mansner, Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen työnantajain Keskusliitto 1980–1992 (<i>Tapio Bergbohm</i>)	405	Raimo Savolainen, Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä (<i>Kristiina Kalleinen</i>)	498
Satu Matikainen, Great Britain, British Jews, and the International protection of Romanian Jews, 1900–1914 (<i>Eero Kuparinen</i>)	507	Pauli Sivonen, Being a Roman Magistrate. Office-holding and Roman Identity in Late Antique Gaul (<i>Antti Arjava</i>)	489
Vjatsjeslav Nikonov, Molotov: Molodost (<i>Tuomo Polvinen</i>)	96	Anne Sivula, Kysymyksiä ja voimaviivoja March Blochin historiantutkimuksellisen tuotannon metodologinen perintö (<i>Matti Peltonen</i>)	344
Toivo Nygård, Kustaa III. Vallanomaava mutta alamaisilleen armollinen kuningas (<i>Mauno Jokipii</i>)	215	Kenneth Strömberg, Vi och dom I rörelsen. Skötsamhet som strategi och identitet bland föreningsaktivisterna i Hovmantorps kommun 1884–1930 (<i>Risto Alapuro</i>)	219
Pascal Ory, L'Histoire culturelle (<i>Hannu Salmi</i>)	199	Suomen maatalouden historia I–III (<i>Oiva Turpeinen</i>)	79
Marko Paavilainen, Kun pääomilla oli mieli ja kieli. Suomalaiskansallinen kielinationalismi ja uusi kauppiaskunta maakaupan vapauttamisesta 1920-luvun alkuun (<i>Ilkka Liikainen</i>)	330	Kustaa H. J. Viikuna, Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta (<i>Jukka Kokkonen</i>)	323
Matti Peltonen, Hanna Kuusi ja Katariina Kilpiö (toim.), Alkoholien vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käänneitä 1900-luvulla (<i>Marko Tikka</i>)	338	<i>Tiedemaailma</i>	
Philippe Poirrier, Les enjeux de l'histoire culturelle (<i>Hannu Salmi</i>)	199	Historiallisen Aikakauskirjan keskustelut verkossa	107
Panu Pulma, Suljetut ovet. Pohjoismainen romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan (<i>Toivo Nygård</i>)	213	Kasvatuksen historian päivät 2007	527
Jukka Renkama, Ideology and Challenges of Political Liberalisation in the USSR, 1957–1961 (<i>Joni Krekola</i>)	354	Aira Kemiläinen ja hänen jälkivaikutuksensa (<i>Marjatta Hietala</i>)	520
Aapo Roselius, Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötapit Suomen sisällissodassa 1918 (<i>Jukka Kemppinen</i>)	510	Nimitys	361
Esko Ruuskanen, Viholliskuvien ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot. Kuinka Pohjois-Savon Lapuan liike sai nimismiehet ja maaherran sulkemaan 59 kommunistista työväentaloa Pohjois-Savossa vuosina 1930–1932 (<i>Vesa Vares</i>)	512	Oikaisu	528
Tauno Saarela, Kansan Tahto. Pohjolan työvätekevien lehti (<i>Ulla Aatsinki</i>)	334	Palkittuja	107, 230, 361, 524
Esko Salminen, Viestinnällä vallankumoukseen. 'Demokraattisen toimittajakoulu-		Päivi Setälälle oma rahasto	230
		SASS:n konferenssi 2007	361
		Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto (Elka) 25 vuotta	360
		Suomen maataloushistorian seura perustettu	360
		Tieteen päivät 2007	527
		Valintoja	527
		Vesialan asiantuntijat kokoontuvat Tampereelle 2007	361
		Väitöksiä	525
		Kirjoittajat	108, 229, 359, 528
		Notes on the contents	108, 231, 362, 529

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2007

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2007 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 34 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 26 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (34 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (26 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi _____

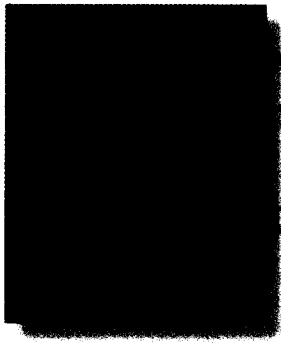
Lähiosoite _____

Postitoimipaikka _____

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja /Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

Maakunnan synty

TOIMITTANEET KIMMO KATAJALA – JAANA JUVONEN

Maakunnan synty kertoo pohjoiskarjalaisten elämän ja elämisen ehtojen kautta, kuinka nykyinen Pohjois-Karjalan maakunta syntyi. Kirjassa kuvataan maa- ja metsätalouden ohella kuinka hallinto, kauppa ja teollisuus muodostivat maakunnallisen talousalueen. Taide ja sivistyselämä loivat puolestaan käsityksen kulttuuriltaan ja luonnoltaan omaleimaisesta maakunnasta. 42,-

Työteliäs ja uskollinen

Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään

TOIMITTANEET MARJATTA RAHIKAINEN

– KIRSI VAINIO-KORHONEN

Teos tuo piikat ja heidän työnsä ensi kerran historian valokeilaan. Keskiajalta alkava kertomus ulottuu 2000-luvun piikomisen muotoihin, ja se valaisee monitahoisesti, millaista piikojen elämä on ollut. 28,-

EINO MURTORINNE

Lennart Heljas

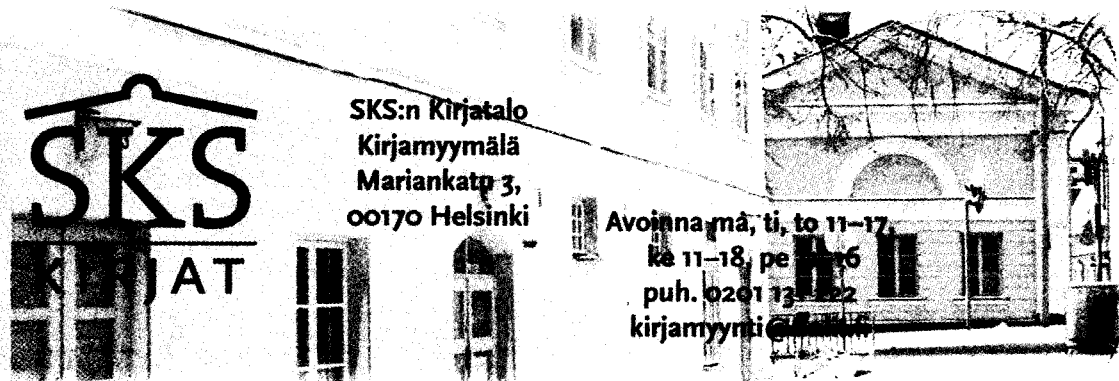
Kansainvälisesti suuntautunut poliitikko ja kirkonmies

Elämäkerta seuraa kansainvälisen poliitikon elämänvaiheita sota-aikana ja sen jälkeisinä vaaran vuosikymmeniä. Kirja tarkastelee uudesta näkökulmasta muun muassa sodanjälkeisen uuden ulkopoliittisen ajattelun ja ns. kolmen suuren hallitusyhteistyön syntyä. 29,-

Phaedruksen faabelit

SUOMENTANUT JA TOIMITTANUT TUULIKKI ELO

Phaedruksen faabelit nyt ensimmäisen kerran kokonaan suomennettuna. Vihättävässä teoksessa on mukana myös alkuperäinen latinankielinen teksti runouden ystävien ja latinaa taitavien iloksi. 24,-

SKS:n Kirjatalo
Kirjamyymälä
Mariankatu 3,
00170 Helsinki

Avoimena ma, ti, to 11–17,
ke 11–18, pe 11–16
puh. 0201 13 122
kirjamyymälä@sk.fi

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- o **postittamalla palvelupuke**
- o **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- o **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- o **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelupukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteerit: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. ja fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tiedokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2006: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 34 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöiltä 46 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 26 €. Vuosikertatilauksessa yms. 40 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 11 €.

Pankkiyhdytys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoimna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteerit ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhdytys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokkeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 34 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaututaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelupukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: prof. *Kimmo Katajala*

Varapuheenjohtaja: dos. *Marjaana Niemi*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 22, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapet, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

**Maistuisiko
koko annos
eläkkeelläkin?**

Eläkkeellä ollessaan moni joutuu selviytymään puolella totutusta tulotasosta. Veritaksen yksilöllisellä Avec-eläkevakuutuksella panostat mukavaan elämään jatkossakin. Tarkista, miten paljon tienaisit eläkeaikana, jos aloittaisit säästämisen nyt:

www.veritas.fi/elakelaskuri. Ja asia on pihvi.

Lähin konttori: Et. Hesperiankatu 10, 00100 Helsinki, puh. 010 5501 400

Turvallisuutta läpi elämän

 VERITAS